

2007090417R

Figure 1. Schematic representation of the experimental design. The subjects were divided into two groups: the control group and the experimental group. The control group received a standard diet and water, while the experimental group received a diet supplemented with 0.5% of the active ingredient. The subjects were then subjected to a 10-day period of fasting, followed by a 10-day period of refeeding. The subjects were then subjected to a 10-day period of fasting, followed by a 10-day period of refeeding. The subjects were then subjected to a 10-day period of fasting, followed by a 10-day period of refeeding.

$\frac{1}{2} \left(\frac{1}{2} \right) = \frac{1}{4}$

DECLASSIFIED BY: 6032

31 11 2014

DE

REC'D. 99/0451

REF ID: A66084

de President van het Gerechtshof
te Den Haag
Mevrouw Mr. J.M.E. In 't Velt-Meyer
Prins Clausweg 60
2595 AL Den Haag

10 september 2000

betreft: pleidooi inzake Danikovic e.a./ Staat

Edelhoogachtbare mevrouw, geachte leden van het Hof,

Bijgaand treft u aan het procesdossier in drievoud met, ter aanvulling, de producties waarvan bij pleidooi voor het Hof gebruik zal worden gemaakt.

Een en ander bestaat uit drie ordners. Gelet op het aantal producties wordt hier alvast een "handleiding" toegevoegd, die de lijn aangeeft die ook bij pleidooi zijdens appellanten zal worden gevolgd en ook reeds uit de stukken spreekt.

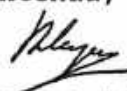
Helaas ben ik slechts in staat om één ex. van de vertaling van de uitspraak van het Internationaal Gerechtshof van 6 juli 1996 inzake de (on)rechtmatigheid van het gebruik van en het dreigen met kernwapens over te leggen (prod.4 in eerste aanleg)over te leggen. Dit boek is verder uitverkocht.

Wat betreft het uit 2 delen bestaande Witboek, waarin gevolgen van de NAVO-bombardementen voor voor de Joegoslavische burgerbevolking worden gedocumenteerd (prod. 34 in appel), geldt dat hiervan slechts 2 sets in het geding kunnen worden gebracht. Gelet op de papierschaarste in Joegoslavië bestaat hiervan slechts een zeer beperkte oplage.

Zoals ook in de "handleiding" wordt aangegeven, geldt hetgeen al in de zaak-Dedovic voor het Gerechtshof te Amsterdam namens de daarin optredende appellanten werd aangevoerd bij pleidooi in appel, voor zover hier relevant en mutatis mutandis, in mijn komende pleidooi als herhaald en ingelast (prod. 38).

Voorts wordt met name ook de lezing van prod.1 in appel, indien tijd en gelegenheid daarvoor beschikbaar is, aanbevolen.

hoogachtendd,

N.M.P. Steijnen

G E R E C H T S H O F T E ' s - G R A V E N H A G E

LIJST VAN PRODUKTIES ZIJDENS APPELLANTEN BIJ PLEIDOOI IN APPEL
INZAKE DANIKOVIC E.A. / STAAT DER NEDERLANDEN - ROLNR. 99/0451

9 OKTOBER 2000 om 10.15 UUR

1. "De Aanloop tot de NAVO-Oorlog tegen de Federale Republiek Joegoslavië om Kosovo, 1999 - Analyses en achtergronden hoofdzakelijk op basis van dagelijkse westerse nieuwsbronnen" - mr. L.P.H. Stibru.
- 2.a. Rapportage van de meer dan 1000 doden onder de burgerbevolking als zogenaamd gevolg van 'collateral damage' en van de moedwilige NAVO-vernietiging van de energievoorziening voor de Joegoslavische burgerbevolking.
- 2.b. Voorlopige rapportage van de vele honderden scholen, ziekenhuizen, kerken, historische gebouwen, productiebedrijven, nutsbedrijven, bruggen, wegen, spoorwegen, etc., vernietigd of beschadigd in het kader van de NAVO-oorlogsterreur.
- 2.c. 'Chronology of Crimes of Dishonor of NATO' - Rapportage van de NAVO-terreur tegen de burgerbevolking van de Federale Republiek Joegoslavië en zijn voorzieningen.
- 2.d. Rapportage van het Ministerie van Buitenlandse Zaken van de Federale Republiek Joegoslavië van 10 november 1999 omtrent de gevolgen van de NAVO-agressie voor de gezondheidszorg en de volksgezondheid in Joegoslavië.
3. Overzicht van de misdrijven tegen de vrede, oorlogsmisdrijven en misdrijven tegen de menselijkheid, begaan door de NAVO-verantwoordelijken tegen de Federale Republiek Joegoslavië en zijn bevolking - "The Indictment", opgesteld door Ramsey Clark, voormalig minister van justitie van de Verenigde Staten.
- 4.a. "The Kosovo Conflict - Consequences for the environment & human settlements" - Rapport van de UNEP/UNCHS - "Recommendations".
- 4.b. Berichtgeving van de Servische autoriteiten over de milieu-gevolgen: "Bombardierung der BRJ - Biologischer Krieg".
- 5.a. Documentatie betreffende het gebruik van verarmd uranium door de NAVO-agressors in Joegoslavië.
- 5.b. Erkenning door secretaris-generaal Robertson van de NAVO van het gebruik van verarmd uranium in Joegoslavië en bekendmaking van mogelijke 'hot spots' als gevolg van dit gebruik.

6. Verslag van de fact-finding mission van de Republikeinse senator Jim Saxton in Joegoslavië, gehouden van 18-21 april 1999 en georganiseerd door de International Strategic Studies Association - Feitenrelaas betreffende de bombardementen op burgerdoelen en de bombardementen als oorzaak van vluchtelingenstromen.
7. "Days of terror (in the presence of the international forces)" - Zoran Andjelkovic, Center for Peace and Tolerance - uitvoerig gedocumenteerd verslag van dag tot dag over de terreur van Albanese terroristen in Kosovo na de machtsovername door de NAVO/KFOR -fragmenten.
8. Rapportage van 31 oktober 1999 over de culminatie van Albanees terrorisme na de machtsovername door KFOR.
9. Cijfermatig overzicht van de terroristische akties en de gevolgen hiervan in slachtoffer-aantallen van 12 juni 1999 tot 16 januari 2000, gepleegd door Albanese terroristen in Kosovo sinds de machtsovername van KFOR.
10. "The Kosovo Cover-UP" - Newsweek magazine mei 2000 - onthulling betreffende het onaangetast zijn van het Joegoslavische leger gedurende de maandenlange onafgebroken bombardementen.
11. Belangrijkste regels van het Eerste Aanvullende protocol bij de Verdragen van Genève van 1949 (Protocol I).
12. Internationale rechtsprincipes betreffende het agressie-verbod en het non-interventie beginsel: The International Law Principles van 1944; VN-resolutie 2625/XXV van 24 oktober 1970 betreffende de Declaration on Principles of International Law; VN-resolutie 3314/xxix van 4 december 1974 betreffende de Definition of Aggression.
13. "Agressie-oorlog het ergst denkbare oorlogsmisdrijf", als het oordeel van het Tribunaal van Neurenberg.
14. Report of the secretary-General pursuant to paragraph 2 of the Security Council resolution 808 (1993) van 3 mei 1993 - fragmenten.
15. Handvest van Neurenberg - engels- en nederlandstalige versie.
16. Veiligheidsraadsresolutie 1244 van 10 juni 1999.
17. "NATO Air Strikes against Yugoslavia and International Law and Morality" - prof. B.S. Chimni - Jawaharlal Nehru University, New Delhi.

18. Appendix B - Documentnatie betreffende het bezettingsdictaat van Rambouillet voor wat betreft Kosovo en de rest van de federale republiek Joegoslavië.
19. Servië als enige resterende multi-etnische staat in voormalig Joegoslavisch territorium - "Etnische Verrassing" - Elsevier Magazine van 2 oktober 1999.
20. "Humanitaire Interventie" - rapport van de Adviesraad Internationale vraagstukken (AIV) en Commissie van Advies inzake Volkenrechtelijke Vraagstukken (CAVV) van 13 april 2000 in opdracht van de Minister van Buitenlandse Zaken.
- 21.a. Rapport van Amnesty International "NATO/Federal Republic of Yugoslavia. 'Collateral Damage' or Unlawful Killings? Violations of the Laws of War by NATO During Operation Allied Force" van juni 2000.
- 21.b. Berichtgeving over beschuldigingen van NAVO-oorlogsmisdrijven, geuit door Human Rights Watch en Amnesty International.
22. De verschrikkingen van het gebruik van cluster-bommen in niet-frontsituaties als verboden wijze van oorlogvoeren.
23. Excerpten uit "Kosovo One Year On - Achievement and Challenge" - rapport van de secretaris-generaal Robertson van de NATO van 13 april 2000.
24. Voorbeelden berichtgeving over de dagelijkse moord en doodslag op niet-Albanen in Kosovo in de Ned. pers (dec 1999 - aug. 2000).
25. De volstreekte humanitaire puinhoop in Kosovo onder verantwoordelijkheid van NAVO-UNMIK: "'Humanitarian war' in Balkans has brought nothing positive - says Dienstbier"; "Washington Post: World admits fiasco in Kosovo"; "Kosovo Onthutsende Puinhoop"; "Kosovo und Metohija - Sieben Monate Danach - Serben in Ghettos unter 'KFOR-schutz'"; "Vrijmarkt Kosovo"; "Anarchie im 'UNMIK-Staat'"; "Chaos in Kosovo und Metohija"; "Kosovo: Missie Mislukt".
26. Rapport van Amnesty International over de toestand in Kosovo: "Federal Republic of Yugoslavia (Kosovo)" - Update from the field - January 2000".
27. Berichtgeving over de tolerantie jegens de verdrijving van etnische minderheden uit Kosovo als dubbele agenda van de NAVO-bezettingmacht.
28. De NAVO-leugens over de 100.000, later 40.000-20.000-10.000 door de Serviërs in Kosovo vermoorde Albanese burgers ontmaskerd.

29. De NAVO-leugens over de trefzekerheid van de bombardementen verder ontmaskerd - 60% van de britse bommen miste doel.
30. De NAVO/OVSE-leugens over de Servische massamoord in Racak definitief ontmaskerd.
31. De NAVO-leugens over de Servische onwelwillendheid in Rambouillet ontmaskerd - de oorlog is Joegoslavië doelbewust opgedrongen.
32. De NAVO-leugens over - niet opzettelijke - 'Collateral damage' inzake de aanval op de trein op 12 april 1999.
33. De NAVO-leugens over het zogenaamde 'plan-Hoefijzer' verder ontmaskerd.
34. Het Witboek van de gevolgen van de NAVO-bombardementen voor de Joegoslavische burgerbevolking - "NATO Crimes in Yugoslavia - Documentary Evidence" - Belgrado, juli 1999 - twee delen.
35. De plaats van Nederland in de besluitvorming t.a.v. de bombardementsdoelen.
36. Verdere bewijzen van het ontstellende gebrek aan participatie van het Nederlandse Parlement in de besluitvorming om oorlog te gaan voeren.
37. Kennisgeving van publicatie van gedenkboek voor de gesneuvelde soldaten in Joegoslavië - "Gedenkbuch - Helden des vaderlandes" - mei 2000.
38. Pleitnota van mr. N.M.P. Steijnen bij pleidooi in appèl inzake Dedovic e.a./Kok e.a., Hof Amsterdam - rol nr. 99/759.

"HANDLEIDING" TERZAKE VAN DE HANTERING VAN DE PRODUCTIES BIJ
PLEIDOOI IN APPEL INZAKE DEDOVIC/KOK - ROLNR. 99/759 -
TE HOUDEN OP 9 JUNI 2000 OM 11.00 UUR

Prioritair is de pleitnota die ook gebezigd is bij pleidooi in de zaak Dedovic e.a./Kok e.a. voor het Gerechtshof te Amsterdam, thans overgelegd als prod. 38.
HET DAARIN GESTELDE MOET, VOOR ZOVER RELEVANT EN MUTATIS MUTANDIS, IN HET KOMENDE PLEIDOOI VAN 9 JUNI 2000 ALS INTEGRAAL HERHAALD EN INGELAST WORDEN BESCHOUWD.

Voor dit pleidooi in de zaak Dedovic/Kok is reeds gebruik gemaakt van de producties 1 t/m 19 en de beide delen van het Witboek van de gevolgen van de NAVO-agressie voor de Joegoslavische burgerbevolking, thans overgelegd als prod. 34.

De producties 20 t/m 37, met uitzondering dus van prod. 34, zijn dus nieuw en specifiek met het oog op dit appel in de onderhavige zaak.

Dat geldt dan ook nog met betrekking tot enige recente aanvullingen op prod. 5.a. met betrekking tot het gebruik van en de gevolgen van munitie met verarmd uranium door de NAVO.

De NAVO-oorlogvoering - zowel in 1999 als, eventueel opnieuw, in de toekomst - is er rechtstreeks op gericht om appellanten uit de weg te ruimen.

Omdat het hier gaat om oorlogvoering die niets te maken heeft met gerechtvaardigde zelfverdediging en welke voorts plaatsvindt zonder uitdrukkelijke instemming van de Veiligheidsraad van de VN, handelt het hier om onrechtmatige oorlogvoering.

Mitsdien vormen de oorlogsdaden - civielrechtelijk - een onrechtmatige aantasting van - primair - het recht op leven en voorts van een groot aantal andere subjectieve rechten van appellanten.

Waar het, kort en goed, op neer komt, is dat de Staat der Nederlanden uit is op moord, althans doodslag, subsidiair zware verwonding van appellanten.

Appellanten leven ook thans nog doorlopend onder de zware slagschaduw van de onrechtmatige dreiging met hernieuw NAVO-oorlogsgeweld.

Zoals ook in de uitspraak van het Internationaal Gerechtshof van 8 juli 1996 over de (on)rechtmatigheid van het gebruik van en het dreigen met kernwapens expliciet wordt onderstreept (zie de als prod.4 in eerste aanleg overgelegde vertaling van deze uitspraak), is een dreigen met onrechtmatig geweld evenzeer in strijd met het geweldsverbod als het toepassen van onrechtmatig geweld.

Dat gold dus zowel voor de reeds plaats gevonden hebbende agressie, als thans nog geldt voor de nu nog steeds dreigende hernieuwde agressie tegen de FRY, en daarmee tegen appellanten.

Gedreigd wordt immers nog voortdurend met hervatting van het oorlogsgeweld, indien Joegoslavië aan de NAVO-politici onwettige handelingen zou plegen. Zie omtrent deze dreiging van herneming van het oorlogsgeweld prod. 1 "De aanloop tot de NAVO-oorlog tegen de Federale Republiek Joegoslavië om Kosovo, 1999", met name ook hoofdstuk 3.

In dit verband ook prod. 17, het artikel van prof. Chimni van de Nehru University in New Delhi, die nog eens de revu laat passeren dat de belangrijkste auteurs op volkenrechtelijk gebied de NAVO-agressie afwijzen als in strijd met het internationale recht.

Prod. 12 geeft nadere documentatie met betrekking tot het agressieverbod en het non-interventie beginsel. Met name omschrijvingen en definities van de relevante begrippen.

Dat een agressie-oorlog, als zijnde een misdrijf tegen de vrede, tegelijkertijd valt onder de categorie oorlogsmisdrijven en in dit verband zelfs moet worden beschouwd als het ergst denkbare oorlogsmisdrijf, wordt in prod. 13 nog eens onder de aandacht gebracht.

Juist ook omdat een agressie-oorlog dus een oorlogsmisdrijf vormt, en wel "het ergst denkbare", kan de rechter er niet van afzien om, indien door de (potentiële) slachtoffers daartoe geroepen, te bepalen of er in casu sprake is/opnieuw zal zijn van schending van het agressie-verbod en het non-interventie beginsel.

Indien er sprake is van een agressie-oorlog, dan zijn immers niet alleen de in dit kader gepleegde/opnieuw te plegen oorlogshandelingen die in strijd zijn/opnieuw in strijd zullen zijn met het ius in bello onrechtmatig, maar dan zijn alle oorlogshandelingen die schade dreigen te veroorzaken dat.

Dat geldt natuurlijk a fortiori voor dreigende inbreuk op het recht op leven, zoals hier aan de orde.

Verder onderzoek in rechte of de NAVO-bombardementen al dan niet ook nog in strijd waren, c.q. zullen zijn, met de beschermingsbepalingen van het humanitair oorlogsrecht is dan overbodig. Die bombardementen zijn dan immers ipso facto onrechtmatig en dienen dan alleen al op die grond zonder meer te worden verboden.

Datzelfde geldt voor ten aanzien van de vraag naar de proportionaliteit van het oorlogsgeweld: als zijnde verboden oorlogsgeweld is dit dan ipso facto tevens tegelijkertijd disproportioneel oorlogsgeweld.

Als officiële rechtvaardiging voor het oorlogsgeweld is altijd opgegeven dat de NAVO-agressie zou worden gelegitimeerd door het feit dat "de blijvende weigerachtigheid van de FRY om Veiligheidsraadsresolutie 1199 uit te voeren militair optreden in NAVO-verband in voldoende mate legitimeert". Dit is geen argumentatie, dit is een mantra.

Waarvoor overigens ook geen enkele feitelijke grondslag bestaat en die dan ook alleen maar een smakeloos politiek voorwendsel beoogt te zijn. Waaraan in rechte slechts schouderophalend voorbij kan worden gegaan.

Maar het doel is duidelijk: de NAVO-landen, waaronder de Staat der Nederlanden, beogen om middels dit voorwendsel om oorlog te gaan voeren, staande te houden dat de NAVO - en zijzelf - zich binnen het systeem van het Handvest van de VN zouden hebben bewogen bij hun oorlogsgeweld tegen de FRY.

Een manifeste onwaarheid dus, en wel prima facie.

Aangezien dit hun officiële rechtvaardiging vormt, valt daarmee al onmiddellijk ook elke rechtvaardiging weg.

Een andere wordt door hen, in politicis noch in rechte, immers niet geboden.

Hun oorlogsgeweld was daarmee ipso facto onrechtmatig en zal dat in een voorkomend geval weer zijn. Evenals ook het dreigen jegens de FRY dit nu al is.

Rechtstreeks is het immers het oogmerk van iedere oorlog tegen Joergoslavië om soldaten van de FRY te liquideren. Waaronder dus ook appellanten.

Bij een onrechtmatige oorlog vormt dit ipso facto een inbreuk op het recht op leven, zoals dat wordt gewaarborgd in het EVRM en het IVBPR.

Conform het petitum moet de Staat dan ook ophouden met daarmee te dreigen.

Hoewel daar door de procespartijen in de zaak-Dedovic met geen woord over werd gerept, evenmin overigens als in de onderhavige procedure, heeft het Hof niettemin in zijn arrest in de zaak-Dedovic de notie van "de humanitaire interventie" geïntroduceerd.

Dit ondanks het feit dat de Staat zich uitdrukkelijk op het standpunt stelt, zowel juridisch in alle gevoerde rechtsgedingen als in politicis, dat de NAVO bij het overgaan tot agressie tegen de FRY geheel binnen de grenzen van de toenmalig aan de orde zijnde Veiligheidsraadsresoluties zou zijn gebleven.

En daarmee de begrenzungen van het Handvest van de Verenigde naties niet te buiten zou zijn gegaan.

De notie van de "humanitaire interventie" gaat juist uit van precies het tegenovergestelde. Het gaat hier juist om het plegen van oorlogshandelingen buiten expliciete instemming van de Veiligheidsraad om.

Natuurlijk sluiten de beide posities elkaar wederzijds uit.

Ten onrechte heeft het Hof Amsterdam zich daarvan in het arrest-Dedovic geen rekenschap gegeven.

Maar bovendien: zo'n leerstuk van "humanitaire interventie" buiten de Veiligheidsraad om bestaat niet als volkenrechtelijk erkende doctrine en is als zodanig al evenmin in ontwikkeling. Zoals in het onlangs, in opdracht van de regering, verschenen rapport van de Adviecommissie inzake Volkenrechtelijke Vraagstukken nog eens uitdrukkelijk wordt bevestigd (prod.20).

En overigens al eerder door alle objectieve volkenrecht-deskundigen, voor wie niet de wens de vader vormt van de gedachte, al werd erkend.

Terecht durft de Staat der Nederlanden dan ook geen beroep in rechte te doen op de non-existentie doctrine van de "humanitaire interventie".

Het is in strijd met het recht dat dan de rechter alsnog, geheel zelfstandig en onafhankelijk van de wens van procespartijen, deze notie van "de humanitaire interventie", als een zaak van juridisch gewicht, in het geding brengt.

Zoals het Hof Amsterdam in het arrerst-Dedovic heeft gedaan.

Maar bovendien zou een appèl van de Staat op zo iets als een "humanitaire interventie" ook feitelijk al op het eerste gezicht van elke realiteit gespeend zijn.

In prod. 1 wordt aangegeven wat de werkelijke beweegredenen waren voor de leidende politici van de NAVO-landen om over te gaan tot agressie tegen Joegoslavië en de Joegoslavische bevolking en tot pogingen om appellanten te vermoorden.

En om dit eventueel weer te doen.

Met name in de hoofdstukken 3, 5 en 7 wordt uiteengezet waarom met zekerheid valt te zeggen dat van "humanitaire beweegredenen", zoals voorgespiegeld in de officiële retoriek, al op het eerste gezicht geen sprake kan zijn.

Om dubbele reden is het dus maar goed dat de Staat in rechte geen beroep heeft gedaan op dit 'leerstuk'.

Evenzeer terecht heeft de Staat in rechte een beroep achterwege gelaten op het 'nood breekt wet'.

Want dat a) hier geen 'nood' was die het breken van wetten zou rechtvaardigen, wordt nog eens breedvoerig beschouwd in prod. 1, met name in de hoofdstukken 7 en 11.

Daarin wordt uitvoerig belicht dat van een humanitaire catastrofe in Kosovo geen sprake was.

En al evenmin van een dreigende humnitaire catastrofe.

Met name is geen spoor van bewijs dat er zo iets zou hebben bestaan als een "plan-Hoefijzer", om alle Albanese Kosovaren uit Kosovo te verdrijven. Hetgeen wordt behandeld in hoofdstuk 7.3 van prod. 1, thans aangevuld met prod. 33.

Dat ook de zgn. Servische massamoord op 'onschuldige Kosovaars-Albanese burgers' in Racak slechts bewust een in scene gezet voorwendsel vormde om de NAVO-agressie te kunnen openen, wordt eveneens uitvoerig behandeld in prod. 1. En wel in de paragrafen 12.10 en 15.1, thans aangevuld met prod. 30.

Ook de NAVO-propaganda over de 'genocide' die tijdens de NAVO-agressie zou hebben plaatsgevonden op de Albanese burgerbevolking bleek slechts NAVO-propaganda, zo blijkt uit prod. 28. In hoofdstuk 11 en par. 14.2 van prod. 1 wordt hier nader op ingegaan.

De zogenaamde Servische 'onwilligheid' in Rambouillet om te voldoen aan 'redelijke eisen' van 'de internationale gemeen-

schap' is opzettelijk geprovoceerd om tot oorlog te kunnen overgaan.

Aan de Servische regering werd een dwangpakket voorgelegd dat voor geen enkele staat aanvaardbaar zou zijn geweest, dus ook niet voor Joegoslavië. Door de Britse onder-minister van defensie wordt dit in prod. 31 regelrecht bevestigd. Nadat in het NRC-artikel van de conservatieve Amerikaanse commentator William Pfaf, overgelegd onder prod. 29, al vermoedens daartoe uitgesproken waren.

De kwestie-Rambouillet wordt voorts nader uitgewerkt in hoofdstuk 13 van prod. 1. Naar pas achteraf bekend is geworden, was aan de Rambouillet-voorwaarden gekoppeld een appendix B, die niet minder behelsde dan een NAVO-bezettingsdiktat voor geheel Joegoslavië (prod. 18).

Dat het officiële standpunt van de Staat der Nederlanden - in navolging van en na onderlinge afstemming met de andere NAVO-landen - dat het 'militair ingrijpen' tegen Joegoslavië gelegitimeerd zou worden door de relevante Veiligheidsraadsresoluties (reeds overgelegd bij de producties in eerste aanleg) volstrekt ongegrond is, is al prima facie volstrekt helder. En dat er naar geldend volkenrecht niet zoiets bestaat als een gerechtvaardigde "humanitaire interventie", is - zeker na het verschijnen van het rapport "Humanitaire Interventie" van de Adviesraad Internationale Vraagstukken (prod. 20) - evenzeer evident.

Blijft over de ook in het rapport "Humanitaire Interventie" besproken uitzonderingspositie van 'nood breekt wet'. Daarover thans het volgende.

Voor zover er wat betreft het 'nood breekt wet' sprake zou zijn van een valide volkenrechtelijk leerstuk, hetgeen kwestieus is en door appellanten wordt bestreden, dient er primair in elk geval strikt de hand te worden gehouden aan uiterste terughoudendheid en doelgerichtheid met betrekking tot het toegepaste oorlogsgeweld.

Reeds op zichzelf geldt t.a.v. ieder oorlogsgeweld, zelfs ook dat in het kader van gerechtvaardigde zelfverdediging, het beginsel van proportionaliteit.

Schending van het beginsel van proportionaliteit vormt daarbij reeds op zichzelf een oorlogsmisdrijf. Zoals ook nog eens expliciet wordt aangegeven door het Internationale Gerechtshof in de uitspraak inzake de (on)rechtmatigheid van het gebruik van en het dreigen met kernwapens (prod. 4 in eerste aanleg).

Dat bij de NAVO-agressie tegen de FRY van uiterste terughoudendheid en doelgerichtheid, als functies van de eis van proportionaliteit, volstrekt geen sprake van geweest is, daarvan getuigt de baaierd van geweld toegepast tegen civiele doelen.

In de producties 2 t/m 5, de beide delen van het Witboek van prod. 34, prod. 22 over het gebruik van clusterbommen, prod. 29 over de trefzekerheid van de NAVO-aanvallen, prod. 32 inzake de NAVO-manipulaties m.b.t. een zogenaamd geval van 'collateral damage', wordt hierover gedetailleerd informatie gegeven.

Voorts gaan ook de paragrafen 1.1 en 7.11 van prod. 1 hierover.

Allemaal hebben deze producties betrekking op de structurele misdadigheid van het NAVO-oorlogsgeweld als gevolg van het tot inzet maken van de burgerbevolking, diens voorzieningen en diens bestaansvoorwaarden binnen Joegoslavië.

Ook het overgelegde rapport van Amnesty International "NATO/ Federal republic of Yugoslavia. "Colletaral damage or Unlawful Killings ? Violations of the Laws of War by NATO during Operation "Allied Force" (prod. 21.a) heeft hierop betrekking, evenals het rapport van Human Rights watch, genoemd onder prod. 21.b.

Voorts wordt in dit verband nog verwezen naar prod. 6.

De industrie en de infrastructuur van Joegoslavië zijn door de NAVO gericht vernietigd. En daarmee de bestaansmiddelen en de bestaansvoorwaarden van het Joegoslavische volk.

Aan de industrie en infrastructuur en de FRY is, volgens schattingen van westerse economen, tenminste een directe schade aangericht van meer dan 100 miljard. De indirecte schade moet nog een veelvoud daarvan bedragen.

Voor vele generaties is daarmee het Joegoslavische volk teruggeworpen in armoede en prijsgegeven aan een toenemende verpaupering.

Onder de Joegoslavische burgerbevolking zijn, naar de meest recente gegevens uit Jogoslavië zelf, tussen 1000 en 5000 doden onder de burgerbevolking gevallen, alsmede enkele tienduizenden gewonden.

Blijkens de lijst van namen, opgenomen in het Gedenkboek - Helden van het Vaderland zijn er bij de NAVO-agressie 1002 Joegoslavische militairen gesneuveld (prod. 37).

Hoeveel soldaten er zijn gewond, is niet bekend gemaakt. Maar, uitgaande van het dodencijfer van 1002, moeten dat er in elk geval vele duizenden zijn.

Voor geen enkel redelijk denkbaar mens is vol te houden dat deze schade, uitgaande van het idee dat het principe van 'nood breekt wet' hier een NAVO-ingrijpen zou hebben gerechtvaardigd (quod non), ook maar enigszins als proportioneel zou kunnen worden aangemerkt.

Secundair dient, voor zover het principe 'nood breekt wet' een rechtvaardiging voor agressie zou kunnen bieden (quod non), er in elk geval van een noodsituatie aanwezig te zijn geweest.

Zoals hierboven al is aangegeven - en met de daarbij overgelegde producties wordt onderbouwd -, was er van enige humanitaire catastrofe in Kosovo, voorafgaande aan de NAVO-agressie, geen sprake.

Nu wordt er, althans door officiële instanties als de NAVO zelf, ook niet beweerd dat er, voorafgaande aan de NAVO-agressie, sprake was van een 'humanitaire catastrofe'. Door hen wordt gesproken van een 'dreigende' humanitaire catastrofe (prod. 23). Dat doet ook de Nederlandse regering bij monde van de Minister van Buijs in de brieven aan de Tweede Kamer over Joegoslavië, reeds overgelegd in eerste aanleg.

Indien echter al een 'humanitaire catastrofe' geen grond kan opleveren voor militaire agressie op basis van 'nood breekt wet', dan geldt dit natuurlijk a fortiori voor zo iets als een dreigende humanitaire catastrofe. Al is het maar omdat de vaststelling dat er van zo'n dreiging sprake is, per definitie subjectief en arbitrair is.

De enige instantie die hieromtrent een geobjectiveerd oordeel zou kunnen geven (en mitsdien tot maatregelen zou kunnen besluiten), is de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties. Maar die wordt nu juist bij militaire agressie op basis van het 'nood breekt wet' buiten spel gezet! Ook reeds daarom kan er, uit de aard van de zaak, van toepassing van een 'nood breekt wet' - zeker in casu - geen sprake zijn.

Tertiair geldt dat in elk geval dat, wil de uit een oogpunt van 'nood breekt wet' toegepaste militaire agressie gerechtvaardigd kunnen zijn (hetgeen in de optiek van appellanten nimmer het geval zal zijn), de uitkomst van het toegepaste oorlogsgeweld niet een nog grotere catastrofe mag zijn dan de catastrofe, die als voorwendsel gold om tot oorlogsgeweld over te gaan.

Als een voor iedereen kenbaar feit staat vast dat het juist het "het breken van de wet" is geweest, dat in casu grote "nood" heeft veroorzaakt in Joegoslavië. En wel veel omvangrijker dan de "nood" die vóór de aanvang van de NAVO-agressie zou hebben bestaan.

De NAVO-agressie heeft niet alleen geleid tot een humanitaire catastrofe in Joegoslavië zelf. Maar ook nog eens specifiek in Kosovo en Metohija zelf als deel van datzelfde Joegoslavië. Wat betreft de dood en het verderf dat deze NAVO-agressie heeft gezaaid onder de Joegoslavische burgerbevolking, diens instituties en diens bestaansmiddelen, is al verwezen naar de bijbehorende producties.

Maar ook en met name in Kosovo zelf is, als gevolg van de de uitkomst van het NAVO-geweld, een situatie ontstaan van onvoorstelbare terreur en etnische zuivering. Een situatie die onvergelijkbaar ernstiger is in vergelijking met de humanitaire situatie die daar bestond vóór de NAVO-oorlog om Kosovo.

Die humanitaire situatie in Kosovo is thans tenminste in de volgende opzichten onvergelijkbaar veel ernstiger: in termen van vluchtelingen-aantallen, doden, gewonden en gewelddaden. Het NAVO-oorlogsgeweld heeft er de basis voor gelegd dat Kosovo thans is ontaard in een fascistische, racistische en etnisch vrijwel volledig gezuiverde maffia-staat onder westerse militaire zeggenschap.

De producties 7 t/m 9 en 24 t/m 26 leggen daar getuigenis van af. En voorts wordt hiervoor verwezen naar de hoofdstukken 7 en 14 van prod. 1.

Voor zover er zo iets als rechtmatig oorlogsgeweld op basis van het principe 'nood breekt wet' zou kunnen bestaan op een rechtmatige wijze (quod non), dient voorts - ten vierde - van

het toegepaste wapengeweld in een vermeende situatie van "nood breekt wet" in elk geval zo spoedig mogelijk verantwoording te worden afgelegd aan de Veiligheidsraad van de VN over het bereikte resultaat en dienen ook anderszins de resultaten en gevolgen van dit wapengeweld te worden geëvalueerd. In het rapport "Humanitaire Interventie" wordt dit als een harde voorwaarde gepresenteerd.

Het een noch het ander heeft echter in dit verband plaatsgevonden.

Eigenmachtig zijn de NAVO-politici oorlog gaan voeren en eigenmachtig en hooghartig zijn zij daartoe weer bereid. Zonder rekenschap aan wie of wat dan ook af te leggen.

Dit impliceert dat - ook voor de 'gelovers' in het 'nood breekt wet' (waartoe appellanten niet behoren) -, zelfs al zou men, uit louter NAVO-vriendelijkheid, geneigd zijn al spoedig aan te nemen dat hier, althans in beginsel, een situatie aan de orde zou kunnen zijn geweest van 'nood breekt wet', alleen al daarom de onrechtmatigheid van het toegepaste oorlogsgeweld daardoor niet als weggenomen kan worden beschouwd.

Maar goed dus dat de Staat zich in casu niet op het 'nood breekt wet' beroept ter rechtvaardiging van deze oorlogshandelingen.

Juridisch is een dergelijk leerstuk in het volkenrecht omstreden en feitelijk was hier a) geen grond voor; b) ontaardde het toegepaste geweld al meteen in een alle grondslagen van het humanitair oorlogsrecht tartende baaierd van vernietiging en terreur, gericht tegen de Joegoslavische bevolking, diens voorzieningen en bestaansbronnen en c) is de ramp die uit dit oorlogsgeweld is voortgevloeid en het gehele territorium van Joegoslavië omvat vele orde-groottes omvangrijker dan de vermeende ramp, die middels dit 'nood breekt wet' te bestrijden zou zijn geweest.

Waarbij de NAVO-rechtsbrekers enig vorm van verantwoording en evaluatie - in elk geval noodzakelijke ingrediënten voor 'nood breekt wet' - stelselmatig en hooghartig blijven ontlopen.

Ten vijfde is het, hoe dan ook, voor iedereen die in de validiteit van het 'nood breekt wet' gelooft - tenminste ook nog een voorwaarde - en tevens een onmisbare component - , dat er echt geen andere oplossing is dan het toepassen van geweld en dat het uiterste is gedaan om langs diplomatieke weg tot een oplossing te komen.

Ook daarvan was in casu geen sprake.

Reeds vroeg in 1998 begon de NAVO met geweldsdreiging en in Rambouillet werd niet onderhandeld, maar werd een bezettingsdiktat opgelegd. Niet alleen strekkende tot NAVO-bezetting van Kosovo, maar de NAVO-troepen de vrije hand gevend ook in de rest van Joegoslavië.

Prod. 1, met name de hoofdstukken 13 en 15, alsmede prod. 18 leggen van dit drijven naar oorlog door het opleggen van onaanvaardbare diktaten getuigenis af.

Hoe gretig de NAVO-politici waren om tot oorlogsgeweld te geraken en hoe zij daarvoor uiteindelijk de "vredesbesprekingen" in Rambouillet op stapel hebben gezet, wordt daarin

uitvoerig weer gegeven. Thans is ook door de Britse onderminister van defensie bevestigd dat de NAVO als het ware stond te trappelen om met Joegoslavië in oorlog te geraken (prod. 31). Dit in de stellige overtuiging dat de oorlog in enkele dagen over zou zijn en de FRY dan zou hebben gebogen voor de NAVO-diktaten.

Ook aan de harde voorwaarde dat, alvorens tot militair geweld wordt overgegaan, binnen de systematiek van het 'nood breekt wet' eerst alles uit de kast moet zijn gehaald om tot een diplomatieke oplossing te geraken, is dan ook in casu volstrekt niet voldaan.

Ook daarom kan, zelfs binnen de eigen systematiek van het 'nood breekt wet', hier van het wegnemen van de onrechtmatigheid aan de NAVO-agressie geen sprake zijn.

Joegoslavië heeft, in het kader van het Holbrooke-Milosevic accord, zijn troepen voor een groot deel uit Kosovo teruggetrokken en verklaarde zich in Rambouillet bereid om Kosovo die mate van autonomie te geven die de NAVO eiste.

Hoe de uitvoering van het Holbrooke-Milosevic accord vervolgens werd ondergraven en wat er tijdens en na Rambouillet plaatsvond, wordt in de hoofdstukken 12 en 13 van prod. 1 weergegeven.

De Staat der Nederlanden ontkent in gerechtelijke procedures dat de normen van Neurenberg meer dan op de specifieke situatie aan het eind van de Tweede Wereldoorlog betrekking hebben: de betekenis zouden toekomen.

Dat is een andere manier voor de Staat om te zeggen dat de normen van Neurenberg alleen zouden gelden voor de (toenmalige) overwonnenen en niet voor degenen die zich nu, na afloop van de NAVO-oorlog om Kosovo, als overwinnaars beschouwen.

Een manifest onhoudbaar standpunt.

De normen van Neurenberg maken onmiskenbaar deel uit van het ius cogens en hebben universele gelding. Zoals ook in het in prod. 14 genoemde rapport van de Secretaris-Generaal van de Verenigde Naties wordt herbevestigd.

Zij vormen onderdeel van het corpus dat door het Joegoslavië Tribunaal wordt toegepast, zoals in het rapport van de Secretaris-generaal uitdrukkelijk wordt aangegeven.

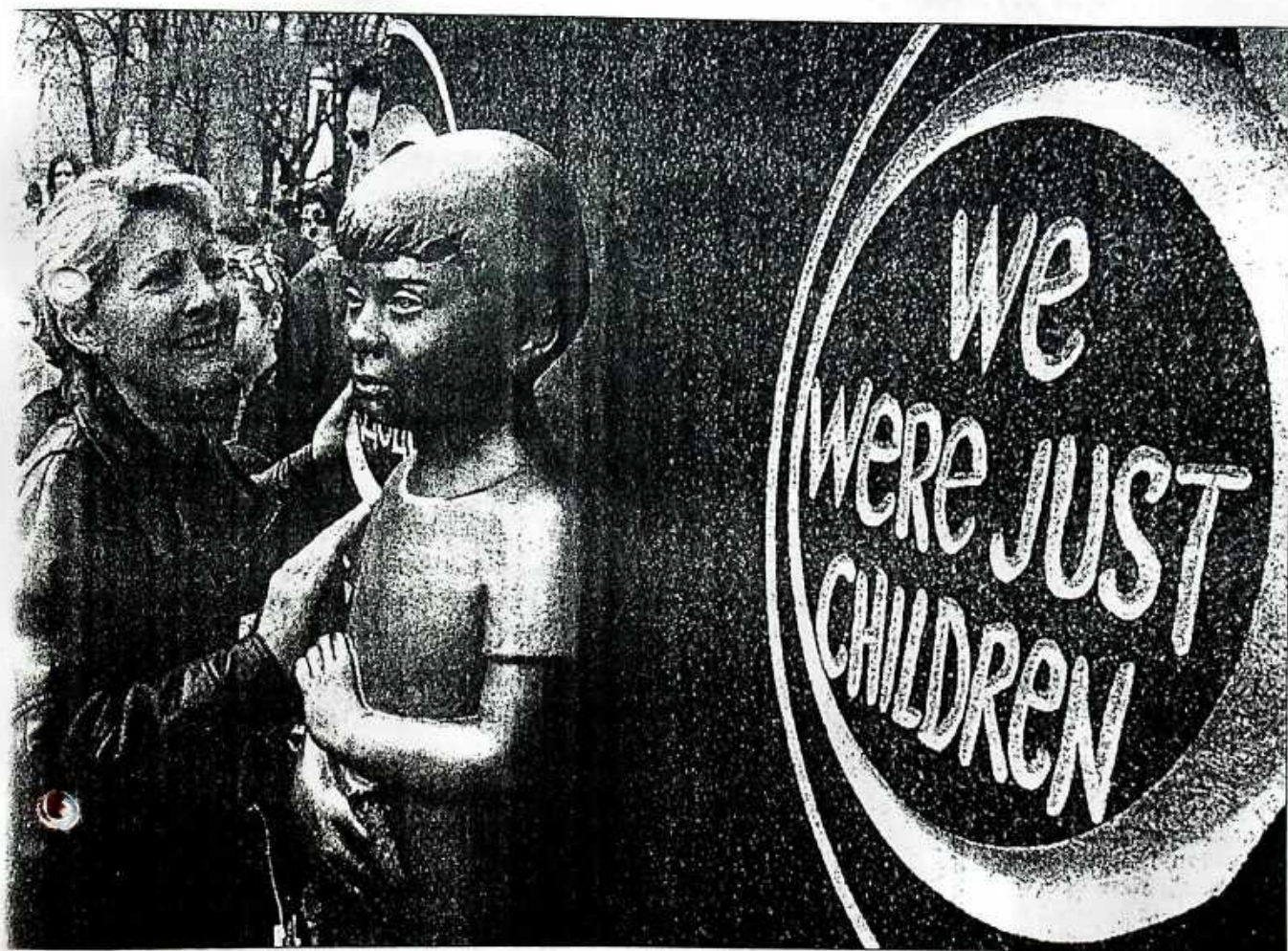
Dit betekent dat het principe van individuele aansprakelijkheid en persoonlijke verantwoordelijkheid voor oorlogsmisdrijven onmiskenbaar deel uitmaakt van het geldende recht.

Prod. 15 geeft de tekst van het Handvest van Neurenberg.

Tot zover deze "handleiding".

N.M.P. Steijnen

24.3.2000

Een vrouw huilt terwijl zij het gisteren in Belgrado onthulde beeld aanraakt dat moet herinneren aan de kinderen omgekomen bij de NAVO-bombardementen op Servië die een jaar geleden begonnen.

Foto AP

Heden, de zesentwintigste maart negentienhonderd negenennegentig,
op verzoek van :

1. Aleksandar Danikovic, wonende te Belgrado, Republiek Servië;
2. Radomir Zivkovic, wonende te Belgrado, Republiek Servië;
3. Vladimir Kostic, wonende in Jagodina, Republiek Servië;
4. Filip Gavric, wonende in Belgrado, Republiek Servië;
5. Vlasta Djurinic, wonende te Pristina, Republiek Servië;
6. Goran Vasic, wonende te Pristina, Republiek Servië;
7. Milorad Seslija, wonende te Ajvalija, Republiek Servië;
8. Mija Seslija, wonende te Ajvalija, Republiek Servië;
9. Mile Migailovic, wonende te Vucak, Republiek Servië;

te dezer zake woonplaats kiezende te 's-Gravenhage aan de Valkenboslaan
72, ten kantore van mr. A.B.B. Beelaar, die tot procureur wordt gesteld.

heb ik,

Caroline Christien Agnes de Winter, als toegevoegd-kandidaat deurwaarder
werkzaam ten kantore van Johannes Helenus Hubertus Heger,
deurwaarder bij de Arrondissementsrechtbank te 's-Gravenhage,
kantoorhoudende te 's-Gravenhage aan de Bezuidenhoutseweg 115
en mitsdien beiden ten deze woonplaats hebbende aldaar,

krachtens mij verstrekte mondelinge last van de E.A. Heer President
van de Arrondissementsrechtbank te Den Haag,

IN KORT GEDING GEDAGVAARD :

Ministerie van Defensie en
Ministerie van Buitenlandse Zaken

i. de STAAT DER NEDERLANDEN, zetelend te 's-Gravenhage aan de Kazerne-
straat 52, ten parkette van de Procureur-Generaal bij de Hoge Raad der
Nederlanden, aldaar mijn exploit doende, sprekende met en afschrift
deze latende aan : Mw. A.E. Toet, aldaar werkzaam

voor elk Ministerie een
f.i.

OM :

op maandag negentwintig
tig des morgens om 9 uur

maart negentienhonderd negenennegen-
te verschijnen ter terechtzitting

van de President van de Arrondissementsrechtbank te Den Haag, alsdan rechtdoende in kort geding, gehouden wordende in het Paleis van Justie aan de Prins Clauslaan 60 te Den Haag;

Met aanzegging dat bij verschijnen ter vermelde terechtzitting een vast recht zal worden geheven van f 400,00

TEN EINDE :

namens mijn verzoekers als eisers te horen concluderen :

1. Aangezien de Staat der Nederlanden - in samenspraak met de NAVO-landen op dit punt - wel stelt dat het gebruik van oorlogsgeweld jegens de Federale Republiek Joegoslavië (FRY) een juridisch deugdelijke grondslag zou hebben, doch dit geenszins aantoonst of zelfs maar aannemelijk maakt;
2. Aangezien de Staat immers niet verder komt dan de stelling dat gebruik van geweld jegens de FRY voor legitiem moet worden gehouden, aangezien de FRY geen gevolg geeft aan resolutie 1199 van de Veiligheidsraad, waarin wordt uitgesproken dat Hoofdstuk VII van het Handvest van de Verenigde Naties op de situatie met betrekking tot Kosovo van toepassing is;
3. Aangezien op geen enkele wijze valt in te zien hoe hieruit een besluit van de Veiligheidsraad valt te destilleren dat opdracht zou geven of zou machtigen tot het gebruik van oorlogsgeweld tegen de FRY en daarmee tegen eisers;
4. Aangezien naar volkenrechtelijk gewoonterecht van dwingende aard het gebruik van geweld jegens andere staten - en daarmee tegen eisers - verboden is;
5. Aangezien het hier gaat om een norm van ius cogens, zodat een schending hiervan behoort tot de zwaarste inbreuken op de rechtsorde die maar voorstelbaar zijn;
6. Aangezien deze norm ook bekend staat als het agressieverbod, dan wel het non-interventiebeginsel;
7. Aangezien deze gewoonterechtelijke norm - volkenrechtelijk gewoonterecht is overigens rechtstreeks toepasbaar door de Nederlandse rechter, hetgeen zeker geldt voor normen van ius cogens, die overal en

- te allen tijde dienen te worden gehandhaafd - is opgenomen in een aantal verdragen en met name ook tot uitdrukking wordt gebracht in de aanhef van Protocol I bij de Verdragen van Genève (Trb. 1980, 87) en in artikel 3 van Protocol II bij diezelfde Verdragen (Trb. 1980, 88);
8. Aangezien het gebruik van geweld jegens een andere staat - en dus ook tegen eisers - een misdrijf tegen de vrede vormt in de zin van artikel 6 van het Handvest van Neurenberg (Stort 1946, 18) en dit artikel elk- een aansprakelijk stelt die bij een dergelijk misdrijf is betrokken, hetgeen evenzeer bevestigt dat deze norm van ius cogens zich tot een ieder richt;
 9. Aangezien in artikel 15 lid 2 EVRM wordt bepaald:
"De voorafgaande bepaling staat geen enkele afwijking toe van artikel 2, behalve in geval van dood als gevolg van rechtmatige oorlogshan- delingen." ;
 10. Aangezien hieruit valt af te leiden dat het doden van mensen middels onrechtmatig oorlogsgeweld een inbreuk vormt op het recht op leven, als gewaarborgd in artikel 6 BUDO-Verdrag en artikel 2 EVRM;
 11. Aangezien dan het opzettelijk doden van mensen middels onrechtmatig oorlogsgeweld moet worden beschouwd als moord en het ondernemen van pogingen daartoe als poging tot moord;
 12. Aangezien dit dan geldt voor combattanten en non-combattanten gelijke- lijk;
 13. Aangezien eisers zijn militairen in werkelijke dienst, die deel uit- maken van het Joegoslavische leger;
 14. Aangezien thans openlijk het doel is het aantasten van de gevechtskracht van het Joegoslavische leger middels het fysiek uitschakelen van mili- tairen van dit leger;
 15. Aangezien dit neerkomt op pogingen om ook eisers te doden of te ver- wonden;
 16. Aangezien eisers niet van de Nederlandse Staat behoeven te dulden dat deze pogingen onderneemt om hen opzettelijk van het leven te beroven, dan wel lichamelijk letsel toe te brengen middels dit onrechtmatige oorlogsgeweld;
 17. Aangezien bij vonnis van 18 maart 1999, KG nummer 99/69 onder 4.4. door de President van de Haagse Rechtbank wordt overwogen dat in de desbetreffende procedure de feitelijke situatie waarin het recht op

18. leven aan de orde zou zijn, "zich niet voordoet";
19. Aangezien, wat daar ook van zij, ten tijde dat dit kort geding werd gevoerd er nog geen sprake was van daadwerkelijk oorlogsgeweld, doch nu wel. Zodat nu, zeker voor eisers, die als doelwit gelden van dit oorlogsgeweld, hun recht op leven rechtstreeks in het geding is en thans de feitelijke situatie waarin deze bepaling van toepassing is zich zonder meer wél voordoet;

MITSDIEN :

de President van de Arrondissementsrechtbank te 's-Gravenhage wordt verzocht om bij vonnis, uitvoerbaar bij voorraad, de Staat der Nederlanden te bevelen om zich met onmiddellijke ingang te onthouden van (deelname aan) verder oorlogsgeweld tegen de Federale Republiek Joegoslavië, alsmede de NAVO-bondgenoten er terstond van in kennis te stellen dat Nederland zich van verder geweld jegens de Federale Republiek Joegoslavië onthoudt, met veroordeling van de Staat in de kosten van het geding.

De kosten van deze dagvaarding zijn voor mij, deurwaarder, f

4035
1740
4-
10,15

7199
1258
10440

W. van der

PRESIDENT RECHTBANK 's-GRAVENHAGE

kort geding

29 maart 1999

DANIKOVIC e.a. / STAAT DER NEDERLANDEN

Pleitnotities Mr. N.M.P. Steijnen

1. Grootscheepse veelvoudige schendingen van het internationaal recht

Voor het eerst sinds de Tweede Wereldoorlog wordt in Europa een soeverein land aangevallen met oorlogsgeweld.

Die rol hadden we altijd Rusland toegedacht, als het ooit zo ver zou komen, maar het agressie-potentieel van de zich democratisch noemende NAVO-landen, waaronder ons land, is blijkbaar veel groter. Als een stel dolgeworden honden hebben zij zich op Joegoslavië gestort, alles wat naar internationaal recht en internationale rechtorde riekt terzijde stotend.

Honderden, misschien al duizenden slachtoffers hebben zij tot nu toe op hun geweten en de vernietigingscampagnes gaan door.

Wat wil de NAVO, en dus ook de Staat, nu eigenlijk, behalve een blijkbaar pathologische vernietigingsdrift botvieren tegen een soeverein land ?

Zijn zin krijgen, zullen we de Staat straks horen betogen. Als Joegoslavië de Rambouillet-voorstellen tekent, dan is het ook afgelopen met het oorlogsgeweld, zo wordt verzekerd.

Wil Joegoslavië dat, Rambouillet tekenen ? Dat willen ze helemaal niet ! En dus worden pogingen ondernomen om hen dit met geweld door de strot te wringen. Kan niet schelen hoeveel geweld.

Mag dat ? Dat mag helemaal niet.

Stel nu dat Joegoslavië voor het geweld bezwijkt en het Rambouillet-pakket tekent. Dan is dat accoord volstrekt nietig - void, zoals de Engelsen dat zo treffend zeggen, leeg, non-existent, nietig.

Waarom ? Beschaafde staten worden verondersteld elkaar onderling geen verdragen met geweld af te dwingen. Zo behoren beschaafde staten dus niet te handelen.

Artikel 52 van het Weens Verdragenverdrag bepaalt dan ook :

"Elk verdrag is nietig, waarvan de totstandkoming is bereikt door bedreiging met of gebruik van geweld in strijd met de beginselen van het volkenrecht, neergelegd in het Handvest van de Verenigde Naties".

De NAVO-landen, en dus ook de Staat, lappen dit aan hun laars. Ze proberen tóch met geweld Joegoslavië een accoord op te leggen. Een accoord dat dus al op voorhand nietig is.

Wat bepaalt het Handvest op dit punt ?

Het Handvest van de Verenigde Naties bepaalt in artikel 2 lid 4 :

"In hun internationale betrekkingen onthouden alle Leden zich van bedreiging met of het gebruik van geweld tegen de territoriale integriteit of de politieke onafhankelijkheid van een staat, en van elke andere handelwijze die onverenigbaar is met de doelstellingen van de Verenigde Naties".

Is die bepaling duidelijk ? Die is glashelder. Trekken de Staat en zijn NAVO-rotgezellen zich daar iets van aan ? Geen barst. Een grootscheepse oorlog tegen een soeverein land is gestart, na maandenlange dreigementen, evenzeer in strijd met dit artikel van het Handvest.

Voor elke oorlog worden altijd fraai klinkende voorwendselen gegeven. Zo ook voor deze agressie-oorlog van de Staat. Het heet dan, dat de NAVO, en dus ook de Staat, wel tussenbeide moest komen vanwege de interne oorlog in Kosovo. Daar woedt een burgeroorlog ? Mag dat, dat geheel ongevraagd tussenbeide komen in een burgeroorlog in een soeverein land ? Nee. En als het nou gaat onder het mom van een einde maken aan ernstige schending van de mensenrechten, mag het dan ? Ook niet. Dat is een strijd met het non-interventie beginsel, een beginsel van *ius cogens*, d.w.z. een zodanig fundamentele rechtsnorm dat die overal en altijd geldt en nimmer mag worden geschonden.

Waar staat dat van het *ius cogens* en zo ? In art. 53 van het Weens Verdragenverdrag. Daarin wordt bepaald dat :

"(...)een dwingende norm van algemeen volkenrecht (is) een norm die aanvaard en erkend is door de internationale gemeenschap van Staten in haar geheel als een norm, waarvan geen afwijking is toegestaan (...)"

Hoe weten we zeker dat het agressie-verbod en het interventie-verbod behoren tot het *ius cogens*. Omdat daarover unanimiteit bestaat bij alle volkenrechtsgeleerden, zoals blijkt uit de literatuurverwijzingen en citaten, die ik aan mijn pleitnota heb gehecht.

Trekt de Staat er zich iets van aan dat het hier om normen van *ius cogens* gaat? Helemaal niets. Het volkenrecht kan wat hem betreft de boom in, nu het agressiepad is gekozen.

Ook dat dit ook nog eens een keer expliciet wordt uitgesproken in het Tweede Aanvullende Protocol bij de Verdragen van Genève, met name in artikel 3 :

"2. Geen enkele bepaling van dit Protocol mag worden ingeroepen als rechtvaardiging van een interventie, rechtstreeks of niet rechtstreeks, om welke reden ook, in het gewapend conflict of in de interne of externe aangelegenheden van de Hoge Verdragsluitende Partij op wier grondgebied dat conflict plaatsvindt."

Protocol II bij de Verdragen van Genève gaat juist over de bescherming van burgers in niet-internationale gewapende conflicten. En toch bevestigt artikel 3 nog eens expliciet de norm van volkenrechtelijk gewoonterecht van *ius cogens*-karakter die hier geldt, namelijk het interventieverbod. Geen van de mensenrecht-schendingen als bedoeld in dit Protocol II mogen worden gebruikt als rechtvaardiging voor een interventie in een burgeroorlog.

Joegoslavië en Nederland behoren beide tot de Hoge Verdragsluitende Partijen en hebben beide dit verdrag geratificeerd.

Trekt Nederland zich hier iets van aan? Niets, alsof het een vodge papier is.

En zo stampen de Staat der Nederlanden en de overige NAVO-landen als een kudde dolle olifanten door de porseleinkast van het volkenrecht.

Daarmee duidelijk makend dat de grens tussen de rechtsstaten die ze pretenderen te zijn - maar dus volstrekt niet zijn - en wat zij plegen aan te duiden als schurkenstaten naar nu blijkt flinterdun is.

2. de ingetreden oorlogstoestand als novum

Joegoslavië als soeverein land wordt nu met grootscheeps geweld aangevalen, o.a. door agressor Nederland.

Eisers in dit k.g., allen in deze oorlogstoestand gemobiliseerde soldaten, vrezen voor hun leven als gevolg van dit NAVO-oorlogsgeweld, waaraan Nederland meedoet. Het gaat hier om bijzonder laffe aanvallen, gebruik makend van het enorme technologische overwicht dat de NAVO heeft. Tegen

kruisraketten, die zomaar uit de hemel komen vallen op de kazerne waar je gelegerd bent, is geen kruit gewassen. Laf, want degenen die ze afschieten, lopen zelf geen enkel risico.

Eisers wenden zich thans tot de Nederlandse rechter om rechtsbescherming te zoeken tegen het onrechtmatige oorlogsgeweld van Nederland in NAVO-verband.

De oorlogstoestand die nu is ingetreden vormt een nieuwe ontwikkeling - een novum - ten opzichte van de toestand die aan de orde was in het vonnis van 18 maart j.l.

Toen dreigde er oorlogsgeweld van Nederland in NAVO-verband, nu is dat oorlogsgeweld een feit.

Het geweld van de NAVO moet volkenrechtelijk worden toegerekend aan de verschillende lidstaten, want de NAVO als supra-nationale organisatie bestaat niet. Alle geweld en de gevolgen daarvan van alle afzonderlijke staten komt daarbij voor verantwoordelijkheid van iedere staat op zich. Dat wil zeggen dat Nederland ten volle aansprakelijk is voor elke misdaad die in dit verband onder NAVO-vlag wordt begaan.

Dit principe wordt ook tot uitdrukking gebracht in het advies van de Raad van State van 27 november 1985 inzake de kruisraketten (prod. 16 in de klapper):

"Geconstateerd kan dan ook worden dat Nederland reeds meer dan vijftwintig jaar betrokken is bij én medeverantwoordelijkheid draagt voor de opstelling van geïntegreerde defensieplannen die mede het gebruik van kernwapensystemen in daarin voorziene gevallen insluiten, en bijgevolg mede aansprakelijk is te stellen voor een gebruik van kernwapens in bondgenootschappelijk kader. Als participant in de geïntegreerde NAVO-structuur kan Nederland - daarop heeft de Raad in zijn eerder advies reeds gewezen - zich, ook zonder plaatsing van kruisvluchtwapens op zijn grondgebied, aan deze medeverantwoordelijkheid niet onttrekken".
(ad 15)

Wat betreft de aard en karakter van de NAVO wordt voorts verwezen naar wat daarover in de conclusie van eis in de zaak van 18 maart wordt gezegd.

De uitspraak in kort geding van 18 maart j.l. keek, zo is tenminste de indruk, niet verder dan de juridische situatie die bestond toen er alleen nog door de NAVO, en dus ook Nederland, werd gedreigd met oorlogsgeweld. En bevat in dit opzicht, vanuit deze optiek, geen bindende uitspraken over de juridische toestand die is ingetreden nu daadwerkelijk geweld wordt gebruikt en pogingen om met louter dreigen doelen te bereiken, hebben gefaald.

Een novum dus, en een nieuwe juridische situatie ter beoordeling.

Op de uitspraak van 18 maart kom ik nog terug, maar nu eerst dit.

3. kernvraag is: gaat het hier om "lawful acts of war" of "unlawful acts of war"

Dat is dus de kernvraag waar we nu voor staan.

Zou het gaan om "lawful acts of war" ("LAW"), dan vormen militairen een gerechtvaardigd doelwit van de toegepaste oorlogshandelingen en zijn pogingen om hen, als combattanten, uit te schakelen, in principe volkomen gelegitimeerd? Indien tenminste geen verboden wapens of verboden methoden van oorlogsvoering worden toegepast en geen disproportioneel geweld wordt toegepast.

Combattanten, als eisers in dit kort geding, vormen dus in principe bij "LAW" een logisch en legitiem doel.

Wat non-combattanten betreft, vooral dus burgers, die mogen bij "LAW" niet tot doelwit worden gemaakt. Maar zij hebben wel te accepteren dat zij bij "LAW" zijdelings, d.w.z. bij wijze van "collateral damage", toch het slachtoffer worden.

In artikel 15, tweede lid, EVRM wordt dit tot uitdrukking gebracht: als burgers onopzettelijk worden gedood als gevolg van "LAW", dan hebben zij dat maar te accepteren en dan is er geen sprake van een schending van hun recht op leven.

Totaal anders zijn de rechtsgevolgen in een situatie van "unlawful acts of war" ("ULAW")

In dat geval vormt dergelijk oorlogsgeweld ipso facto een misdrijf tegen de vrede, d.w.z. een misdrijf van de zwaarst denkbare categorie, vallend onder het Handvest van Neurenberg, waarvoor in principe onbeperkte persoonlijke en individuele aansprakelijkheid bestaat voor iedereen die daarbij in welk opzicht dan ook is betrokken, en waarvoor geen verjaringstermijn bestaat, zoals voor gewone misdrijven wel het geval is.

Of het nu gaat om militairen of burgers, voor beide categorieën geldt gelijklijk dat "ULAW" jegens hen verboden zijn en volstrekt onrechtmatig.

Worden burgers - onopzettelijk - gedood als gevolg van "ULAW", d.w.z. bij wijze van "collateral damage", dan is er sprake van dood door schuld van al al degenen die hiervoor verantwoordelijk zijn, de opdrachtgevers, zowel als de uitvoerders.

Pogingen om militairen fysiek uit te schakelen, zoals nu door Nederland in NAVO-verband worden ondernomen jegens mijn eisers - bij "LAW" een op zichzelf gerechtvaardigd streven - zijn dan eveneens volstrekt onrechtmatig en, gelet op het opzettelijke karakter hiervan, gelijk te stellen met poging tot moord.

Voor beide categorieën, militairen en niet-militairen, vormen "ULAW" daarbij gelijkelijk een schending van hun recht op leven, zoals dat wordt gewaarborgd door art. 6 IVBPR en art. 2 EVRM.

De rechtsgevolgen verbonden aan "LAW" en "ULAW" verschillen dus evenveel als de dag van de nacht.

Daarom is het dan ook noodzakelijk om hier vast te stellen of het gaat om "LAW" of "ULAW".

Gaat het bij de oorlog tegen Joegoslavië om "LAW" dan kunnen cobattanten als eisers zich in principe helemaal niet beroepen op de bescherming van het recht op leven en is ook voor burgers de bescherming van het recht op leven in hoge mate opgeschort.

Gaat het om "ULAW", dan geldt de bescherming van het recht op leven onverkort voor militairen zowel als voor burgers en plegen degenen die optreden als agressors een misdrijf tegen de vrede en treden zij op als moordenaars en medeplichtigen aan moord ten opzichte van de militairen die zij bewust uitschakelen.

4. wie moet wat bewijzen ?

De Staat stelt zich natuurlijk op het standpunt dat het hier gaat om "LAW".

Dit brengt ons tot de volgende vraag: wie moet hier wat bewijzen of tenminste aannemelijk maken ? Kan de Staat, jegens de potentiële slachtoffers die hij letterlijk op de korrel laat nemen, volstaan met de enkele bewering dat dit oorlogsgeweld rechtmatig is ? En moeten deze potentiële slachtoffers dan maar aantonen dat de Staat ongelijk heeft ?

Of ligt de bewijslast omgekeerd en is het hier juist de Staat die moet aantonen, of althans aannemelijk maken, dat het hier gaat om "LAW" ?

En in beide gevallen geldt: wat is hier aannemelijk maken ?

De Staat zal ongetwijfeld van mening zijn dat hij niet aannemelijk hoeft te maken dat zijn oorlogsgeweld "LAW" zijn, maar dat de potentiële slachtoffers van zijn oorlogsgeweld maar moeten aantonen dat dit niet het geval is.

Waarom ? De Staat speculeert hier op het volgende:

1. de Staat is immers een meneer met een wel heel hoge hoed op, die in principe altijd gelijk heeft, naar moet worden aangenomen;
2. de Staat heeft zich verbonden het (internationaal) recht in acht te nemen en mag dus in beginsel geacht worden inderdaad de eisen van het (internationaal) recht in acht te nemen;
3. daarbij geldt dat de Staat een rechtsstaat is en van een rechtsstaat mag zeker op voorhand worden aangenomen dat deze de normen

- van het (internationaal) recht tot richtsnoer neemt;
4. bovendien wordt de Staat gecontroleerd door de volksvertegenwoordiging, hetgeen een extra waarborg vormt dat de eisen van het (internationaal) recht tot uitgangspunt worden genomen van handelen;
 5. de Staat staat in deze kwestie niet alleen in zijn opvatting, maar wordt daarin gesteund door een groot aantal andere staten, namelijk alle NAVO-staten, die ook allemaal stellen dat het hier gaat om "LAW" en die merendeels ook democratieën en rechtsstaten zijn.

Dit complex van factoren maakt dat er gevoeglijk vanuit mag worden gegaan dat de Staat er, ook jegens de beoogde slachtoffers van zijn oorlogsgeweld, mee kan volstaan te stellen dat het hier gaat om "LAW" en dat het dus aan hen is om aan te tonen of aannemelijk te maken dat hun mensenrecht op leven hier wordt bedreigd door "ULAW", zo speculeert de Staat.

Maar deze benadering gaat natuurlijk niet op.

Allereerst gaat het hier niet om de een of andere onbetekenende kwestie, maar om het belangrijkste rechtsprincipe dat er bestaat, namelijk het recht op leven en dus om de meest fundamentele norm van onze rechtsorde.

Gaat het om fundamentele mensenrechten, om zaken als het recht op leven, dan kan natuurlijk onmogelijk gelden dat degenen die opzettelijk van het leven beroofd dreigt te worden maar moet aantonen dat die dreigende levensberoving onrechtmatig is.

Degene die zich aanmatigt dat hij gerechtigd is om de in zijn leven bedreigde persoon daadwerkelijk van het leven te beroven, is dan degene op wie de bewijslast ligt.

Hij heeft onomstotelijk de taak om de rechtsbasis van zijn streven te stellen en aan te tonen.

Want de bescherming van het recht op leven is althans in zoverre absoluut, dat uitzonderingen onderbouwd moeten worden.

Voor een dergelijke onderbouwing volstaat niet een enkele verwijzing naar democratische pretenties, rechtsstatelijke pretenties en de pretentie van brede steun. Dergelijke pretenties ontslaan niet van de verplichting om aan te tonen dat er een deugdelijke rechtsbasis is voor het gestelde recht om beoogde slachtoffers van het leven te beroven en hun recht op leven aan te tasten.

Daar komt nog dit bij.

Althans sinds de Tweede Wereldoorlog is oorlog in principe buiten de wet gesteld.

Oorlog is verboden, tenzij... Dat betekent dat slachtoffers van oorlogsgeweld, slachtoffers zijn van "ULAW", tenzij....

Ook dit bedingt noodzakelijkerwijs, dat het Staat is op wie hier de bewijslast rust.

De bewijslast dat hij het recht heeft om eisers naar het leven te staan.

Nu zal de Staat echter eraan willen toevoegen dat hij niet alleen stelt dat zijn oorlogsgeweld "LAW" zijn, maar dat hij dit wel degelijk onderbouwt en hier argumenten voor geeft.

Hij heeft immers aangevoerd dat Veiligheidsraadsresolutie 1199 hem het recht verschaft om geweld toe te passen, nu de FRY deze resolutie niet nakomt.

Dat argument wordt door alle NAVO-landen onderschreven en moet dus wel als valide en sluitend worden beschouwd.

De redenering is dan - en alle NAVO-neuzen wijzen daarbij dus dezelfde kant op - dat in resolutie 1199 wordt uitgesproken dat de situatie in Kosovo een bedreiging voor de vrede vormt, waarbij is vastgesteld dat deze situatie in het teken staat van Hoofdstuk VII van het Handvest van de VN, zodat er geen sprake meer is van een binnenlandse aangelegenheid van de FRY alleen.

Dat is waar, dat is resolutie 1199 vastgelegd, maar het vervolg van de redenering die hieraan wordt vastgeknoopt, is allerm minst juist en concludent. Namelijk dat er dus een recht op geweld zou zijn ontstaan, nu de FRY deze resolutie niet nakomt.

Dat het, wat deze gevolgtrekking betreft, om een gigantisch dom verhaal gaat dat, hoe parmantig ook voorgedragen door alle NAVO-lidstaten gelijkelijk, als een tang op een varken slaat, wordt al meteen duidelijk voor iedereen die ook maar even de moeite neemt om Hoofdstuk VII van het Handvest van de VN erop na te slaan.

Daarin wordt duidelijk aangegeven dat de Veiligheidsraad, in een situatie waarin Hoofdstuk VII van toepassing is verklaard, een breed spectrum van dwangmiddelen ter beschikking staat, oplopend in zwaarte, van aanbevelingen (art. 40), langs geweldloze maatregelen (art. 41), tot geweldsmaatregelen (art. 42).

Het is er dus verre van dat het van toepassing verklaren van Hoofdstuk VII de geweldsvraag aan de orde stelt, dat is absoluut niet het geval. Bovendien geldt hier: de Veiligheidsraad bepaalt wat er moet gebeuren, niet Nederland of de NAVO.

Het gaat hier dus om een volstrekt malafide interpretatie van zowel resolutie 1199, als van het Handvest.

Van een uitleg te goeder trouw, zoals het volkenrecht voorschrijft, is hier geen sprake.

Overigens zij ook op het punt van resolutie 1199 en de interpretatie van het Handvest verwezen wat daarover wordt gesteld in de conclusie van eis in de zaak van 18 maart j.l.

Met resolutie 1199 ligt de bal dus uitdrukkelijk bij de Veiligheidsraad, en nergens anders.

Dat het toepasselijk verklaren van Hoofdstuk VII aan onverschillig welke staat of statenbond het recht zou verschaffen om geweld te gebruiken tegen Joegoslavië, is alleen een bloeddorstige fantasie-voorstelling van de NAVO-landen, die kennelijk menen dat als ze dit maar met genoeg aplomb stellen en ook voortdurend blijven stellen, de geloofwaardigheid vanzelf komt.

Het gaat hier echter om een gelegenheidspraatje, onderling afgesproken achter de NAVO-burelen en als een Tibetaanse gebedsmolen steeds herhaald, om mist te maken bij wat er werkelijk plaatsvindt, namelijk een openlijke usurpatie van de macht van de Veiligheidsraad door de NAVO en een doelbewuste en weloverwogen schending van fundamentele rechtsnormen door de Veiligheidsraad opzij te schuiven om voortaan zelf de touwtjes in handen te nemen.

Dan is er het geluid dat hier weliswaar een mandaat van de Veiligheidsraad ontbreekt, maar dat een dergelijk mandaat ook niet strikt nodig zou zijn, aangezien het hier zou gaan om een humanitaire aktie ter bescherming van de Albanese bevolking in Kosovo.

Ik verwijs voor wat dit betreft opnieuw naar de conclusie van eis bij de zaak van 18 maart j.l., waar hier al uitgebreid op ingegaan wordt. Als toevoeging hierop nog dit.

Allereerst is het natuurlijk van tweeën één: óf de Staat stelt dat hij zich beweegt binnen de grenzen van het Handvest en dat er binnen het kader van het Handvest een soort mandaat zou zijn om geweld te gebruiken; óf de Staat stelt: we hebben hier niets met het Handvest van de VN te maken, het maakt niet uit of ons handelen daaraan voldoet, we baseren ons op een hoger recht.

En natuurlijk heeft de Staat niet het recht om, alternerend, nu weer het één, dan weer het ander te roepen, al naar het het beste uitkomt.

De Staat beweegt zich op de lijn dat wat hij doet heel prima binnen het kader van het Handvest past en is dan ook aan dat uitgangspunt gebonden. Maar dat uitgangspunt is evident onzinnig en onhoudbaar.

Vervolgens is er nog dit.

Dat humanitaire overwegingen een inbreuk op het Handvest zouden rechtvaardigen, wordt tegenwoordig wel makkelijk gezegd, maar gronden hiervoor in het recht zijn er niet. Laat staan dat hier sprake zou zijn van geldend

recht.

Waarom niet ?

Omdat dit zou betekenen dat er normen zijn die boven de normen van het Handvest van de VN gaan, en dan in dit geval het daarin vervatte geweldsverbod en interventieverbod, alsmede het monopolie van de Veiligheidsraad op geweld ter bescherming van vrede en veiligheid.

En het zijn nu juist deze normen van het Handvest die behoren tot de hoogste rechtscategorie die we kennen, namelijk tot het *ius cogens*, d.w.z. tot de normen van dwingend recht, die overal en altijd gelden en waarvan niet afgeweken kan worden.

Er is dus geen ruimte voor de veronderstelling dat er een recht zou zijn dat daar nog eens boven zou gaan, d.w.z. boven deze op zich al absolute normen.

En helemaal armzalig wordt deze theorie, als we in ogenschouw nemen dat de konsekwentie van deze theorie is dat het dan weer een zaak van staten wordt om zelf individueel te beslissen of ergens een zogenaamde humanitaire oorlogsaktie noodzakelijk is.

Het geroep dat humanitaire omstandigheden een militair ingrijpen absoluut onvermijdelijk maken, zal niet van de lucht zijn bij staten die elkaar om andere politieke redenen de oorlog willen aandoen. En wie zal dan als scheidsrechter optreden ?

Dat het bij het oorlogsgeweld van de Staat om een humanitaire interventie zou gaan, is een kreet die we ook in dit geval steeds weer horen. Maar daarvan is al op het eerste gezicht geen sprake.

In de eerste plaats valt niet in te zien wat het aanrichten van groot-scheepse vernietigingen in Joegoslavië te maken hebben met de beweerde beoogde bescherming van de bevolking in Kosovo, die het doel zou zijn. Het gaat hier om volstrekt zinloos geweld.

Als men de burgeroorlog in Kosovo zou willen beëindigen, zou de NAVO met grondtroepen Kosovo moeten binnentrekken en het gebied moeten bezetten en pacificeren. Dat zou een grove schending zijn van eerder genoemde rechtsregels en volkenrechtelijke regels, maar niettemin zou dat de enige manier zijn om wat wordt voorgesteld als een humanitaire aktie uit te voeren. Maar daar zijn de NAVO-landen te laf voor. Dat durven ze niet.

Ten tweede heeft het toegepaste geweld ook daarom in de verste verte niets te maken met een humanitaire aktie, omdat openlijk het streven is in Kosovo op te treden niet voor de bevolking van dit gebiedsdeel als

zodanig, maar alleen ten gunste van een bepaalde etnische groep aldaar, namelijk de Albanezen.

Die vormen wel de meerderheid in Kosovo, maar er zijn aanzienlijke minderheden. Niet alleen Serviërs, maar ook Montenegrijnen, Macedoniërs, Roma, Turken en andere bevolkingsgroepen. Het gaat daarbij om een verhouding van ongeveer 1.8 : 1 in de verhouding tussen Albanezen tot andere minderheden.

Openlijk wordt gefocust op uitsluitend de belangen van de Albanese meerderheid. De belangen van de overige minderheden worden genegeerd of ronduit verkwanseld, zoals die van de Servische bevolkingsgroep in Kosovo.

Een zogenaamde humanitaire aktie die zich alleen maar richt op een meerderheidsgroep in een bepaald gebied en de belangen van de overige bevolkingsgroepen totaal uit het oog verliest, is alleen al daarom humanitair gezien een volslagen farce.

Maar ten derde is het nog erger gesteld met het zogenaamde humanitaire aspect.

De bedoeling van het oorlogsgeweld tegen Joegoslavië zou zijn om het Joegoslavische leger zodanig te verzwakken dat het geen kwaad meer zou kunnen doen tegen de Albanese bevolking.

De onzinnigheid van deze redenering is al op het eerste gezicht duidelijk. Zo'n doel zou immers pas bereikt kunnen worden als heel het leger is weggevaagd. Zolang er nog een paar soldaten overblijven, zou de ongewapende Albanese bevolking immers nog steeds machteloos staan tegenover geweld. Als Nederland en de NAVO-landen dan ook stellen dat het de bedoeling is om het Joegoslavische leger zodanig te verzwakken dat het niet meer tegen de Albanese bevolking zou kunnen optreden, dan bedoelen ze met "Albanese bevolking" iets anders dan ze zeggen. Dan wordt daarmee in feite bedoeld: niet meer kan optreden tegen het UCK.

De NAVO treedt hier dus op als verlengstuk van het UCK, als luchtmacht van het UCK.

Wat men tracht voor te stellen als een nobele humanitaire aktie voor de gehele bevolking in Kosovo, onmaskert zichzelf dus in feite als een interventie ten gunste van één bevolkingsgroep, en zelfs dat niet. Waar het hier werkelijk op neerkomt is een interventie ten gunste van de gewapende separatisten in Kosovo, het Uck.

Zou het Uck het in Kosovo voor het zeggen krijgen, dan zullen zij zich onmiddellijk op de Servische minderheid storten en ook op andere minderheden in Kosovo, zoals de Roma. In de conclusie van eis bij de zaak van 18 maart worden daar voorbeelden van gegeven, gedocumenteerd door Amnesty International.

Een voorgewende humanitaire aktie, die tot nieuwe humanitaire catastrofes

leidt, is natuurlijk alleen al daarom een louter criminele daad, die met humaniteit niets uitstaande heeft.

Maar tenslotte is er dan ook nog een laatste belangrijke overweging. Waar was de "internationale gemeenschap", als je tenminste de NAVO-"wereld als "internationale gemeenschap" wil betitelen, toen de grootste ethnische zuivering in de Balkan werd doorgevoerd, die heeft plaatsgevonden sinds het uiteen vallen van Joegoslavië ? Ik doel hier op de ethnische zuivering van de Krajina, toen meer dan 200.000 Serviërs door het Kroatische leger van huis en haard werden verdreven. En niet voor even, maar definitief. Hoe gebeurde die gigantische ethnische zuivering, hoe kon die plaatsvinden ? Die kon alleen maar plaatsvinden door de steun die eerst door de NAVO-landen, met enorme wapenhulp en training en assistentie bij de opbouw, aan het Kroatische leger was gegeven.

Waar zijn velen van die honderdduizenden weggezuiverde Serviërs nu, in grote armoede, gevestigd ? In Kosovo, waar ze bedreigd worden door het UCK, de grondtroepen van de NAVO.

Onder 13 in de klapper wordt hierover nadere informatie overgelegd.

De zogenaamde bewogenheid van de NAVO-landen met het lot van de Albanezen in Kosovo getuigt zo van een duivels cynisme. Met NAVO-hulp worden honderdduizende Serviërs uit de Krajina verdreven, en met larmoyante verhalen over ethnische zuiveringen in Kosovo wordt vervolgens opnieuw het breekijs gezet door de NAVO in gebieden waar Serviërs wonen, teneinde uiteindelijk te bereiken dat ook deze van alle Serviërs zullen worden gezuiverd. Wat dat is wat natuurlijk uiteindelijk zal gebeuren met Kosovo, als het UCK het daar voor het zeggen krijgt.

En hoe zit het trouwens met de NAVO-landen zelf ? Zou de NAVO er niet beter aan doen om eerst eens humanitaire orde op zaken te stellen in eigen kring, in plaats van, in strijd met alle recht en bovendien in strijd met het eigen NAVO-statuuut, dat voorschrijft dat de NAVO zich beperkt tot verdragsgebied, als een beest tekeer te gaan ?

NAVO-land Turkije heeft zelf jarenlang een vernietigingsoorlog gevoerd tegen de Koerdische bevolking in Oost-Turkije. Duizenden dorpen zijn daarbij totaal verwoest en de bevolking is naar stedelijke gebieden verdreven, zoals Diabarkyr, Van, Istanboel, etc. Meer dan 200.000 Koerden zijn bij deze slachtpartijen van NAVO-land Turkije om het leven gekomen. En wat zien we: de andere NAVO-landen hebben daarbij uitbundig geholpen Met wapenhulp, het politieke steun, met inzet van al hun politici, media en andere hulpbronnen om de Koerden te criminaliseren. De separatistische UCK wordt door de NAVO-landen warm gekoesterd, maar de separatistische PKK

bespuwd als een bende moordenaars en over de gehele aardbol wordt de leider hiervan rondgejaagd, terwijl tegelijkertijd de leider van de separatistische UCK als een half staatshoofd met alle egards en strijkages wordt onthaald in Rambouillet.

Onder 12 in de klapper is nadere informatie te vinden over de vernietigingsoorlog die de NAVO tegen de Koerden heeft gevoerd. Diezelfde NAVO die plotseling barst van gespeelde woede, als het gaat om acties tegen de UCK-separatisten.

Wat de NAVO dus toont, is geen humanitaire bewogenheid, maar een Januskop. Een verderfelijker staaltje van cynische selektieve verontwaardiging zal nimmer aan de dag gelegd zijn.

En wat daarbij vooral zo schokkend is, is de weergaloos brutale openheid van dit cynisme.

Alsof het doodnormaal is dat met twee geheel verschillende maten wordt gemeten. Dat is het niet en mag het ook nooit worden.

Want een belangrijke peiler van het volkenrecht, is de gelijkwaardigheid van staten. Dit brengt mee dat zij in gelijke gevallen gelijk bejegend dienen te worden. En dat betekent weer, dat als er geen reden wordt gezien om Ankara te bombarderen vanwege het feit dat Turkije Koerdistan geen grote mate van autonomie wil verlenen, er ook geen reden kan zijn om Belgrado te bombarderen, dat wel autonomie aan Kosovo wil toestaan, alleen niet zoals de NAVO dicteert, en dat overigens terecht vreemde troepen op zijn grondgebied afwijst.

De humanitaire pretenties van de NAVO-oorlogsterreur tegen Joegoslavië zijn dan ook in alle opzichten schaamteloos vals.

Ook op dit punt wordt verder verwezen naar de meergenoemde conclusie van eis.

Hoewel de bewijslast niet op eisers lag, hebben zij hiermee aangetoond dat het oorlogsgeweld jegens Joegoslavië in al zijn dimensies elke rechtmatigheid ontbeert.

Zodat het hier in alle opzichten gaat om "ULAW".

En zodat de opzet van de Nederlandse Staat in NAVO-verband om eisers fysiek te likwideren dus neerkomt op pogingen om hen op onrechtmatige wijze van het leven te beroven. Op pogingen om hen te vermoorden dus.

5. Decimering van het Joegoslavische leger als officieel verklaard oorlogsdoel

Inmiddels is door generaal Clark, opperbevelhebber van de NAVO-agressors, het decimeren van het Joegoslavische leger officieel tot doelstelling verklaard. Ook andere NAVO-woordvoerders hebben dit afgekondigd.

De bedoeling is kennelijk middels aanvallen van de UCK-luchtmacht tien-

duizenden Joegoslavische soldaten te doden van het Joegoslavische leger dat naar schatting, onder normale omstandigheden, uit ongeveer 150.000 man bestaat.

Die vernietigingoorlog van de UCK-luchtmacht is thans begonnen. Overal in Joegoslavië worden op grote schaal kazernes gebombardeerd en troepenconcentraties, zo luiden de laatste berichten. Maar vooral is dat het geval in Kosovo, waar eisers zijn gelegerd.

Zij hebben dus te maken met een immanente dreiging om fysiek te worden vernietigd door deze barbaarse agressie.

Dergelijke niets ontziende vernietigingsaanvallen zijn in elk geval ook nog in strijd met het proportionaliteitsbeginsel, ik kom daar nog op terug.

Maar nu eerst terug naar het vonnis van 18 maart j.l.

6. Het vonnis van 18 maart j.l.

Hierin zijn drie springende punten.

Allereerst wordt in dit vonnis tot uitdrukking gebracht dat er nog geen sprake is van een feitelijke toestand waarin het recht op leven en de Wet Oorlogsstrafrecht aan de orde zijn.

Althans zo zou de overweging onder 4.4 van het vonnis wellicht dienen te worden verstaan.

Blijkbaar is de achterliggende gedachte van de President geweest, ten tijde van het vonnis, dat er - toen - nog geen oorlog was, waarbij het recht op leven van eisers bedreigd zou worden en dat, omdat er toen nog geen oorlogstoestand was, de Wet Oorlogsstrafrecht nog niet zou gelden.

Inmiddels is die oorlogstoestand er wel. Joegoslavië heeft zich officieel in staat van oorlog verklaard en Nederland en de andere NAVO-landen voeren feitelijk oorlog tegen Joegoslavië en daarmee is althans nu de Wet Oorlogsstrafrecht ook feitelijk aan de orde.

Wat er ook zij van de gedachten van de President dat - toen - ten tijde van het vonnis van 18 maart j.l. van een bedreiging van het recht op leven en een aan de orde zijn van de Wet Oorlogsstrafrecht nog geen sprake was - en deze gedachten van de President zullen in hoger beroep worden bestreden -, in de ogen van de President was deze afwezigheid - toen nog - van een feitelijke oorlogssituatie wellicht voldoende om - toen - een beroep op de Wet Oorlogsstrafrecht en een onrechtmatige bedreiging van het recht op leven af te wijzen.

Dat kan nu dus in elk geval niet meer opgaan.

Er is nu oorlog - en wel grootschalig onrechtmatig oorlogsgeweld tegen de soevereine staat Joegoslavië. En fysieke uitschakeling van zoveel

mogelijk Joegoslavische militairen, waaronder eisers, is nu een officieel afgekondigd doel.

Ook objectief dreigen ze hiervan elk moment het slachtoffer te worden. In deze oorlog worden de wetten en gebruiken van de oorlog, als bedoeld in artikel 8 van de Wet Oorlogsstrafrecht voortdurend op grove wijze geschonden.

Deze wet is dus onverkort op de huidige situatie van toepassing.

Schending van de Wet Oorlogsstrafrecht, onderdeel van de nationale wetgeving, is onrechtmatig en dit betekent dat deze wet gewoon toegepast moet worden als deze onrechtmatigheid wordt ingeroepen. Dat geldt ook voor andere, op zich strafrechtelijke regels. Zo is moord verboden naar strafrechtelijke regel. Beoogt iemand iemand anders te vermoorden, dan kan de bedreigde persoon uiteraard de civiele rechter om beschermende voorzieningen vragen. Zo ook bij schending van de strafrechtelijke norm van artikel 8 Wet Oorlogsstrafrecht.

Wat zijn nu de wetten en gebruiken van de oorlog, bedoeld in artikel 8 Wet Oorlogsstrafrecht, die sinds het losbarsten van het oorlogsgeweld door Nederland in NAVO-verband worden geschonden ?

Het begrip "wetten en gebruiken van de oorlog" is opzettelijk door de Nederlandse wetgever ruim gelaten. De parlementaire geschiedenis hiervan vindt u aan mijn pleitnotities gehecht.

Het Internationaal Gerechtshof geeft in zijn uitspraak van 8 juli 1996 (produktie 4 in de zaak van 18 maart j.l.) aan dat hieronder vallen het Haagsche en Geneefse recht, dat gezien moet worden als een onverbreekelijke eenheid. (ad 75)

Zoals al geciteerd, maakt het interventieverbod deel uit van het Geneefse recht, nu dit is opgenomen in artikel 3 van Protocol II bij de Verdragen van Genève.

Ook het agressie-verbod, zoals neergelegd in artikel 2 lid 4 van het Handvest van de Verenigde Naties, maakt deel uit van het Geneefse recht, nu deze regel van volkenrechtelijk gewoonterecht van dwingende aard wordt herbevestigd in de aanhef van Protocol I bij de Verdragen van Genève.

Sinds het losbarsten van het oorlogsgeweld tegen Joegoslavië zijn dus met name ook het agressieverbod en het interventieverbod, als zijnde "wetten en gebruiken van de oorlog" in de zin van de Wet Oorlogsstrafrecht geschonden.

Het gaat hier, als gezegd, om normen van volkenrechtelijk gewoonterecht, die in een aantal verdragen en volkenrechtelijke regelingen, tot uitdrukking zijn gebracht.

Maar het blijven, los van de specifieke regelingen in geschreven vorm,

normen van gewoonterechtelijke aard. En wel van ius cogens, van dwingend-rechtelijke aard. Daarover is communis opinio onder de volkenrecht-deskundigen.

Deze volkenrechtelijke normen van gewoontelijke aard hebben in diverse verdragen verschillende gedaantes aangenomen. Zoals dus in artikel 2 lid 4 van het Handvest van Neurenberg, in de aanhef van het Eerste Aanvullende Protocol bij de Verdragen van Genève en in artikel 3 van Protocol II bij de Verdragen van Genève.

Nu is het tweede springende punt van het vonnis van 18 maart j.l. dat de President daarin tot het oordeel is gekomen, dat aan het bepaalde in artikel 2 lid 4 van het Handvest van de Verenigde Naties geen rechtstreekse werking kan worden toegekend.

Dit oordeel heeft natuurlijk een voorlopig bindend karakter en moet hier dus als een vaststaand gegeven worden aangenomen.

In het ingestelde hoger beroep zal het ongetwijfeld met succes worden bestreden, maar nu, in dit kader, is het een feit.

Maar als aangenomen moet worden als een gegeven dat aan het bepaalde in artikel 2 lid 4 geen rechtstreekse werking toekomt, betekent dat echter nog geenszins dat aan de achterliggende norm van volkenrechtelijk gewoonterecht met een ius cogens-karakter eveneens geen zelf bindende werking kan worden toegekend.

Die rechtsvraag is daarmee nog volledig open. En kan dus in dit kort geding worden beslist.

Datzelfde geldt overigens voor de specifieke gedaante waarin deze normen van volkenrechtelijk gewoonterecht zich manifesteren in de Aanvullende Protocollen bij de Verdragen van Genève.

Die Aanvullende Protocollen hebben onmiskenbaar in het algemeen rechtstreekse werking en niet valt dus in te zien waarom dit dan niet ook zou gelden voor de specifieke gedaantes waarin deze volkenrechtelijke normen in de artikelen van deze Aanvullende Protocollen optreden.

Maar dat is niet beslissend.

Beslissend is of deze normen deze normen als normen van volkenrechtelijk gewoonterecht van ius cogens-karakter rechtstreekse toepassing kunnen vinden, of zelfs moeten vinden, in het recht.

Dat is onmiskenbaar en evident het geval.

In de eerste plaats is het niet voorstelbaar dat enige norm van ius cogens niet rechtstreeks afdwingbaar zou zijn. Want dit zou betekenen dat die norm dan niet te allen tijde handhaafbaar zou zijn en dat is strijdig met het universele en alom geldende karakter daarvan.

Ten tweede maken deze normen rechtstreeks deel uit van de nationale rechtsorde. Het agressieverbod en interventieverbod behoren immers onmiskenbaar tot het Geneefse recht, en daarmee tot de "wetten en gebruiken van de oorlog", en wel de meest belangrijke. Via art. 8 Wet Oorlogsstrafrecht zijn zij dan geïncorporeerd in de Nederlandse rechtsorde en moeten mitsdien ook uit dien hoofde worden gehandhaafd.

Schending van deze "wetten en gebruiken van de oorlog", d.w.z. in casu dus van het agressieverbod en het interventie-verbod levert zo immers een rechtstreekse schending op van de nationale rechtsorde.

En ten derde verbiedt artikel 6 van het Handvest van Neurenberg het voeren van een oorlog in strijd met internationale verdragen als een misdrijf tegen de vrede, waarop door het Handvest van Neurenberg strafdreiging wordt gezet tegen iedereen, van hoog tot laag, die daarbij ook maar enigzins betrokken is. (Stcrt. 1946, 18)

Nu schending van het agressieverbod en het interventieverbod, als misdrijven tegen de vrede, strafdreiging oplevert jegens een ieder die daarbij, in welke vorm dan ook, betrokken is, betekent dit dat schending van het agressieverbod en interventieverbod ook voor de rechter als zodanig identificeerbaar moet zijn, en vervolgens dus, als normschending, strafbaar. Dat wil zeggen: als strafbaar feit toepasbaar.

Ook dit veronderstelt zonder meer de rechtstreekse werking van deze volkenrechtelijk gewoonterechtelijke normen van ius cogens.

Voor het overige wordt in dit verband verwezen naar de grieven die inbracht zullen worden tegen het vonnis van 18 maart j.l., waarin zeer uitgebreid op deze kwestie wordt ingegaan. Alles wat daarin wordt gezegd over dit onderwerp, moet hier als herhaald en ingelast worden beschouwd.

Dat geldt ook voor de rechtstreekse toepasselijkheid van het volkenrechtelijk gewoonterecht door de Nederlandse rechter, welke kwestie uitgebreid wordt behandeld in onderdeel 3 van Grief III.

De gemakkelijke pogingen van de Staat om ermee weg te komen dat de rechter niet over de schending van het agressieverbod en het interventieverbod zou kunnen oordelen, falen dus op de rechtstreekse werking van de gewoonterechtelijke norm zelf.

En daarop wordt hier thans een uitdrukkelijk beroep gedaan. Evenals trouwens ook nog, daarnaast en onafhankelijk daarvan, een beroep wordt gedaan op het feit dat deze normen zijn geïncorporeerd in de nationale rechtsorde via de Wet Oorlogsstrafrecht en ook uit dien hoofde rechtstreeks toegepast moeten worden.

Die Wet Oorlogsstrafrecht is nu in elk geval bepaald wél aan de orde,

waar hij dat, volgens het oordeel van de President van 18 maart j.l., toen nog niet was, in het eerdere kort geding.

Een derde springende punt van het kort geding-vonnis van 18 maart j.l. is het feit dat daarin niet wordt gereflecteerd op het beroep dat was gedaan op - toen - dreigende oorlogsmisdrijven, namelijk het toepassen van disproportioneel oorlogsgeweld en schending van het verbod om de aanvallen strikt te beperken tot militaire doelen, als omschreven in artikel 52 lid 2 van Protocol I bij de Verdragen van Genève.

Dat het proportionaliteitsbeginsel te allen tijde in acht moet worden genomen, wordt bevestigd in de uitspraak van het Internationaal Gerechtshof van 8 juli 1996 (overwegingen 41 e.v.).

Bij de geweldige verwoestingen die nu in Joegoslavië worden aangericht, wordt dit beginsel totaal uit het oog verloren.

Ook de beoogde uitschakeling op grote schaal van Joegoslavische soldaten, en dan moet het om duizenden gaan, zogenaamd om levens van burgers te beschermen, heeft met proportionaliteit niets te maken.

Artikel 52 lid 2 van Protocol I bepaalt:

"Aanvallen dienen strikt tot militaire doelen te worden beperkt. Voor zover het objecten betreft, zijn militaire doelen uitsluitend die objecten die naar hun aard, ligging, bestemming of gebruik een daadwerkelijke bijdrage tot de krijgsverrichtingen leveren (...)"

In Irak tijdens de Golfoorlog is gebleken dat westerse mogendheden zich van dit voorschrift weinig aantrekken. In het kort geding van 18 maart j.l. is dat met bewijsmateriaal gestaafd in de klapper met produkties onder 7.

Ook nu weer blijkt de vernietiging van grote delen van de Joegoslavische civiele infrastructuur, alsmede de Joegoslavische productiecapaciteit, een doel te zijn dat wordt nagestreefd. Dit om de burgerbevolking te ontmoedigen en uit te putten.

Daarmee wordt het voorschrift van artikel 52 van Protocol I verre overschreden.

MET CONCLUSIE TOT toewijzing van de vordering.

PLEIDOOI IN TWEEDE AANLEG

Ik moet helaas vaststellen dat de Staat kennelijk meent nergens op te hoeven ingaan.

We horen hier van de Staat alleen maar dezelfde verhalen als we voortdurend horen in de media. De Staat had in feite net zo goed de Telegraaf van heden morgen kunnen meebrengen en hier voorlezen, de juridische waarde van zijn verhaal was dan even groot geweest als nu.

Maar op de belangrijke punten gaat de Staat angstvallig niet in.

Zo willen wij van de Staat heel precies weten wat nu volgens hem de rechtsbasis zou zijn waarop de opvatting van de Staat is gebaseerd dat deze gerechtigd zou zijn mijn eisers van het leven te beroven.

En dan geen flauwe praatjes over resolutie 1199 die voldoende legitimiteit zou scheppen voor geweld, omdat hij in het teken van Hoofdstuk VII van het Handvest zou zijn gezet. Daarmee houdt de Staat het parlement en de media maar voor de gek, maar hier in de rechtszaal kan de Staat niet met dergelijke slappe verzinsels weggkomen. Dus nogmaals, laat de Staat nu eens grondig uitleggen wat de rechtsbasis is van het oorlogsgeweld.

Dan een punt van overweging. Het zou heel goed mogelijk zijn dat er nu al als gevolg van de bombardementen meer slachtoffers te betreuren zijn onder de Joegoslavische bevolking, en daartoe reken ik uiteraard ook het leger, als gevolg van de terreur-bombardementen van de NAVO, dan er de laatste dagen slachtoffers zijn onder de Albanezen in Kosovo. Die mogelijkheid is zeker niet uit te sluiten, al staat deze gedachte de media niet aan en de verantwoordelijke politici.

En dan nog een punt waar de Staat angstvallig niet op in gaat. Laat de Staat nu eens uitleggen - hij kan het niet, maar hij zou het toch moeten proberen, laat de Staat nu eens uitleggen waarom zijn gemoed steeds vol schiet als het lot van de Albanese bevolking aan de orde is, maar datzelfde gemoed zo hard als graniet blijft als het gaat om bijvoorbeeld het lot van de Serviërs in de Krajina. Of, heel ergens anders, waarom de Staat meedogenloos achter Ankara blijft staan, als de Koerden in Oost-Turkije vernietigd worden.

Kan de Staat nu eens precies aangeven waarom hij denkt hier zo volstrekt met 2 maten te mogen meten? Ankara helpen met wapengeweld om de Koerdische separatisten te vernietigen en de Albanese separatisten allerlei mogelijke diplomatieke steun verlenen?

Kan de Staat nu eindelijk tenslotte toch nog eens met een verklaring komen voor deze onbegrijpelijke selectieve verontwaardiging?

En dan nog wat.

Ik heb aangegeven dat het verboden is naar internationaal recht om onder bedreiging met geweld of geweld een verdrag af te dwingen. Het Weens Verdragenverdrag verbiedt dat heel duidelijk. Zo'n verdrag is dan nietig. Maar toch is dat precies wat met het wapengeweld wordt beoogd: Joegoslavië moet het Rambouillet-pakket slikken. En het is daarbij slikken of stikken. Al het wapengeweld dat daarvoor wordt aangewend ook al alleen daarom zo onrechtmatig als de pest.

Kan de Staat nou eindelijk eens precies uitleggen waarom hij denkt dat dat niet zo is ?

Ik heb de Staat trouwens nog steeds niet precies horen aangeven wat nou precies de bedoeling is van al het oorlogsgeweld, anders dan losgeslagen vernietigingsdrift.

Is het nou de bedoeling dat Joegoslavië Rambouillet tekent en houdt het dan op ? Maar in resolutie 1199 staat in elk geval niets te lezen over het gedwongen tekenen van opgelegde accorden ? Hoe kan dan het geweld in overstemming zijn met resolutie 1199, zoals de Staat beweert.

De Staat heeft het breedvoerig gehad over geweld tegen de Albanezen in Kosovo. Maar wat is de juridische strekking van het betoog. Gaat die juridische strekking verder dan de verzuchting "het is toch verschrikkelijk, we moeten ingrijpen" en is dat de uiteindelijke juridische onderbouwing van het optreden van de Staat ?

En waar staat dan in het volkenrecht dat als een Staat tot de verzuchting komt "het is toch verschrikkelijk, we moeten ingrijpen" dan daarmee alle seinen op groen komen voor alle soorten oorlogsgeweld ?

Of is er een volkenrechtelijke argumentatie die dieper gaat ?

Trouwens, blijft de Staat van mening dat zijn optreden geheel binnen de begrenzings blijft van het Handvest van de VN ? Da's dan curieus in het licht van de eis om Rambouillet te slikken, die nergens staat in enige resolutie. Ook op punt wachten we tevergeefs op een nadere uitleg van de Staat.

Of stelt de Staat dat hier bewust buiten het Handvest van de VN wordt getreden bij wijze van humanitaire operatie ? We weten het niet en we blijven het niet weten.

En als dat laatste zo is, als het hier dan in de ogen van de Staat zou gaan om een humanitaire operatie, wat voor een merkwaardig soort humanitaire operatie is dat dan, die er voorlopig voor zorgt dat het aantal doden verveelvoudigd wordt ?

Kan de Staat trouwens uitleggen hoe deze interventie te rijmen is met ondertekening van art. 3 van Protocol II, waarin de Staat zich plechtig

heeft verbonden om juist in alle gevallen een dergelijke interventie achterwege te laten.

En zo kan ik nog wel een half uurtje doorgaan. De Staat denkt hier weg te komen door alle vragen te ontlopen.

En vervolgens ongestoord verder te kunnen gaan met bombarderen van eisers, ver van huis.

Dat zou zo natuurlijk niet mogen zijn.

de vordering mogelijk is zonder in strijd te komen met het toetsingsverbod (hiervoor onder 3). Aldus is de plaats bepaald van de thans volgende stellingen. Eisers zullen dit niet telkens herhalen.

4.2 Ius cogens algemeen: aard, ontstaan en gevolgen
Eisers zullen nu de aard, het ontstaan en de gevolgen van ius cogens behandelen (4.2.1). Eisers zullen dit daarna toelichten aan de hand van enkele voorbeelden van Fitzmaurice, bij leven onder meer rechter in het Internationaal Gerechtshof en later in het EEG-Hof. Vervolgens komt aan de orde het feit dat de Verenigde Staten het Weens Verdragenverdrag nog niet hebben geratificeerd. Tenslotte zullen eisers ius cogens behandelen voorzover juist van belang in deze zaak.

4.2.1 Aard en ontstaan

Volgens de artt. 1371 en 1373 BW zijn obligatoire overeenkomsten gesloten in strijd met de openbare orde nietig. Dit is geen Nederlandse uitvinding, de regel gold reeds bij de Romeinen: *ius publicum privatorum pactis mutari non potest* (Digesten II, 14, 38). Zowel in de Code Civil-landen als in de Common Law-landen, ja in vrijwel ieder rechtssysteem heeft de openbare orde als instrument om de geldigheid van overeenkomsten te toetsen een plaats gekregen. Hetzelfde geldt voor overeenkomsten tussen staten, de Romeinsrechtelijke bron inclus. Zie voor het één en ander Sinclair t.a.p., blz. 202 e.v.

In het Nederlandse civiele recht wordt de geoorloofde oorzaak geregeld als toets gebruikt: van opzetkontraakt tot grote leugen, van misbruikovereenkomst tot de overeenkomst van overdracht van stemvolmachten.

De ontwikkeling van het *ius cogens* concept in het internationaal recht bevindt zich nog in een beginstadium. Terecht wijzen de meeste schrijvers er op dat te ruime erkenning makkelijk tot misbruik zou kunnen leiden. Staten zouden met een beroep op schending van *ius cogens* kunnen proberen onder allerlei verdragsverplichtingen uit te komen. Voorzichtigheid bij het aannemen van *ius cogens* is dus geboden. Zoals echter nog zal blijken beroepen eisers zich op regels ten aanzien waarvan het prioriteitskarakter niet aan twijfel onderhevig is.

Het zal niet gauw voorkomen, dat staten verdragen sluiten die met zoveel woorden een rechtstreekse inbreuk maken op regels van *ius cogens*. Een eventuele impliciete en/of indirecte inbreuk zal echter een rol spelen bij de interpretatie van verdragen (zie hierna 4.2.3 ad 3).

Wat is nu *ius cogens*? Welke normen zijn peremptory?

Art. 53 (en 64) van het Weens Verdragenverdrag geeft enige indikatie. (De al of niet ratifikatie doet daarbij niet terzake, zie 4.4). Art. 53 luidt:

"A treaty is void, if at the time of its conclusion, it conflicts with a peremptory norm of general international law. For the purposes of the present Convention, a peremptory norm of general international law is a norm accepted and recognized by the international community of States as a whole as a norm from which no derogation is permitted and which can be modified only by

a subsequent norm of general international law having the same character."

De bepaling bevat geen inhoudelijk aanknopingspunt voor de bepaling wat dwingend is. "A norm from which no derogation is permitted" is niet meer dan een formele definitie van wat dwingend is. Wel geeft de bepaling een regel omtrent het ontstaan van ius cogens: een norm is slechts "peremptory" indien deze als zodanig is aanvaard en erkend "by the international community of States as a whole".

Eisers zullen nu eerst nagaan welk soort regels in aanmerking komt voor de kwalifikatie ius cogens en vervolgens nagaan wat "accepted and recognized by the international community of States as a whole" precies betekent.

Bij de voorbereiding van het Weens Verdragenverdrag hebben een aantal leden van de International Law Commission voorgesteld om voorbeelden van ius cogens in het verdrag op te nemen. Zij suggereerden onder meer: een verdrag dat gebruik van geweld in strijd met de beginselen van het Handvest van de Verenigde Naties of enig ander internationaalrechtelijk misdrijf overweegt. De suggestie werd niet gevolgd. Niet, omdat de voorbeelden niet juist zouden zijn, maar omdat men vreesde, dat er een limitatieve werking van uit zou gaan (zie Yearbook of the International Law Commission, 1966, Vol. II, blz. 248).

Schachter, hoogleraar international law and diplomacy aan de Columbia University School of Law, sluit zich hierbij aan:

"These examples, although not presented as authoritative or exhaustive,

have been widely accepted by writers and referred to by governments."

En verderop:

"One can confidently assert that virtually all States would agree that such principles are not only binding as customary law, but cannot be set aside or modified by agreement of two States or a group of States" (Oscar Schachter, "International Law in Theory and Practice", *Receuil des Cours de l'Academie de Droit International*, 1982, Vol 5, blz. 339 en 340. Zie in dit verband ook Sinclair t.a.p., blz. 213 e.v.).

Roberto Ago, een Italiaanse volkenrecht deskundige die onder meer rechter van het Internationaal Gerechtshof is geweest en deel heeft uitgemaakt van diverse internationale arbitrages, schrijft:

"Si l'on examine attentivement les opinions émises au sein de la Commission du droit international et, plus en général, dans la doctrine, on se rend compte qu'une certaine unité de vues existe en ce qui concerne la détermination des règles que la conscience universelle considère aujourd'hui comme règles de 'jus cogens'. En font partie les règles fondamentales concernant la sauvegarde de la paix et notamment celles qui interdisent le recours à la force ou à la menace de la force; les règles fondamentales de caractère humanitaire (interdiction du génocide, de l'esclavage, de la discrimination raciale, protection des droits essentiels de la personne humaine en temps de paix et en temps de guerre); les règles qui interdisent les atteintes à l'indépendance et à l'égalité souveraine des Etats;

les règles qui assurent à tous les membres de la communauté internationale la jouissance de certains-biens communs (haute mer, espace extra-atmosphérique, etc.)" (Roberto Ago, "Introduction au droit des traités à la lumière de la Convention de Vienne", in Recueil des Cours de l'Académie de Droit International de La Haye, 1971-III, vol. 134, blz. 324, noot 37.) Zie ook de International Law Commission, die Ago - kennelijk met instemming - citeert (Yearbook of the International Law Commission, 1976, Vol. II, deel 1, blz. 32 noot 148).

Zie tenslotte de Encyclopedia of Public International Law, 7 t.a.p., blz. 328 e.v.:

"It is generally recognized that the fundamental principles of the UN-Charter, especially the prohibition of the use of force (Art. 2(4)), have the character of ius cogens, from which derogation is never possible. It also seems clear that fundamental human rights form part of ius cogens, although individual details may be open to doubt. Other rules mentioned frequently are the principles of (-) humanitarian law in armed conflict (-). It would seem correct to assume that all basic values of the international legal order may give rise to rules of ius cogens which thereby protect the community as a whole (-)."

Eisers komen nu toe aan het ontstaan van ius cogens. Wat betekent:

"Accepted and recognized by the international community of States as a whole"?

Het is duidelijk dat het hier niet gaat om "alle staten zonder uitzondering" of "veel staten, waaronder tenminste de leden van de

Veiligheidsraad", zoals het hof in rechtsoverweging 13 ten onrechte aanneemt.

Tijdens de Weense conferentie die leidde tot het Weens Verdragenverdrag zijn de woorden "as a whole" opgenomen op initiatief van de "Drafting Committee". De voorzitter van deze commissie zegt het als volgt:

"by inserting the words "as a whole" in article 50 (later 53, PI) the Drafting Committee had wished to stress that there was no question of requiring a rule to be accepted and recognised as peremptory by all States. It would be enough if a very large majority did so; that would mean that, if one State in isolation refused to accept the peremptory character of a rule, or if that State was supported by a very small number of States, the acceptance and recognition of the peremptory character of the rule by the International Community as a whole would not be affected" (geciteerd door G.J.H. van Hoof in "Rethinking the Sources of International Law", blz. 159 onder bronvermelding: UN Doc.A/Conf.39/11, blz. 472).

Het is duidelijk dat ius cogens tegen de belangen van individuele staten kan ingaan of zoals Alfred Verdross, de in 1980 overleden Oostenrijkse hoogleraar internationaal recht aan de universiteit van Wenen, schrijver van het standaardwerk over volkenrecht "Universelles völkerrecht", schrijft:

"The criterion of these rules consists in the fact that they do not exist to satisfy the needs of the individual States but the highest interests of the whole international community." (American Journal of International Law 1966, blz. 58).

Eisers komen op het ontstaan hierna nog terug, waar zij komen te spreken over het ius cogens in déze zaak.

4.2.2 De gevolgen vanuit internationaal perspectief
Art. 53 van het Weens Verdragenverdrag bepaalt, dat een verdrag dat ius cogens schendt "void" is. Het systeem van het Weens Verdragenverdrag ziet er als volgt uit. In section 2 wordt de "invalidity of treaties" behandeld. Art. 46 tot en met 51 van deze sectie (dwaling, bedrog en dergelijke) spreekt over vernietigbaarheid ("invalidating"). Alleen verdragen die onder dwang of in strijd met ius cogens tot stand zijn gekomen zijn rechtstreeks "void" (art. 52 en 53).

De staat heeft opgeworpen, dat de rechter hoe dan ook de nietigheid van een verdrag niet op grond van het Weens Verdragenverdrag kan aannemen, aangezien daarvoor eerst de procedure van art. 65 e.v. Weens Verdragenverdrag gevolgd zou moeten worden. Eisers hebben dit standpunt reeds weerlegd in het pleidooi in eerste instantie (p 9.3). Eisers voegen daar nog het volgende aan toe.

Het is duidelijk, dat ius cogens in het Weens Verdragenverdrag een afzonderlijke behandeling heeft gekregen. Naast hetgeen hiervoor reeds vermeld is, vergelijk men nog art. 66 onder a naast art. 66 onder b en art. 71 naast 69. Volgens de schrijvers levert schending van art. 53 (en 64) Weens Verdragenverdrag absolute nietigheid op. Zie bij voorbeeld Antonio Gómez Robledo, "le IUS COGENS International: sa genèse, sa nature, ses fonctions" in Receuil

des Cours de l'Academie de Droit International
1981, III, Martinus Nijhoff 1982, blz. 139.

Robledo, op diverse posten ambassadeur voor Mexico geweest, hoogleraar internationaal recht aan de nationale universiteit van Mexico en bijzonder hoogleraar in Lima, kent aan die nietigheid de volgende eigenschappen toe:

- "1. La nullité est immédiate; elle réduit à néant l'acte juridique au moment de sa naissance (-);
2. Toute personne intéressée peut se prévaloir de cette nullité. C'est pourquoi elle est absolue, car elle a lieu erga omnes (-)."

Wat hier ook van zij, de voorgeschreven procedure heeft hoe dan ook alleen betrekking op de verdragspartijen en niet op derde staten of burgers. Ten opzichte van hen heeft het nietige verdrag in ieder geval vanaf het begin af aan reeds geen betekenis. Zij hoeven niet af te wachten tot de verdragspartijen hebben doen vaststellen dat hun rechtsverhouding "void" is. Wellicht hebben deze er zelfs belang bij dat nimmer te doen vaststellen (vergelijk de Encyclopedia of Public International Law, vol. 7, blz. 329 rechter kolom). Ook de burger kan een met ius cogens strijdig verdrag niet worden tegengeworpen, zeker niet als hij zich juist op ius cogens beroept.

Voor de beoordeling van een vordering uit onrechtmatige daad is de vaststelling van de nietigheid (tussen de verdragspartijen) ook niet nodig. Het gaat er slechts om vast te stellen, of de rechter aan de eisers rechtsbescherming wegens dreigende onrechtmatige daad zou mogen onthouden op grond van een verdrag

dat, zo het al "law making" pretenties zou hebben - quod non -, geen geldig en onaantastbaar recht in het leven roept, aangezien de rechter strijd met ius cogens konstateert. Ook als de eisers zich niet op de nietigheid althans de aantastbaarheid van het verdrag zouden kunnen beroepen, dan blijft ten opzichte van hen de plaatsing, de dreiging die daar van uit gaat en de mogelijk te verlangen betrokkenheid bij plaatsing en gebruik jegens hen onrechtmatig. Zie in dit verband ook A.J.P. Tammes, NJB 1962, blz. 69 e.v., met name blz. 74 (vanaf 5) en 75. Ook Kuyper is van mening, dat de nationale rechter (in de kruisrakettenzaak) wel degelijk een verdrag aan ius cogens kan toetsen (P.J. Kuyper en K.C. Wellens, Netherlands Yearbook of International Law 1987, blz. 155 en 156).

Daarmee zijn we in feite al terecht gekomen bij de door de Nederlandse rechter te aanvaarden gevolgen. Deze worden in de volgende paragraaf nog verder uitgewerkt.

- 4.2.3 De gevolgen vanuit nationaal perspectief
- Eisers hebben de gevolgen van het dwingende karakter van de ingeroepen regels - terwille van de overzichtelijkheid - in vier aspecten verdeeld.
1. Invloed op de interpretatie van art. 94 en 120 Grondwet.
 2. Doorslaggevende betekenis, indien het Nederlandse staatsrecht van de rechter zou verlangen met ius cogens strijdende verdragen toe te passen.
 3. De invloed op de interpretatie van een bepaald verdrag (hier het plaatsingsverdrag).

4. De nietigheid van een verdrag, althans de bevoegdheid van de rechter dat verdrag buiten toepassing te laten, indien het in strijd komt met ius cogens.

1 en 2 hebben betrekking op het staatsrechtelijk systeem en de invloed van internationaal recht, in het bijzonder ius cogens, daarop. De aspecten 3 en 4 hebben betrekking op de toepasbaarheid van een bepaald verdrag.

Ad 1 In het voorgaande (3) is uitvoerig ingegaan op de discussie over art. 94 en 120 Grondwet. Voorzover die ruimte voor enige twijfel laat, is er geen enkele reden om bij de vaststelling van de reikwijdte van de genoemde grondwettelijke bepalingen geen rekening te houden met de fundamentele regels die de internationale openbare orde ons oplegt. Waar mogelijk interpretere men een rechtsregel zodanig, dat normen die "by the international community of States as a whole" als dwingend zijn geaccepteerd gerespekteerd worden. Indien omtrent de toetsingsnoodzaak en/of -bevoegdheid na het in 3 gestelde nog twijfel zou bestaan, dan neemt ius cogens die twijfel weg: "verdragsconforme", of beter "ius-cogensconforme" uitleg.

Ad 2 Maar zelfs indien men zou volhouden, dat er geen ruimte voor twijfel kan bestaan omtrent een in het Nederlands staatsrecht verankerd algemeen toetsingsverbod, dan nog zal de rechter bij botsing tussen plaatsingsverdrag en ius cogens het laatste voorrang moeten geven. Het toetsingsverbod gaat niet zo ver, dat de rechter gedwongen zou zijn direkt of - doordat hij andere, dwingende en fundamentele rechtsregels wegens het betrokken verdrag niet kan

toepassen - indirect zijn medewerking te verlenen aan bij verdrag geschapen recht (of beter: onrecht) ongeacht de inhoud daarvan. Het Nederlands staatsrechtelijk systeem kan de rechter niet verbieden en verbiedt hem ook niet verdragen met een inhoud die in strijd komt met ius cogens buiten toepassing te laten.

Als de fantasie maar gruwelijk genoeg is, dan aanvaardt uiteindelijk een ieder dit principe. Natuurlijk verbieden art. 94 en 120 Grondwet de Nederlandse rechter niet nationaal of internationaal, geschreven of ongeschreven recht toe te passen dat botst met een verdrag dat genocide-afspraken tegen de bevolking van een derde staat inhoudt. En deze stelling is niet juist, omdat het voorbeeld zo onwaarschijnlijk is, maar omdat het systeem het buiten toepassing laten van als recht gepresenteerd hoogste onrecht niet verbiedt. En misschien zal de één eerder overtuigd zijn bij de genocide-afpraak en de ander bij de afspraak over het afmaken van krijgsgevangenen (voorbeeld van Fizmaurice, hierna te behandelen) en weer een derde bij het plaatsen van kernwapens waarmee in één klap een wereldstad van de kaart geveegd kan worden. Op dit moment gaat het eisers er echter om duidelijk te maken dat het systeem het buiten toepassing laten van met ius cogens strijdige verdragen, of beter gezegd het ondanks zulke verdragen toch toepassen van ius cogens niet verbiedt. Hierna zullen eisers uiteen zetten, dat het plaatsingsverdrag, als men toetst, een zodanige strijd oplevert.

Ad 3 Hetgeen eisers hiervoor onder ad 1 over de interpretatie van de Grondwet hebben gezegd geldt - zelfs in sterkere mate - voor de interpretatie van verdragen, hier de interpre-

tatie van het plaatsingsverdrag. Volgens de eisers is het plaatsingsverdrag niet meer dan het verstrekken van de vergunning aan de Verenigde Staten bepaalde wapens hier te installeren en stelt het geen enkele norm, is het niet "law-making" (zie 3). Ook hier is er geen enkele reden om - zo men op dit punt al twijfel meent te moeten hebben - een oplossing te kiezen, die strijdig is met dwingende regels van internationaal recht.

Voor het gewone contractenrecht is algemeen aanvaard de regel dat men een overeenkomst zo moet uitleggen, dat deze van enige uitwerking kan zijn (art. 1380 BW, Asser-Hartkamp II, 1989, nr 288) en niet - althans niet zonder noodzaak - op zodanig wijze, dat deze in strijd komt met de wet, de goede zeden of de openbare orde.

Er is geen enkele reden om deze door het gezonde verstand geïnduceerde interpretatieregel bij de uitleg van verdragen, althans een verdrag als het plaatsingsverdrag niet toe te passen. Het is - behoudens een duidelijke andere indicatie - niet aannemelijk, dat partijen bij een overeenkomst of bij een verdrag zouden beogen te kontrakteren in strijd met - bij voorbeeld - de openbare orde (zie over het één en ander Schachter, t.a.p. blz. 340).

In 3.2 is duidelijk gebleken, dat de VS en Nederland zich juist niet over de verhouding tot ius cogens hebben willen buigen. Dat betekent, dat men er bij de interpretatie van het plaatsingsverdrag van uit moet gaan, dat het niet de bedoeling is geweest inbreuk te maken op ius cogens, daargelaten wat ius cogens

precies voorschrijft (want daar heeft men zich niet mee bezig gehouden).

Ad 4 Zou men al interpreterend toch tot de konklusie komen, dat het plaatsingsverdrag normen probeert te stellen in strijd met ius cogens, dan heeft het verdrag voor dat dwingende recht te wijken. Dat vloeit in laatste instantie uit de aard van ius cogens c.q. het Weens Verdragenverdrag voort. Bij strijd met ius cogens is het plaatsingsverdrag nietig. En die nietigheid richt zich tot beide partijen bij het verdrag, Nederland en de Verenigde Staten. Geen enkel Nederlands overheidsorgaan heeft de bevoegdheid een verdrag dat strijdig is met ius cogens toe te passen. Dat geldt ook - zelfs juist - voor de rechter die zodanige strijd vaststelt. En het laatste wat hij mag doen is wel - omgekeerd - ius cogens buiten toepassing laten wegens strijd met een bilateraal "non-lawmaking"-verdrag, ook al is dat van recentere datum.

Het enige dat men nog zou kunnen tegenwerpen, zou de stelling zijn, dat de door eisers ingeroepen regels het dwingend karakter ontberen. Daarop zullen eisers onder 4.5 ingaan.

4.3 Voorbeelden van Fitzmaurice

In de feitelijke instanties hebben eisers een aantal hypothetische voorbeelden gegeven om hun standpunt met betrekking tot dwingende regels en de werking daarvan binnen een civiele procedure te illustreren: de afspraak tussen de VS en de Nederlandse overheid geen homoseksuelen te werk te stellen op beider ambassades (P blz. 58), een voorbeeld dat aan aktualiteit heeft gewonnen; de "niet-jood" afspraken bij een uitwisseling tussen Nederland en Saoedi-Arabië (PA, 5.5 en 5.6); en de ten onrechte als defensief

gekwalficeerde oorlogsverklaring aan België (PA, 5.6, blz. 58 e.v.).

Eisers willen hier enkele veel in de literatuur besproken voorbeelden van Fitzmaurice aan toevoegen (zie bij voorbeeld The Vienna Convention on the Law of Treaties van Sir Ian Sinclair, Manchester University Press, 2e druk, 1984, blz. 209 en 216). Het gaat om een verdrag tussen staten A en B dat bepaalt dat zij - in geval van oorlog tussen hen - geen krijgsgevangenen zullen maken en in plaats daarvan een ieder die gevangen genomen wordt onmiddellijk zullen executeren (voorbeeld 1). Een harde, maar - in de ogen van deze staten - efficiënte en kostenbesparende afspraak die zeker niet harder is dan de hier en daar voorkomende werkelijkheid.

Fitzmaurice geeft ook het voorbeeld van twee staten die een bilateraal verdrag sluiten om een agressieve oorlog te voeren tegen een derde staat (voorbeeld 2). En men kan deze twee voorbeelden ook nog combineren: in dat laatste verdrag wordt tevens afgesproken, dat de gevangenen van de vijand niet als krijgsgevangenen zullen worden beschouwd, maar onmiddellijk zullen worden geëxecuteerd (voorbeeld 3).

Men is het er wel over eens, dat dat soort verdragen nietig zijn (zie onder meer Sinclair t.a.p. en op blz. 215 en 216). Een militair, die in het vooruitzicht is gesteld belast te worden met de uitvoering van de betrokken executies (voorbeeld 1 en 2) of met de directe leiding over (een deel) van de voorgenomen aanval (voorbeeld 2) zou bezwaar kunnen maken en daartegen met een beroep op ius cogens in een civiele procedure kunnen opkomen dan wel ius cogens in een tegen hem aangespannen militair strafrechtelijke zaak kunnen invoeren. De civiele of militaire rechter zou hem conform het oordeel van het hof kunnen voorhouden, dat het beroep op die rechtsregels niet kan

baten, omdat de rechter zich aan het betrokken bilaterale verdrag heeft te houden. En hetzelfde zou gelden als een potentieel slachtoffer van de in de betrokken verdragen afgesproken praktijken zich tot de rechter wendt.

Ongetwijfeld zal de staat in zo'n zaak ook weer tal van verweren als het ontbreken van belang of gebrek aan causaliteit opwerpen. Maar als de vordering zou moeten worden afgewezen, dan zeker niet op de grond, dat de ingeroepen normen "nu eenmaal voor het verdrag hebben te wijken". Als men al aan een toetsingsvraag toekomt - quod non - dan zal hebben te gelden, dat de betrokken verdragen wegens de op grond van strijd met ius cogens volstrekt onaanvaardbare inhoud ervan niet aan de betrokken eisers kan worden tegengeworpen.

Ook de eisers in deze procedure beroepen zich op zulke zwaarwegende en dwingende regels. Nu betwist de staat dat dwingende karakter wel en het hof volgt de staat daarin (r.o. 13), doch daar geraakt men in een andere discussie, namelijk de vraag of het hier wel om ius cogens gaat. Als dat het geval is - en eisers zullen hierna nog eens aantonen dat dat zo is - dan kan het toetsingsverbod - zo dat al aan de orde is, quod non - in de onderhavige zaak net als in alle gegeven voorbeelden de toepassing van de ingeroepen dwingende normen niet verhinderen.

4.4 De VS en het Weens Verdragenverdrag

Ondanks het feit dat 58 landen, waaronder Nederland, het Weens Verdragenverdrag hebben geratificeerd, zijn de Verenigde Staten nog steeds geen verdragspartij. Zoals ook voor sommige andere niet door de Verenigde Staten geratificeerde verdragen (zoals de Genocide Conventie) geldt, vormt het Weens Verdragenverdrag slechts de codificatie van geldend ongeschreven recht en is uit dien hoofde evenzeer bindend voor de VS.

De niet-ratificatie heeft dan ook geen gevolgen voor de toewijsbaarheid van de vorderingen van eisers. Zoals eerder uiteengezet berust het begrip ius cogens en het bestaan van peremptory norms op ongeschreven recht. Het Weens Verdragenverdrag betekent slechts een bevestiging daarvan. Nederland dient het verdrag bovendien gezien zijn aard - althans inhoudelijk - ook ten opzichte van niet verdragspartijen toe te passen. De niet-ratifikatie door de Verenigde Staten heeft hooguit tot gevolg, dat het door de staat gevoerde procedurele verweer (eerst de weg van art. 65 e.v. Weens Verdragenverdrag) niet opgaat. Aan een procedureregulering kan een niet-verdragsstaat moeilijk worden gebonden. Het verdrag doet dan ook niet af aan de gebondenheid van Nederland en de Verenigde Staten - maar hier is alleen de gebondenheid van Nederland aan de orde - aan de door eisers ingeroepen normen en in het bijzonder het dwingende karakter daarvan.

De niet-ratifikatie door de VS van het Weens Verdragenverdrag kan de toepasselijkheid ervan en in het bijzonder dus van ius cogens binnen de Nederlandse verhoudingen niet verhinderen: de eisers hoeven zich geen schending van ius cogens ten nadele van hen te laten aanleunen.

4.5 Ius cogens en de door eisers ingeroepen normen

De aard, het ontstaan en de werking van ius cogens zullen nu duidelijk zijn. Maar zijn de normen waar eisers zich op beroepen inderdaad dwingend, vormen zij ius cogens?

Eisers hebben zich erop beroepen, dat de staat een onrechtmatige daad pleegt wegens schending van geschreven en ongeschreven regels van humanitair oorlogsrecht, van vredesrecht (agressieverbod) en wegens schending van fundamentele mensenrechten. Voor al deze drie categorieën geldt, dat zij dwingend

recht in de zin als hiervoor uiteengezet vormen.
Eisers lichten dat toe.

Als men te royaal regels kandideert voor *ius cogens*, dan zal de discussie over de akseptatie snel opvlammen en bestaat bovendien het gevaar dat men het begrip devalueert. Zoals al eerder gebleken is (hiervoor 4.2.1), men diene zich te beperken tot regels van fundamentele aard. Naarmate de regel essentiëler is, zal de discussie korter en voor twijfel minder plaats zijn. In de feitelijke instanties hebben eisers al de woorden van Ian Brownlie, een bekende Britse volkenrechtsdeskundige en hoogleraar te Londen, uit zijn klassieke standaardwerk "Principles of public international law" aangehaald:

"A major distinguishing feature of such rules is their relative indelibility. They are rules of customary law which can not be set aside by treaty or acquiescence but only by the formation of a subsequent customary rule of contrary effect. The least controversial examples of the class are the prohibition of aggressive war, the law of genocide, the principle of racial nondiscrimination, crimes against humanity, and the rules prohibiting trade in slaves and piracy." (Ian Brownlie, "Principles of public international law", Oxford, 1979, blz. 513).

Van sommige regels staat op grond van geschreven recht vast dat zij peremptory zijn. Vergelijk bij voorbeeld de kennelijke strekking van de gelijklopende artikelen 1 van de vier Geneefse konventies van 1949:

"The High Contracting Parties undertake to respect and to ensure respect for the present Convention in all circumstances."

Zo ook art. 1 van het Rode Kruis Protocol I 1977.

Maar ten aanzien van andere regels is het dwingende karakter niet in een geschreven regel vastgelegd. Waar eisers zich ook op ongeschreven recht beroepen ligt dat voor de hand. De opvattingen van gezaghebbende schrijvers dienen hier als aanvullende rechtsbron (zie art. 38 van het Statuut van het Internationaal Gerechtshof, "the teachings of the most highly qualified publicists of the various nations"), althans als kenbron. En de meeste deskundigen van naam van over de gehele wereld onderschrijven het standpunt van Brownlie. Eisers laten er enkelen aan het woord.

Jalil Kasto: "There is a strong connection between *ius cogens* and humanitarian law (-). The humanitarian law or the principles of humanity have many aspects of peremptory character that implies their respect and that their violation cannot be admitted, because the large bulk of these principles or norms are essential for the survival of mankind and the protection of its common interests." (Jalil Kasto, *Ius Cogens and Humanitarian Law*, Institution International de Droit Humanitaire 1980, blz. 98).

Levan Alexidze, hoogleraar internationaal recht in Tbilisi, Sovjet Unie, schrijft:

- "a. (-)
- b. principles defending the peace and security of nations: prohibition of the use or threat of use of force, peaceful solution of disputes; collective struggle against aggression in accordance with the United Nations Charter;
- c. (-)
- d. principles prohibiting crimes against humanity, as established in the Statutes of the Neuremberg and Tokio Tribunals, and in

the Geneva Conventions of 1949 on Victims of War;

e. (-)."

Ook dit citaat is te vinden in de *Receuil des Cours de l'Academie de Droit International de La Haye*, een uiterst gezaghebbende verzameling van inleidingen over internationaal recht (zie "Legal nature of ius cogens in Contemporary International Law" in *Receuil des Cours de l'Academie de Droit International*, 1981, III, blz. 262 en 263).

De al eerder genoemde Sinclair heeft weinig twijfel, dat de "rules for the protection of civilians and combattants in time of war" ius cogens vormen (Sinclair t.a.p. blz. 217). Sinclair noemt ook expliciet het agressieverbod (t.a.p. blz. 222). Het Tokyo Tribunaal stelde trouwens vast dat overtreding van het agressieverbod destijds al strafbaar was en de soevereine vrijheid van Japan en zijn leiders doorbrak, zelfs in strijd met het adagium "nulla poena sine praevia lege" (zie daarover R 6.1, blz. 30 en 31).

Ook Jean Pictet, lid van het Internationaal Comité van het Rode Kruis (ICRC), voorzitter van de Law Commission van het ICRC, directeur van het Henri Dunant-instituut en lector aan de Universiteit van Genève, gaat in op het ius cogens-karakter van de regels waarop eisers zich beroepen, in het bijzonder het humanitair oorlogsrecht. Zie uitvoerig zijn "Development and Principles of International Humanitarian Law", blz. 87 e.v. (College Straatsburg 1982, Martinus Nijhoff 1985). Pictet stelt ook vast dat art. 60 (hij heeft het oog op lid 5) van het Weens Verdragenverdrag met zich mee brengt dat "provisions relating to the protection of the human person contained in treaties of a humanitarian character" peremptory zijn (t.a.p. blz. 88).

De ook al eerder genoemde Verdross schrijft in The American Journal of International Law, dat "all rules of general international law created for a humanitarian purpose" ius cogens vormen (Alfred Verdross, "Jus Dispositivum en Jus Cogens in International Law", American Journal of International Law 1966, vol. 60, 53 en 59).

Meron, lid van de redactie van de American Journal of International Law en hoogleraar internationaal recht aan de New York University School of Law, haalt de Barcelona Traction Case aan waar overwogen wordt:

"Such obligations (bedoeld worden "obligations erga omnes", PI), derive, for example, in contemporary international law, from the outlawing of acts of aggression, and of genocide, as also from the principles and rules concerning the basic rights of the human person including protection from slavery and racial discrimination"

en voegt daar in zijn uitwerking aan toe:

"Most observers would probably agree that protection of the right to life from arbitrary taking and protection of the human person (-) are fundamental rights."

(Zie Theodor Meron, "On a hierarchy of international human rights" in American Journal of International Law, 1986, vol. 80, nr 1.) Hier herkent men ook weer het verband tussen grondrechten en ius cogens: in de Engelse tekst luidt de derde zin van het eerste lid van art. 6 van het BuPo-verdrag: "No one shall be arbitrarily deprived of his life" (onderstreping PI). Dat verband volgt evenzeer uit art. 15 lid 2 EVRM, dat een uitzondering op het recht op leven slechts toestaat "als gevolg van geoorloofde oorlogshandelingen" (onderstreping PI, zie hierover uitvoering onder 3).

Zie tenslotte de onder 4.2.1 geciteerde bronnen, in het bijzonder de Encyclopedia of International Law: "The prohibition of the use of force", "fundamental human rights" en "humanitarian law in armed conflict", het is allemaal dwingend recht. En er kan geen twijfel over bestaan dat eisers "basic values of the international legal order" inroepen, die "the community as a whole" beogen te beschermen.

Hier willen eisers nog eens kort stil staan bij rechtsoverweging 13. Het hof neemt aan, dat de door appellanten aangedragen normen niet "door de internationale volkerengemeenschap als "ius cogens" zijn aanvaard, hetgeen reeds hieruit volgt dat, naar de Staat heeft aangevoerd en van algemene bekendheid is, de vijf permanente leden van de Veiligheidsraad kernwapens bezitten en het gebruik ervan niet onder alle omstandigheden als onrechtmatig beschouwen".

Drie aspecten zijn hier van belang.

1. Niet onder alle omstandigheden onrechtmatig
De vraag of dat zo is hebben eisers echter ook niet aan de rechter voorgelegd. Eisers richten hun vorderingen tegen - het moet helaas herhaald worden - deze kernwapens, met hun parate dreiging, hun lading, hun doelen en hun plaats in de NAVO-strategie (zie onder meer R 3.5). De stelling dat gebruik van deze kernwapens onvermijdelijk de aangedragen normen schendt en dat op grond daarvan en alle overige door eisers gegeven argumenten plaatsing en gebruik jegens hen onrechtmatig zijn is niet strijdig met de door het hof aangenomen notie, dat bezit en gebruik door de vijf permanente leden van de Veiligheidsraad niet onder alle omstandigheden als onrechtmatig worden beschouwd. Eisers laten dan nog daar dat het aannemen van deze

notie daar waar het het gebruik betreft - gelukkig - voorbarig is.

2. Men moet de vraag naar het bestaán van de normen niet verwarren met de vraag of deze ius cogens vormen.

Over de gelding van de normen (alle door eisers genoemde verdragen, de ongeschreven regels en de beginselen van non-agressie, het verbod oorlog te voeren zonder te diskrimineren tussen combattanten en non-combattanten, het proportionaliteitsbeginsel enz.) in het algemeen bestaat geen geschil. En ook de permanente leden van de Veiligheidsraad erkennen die normen. Het ius cogens-karakter heeft van de zijde van de staat geen zelfstandige bestrijding ondervonden (zie R 7.2). Hetgeen het hof overweegt onder 13 is derhalve onvoldoende doordacht en bovendien onjuist. Bestaan en status van de normen zijn - in zijn algemeenheid - wereldwijd erkend.

3. Waar de staat wél tegen op komt is de toepasselijkheid van die normen op kernwapens. Eisers zijn daar herhaalde malen op in gegaan (D 12.4, P 9.2). In het licht van rechtsoverweging 13 willen eisers hier nog slechts het volgende opmerken. Als de vijf permanente leden van de Veiligheidsraad bezit en gebruik van kernwapens onder omstandigheden al toelaatbaar achten, dan betekent dat nog niet dat de normen waar hier steeds sprake van is op dat bezit en dat gebruik niet van toepassing zouden zijn. Van zo'n opvatting van één of meer van de permanente leden blijkt ook niets (hooguit het tegendeel blijktens door sommige leden ingenomen standpunten in de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties). Ook de Verenigde Staten zijn nimmer overgegaan tot konkretisering van hun opvatting wèlk gebruik onder wèlke omstandigheden dan - wellicht - toelaatbaar zou zijn. En

zouden die vijf permanente leden niettemin die opvatting hebben, dan is dat onvoldoende om een wereldwijd geldende norm zijn bestaan of zijn dwingend karakter te ontnemen. Dat vloeit alleen al voort uit art. 53 Weens Verdragenverdrag: de aangedragen normen kunnen slechts worden gewijzigd "by a subsequent norm of general international law having the same character." En zelfs de staat zal niet durven volhouden, dat er een nieuwe norm geaksepteerd en erkend is door "the international community of States as a whole", inhoudende dat kernwapens gebruikt mogen worden. Alleen al de bekende resoluties van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties verhinderen het aannemen van zo'n konklusie. De toelaatbaarheid van een bepaalde wijze van oorlogvoeren wordt nu eenmaal gelukkig niet bepaald door een kleine groep naties. Anders zou men na Rotterdam, Londen, Dresden, Hiroshima en Hanoi moeten vaststellen dat er geen humanitair oorlogsrecht meer over is. Zie over één en ander ook R 6.4.

Laten wij hier nog éénmaal een schrijver aan het woord en wel de onlangs overleden en kort daarvoor teruggetreden president van het Internationaal Gerechtshof, Nagendra Singh. In zijn zeer recentelijk herdrukte standaardwerk over internationaal recht en kernwapens komt hij op grond van verschillende argumenten tot de konklusie dat kernwapengebruik in feite steeds in strijd met het recht zal zijn. Zie bijvoorbeeld zijn samenvattende uitspraak:

"As already pointed out, a fresh specific ban as such is politically desirable, and may even be described as politically necessary, but legally it can only be regarded as welcome, though not essential, since nuclear weapons are already banned under the existing law." (Zie

Nagendra Singh en Edward McWhinney in "Nuclear Weapons and Contemporary International Law", 2nd revised edition, Nijhoff 1989, blz 197). En de co-auteur van Singh, McWhinney, hoogleraar internationaal recht aan de Simon Fraser University te Vancouver en lid van het Permanente Hof van Arbitrage, vermeldt met betrekking tot de Rode Kruisprotocollen de mening in westerse juridische kringen:

"the Protocols operate to render the actual user of nuclear weapons effectively illegal in any future situations of armed conflict", blz 321.

De konklusie uit het voorgaande moet zijn, dat de normen waar eisers zich op beroepen en waarvan de schending jegens hen onrechtmatig is, ius cogens vormen. Dat kernwapens niet door die normen zouden worden beheersd, is niet alleen in strijd met de aard ervan, maar wordt ook niet door de volkerengemeenschap - laat staan "als geheel" - aanvaard en is evenmin in enig Nederland bindend verdrag vastgelegd.

Als de rechter toch zou twijfelen, dan moet hij kiezen, zo schrijven art. 13 Wet Algemene Bepalingen en art. 48 Rv hem voor. Zie hierover nader P. Ingelse, "Onrechtmatige daadsrecht is keuzerecht" in Verdediging van Collectieve Belangen via de Rechter, feestbundel Jonge Balie bij de Hoge Raad, 1988.

Vindt de mogelijke twijfel van de rechter zijn oorzaak in onzekerheid over aspecten die bewijs behoeven, dan dient daartoe een bewijsopdracht te worden gegeven. Voorzover nodig hebben eisers dat bewijs aangeboden (zie onder meer P 3, blz. 14, PA 2.4 en R 4.10. In deze laatste passage hebben eisers de benoeming van deskundigen over inhoud, reikwijdte enz. van het internationale recht geopperd en voorzo-

100 94

KAMERSTUKKEN WETSONTWERP WET OORLOGSSTRAFRECHT

artikelen 3, 8 en 9

MvT - blz. 5-6, nr. 3

In artikel 3 is de Nederlandse strafwet mede toepasselijk verklaard op ieder, die zich buiten het rijk in Europa schuldig maakt aan een misdrijf omschreven in de artikelen 8 en 9 van deze wet. De Nederlandse rechter moet kennis kunnen nemen van schendingen van de wetten en gebruiken van de oorlog, ook wanneer deze buiten Nederlands grondgebied door de tegenpartij worden begaan. Hierbij worden verwezen naar het bepaalde in de artikelen 49/50/129/146 van de vier Verdragen van Genève van 12 Augustus 1949.

Wanneer een andere bij het geschonden Verdrag aangesloten mogendheid geen overlevering verzoekt van een krijgsgevangene, die zich in Nederlandse handen bevindt, moet deze door een Nederlandse rechter kunnen worden berecht, al is het misdrijf in het buitenland gepleegd, zelfs ook wanneer het feit niet tegen een Nederlander is gepleegd of geen Nederlands belang daardoor is geschaad.

MvT - blz. 9

Delict, in het eerste lid van artikel 8 omschreven, is het zich schuldig maken aan schending van de wetten en gebruiken van de oorlog. Deze bepaling verwijst derhalve rechtstreeks naar het oorlogsrecht, niet alleen naar het geschreven oorlogsrecht, dat in internationale overeenkomsten is neergelegd, doch ook naar internationaal gewoonterecht, voor zover op oorlog betrekking hebbende. De eis, dat de overtreding van de geschreven of ongeschreven normen een opzettelijke moet zijn, is niet gesteld. Het zou onbevredigend zijn, als de dader vrijuit zou gaan in die gevallen, waarin hij de geschonden norm weliswaar niet kende, doch die onkunde te wijten is aan grove onverschilligheid, waarvan hij bij zijn optreden blijk gaf. Ook in artikel 27a van het Besluit Buitengewoon Strafrecht ontbreekt een uitdrukkelijk onschreven schuldvorm. Bij de structuur van dat artikel sluit de thans voorgestelde bepaling aan. De gekozen redactie, die eist, dat de dader zich schuldig maakt aan een schending van het oorlogsrecht, treft, voor zover is te voorzien, die gevallen waarin de dader het gewraakte feit pleegde, hetzij tegen beter weten in, hetzij onder zodanige omstandigheden, dat de schending voortvloeide uit verwijtbare grove onverschilligheid.

artikel 10

MvT - blz. 11, nr. 3

De vraagstukken, die voor ons gemene strafrecht hun beantwoording hebben gevonden in de artikelen 42 en 43 van het Wetboek van Strafrecht, worden, wanneer het om oorlogsmisdrijven gaat, beheerst door bijzondere factoren.

Vooreerst zijn de oorlogsmisdrijven inbreuken op het internationale recht, terwijl de wettelijke voorschriften, waarin men een rechtvaardiging voor zodanig misbruik zou kunnen zoeken, in het algemeen regels van een of ander nationaal recht zullen zijn en dan nog meestal van het nationale recht van een andere staat dan waarvan de berechting zal uitgaan. Reeds dit maakt het probleem tot een geheel ander dan wanneer regels van één zelfde nationale wetgeving botsen of schijnen te botsen.

Verder is, ook afgezien van dit zuiver principiële verschil, bij conflict van internationale en nationale rechtsregels, de kans groter dan binnen één nationale rechtssfeer, dat de in geding komende regels niet van dezelfde geest doortrokken zullen zijn.

Niet minder belangrijke verschillen echter vloeien voort uit de bijzondere situatie van de oorlog. Binnen een normaal functionerende nationale rechtsorde is nauwelijks te verwachten, dat zich tussen een veroorloovende of gebiedende en een op straffe verbiedende wetbepaling een conflict zal voordoen, dat niet in de grondbeginselen dier rechtsorde zijn beslechting vindt. Ook een ambtelijk bevel, dat zonder speciale bevoegdheid een gedrag gebiedend zou, dat onder een delictsoomschrijving valt, zal daar een zeldzame abnormaliteit zijn. Voor zover een van beide figuren zich nog zal voordoen, zal dit in de regel betreffen weinig ernstige strafbare feiten, waarbij het verband met de morele sfeer gering is. Uit dit alles volgt, dat de regeling, die de artikelen 42 en 43 geven, een zeer wel passende is, maar dan alleen in de nationale sfeer.

Geheel anders is dit alles in een oorlog. Om te beginnen staan dan mensen tegenover elkaar, die doordrongen zijn van de geest van wellicht zeer verschillend geïnspireerde rechtsstelsels. Veel belangrijker echter nog is de kans, dat „Kriegsraison“ of „oorlogspsychose“ tot met het oorlogsrecht strijdige bevelen zullen leiden. Die kans is, in vrijwel alle oorlogen maar al te aanzienlijk gebleken. In het bijzonder de laatste oorlog heeft aangetoond, dat men niet alleen moet rekenen met internationaal-misdadige individuele bevelen, maar ook met internationaal-misdadige handelingen, die het karakter van wetgeving voor zich opeisen (Führerbefehle).

Naast dit verschil in de aard van de voorschriften en bevelen staat een niet minder ingrijpend verschil in de positie van degenen, tot wie zij zich richten. Enerzijds zullen dezen in de gevallen, waarom het hier gaat, meer aanleiding hebben om op de gedachte te komen, dat het om ontoelaatbare bevelen gaat, deels reeds op grond van hun menselijk gevoel, deels dank zij het feit, dat althans het geschreven oorlogsrecht een toch altijd nog betrekkelijk beperkte rechtsstof vormt, waarvan bovendien voorschriften als artikel 1 van het Vierde Haagse Verdrag van 1907 nopens de wetten en gebruiken van de oorlog te land en artikel 127 van het Krijgsgevangenen Verdrag van 12 Augustus 1949 waarborgen, dat zij bekend zijn aan hen, die enige verantwoordelijkheid in deze dragen. Anderzijds kan men aan geen overheid een verwijt er van maken, dat zij in verband met de oorlogvoering op de plicht van onvoorwaardelijke gehoorzaamheid veel meer nadruk legt dan anders, en is in elk geval het risico van niet gehoorzamen onvergelykelijk groter. Hier komt nog bij, dat beslissingen soms in grote haast en allicht niet in een kalme gemoedsgeesteldheid moeten worden genomen.

Uit het bovenstaande blijkt, dat de artikel 42 en 43, gelijk zij zijn geformuleerd niet passen op oorlogsmisdrijven. Volgens de juist te achten jurisprudentie van de Bijzondere Raad van Cassatie zijn zij trouwens reeds thans in het geheel niet toepasselijk wanneer iemand zich beroept op andere rechtsregels dan Nederlandse of internationaal-rechtelijke, welke Nederland binden. Bij oorlogsmisdrijven zal juist dit geval regel zijn.

artikelen 3, 8 en 9

Voorlopig Verslag - blz. 4, nr. 4

Sommige leden hadden tegen de voorgestelde artikelen 8 en 9 ernstig bezwaar, omdat door de vaagheid, waarmede deze artikelen de oorlogsmisdrijven omschrijven, de rechtszekerheid der verdachten op zeer bedenkelijke wijze wordt aangetast. In het bijzonder hadden zij bezwaar tegen het niet eisen van opzet en tegen het strafbaarstellen van schending van gebruiken, die niet op geschreven recht berusten.

Ook een aantal andere leden achtten het weinig bevredigend, dat in artikel 8 geen feitelijke handelingen omschreven worden, doch slechts verwezen wordt naar de wetten en gebruiken van de oorlog, welker inhoud geenszins vaststaat. Dit is, zo meenden zij, een uitermate verzwakt strafrecht, hetgeen nog te ernstiger bezwaar oplevert, nu ten gevolge van de weglating van het woord „opzettelijk” opzet niet vereist zal zijn, doch een zekere mate van schuld voldoende zal zijn voor een veroordeling. Ook daarom zouden deze leden de voorkeur geven aan een internationale regeling, waarbij bepaalde feiten, die in de beschaaftde wereld algemeen worden beschouwd als oorlogsmisdrijven of misdrijven tegen de menselijkheid, strafbaar gesteld zouden worden. Dit is, zo meenden zij, groeiend strafrecht en zij zagen voor de samenleving minder heil in het straffen van velen op niet twijfelachtige gronden dan in het straffen van minder velen op niet twijfelachtige, algemeen als deugdelijk aanvaarde gronden.

Zeer vele andere leden, die de totstandkoming van een internationale code eveneens zouden toejuichen, sloten zich aan bij het betoog, dat daarop niet gewacht mag worden. Voorshands is er huns inziens geen andere keuze dan het zeer in het algemeen strafbaar stellen van schending van de wetten en gebruiken van de oorlog. Aan deze vaagheid kan niet worden ontkomen.

blz. 5-6

Verscheidene van deze leden meenden intussen, dat de omschrijving van artikel 8 wellicht kan worden verbeterd, b.v. door in de omschrijving een verwijzing op te nemen naar de conventies, welke in de Memorie van Toelichting vermeld worden. Het ontwerp zelf immers omschrijft niet, wat moet worden verstaan onder de „wetten en gebruiken van de oorlog”. De betekenis hiervan is van het grootste belang, omdat op schending van deze wetten en gebruiken straffen worden gesteld, welker maximum oploopt van 10 jaar tot de doodstraf. Uit de toelichting blijkt, dat ook de Commissie-Donner dit aanvankelijk als een bezwaar heeft gevoeld en heeft getracht de oorlogsmisdrijven in een aantal artikelen te omschrijven met gedetailleerde strafposities, welk systeem echter „niet bevredigend” is gebleken. De zeer uitvoerige toelichting gewaagt verder van „het oorlogsrecht, dat voor een deel gewoonterecht is” en dat „zich niet voor nationale regeling leent”. Dit klinkt, aldus de hier aan het woord zijnde leden, niet erg overtuigend; maar indien ergens, dan geldt hier, dat „la critique est aisée, l'art est difficile”. Strafbaarstelling van het handelen in strijd met gewoonterecht is echter weinig in overeenstemming met het crimineelrechtelijke adagium „nulla poena sine praevia lege poenali”. Zou men hieraan niet althans tot op zekere hoogte kunnen tegemoetkomen door ook in de wetstekst te verwijzen naar de vier verdragen van Genève van 12 Augustus 1949? Deze verdragen (het Gewonden- en Ziekenverdrag, het Maritieme Verdrag, het Krijgsgevangenenverdrag en het Burgerverdrag) bevatten een samenstel van internationale voorschriften, welke zeker vallen onder de in artikel 8 gebezigde term „wetten en gebruiken van de oorlog”. Weliswaar betekent een zodanige verwijzing in zoverre een verschuiving van de moeilijkheid, dat bij zulk een redactie de vaagheid in de delictsoomschrijving niet langer in de Wet Oorlogsstrafrecht zelf, maar bij voorbeeld in de genoemde verdragen wordt aangetroffen, doch daar staat tegenover het denkbare voordeel, dat de jurisprudentie van de internationale rechter op meer exacte wijze de regelen van internationaal gewoonterecht, nl. de gebruiken van de oorlog, zal definiëren. Aldus zal hij enerzijds de nationale rechter een onmisbare steun verschaffen bij diens interpretatie van die gebruiken en anderzijds zal hij de internationale kenbaarheid dier regels als voorwaarde voor de strafbaarheid van de overtreding daarvan bij de berechting hier te lande een sterker fundament geven. Overigens zal men ook naar het oordeel van deze leden niet kunnen volstaan met een verwijzing naar de genoemde verdragen. Er is ook oorlogsrecht, dat niet in deze verdragen is neergelegd, en ook de schending daarvan moet strafbaar zijn.

Vervolgens werd de vraag gesteld, welke precies de verschilpunten zijn tussen het thans voorgestelde artikel 8 en het huidige artikel 27a van het Besluit Buitengewoon Strafrecht. Men wees er hierbij in het bijzonder op, dat ten aanzien van de strafmaat in het ontwerp artikel 8 een geheel ander systeem is gevolgd dan in het bestaande artikel 27a. Terwijl dit laatste de maximumstraffen heeft gelijkgesteld aan die, welke tegen gelijke of daarmee het meest overeenkomende strafbare feiten in onze gewone wetgeving worden be-

artikel 10

Voorlopig Verslag, blz. 16-17, nr.

Artikel 10. Dit artikel bevat het zeer belangrijke beginsel, dat dader van een oorlogsmisdrijf zich niet kan beroepen op wettelijk voorschrift, noch op ambtelijk bevel als strafuitsluitingsgronden. Velen vroegen zich af, of het uitsluiten van een beroep op deze beide gronden niet te ver gaat. Zij herinnerden er aan, dat beide gronden niet anders zijn dan speciale vormen van de algemene strafuitsluitingsgrond: noodtoestand. Een oorlogsmisdadiger, die zich na inwerking treding van deze wet niet langer mag beroepen op ambtelijk bevel of wettelijk voorschrift, zal zich nog altijd mogen beroepen op noodtoestand. Dat hij in noodtoestand verkeerde, toen hij het misdrijf pleegde, zal hij dan kunnen aantonen door te bewijzen, dat een wettelijk voorschrift (indien hij geen Nederlander is, een voorschrift van zijn eigen land) of een bevel van een meerdere hem tot het plegen dwong, en hij zal bovendien kunnen trachten aannemelijk te maken, dat hij bij niet opvolging van het voorschrift of bevel zich zelf blootstelde aan zulk risico's, dat niet-opvolging redelijkerwijze van hem niet gevergd kon worden. Men kan zich nu afvragen, wat de wetgever met de schrapping van de beide artikelen — uitsluitend voor oorlogsmisdrijven — kan bereiken. Gelet op het voorgaande, kan dit in wezen niets zijn. Slecht wekt hij op deze wijze de onjuiste indruk, dat er door schrapping wel iets verandert.

Bovendien, zo gingen deze leden verder, zou er inderdaad door het niet toepasselijk verklaren van deze artikelen wel iets veranderen, dat zou dit toch alleen gelden voor Nederlanders en staatlozen. De Bijzondere Raad van Cassatie heeft immers beslist, dat de artikelen 42 en 43 niet toepasselijk zijn, indien de verdachte zich beroept op de regel van zijn eigen, vreemd recht. Kent zijn recht dus wel wettelijk voorschrift en ambtelijk bevel als strafuitsluitingsgronden, dan zal de rechter met die gronden toch rekening moeten houden. Welk nut heeft het nu, de artikelen 42 en 43 op Nederlanders niet toepasselijk te verklaren?

Andere leden konden voor het standpunt der Regering, dat de artikelen 42 en 43 niet geschreven zijn voor oorlogsmisdrijven, wel gevoelen. Zij vreesden echter, dat men uit het niet toepasselijk verklaren van deze artikelen verkeerde conclusies zal trekken. In het bijzonder t.a.v. ambtelijk bevel wezen zij er op, dat zulk een bevel alleen dan straffeloosheid meebrengt, indien het bevoegd gegeven werd („door het daartoe bevoegde gezag”). Nu moet men toch aan nemen, dat geen enkel gezag bevoegd is aan zijn ondergeschikten bevelen te geven tot het plegen van oorlogsmisdrijven. Indien men redelijkerwijze van een ondergeschikte mag eisen, dat deze in de gegeven omstandigheden en gelet op de daaraan voor hem verbonden risico's een bevel niet opvolgt, omdat hij moest beseffen, dat het strekte tot het plegen van een oorlogsmisdrijf, dan zal een beroep op de strafuitsluitingsgrond „ambtelijk bevel” hem ook niet kunnen baten, juist omdat hij moest beseffen, dat dit bevel niet bevoegd gegeven kon zijn. Het handhaven van deze strafuitsluitingsgrond, en hetzelfde geldt mutatis mutandis van het wettelijk voorschrift, behoeft er dus niet toe te leiden, dat een verdachte, die in redelijkheid strafwaardig geacht moet worden, vrijuit zal kunnen gaan. Wel zal de rechter bij het hanteren van de beide strafuitsluitingsgronden rekening houden met de omstandigheden, waaronder de verdachte zijn daad pleegde. Of hij moest beseffen, dat het bevel onbevoegd gegeven werd dan wel dat het wettelijk voorschrift strekte tot het plegen van een misdrijf, zal in sterke mate afhangen van zijn ontwikkeling, zijn opleiding (waarbij hem b.v. ingeprent kan zijn, dat zulke voorschriften en bevelen wel rechtmatig zijn), het feit, dat hij geen tijd had om over het probleem na te denken, en andere omstandigheden. In zoverre kan het resultaat van de toepassing van deze artikelen t.o.v. bepaalde oorlogsmisdadigers anders zijn dan t.a.v. burgers, die in geheel andere omstandigheden verkeerden. Ook is het mogelijk, dat de rechter het beroep op ambtelijk bevel verworpt, omdat de verdachte heel goed beseftte, dat dit bevel onbevoegd gegeven was, en toch verdachte niet strafbaar acht, omdat hij door niet te gehoorzamen zich zou hebben blootgesteld aan zodanig gevaar voor zijn eigen leven, dat hier overmacht aanwezig was. Dit laatste staat echter buiten de vraag, of ambtelijk bevel en wettelijk voorschrift uitdrukkelijk als strafuitsluitingsgronden ook voor oorlogsmisdrijven genoemd moeten worden.

Weer andere leden vroegen de aandacht van de Regering voor de suggestie, gedaan door dr. L. M. Rollin Couquerque in een artikel in het „Militair Rechtelijk Tijdschrift”, 1951, blz. 529. Deze betoogt daar, dat artikel 43 niet aan de eisen van militaire verhoudingen beantwoordt, en stelt dan voor, in het Wetboek van Militair Strafrecht een afzonderlijk artikel over dit onderwerp in te voegen, waarin o.m. bepaald zou worden, dat een door een meerdere gegeven bevel in tijd van oorlog de strafbaarheid niet opheft, indien de mindere wist of redelijkerwijze kon vermoeden, dat hij zich door uitvoering van het bevel zou schuldig maken aan een volgens oorlogsrecht niet geoorloofd of door oorlogsnoodzaak in redelijkheid niet geboden feit. Gaarne zouden deze leden de mening van de Regering over dit voorstel vernemen. Zij wezen er echter dadelijk op, dat de formulering „door oorlogsnoodzaak in redelijkheid niet geboden” hun niet onbe-

artikelen 3, 8 en 9

dreigt, heeft de Regering hier een geheel ander systeem gekozen: een algemeen maximum van 10 jaar met verhoging tot 15 jaar, resp. tot levenslang of de doodstraf bij aanwezigheid van bepaalde strafverzwarende omstandigheden. Berust dit voorstel wellicht op minder goede ervaringen, welke met het systeem van artikel 27a in de laatste jaren zijn opgedaan? Zo ja, welke waren deze ervaringen dan? Zo neen, waarom heeft men dan het bestaande stelsel toegelaten?

Eindelijk werd opgemerkt, dat de toepasselijkheid van de Nederlandse strafwet op oorlogsmisdrijven wel zeer ver is uitgebreid. Krachtens artikel 3 is onze strafwet nl. toepasselijk op ieder, die zich, waar ter wereld ook, schuldig maakt aan enig oorlogsmisdrijf. In de Memorie van Toelichting, bovenaan, blz. 6, spreekt de Regering over „schendingen van de wetten en gebruiken van de oorlog, ook wanneer deze buiten Nederlands grondgebied door de tegenpartij worden begaan”. Nu is het echter opvallend, dat de woorden „door de tegenpartij”, welke een zeker verband tussen het misdrijf en ons land aangeven — de tegenpartij zal een misdrijf immers begaan hetzij tegen een Nederlander, hetzij tegen een van onze bondgenoten —, in de tekst van artikel 3 ontbreken. Theoretisch zal het dus mogelijk zijn, dat de Nederlandse rechter een onderdaan van een vreemde Mogendheid, die buiten Nederland een oorlogsmisdrijf begaat tegen een onderdaan van een andere Mogendheid in een oorlog, waarin ons land geen partij is, veroordeelt. Dit is een toepassing van het z.g. universaliteitsbeginsel, dat onze wet tot dusverre alleen kent voor zeeroof (vgl. artikel 4 Wetboek van Strafrecht i.v.m. de artikelen 381—385 van dat wetboek). Nu is ongetwijfeld met het voorkómen van zeeroof een groot Nederlands belang gemoeid. Evenzeer kan men echter zeggen, dat het een belang van alle volkeren is, dat oorlogsmisdrijven, waar en door wie ook begaan, worden bestreden en vervolgd. De verdragen van Genève van 12 Augustus 1949 gaan in elk geval van dit beginsel uit. Hiermede kon men zich verenigen.

blz. 8

Berechting. Het ontwerp wil de berechting van alle in artikel 1 opgesomde misdrijven, onverschillig of ze door militairen dan wel door burgers zijn begaan, in de eerste plaats opdragen aan de militaire rechter

blz. 14 - 15

Artikel 8. In de eerste plaats moge worden verwezen naar de algemene beschouwingen. Naast de daar reeds genoemde bezwaren tegen de vaagheid van het begrip „wetten en gebruiken van de oorlog” werd door sommige leden ook ernstig bezwaar ingebracht tegen het weglaten van het opzetelement. De Regering veronderstelt, dat de rechter, nu dit element niet in de omschrijving van het delict is opgenomen, alleen dan tot een veroordeling zal besluiten, indien

dader het feit pleegde, hetzij tegen beter weten in, hetzij onder zodanige omstandigheden, dat de schending voortvloeide uit verwijtbare grove onverschilligheid. Dat de rechter zich precies aan deze omschrijving zal houden, staat intussen geenszins vast. Hij is in ieder geval vrij in de bepaling van de mate van schuld, welke bij de dader aanwezig moet zijn geweest. Voor de rechtszekerheid achten deze leden dit bedenkelijk.

Andere leden oordeelden dit bezwaar niet van overwegende aard. Het zou huns inziens nog bedenkelijker zijn, indien de daders van allerlei afschuwelijke feiten vrijuit zouden gaan, hoewel zij bij het plegen daarvan heel goed hadden kunnen beseffen, dat hun daden met de wetten en gebruiken van de oorlog in strijd waren. Men zou desgewenst in het artikel een bepaling kunnen opnemen van deze strekking, dat hetzij de dader opzettelijk moet hebben gehandeld, d.w.z. de overtreden norm moet hebben gekend, hetzij het aan zijn schuld te wijten was, dat hij deze norm niet kende. Daarmee komt men echter niet verder, want ook in dit geval moet de rechter uitmaken, welke mate van schuld bij de dader aanwezig moet zijn geweest.

artikel 10

denkelijk voorkwam. Met een beroep op oorlogsnoodzaak zijn in het verleden tal van afschuwelijke misdaden goedgepraat. Het begrip komt gelukkig in onze wetgeving tot dusverre niet voor. Ware het niet beter om in overeenstemming met artikel 8 van dit ontwerp uitsluitend te spreken van het zich schuldig maken aan een schending van de wetten en gebruiken van de oorlog?

Artikelen 3, 8 en 9

MvA, blz. 4-5, nr. 5

De ondergetekenden kunnen het door sommige leden gevoelde bezwaar tegen de vaagheid van de artikelen 8 en 9, die de oorlogsmisdrijven omschrijven, niet delen. Men kan volkenrechtelijk nagaan welke rechten en verplichtingen oorlogvoerende Mogendheden en haar militairen tegenover de vijand hebben. In het bijzonder moet men zich niet voorstellen, dat de gebruiken van de oorlog een zo vage inhoud hebben als de uiterlijke betekenis van dit woord zou doen vermoeden.

Op die grond achten de ondergetekenden het ook weinig wenselijk de wetten en gebruiken van de oorlog met zoveel woorden in de Nederlandse strafbepalingen te formuleren. De wetten van de oorlog zijn de regels, die in de tractaten omtrent oorlogvoering zijn neergelegd. Dit zijn o.a. de tractaten van Genève, waarvan in de Memorie van Toelichting gewag wordt gemaakt. Daarnaast bestaan echter gebruiken van de oorlog, die allerminst alle ongeschreven gewoonterecht zijn, maar die ten dele in geschreven regels zijn geformuleerd. Het Landoorlogreglement, een der belangrijkste regelingen omtrent de rechten en verplichtingen van oorlogvoerende mogendheden, wordt algemeen beschouwd als te gelden voor alle landen ter wereld, die oorlog voeren ongeacht of dit reglement voor hen kracht van tractaat heeft of niet. Door de verwijzing naar de gebruiken van de oorlog wijst men derhalve o.a. naar het Landoorlogreglement. Daarnaast bestaan er ook andere, niet niet zoveel woorden geformuleerde gebruiken, zoals die met betrekking tot parlementariërs.

Gezien de feiten, zouden de ondergetekenden het bepaaldelijk onjuist achten een verwijzing naar de gebruiken van de oorlog (en dus naar het Landoorlogreglement) achterwege te laten.

Zij sluiten zich gaarne bij de mening aan van die leden, welke, evenals de ondergetekenden, de totstandkoming van een internationale code van wat in de oorlog wel en niet geoorloofd is, zouden toejuichen, maar die van mening zijn, dat men niet in afwachting daarvan een misschien scherpe, doch veel te beperkte omschrijving van de oorlogsmisdrijven mag opnemen.

Het doel van de strafbaarstelling van oorlogsmisdrijven zou niet worden bereikt door in de bepaling een omschrijving op te nemen van de Conventies van Genève, waarvan in de Memorie van Toelichting wordt gesproken. Weliswaar zijn deze conventies (die overigens nog niet geratificeerd zijn) van het grootste belang, doch daarnaast bestaat er, zoals hierboven is opgemerkt, nog een belangrijk stuk wetten en gebruiken van de oorlog, dat niet in deze conventies is vervat. Ten overvloede moge nogmaals gewezen worden op het feit, dat schending van het Landoorlogreglement, dat niet als een wet van de oorlog te beschouwen is, toch zeker als oorlogsmisdrijf strafbaar moet zijn. Terecht merken deze leden derhalve op, dat een verwijzing naar de Conventies van Genève op zich zelf onvoldoende zou zijn. Anderzijds is het duidelijk, dat de in het ontwerp gekozen formulering "wetten en gebruiken van de oorlog" buiten twiifel stelt, dat ook de Conventies van 1949 daaronder begrepen zijn. Tenslotte willen de ondergetekenden er op wijzen, dat ook in de door de International Law Commission opgestelde „Draft Code of Offences against the peace and security of mankind" wordt volstaan met de oorlogsmisdrijven te omschrijven als „acts in violation of the laws and customs of war".

blz. 13

Artikel 8. Allereerst zij verwezen naar de algemene beschouwingen. Zoals reeds in de Memorie van Toelichting is uiteengezet, zou beperking van de strafbaarheid tot die gevallen, waarin de dader de geschonden normen opzettelijk heeft overtreden, tot consequenties leiden, die het rechtsgevoel weinig bevredigen. Dat het voor de rechtszekerheid bedenkelijk zou zijn om de bepaling van de mate van de schuld, die bij de dader aanwezig moet zijn geweest, aan de rechter over te laten, kunnen de ondergetekenden niet toegeven.

Artikel 10

MvA, blz. 14-15, nr. 5

Artikel 10. Vele leden hebben zich allereerst afgevraagd of de voorgestelde bepaling, welke beoogt de artikelen 42 en 43 van het Wetboek van Strafrecht ten aanzien van oorlogsmisdrijven buiten toepassing te laten, niet te ver gaat. Doch dezelfde leden hebben vervolgens getracht te bewijzen, dat de wetgever hiermede in wezen niets zou bereiken, doch alleen de onjuiste indruk zou wekken, alsof dit wel het geval zou zijn. Deze paradoxale conclusie berust op een misverstand, hetwelk hierin bestaat, dat volgens deze leden artikel 42 als artikel 43 van het Wetboek van Strafrecht niets anders zouden zijn dan speciale vormen van algemene strafuitsluitingsgrond: noodtoestand. Doch dit is zeer bepaaldelijk niet het geval. Degene, die een feit begaat ter uitvoering van een wettelijk voorschrift of van een ambtelijk bevel, gegeven door het daartoe bevoegde gezag, gaat krachtens artikel 42, resp. 43, in ieder geval vrij uit, niet alleen, indien hij tot het begaan van het feit is gedwongen, doch ook indien hij tegen de handeling geen enkel bezwaar had of deze zelfs niet kennelijke instemming heeft verricht. Het is evenwel duidelijk, dat in deze gevallen een beroep op deze artikelen hem niet zal mogen baten, indien hetzij het nationale wettelijke voorschrift, hetzij de nationale wet, volgens welke het gezag, dat het ambtelijk bevel gegeven heeft, daartoe bevoegd was, met het internationale oorlogsrecht in strijd is. De voorgestelde bepaling heeft de strekking dit beroep onmogelijk te maken. Uiteraard moet de betrokkene de mogelijkheid behouden om aannemelijk te maken, dat hij door overmacht tot het begaan van het feit is gedwongen (b.v. omdat hij met neerschieten werd bedreigd, als hij een hem gegeven bevel niet zou uitvoeren). In dat geval zal hij vrij uitgaan krachtens artikel 40, dat wel ten aanzien van oorlogsmisdrijven toepasselijk blijft.

Ook de verdere opmerking van deze leden, dat, als er inderdaad door het niet toepasselijk verklaren van de artikelen 42 en 43 Sr. wel iets zou veranderen, dit toch alleen zou gelden voor Nederlanders en staattoezers, is onjuist. Als het nationale recht van een vreemdeling wettelijk voorschrift en ambtelijk bevel als strafuitsluitingsgronden kent, zal ook volgens de rechtspraak van de Bijzondere Raad van Cassatie de Nederlandse rechter met dat nationale recht alleen in zoverre rekening houden, als dit niet in strijd is met het internationale oorlogsrecht.

Andere leden, die voor het standpunt der Regering, dat de artikelen 42 en 43 van het Wetboek van Strafrecht niet geschreven zijn voor oorlogsmisdrijven, wel bleken te kunnen gevoelen, waren niettemin van oordeel, dat men uit het niet toepasselijk verklaren van deze artikelen verkeerde conclusies zou kunnen trekken. Deze leden hebben betoogd, dat geen enkel gezag bevoegd is aan zijn ondergeschikte bevelen te geven tot het plegen van oorlogsmisdrijven, zodat ook bij handhaving van artikel 43 Sr. een beroep op een hem gegeven bevel tot het plegen van oorlogsmisdrijven de verdachte niet zou kunnen baten, omdat zodanig bevel niet bevoegd gegeven kan zijn. Het handhaven van artikel 43 zou er volgens deze leden dus niet toe behoeven te leiden, dat een verdachte, die in redelijkheid strafwaardig geacht moet worden, vrij uit zou kunnen gaan. Hetzelfde zou mutatis mutandis gelden voor artikel 42.

Hoewel de ondergetekenden niet willen ontkennen, dat de voorgestelde interpretatie van de artikelen 42 en 42 Sr. tot een bevredigend resultaat zou kunnen leiden, vrezen zij, dat handhaving van deze artikelen in dat geval veeleer tot verkeerde conclusies aanleiding zou kunnen geven dan wanneer zij uitdrukkelijk niet toepasselijk worden verklaard. Wat toch is het geval? Wanneer bij handhaving van artikel 43 een vreemdeling een beroep op dit artikel zou doen, zal hij uiteraard bedoelen, dat hij het feit heeft begaan ter uitvoering van een ambtelijk bevel, dat gegeven is door het gezag, dat daartoe bevoegd was volgens de wetgeving van zijn eigen land. Doch dit beroep moet hem niet kunnen baten, als zijn nationale wetgeving in strijd is met het internationale oorlogsrecht. Nog duidelijker blijkt het onbevredigend karakter van de door deze leden voorgestelde oplossing ten aanzien van artikel 42. Wanneer de vreemdeling zich er op zou beroepen, dat hij het feit heeft begaan ter uitvoering van een wettelijk voorschrift, kan hij daarmee immers niets anders bedoelen dan een voorschrift, dat rechtskracht heeft volgens de wetgeving van zijn eigen land. Doch ook dit beroep moet hem niet kunnen baten, als dit voorschrift in strijd is met het oorlogsrecht. Het blijkt derhalve, dat handhaving van de artikelen 42 en 43 Sr. (zoals ook bij de bijzondere rechtspleging herhaaldelijk gebleken is) tot een fundamenteel misverstand zou kunnen leiden, dat wordt voorkomen, als de toepasselijkheid van deze artikelen, zoals in het ontwerp wordt voorgesteld, uitdrukkelijk wordt uitgesloten. Met de overige beschouwingen van deze leden kunnen de ondergetekenden zich zeer wel verenigen.

Het voorstel van dr L. M. Rolin Couquerque, waarover weer andere leden het oordeel van de Regering hebben gevraagd, achten de

artikelen 3, 8 en 9

artikel 10

eindverslag commissie van
rapporteurs - MvA, nr. 154a
(Eerste Kamer)

De ondergetekenden begrijpen, dat de verwijzing in artikel 8 naar de wetten en gebruiken van de oorlog, zonder dat deze wetten en gebruiken nader worden aangeduid, een zekere luivering bij de aan het woord zijnde leden heeft doen ontstaan. In het algemeen toch pleegt de strafwetgever de elementen van de strafbare feiten te omschrijven. Op het stuk van oorlogsmisdrijven was dit niet mogelijk. Het internationale strafrecht is, mede door de aandacht, die daaraan internationaal verband gewijd wordt, nog zo zeer in ontwikkeling, dat het bepaaldelijk onjuist zou zijn een gedetailleerde omschrijving van oorlogsmisdrijven op te nemen. Deze omschrijvingen zouden immers, naar zich laat aanzien, binnen korte tijd als verouderd moeten worden aangemerkt, terwijl het onmogelijk is een volledige inventaris van oorlogsmisdrijven op te stellen. Gelijk in de Memorie van Toelichting is uiteengezet, zou het stellen van de eis van opzet medebrengen, dat bewezen moest worden, dat de dader de geschonden norm van oorlogsrecht kende. Afgezien van de bewijsmoeilijkheden, die dit zou opleveren, zou het tot onbillijkheden leiden in gevallen, waarin dit bewijs niet geleverd werd, maar waarin zou komen vast te staan, dat het niet kennen en niet opvolgen van de geschonden norm te wijten zou zijn aan grove onverschilligheid. Terecht wordt door de aan het woord zijnde leden opgemerkt, dat steeds het bewijs van grove schuld bij de dader noodzakelijk zal zijn.

De ondergetekenden delen de opvatting van de aan het woord zijnde leden, dat het ook noodzakelijk is, dat aan de burgers voorlichting wordt verschaft aangaande de kennis van de wetten en gebruiken van de oorlog en de daaruit voor hen voortvloeiende rechten en verplichtingen.

De Conventies van Genève, waarover in de Memorie van Toelichting wordt gesproken, bevatten het overgrote deel van het oorlogsrecht, dat voor de burgers van belang is. Deze conventies bevatten de verplichting voor de toetredende Staten om haar inhoud op zo ruim mogelijke schaal onder de bevolking te verspreiden en de bestudering daarvan zo mogelijk ook in het programma van de burgerlijke opvoeding op te nemen.

De Regering zal zich nog nader beraden over de wijze, waarop aan deze verdragsbepaling uitvoering kan worden gegeven.

ondergetekenden weinig aantrekkelijk. Voor zover met dit voorstel wordt beoogd aan militairen niet onder alle omstandigheden straffeloosheid te verzekeren, als zij zich op ambtelijk bevel aan oorlogsmisdrijven hebben schuldig gemaakt, wordt dit doel op eenvoudiger wijze bereikt door de in het onderhavige wetsontwerp voorgestelde uitsluiting van de toepasselijkheid van artikel 43 Sr. ten aanzien van de feiten, bedoeld in de artikelen 8 en 9 van het ontwerp. Overigens delen de ondergetekenden de door de hier aan het woord zijnde leden geopperde bedenkingen tegen de formulering „door oorlogsnoodzaak in redelijkheid niet geboden”.

PRODUCTIES ZIJDENS RIJERS BIJ PLEIDOCI

IN EERSTE AANLEG

PRODUKTIE 1

Security Council

Distr.
GENERAL

S/RES/1160 (1998)
31 March 1998

RESOLUTION 1160 (1998)

Adopted by the Security Council at its 3868th meeting,
on 31 March 1998

The Security Council,

Noting with appreciation the statements of the Foreign Ministers of France, Germany, Italy, the Russian Federation, the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the United States of America (the Contact Group) of 9 and 25 March 1998 (S/1998/223 and S/1998/272), including the proposal on a comprehensive arms embargo on the Federal Republic of Yugoslavia, including Kosovo,

Welcoming the decision of the Special Session of the Permanent Council of the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) of 11 March 1998 (S/1998/246),

Condemning the use of excessive force by Serbian police forces against civilians and peaceful demonstrators in Kosovo, as well as all acts of terrorism by the Kosovo Liberation Army or any other group or individual and all external support for terrorist activity in Kosovo, including finance, arms and training,

Noting the declaration of 18 March 1998 by the President of the Republic of Serbia on the political process in Kosovo and Metohija (S/1998/250),

Noting also the clear commitment of senior representatives of the Kosovar Albanian community to non-violence,

Noting that there has been some progress in implementing the actions indicated in the Contact Group statement of 9 March 1998, but stressing that further progress is required,

Affirming the commitment of all Member States to the sovereignty and territorial integrity of the Federal Republic of Yugoslavia,

Acting under Chapter VII of the Charter of the United Nations,

1. Calls upon the Federal Republic of Yugoslavia immediately to take the further necessary steps to achieve a political solution to the issue of Kosovo through dialogue and to implement the actions indicated in the Contact Group statements of 9 and 25 March 1998;
2. Calls also upon the Kosovar Albanian leadership to condemn all terrorist action, and emphasizes that all elements in the Kosovar Albanian community should pursue their goals by peaceful means only;
3. Underlines that the way to defeat violence and terrorism in Kosovo is... for the authorities in Belgrade to offer the Kosovar Albanian community a genuine political process;
4. Calls upon the authorities in Belgrade and the leadership of the Kosovar Albanian community urgently to enter without preconditions into a meaningful dialogue on political status issues, and notes the readiness of the Contact Group to facilitate such a dialogue;
5. Agrees, without prejudging the outcome of that dialogue, with the proposal in the Contact Group statements of 9 and 25 March 1998 that the principles for a solution of the Kosovo problem should be based on the territorial integrity of the Federal Republic of Yugoslavia and should be in accordance with OSCE standards, including those set out in the Helsinki Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe of 1975, and the Charter of the United Nations, and that such a solution must also take into account the rights of the Kosovar Albanians and all who live in Kosovo, and expresses its support for an enhanced status for Kosovo which would include a substantially greater degree of autonomy and meaningful self-administration;
6. Welcomes the signature on 23 March 1998 of an agreement on measures to implement the 1996 Education Agreement, calls upon all parties to ensure that its implementation proceeds smoothly and without delay according to the agreed timetable and expresses its readiness to consider measures if either party blocks implementation;
7. Expresses its support for the efforts of the OSCE for a peaceful resolution of the crisis in Kosovo, including through the Personal Representative of the Chairman-in-Office for the Federal Republic of Yugoslavia, who is also the Special Representative of the European Union, and the return of the OSCE long-term missions;
8. Decides that all States shall, for the purposes of fostering peace and stability in Kosovo, prevent the sale or supply to the Federal Republic of Yugoslavia, including Kosovo, by their nationals or from their territories or using their flag vessels and aircraft, of arms and related matériel of all types, such as weapons and ammunition, military vehicles and equipment and spare parts for the aforementioned, and shall prevent arming and training for terrorist activities there;
9. Decides to establish, in accordance with rule 28 of its provisional rules of procedure, a committee of the Security Council, consisting of all the

members of the Council, to undertake the following tasks and to report on its work to the Council with its observations and recommendations:

(a) to seek from all States information regarding the action taken by them concerning the effective implementation of the prohibitions imposed by this resolution;

(b) to consider any information brought to its attention by any State concerning violations of the prohibitions imposed by this resolution and to recommend appropriate measures in response thereto;

(c) to make periodic reports to the Security Council on information submitted to it regarding alleged violations of the prohibitions imposed by this resolution;

(d) to promulgate such guidelines as may be necessary to facilitate the implementation of the prohibitions imposed by this resolution;

(e) to examine the reports submitted pursuant to paragraph 12 below;

10. Calls upon all States and all international and regional organizations to act strictly in conformity with this resolution, notwithstanding the existence of any rights granted or obligations conferred or imposed by any international agreement or of any contract entered into or any license or permit granted prior to the entry into force of the prohibitions imposed by this resolution, and stresses in this context the importance of continuing implementation of the Agreement on Subregional Arms Control signed in Florence on 14 June 1996;

11. Requests the Secretary-General to provide all necessary assistance to the committee established by paragraph 9 above and to make the necessary arrangements in the Secretariat for this purpose;

12. Requests States to report to the committee established by paragraph 9 above within 30 days of adoption of this resolution on the steps they have taken to give effect to the prohibitions imposed by this resolution;

13. Invites the OSCE to keep the Secretary-General informed on the situation in Kosovo and on measures taken by that organization in this regard;

14. Requests the Secretary-General to keep the Council regularly informed and to report on the situation in Kosovo and the implementation of this resolution no later than 30 days following the adoption of this resolution and every 30 days thereafter;

15. Further requests that the Secretary-General, in consultation with appropriate regional organizations, include in his first report recommendations for the establishment of a comprehensive regime to monitor the implementation of the prohibitions imposed by this resolution, and calls upon all States, in particular neighbouring States, to extend full cooperation in this regard;

16. Decides to review the situation on the basis of the reports of the Secretary-General, which will take into account the assessments of, inter alia, the Contact Group, the OSCE and the European Union, and decides also to reconsider the prohibitions imposed by this resolution, including action to terminate them, following receipt of the assessment of the Secretary-General that the Government of the Federal Republic of Yugoslavia, cooperating in a constructive manner with the Contact Group, have:

- (a) begun a substantive dialogue in accordance with paragraph 4 above, including the participation of an outside representative or representatives, unless any failure to do so is not because of the position of the Federal Republic of Yugoslavia or Serbian authorities;
- (b) withdrawn the special police units and ceased action by the security forces affecting the civilian population;
- (c) allowed access to Kosovo by humanitarian organizations as well as representatives of Contact Group and other embassies;
- (d) accepted a mission by the Personal Representative of the OSCE Chairman-in-Office for the Federal Republic of Yugoslavia that would include a new and specific mandate for addressing the problems in Kosovo, as well as the return of the OSCE long-term missions;
- (e) facilitated a mission to Kosovo by the United Nations High Commissioner for Human Rights;

17. Urges the Office of the Prosecutor of the International Tribunal established pursuant to resolution 827 (1993) of 25 May 1993 to begin gathering information related to the violence in Kosovo that may fall within its jurisdiction, and notes that the authorities of the Federal Republic of Yugoslavia have an obligation to cooperate with the Tribunal and that the Contact Group countries will make available to the Tribunal substantiated relevant information in their possession;

18. Affirms that concrete progress to resolve the serious political and human rights issues in Kosovo will improve the international position of the Federal Republic of Yugoslavia and prospects for normalization of its international relationships and full participation in international institutions;

19. Emphasizes that failure to make constructive progress towards the peaceful resolution of the situation in Kosovo will lead to the consideration of additional measures;

20. Decides to remain seized of the matter.

PRODUCTIE 2

UNITED
NATIONS

Security Council

Distr.
GENERAL

MIN. v. BUTTENLANDSE ZAKEN
EUR. DIVNDA
30 SEP 1998

S/RES/1199 (1998)
23 September 1998

RESOLUTION 1199 (1998)

Adopted by the Security Council at its 3930th meeting,
on 23 September 1998

The Security Council,

Recalling its resolution 1160 (1998) of 31 March 1998,

Having considered the reports of the Secretary-General pursuant to that resolution, and in particular his report of 4 September 1998 (S/1998/834 and Add.1),

Noting with appreciation the statement of the Foreign Ministers of France, Germany, Italy, the Russian Federation, the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the United States of America (the Contact Group) of 12 June 1998 at the conclusion of the Contact Group's meeting with the Foreign Ministers of Canada and Japan (S/1998/567, annex), and the further statement of the Contact Group made in Bonn on 8 July 1998 (S/1998/657),

Noting also with appreciation the joint statement by the Presidents of the Russian Federation and the Federal Republic of Yugoslavia of 16 June 1998 (S/1998/526),

Noting further the communication by the Prosecutor of the International Tribunal for the Former Yugoslavia to the Contact Group on 7 July 1998, expressing the view that the situation in Kosovo represents an armed conflict within the terms of the mandate of the Tribunal,

Gravely concerned at the recent intense fighting in Kosovo and in particular the excessive and indiscriminate use of force by Serbian security forces and the Yugoslav Army which have resulted in numerous civilian casualties and, according to the estimate of the Secretary-General, the displacement of over 230,000 persons from their homes,

Deeply concerned by the flow of refugees into northern Albania, Bosnia and Herzegovina and other European countries as a result of the use of force in

98-27996 (E)

Kosovo, as well as by the increasing numbers of displaced persons within Kosovo, and other parts of the Federal Republic of Yugoslavia, up to 50,000 of whom the United Nations High Commissioner for Refugees has estimated are without shelter and other basic necessities,

Reaffirming the right of all refugees and displaced persons to return to their homes in safety, and underlining the responsibility of the Federal Republic of Yugoslavia for creating the conditions which allow them to do so,

Condemning all acts of violence by any party, as well as terrorism in pursuit of political goals by any group or individual, and all external support for such activities in Kosovo, including the supply of arms and training for terrorist activities in Kosovo and expressing concern at the reports of continuing violations of the prohibitions imposed by resolution 1160 (1998),

Deeply concerned by the rapid deterioration in the humanitarian situation throughout Kosovo, alarmed at the impending humanitarian catastrophe as described in the report of the Secretary-General, and emphasizing the need to prevent this from happening,

Deeply concerned also by reports of increasing violations of human rights and of international humanitarian law, and emphasizing the need to ensure that the rights of all inhabitants of Kosovo are respected,

Reaffirming the objectives of resolution 1160 (1998), in which the Council expressed support for a peaceful resolution of the Kosovo problem which would include an enhanced status for Kosovo, a substantially greater degree of autonomy, and meaningful self-administration,

Reaffirming also the commitment of all Member States to the sovereignty and territorial integrity of the Federal Republic of Yugoslavia,

Affirming that the deterioration of the situation in Kosovo, Federal Republic of Yugoslavia, constitutes a threat to peace and security in the region,

Acting under Chapter VII of the Charter of the United Nations,

1. Demands that all parties, groups and individuals immediately cease hostilities and maintain a ceasefire in Kosovo, Federal Republic of Yugoslavia, which would enhance the prospects for a meaningful dialogue between the authorities of the Federal Republic of Yugoslavia and the Kosovo Albanian leadership and reduce the risks of a humanitarian catastrophe;
2. Demands also that the authorities of the Federal Republic of Yugoslavia and the Kosovo Albanian leadership take immediate steps to improve the humanitarian situation and to avert the impending humanitarian catastrophe;
3. Calls upon the authorities in the Federal Republic of Yugoslavia and the Kosovo Albanian leadership to enter immediately into a meaningful dialogue without preconditions and with international involvement, and to a clear timetable, leading to an end of the crisis and to a negotiated political

solution to the issue of Kosovo, and welcomes the current efforts aimed at facilitating such a dialogue;

4. Demands further that the Federal Republic of Yugoslavia, in addition to the measures called for under resolution 1160 (1998), implement immediately the following concrete measures towards achieving a political solution to the situation in Kosovo as contained in the Contact Group statement of 12 June 1998:

(a) cease all action by the security forces affecting the civilian population and order the withdrawal of security units used for civilian repression;

(b) enable effective and continuous international monitoring in Kosovo by the European Community Monitoring Mission and diplomatic missions accredited to the Federal Republic of Yugoslavia, including access and complete freedom of movement of such monitors to, from and within Kosovo unimpeded by government authorities, and expeditious issuance of appropriate travel documents to international personnel contributing to the monitoring;

(c) facilitate, in agreement with the UNHCR and the International Committee of the Red Cross (ICRC), the safe return of refugees and displaced persons to their homes and allow free and unimpeded access for humanitarian organizations and supplies to Kosovo;

(d) make rapid progress to a clear timetable, in the dialogue referred to in paragraph 3 with the Kosovo Albanian community called for in resolution 1160 (1998), with the aim of agreeing confidence-building measures and finding a political solution to the problems of Kosovo;

5. Notes, in this connection, the commitments of the President of the Federal Republic of Yugoslavia, in his joint statement with the President of the Russian Federation of 16 June 1998:

(a) to resolve existing problems by political means on the basis of equality for all citizens and ethnic communities in Kosovo;

(b) not to carry out any repressive actions against the peaceful population;

(c) to provide full freedom of movement for and ensure that there will be no restrictions on representatives of foreign States and international institutions accredited to the Federal Republic of Yugoslavia monitoring the situation in Kosovo;

(d) to ensure full and unimpeded access for humanitarian organizations, the ICRC and the UNHCR, and delivery of humanitarian supplies;

(e) to facilitate the unimpeded return of refugees and displaced persons under programmes agreed with the UNHCR and the ICRC, providing State aid for the reconstruction of destroyed homes,

and calls for the full implementation of these commitments;

/...

6. Insists that the Kosovo Albanian leadership condemn all terrorist action, and emphasizes that all elements in the Kosovo Albanian community should pursue their goals by peaceful means only;
7. Recalls the obligations of all States to implement fully the prohibitions imposed by resolution 1160 (1998);
8. Endorses the steps taken to establish effective international monitoring of the situation in Kosovo, and in this connection welcomes the establishment of the Kosovo Diplomatic Observer Mission;
9. Urges States and international organizations represented in the Federal Republic of Yugoslavia to make available personnel to fulfil the responsibility of carrying out effective and continuous international monitoring in Kosovo until the objectives of this resolution and those of Resolution 1160 (1998) are achieved;
10. Reminds the Federal Republic of Yugoslavia that it has the primary responsibility for the security of all diplomatic personnel accredited to the Federal Republic of Yugoslavia as well as the safety and security of all international and non-governmental humanitarian personnel in the Federal Republic of Yugoslavia and calls upon the authorities of the Federal Republic of Yugoslavia and all others concerned in the Federal Republic of Yugoslavia to take all appropriate steps to ensure that monitoring personnel performing functions under this resolution are not subject to the threat or use of force or interference of any kind;
11. Requests States to pursue all means consistent with their domestic legislation and relevant international law to prevent funds collected on their territory being used to contravene resolution 1160 (1998);
12. Calls upon Member States and others concerned to provide adequate resources for humanitarian assistance in the region and to respond promptly and generously to the United Nations Consolidated Inter-Agency Appeal for Humanitarian Assistance Related to the Kosovo Crisis;
13. Calls upon the authorities of the Federal Republic of Yugoslavia, the leaders of the Kosovo Albanian community and all others concerned to cooperate fully with the Prosecutor of the International Tribunal for the Former Yugoslavia in the investigation of possible violations within the jurisdiction of the Tribunal;
14. Underlines also the need for the authorities of the Federal Republic of Yugoslavia to bring to justice those members of the security forces who have been involved in the mistreatment of civilians and the deliberate destruction of property;
15. Requests the Secretary-General to provide regular reports to the Council as necessary on his assessment of compliance with this resolution by the authorities of the Federal Republic of Yugoslavia and all elements in the Kosovo Albanian community, including through his regular reports on compliance with resolution 1160 (1998);

16. Decides, should the concrete measures demanded in this resolution and resolution 1160 (1998) not be taken, to consider further action and additional measures to maintain or restore peace and stability in the region;

17. Decides to remain seized of the matter.

PRODUCTIE 3

Vergaderjaar 1998-1999

22 181

De situatie in voormalig Joegoslavië

Nr. 213

BRIEF VAN DE MINISTERS VAN BUITENLANDSE ZAKEN EN VAN DEFENSIE

Aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal

's-Gravenhage, 8 oktober 1998

Sinds resolutie 1199 van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties werd aangenomen op 23 september jl. is het gebruik van geweld met name door Servische leger- en politie-eenheden in Kosovo doorgegaan. Zo maakt de Secretaris-Generaal van de VN, Kofi Annan, in zijn rapport over de situatie in Kosovo van 3 oktober, waarvan u afschrift is toegegaan, melding van gruweldaden in Gornje Obrinje en in de streek van Golubovac. Vele duizenden mensen zijn in de laatste weken als gevolg van deze terreurcampagnes gevlucht of uit hun huizen verjaagd, terwijl hun have en goed werd vernietigd, geplunderd en verbrand. Zij voegen zich bij de meer dan 200 000 ontheemden in Kosovo en de 80 000 vluchtelingen in de buurlanden en andere delen van Servië. Met de winter voor de deur stevent Kosovo af op een humanitaire ramp.

Op dinsdagavond 6 oktober heeft de Veiligheidsraad geconcludeerd – de persverklaring van de voorzitter van de VR ging u toe – dat er nog steeds geen sprake is van naleving van resolutie 1199: de militaire activiteit lijkt te zijn verminderd, er is de afgelopen dagen sprake van terugtrekkende troepenbewegingen, maar de gewapende presentie van de FRJ in Kosovo blijft aanzienlijk en operaties van de veiligheidspolitie zijn niet gestopt.

President Milosevic blijft ondanks de voortdurende druk die de internationale gemeenschap op hem uitoefent tot op heden volharden in zijn weigering om te voldoen aan resolutie 1199. Nu aan de diplomatieke initiatieven van de laatste maanden en dagen thans ook nadrukkelijk de mogelijkheid van het gebruik van militaire middelen door de NAVO wordt toegevoegd, lijkt het tot President Milosevic door te dringen dat de internationale gemeenschap bereid is haar eisen kracht bij te zetten. Ervaringen met toezeggingen van Milosevic in het verleden dwingen tot waakzaamheid. De internationale druk dient dan ook onverminderd te worden voortgezet.

Wij hebben de Tweede Kamer steeds geïnformeerd over de stappen ter opvoering van de druk op Milosevic en over de voorbereidingen door de NAVO van mogelijke militaire acties. Tijdens het Algemeen Overleg met de Kamer op 1 oktober hebben wij er ook nadrukkelijk op gewezen dat dit ertoe zou kunnen leiden dat Nederlandse eenheden worden betrokken bij militaire acties van de NAVO tegen de FRJ.

Bij alle overwegingen in deze brief staat voorop dat alles op alles moet worden gezet om een politieke oplossing te bereiken. De bemiddelingspogingen van de Amerikaanse ambassadeur Holbrooke en de Russische minister Ivanov en vele andere internationale initiatieven – ook van de OVSE – zijn erop gericht president Milosevic ertoe te bewegen resolutie 1199 onverkort uit te voeren. Maar indien deze blijft weigeren tegemoet te komen aan de eisen die de internationale gemeenschap aan hem stelt, komt er een moment waarop de noodzaak zich aandient deze eisen – ook met militaire middelen – af te dwingen.

Nu dit moment – zoals het er thans naar uitziet – naderbij komt, stelt de Nederlandse regering vast dat blijvende weigering om resolutie 1199 uit te voeren, militair optreden in voldoende mate legitimeert. De eisen die de VR in resolutie 1199 stelt zijn gebaseerd op hoofdstuk VII van het Handvest van de VN. Dit betekent dat de situatie in Kosovo, vanwege de gevolgen voor de regionale vrede en veiligheid, door de internationale gemeenschap niet langer als een interne aangelegenheid van de FRJ wordt beschouwd.

In het licht van de kritiek van de Russische Federatie is het, mede gelet het belang van goede relaties tussen NAVO en de RF in de Permanente Gemeenschappelijke Raad, noodzakelijk dat alle lijnen met Moskou open blijven.

Daarom wordt de RF door de NAVO voortdurend over alle te nemen stappen geïnformeerd, opdat Rusland niet voor verrassingen en voldongen feiten wordt geplaagd. Daarop is ook de inspanning van de Secretaris-Generaal van de NAVO, Solana, gericht.

Tegen deze achtergrond zal de NAVO-raad in de komende dagen waarschijnlijk een besluit nemen tot machtiging van de militaire autoriteiten van de NAVO een zogeheten Activation Order (ACTORD) voor luchtacties tegen de FRJ uit te vaardigen. Hierna worden de beschikbaar gestelde middelen overgedragen aan de NAVO-commandant, uiteraard steeds onder politieke controle van de NAVO-raad.

Militair optreden is alleen aan de orde wanneer alle politieke en diplomatieke middelen zijn uitgeput. Indien militaire middelen worden ingezet, zijn deze gericht, in het brede proces van internationale inspanningen, op het bereiken van de politiek-strategische hoofddoelstelling. Eventueel noodzakelijke militaire actie beoogt derhalve prompte naleving van resolutie 1199. Het gaat niet om een strafexpeditie.

Dit is in overeenstemming met het Toetsingskader, waarin ook wordt verwezen naar de motie Van Traa van 27 juni 1991 (21 991, nr. 26). Het Toetsingskader vermeldt dat «ook grove schending van de rechten van de mens, zoals genocide, reden kan zijn voor militair ingrijpen van de internationale gemeenschap». De motie Van Traa sprak uit dat militair optreden mogelijk is in internationaal verband «ter afwending van grootscheepse en massale schending van de elementaire mensenrechten in het kader van een humanitaire noodoperatie».

Nederland heeft, zoals u bekend, zestien F-16 vliegtuigen ter beschikking gesteld, waarvan acht reeds in Villafranca zijn. Een deel van de F-16's is

gemoderniseerd in het kader van de zogeheten «Midlife Update». Afhankelijk van de duur en intensiteit van de luchtacties kan de NAVO hierop een beroep doen. De F-16's worden ingezet door het NAVO-luchtverkeersleidingscentrum (Combined Air Operations Center) in Vicenza dat deel uitmaakt van de geïntegreerde commandostructuur van de NAVO. Daarmee is een heldere commandostructuur verzekerd en ook afstemming met SFOR: beide operaties staan onder bevel van dezelfde NAVO-commandant. De inzet van F-16's brengt de uitvoering van (NAVO-)taken in Bosnië-Herzegovina niet in gevaar. Voorts heeft Nederland tankercapaciteit ter beschikking gesteld in de vorm van twee KDC-10's. De vliegers beschikken over duidelijke Rules of Engagement (RoE's).

De uitvoering van de eventuele operatie, waaraan het merendeel van de NAVO-landen deelneemt, wordt geautoriseerd door de NAVO-Raad. De intensiteit en duur van de luchtaanvallen zijn afhankelijk van de reactie van Milosevic. In de planning is een aantal fasen voorzien, waarin verschillende militaire doelen kunnen worden aangevallen. Iedere volgende fase zal pas worden uitgevoerd na toestemming van de NAVO-Raad.

De regering is zich terdege bewust van de risico's die verbonden zijn aan een militair optreden tegen de FRJ. Tegenacties kunnen niet op voorhand worden uitgesloten. In verband hiermee is de waakzaamheid van alle SFOR-eenheden in Bosnië-Herzegovina verhoogd. Inmiddels is ook een negatief reisadvies voor de FRJ gegeven. De Nederlanders aldaar is in overweging gegeven het land te verlaten. Een aantal ambassade-medewerkers en familieleden van ambassade-medewerkers heeft inmiddels de FRJ verlaten. Ook aan de veiligheid van Nederlandse waarnemers bij KDOM en ECMM wordt aandacht gegeven. Alles is erop gericht door middel van uitvoering van resolutie 1199 – al dan niet militair afgedwongen – te komen tot beëindiging van de gewelddadigheden in Kosovo, waardoor ontheemden voldoende vertrouwen krijgen om terug te keren naar hun woonplaats en een gunstig klimaat voor onderhandelingen tussen de partijen kan ontstaan. Vertrouwen ontstaat pas als er een verifieerbaar staakt-het-vuren is. Op enig moment zal op de naleving van een dergelijk staakt-het-vuren moeten worden toegezien. Internationale humanitaire hulp zal moeten worden ondersteund.

Het is waarschijnlijk dat hiervoor een internationale aanwezigheid op de grond vereist zal zijn. Een beslissing over deelname van Nederland aan de eventuele uitzending van grondtroepen is voor wat betreft Nederland pas aan de orde wanneer duidelijkheid bestaat over de dan geldende omstandigheden. In ieder geval is militaire deelname ondenkbaar indien deze niet zou zijn gelegitimeerd door een nieuwe resolutie van de Veiligheidsraad; voorts is deelname van Amerikaanse grondeenheden een voorwaarde. Uiteraard zal bij eventuele inzet maximale aandacht worden gegeven aan de veiligheid van Nederlandse eenheden. Vervolgens zullen ook alle andere aspecten uit het Toetsingskader moeten worden gewogen. De Kamer zal hierbij volgens het Toetsingskader worden betrokken.

Wat betreft eventuele Nederlandse deelname aan luchtacties, heeft de Nederlandse regering besloten dat een dergelijke participatie verantwoord is indien, naast de in deze brief vermelde elementen van het Toetsingskader, ook aan de volgende voorwaarden wordt voldaan. Het moet duidelijk zijn dat een besluit tot ACTORD door de gehele NAVO wordt ondersteund en dat een zo groot mogelijke meerderheid van de bondgenoten ook actief aan de operaties meedoet. Dit impliceert dat er binnen de NAVO overeenstemming moet bestaan over de legitimiteit van een

militair optreden. In alle achtereenvolgende fasen moet maximaal gebruik worden gemaakt van alle denkbare diplomatieke – o.a. ook van de OVSE – en politieke middelen om tot een vreedzame implementatie van resolutie 1199 te komen. Ook zal gedurende het gehele proces een voortdurende politieke controle op elke individuele fase van eventueel militair optreden gegarandeerd moeten zijn en zal men zich in elke fase rekenschap moeten geven van de gevolgen en de implicaties voor besluitvorming over de volgende fase(n). Het besluit van de Nederlandse regering om in de NAVO-raad akkoord te gaan met een machtiging tot ACTORD en eventueel daarop volgende Nederlandse deelname aan luchtacties, is dus gebonden aan de hierboven genoemde voorwaarden.

De regering stond – en staat – voor een zware afweging, waarbij zij uw Kamer in opeenvolgende ontwikkelingen steeds nauw heeft betrokken. Aan militaire acties zijn onmiskenbaar risico's verbonden, met name ook voor de Nederlandse militairen. De regering zal deze risico's zorgvuldig blijven wegen en zoveel mogelijk waarborgen dat een eventueel optreden van Nederlandse militairen verantwoord is. Maar de onaanvaardbare schending van fundamentele mensenrechten dwingt de internationale gemeenschap tot steeds zwaardere drukmiddelen teneinde een politieke oplossing te bereiken.

De Minister van Buitenlandse Zaken,
J. J. van Aartsen

De Minister van Defensie,
F. H. G. de Grave

PRODUCTIE 4

(los bijgevoegd)

PRODUCTIE 5

Ministry of Foreign Affairs

The Hague

1

THE NETHERLANDS GOVERNMENT,

Having regard to Resolution 49-75K adopted on 15 December 1994 by the General Assembly of the United Nations, whereby the General Assembly decided to request the International Court of Justice urgently to give an advisory opinion on the following question:

"Is the threat or use of nuclear weapons in any circumstance permitted under international law?";

Having regard to the Order of the Court of 1 February 1995, by which the Court designated 20 June 1995 as the time-limit within which written statements might be submitted to the Court by the United Nations and by States which are entitled to appear before the Court, in accordance with Article 66(2) of the Statute of the Court;

Having regard to the fact that the Netherlands is a member State of the United Nations and by virtue of Article 92 of the Charter of the United Nations also a party to the Statute of the Court;

Wishing to avail itself of the opportunity given by the Court's Order of 1 February 1995 to States entitled to appear before the Court to make a written statement on the above-mentioned request by the General Assembly of the United Nations for an advisory opinion from the Court;

Has the honour to present the following statement:

I OBSERVATIONS ON THE COMPETENCE OF THE GENERAL ASSEMBLY OF THE UNITED NATIONS TO REQUEST, AND ON THE COMPETENCE AND DISCRETION OF THE COURT TO GIVE, THE ADVISORY OPINION

1. According to Article 96 of the Charter of the United Nations

"(1) The General Assembly or the Security Council may request the International Court of Justice to give an advisory opinion on any legal question.

(2)" (Emphasis added)

2. According to Article 65 of the Statute of the International Court of Justice which forms an integral part of the UN Charter:

"(1) The court may give an advisory opinion on any legal question at the request of whatever body may be authorized by or in accordance with the Charter of the United Nations to make such a request.

(2)" (emphasis added)

3. While Article 96 of the UN Charter determines who is competent to request an advisory opinion from the Court, Article 65(1) of the Court's Statute determines the competence of the Court to give an advisory opinion. According to Article 96(1) of the UN Charter only the UN General Assembly or Security Council may request the Court to give an advisory opinion on any legal question.

4. The question submitted to the Court for an advisory opinion concerns the permissibility of the threat or use of nuclear weapons in any circumstance under international law, and therefore constitutes a legal question.

5. In the opinion of the Netherlands Government, the General Assembly of the United Nations must be deemed competent to request an advisory opinion on the question submitted to the Court.
6. If the Court considers the General Assembly of the United Nations competent to request, and itself competent to give, the advisory opinion concerned, the Netherlands Government would nevertheless draw attention to the fact that the Court's power to give advisory opinions is a discretionary one, As stated by the Court itself in the Peace Treaties case (ICJ Rep. 1950, p. 71):

"Article 65 of the Statute is permissive. It gives the Court the power to examine whether the circumstances of the case are of such a character as should lead it to decline to answer the Request".

7. Although the Netherlands Government is in general very much in favour of the exercise by the Court of its competence to give advisory opinions, it believes that there are good policy reasons why, in this particular case, the Court should decide to abstain from giving the advisory opinion requested.
8. The Netherlands Government attaches great value to the Non-Proliferation Treaty (NPT), the operation of which has been indefinitely extended by the NPT conference on May 11 1995 in New York. By their decision to extend this treaty indefinitely, the parties to the treaty reaffirmed the importance of this treaty as the international instrument for preventing the proliferation of nuclear weapons.
9. The universal application of the norm provided by the NPT has recently been enhanced by the accession to the treaty of a number of states, making the NPT one of the treaties with the most universal adherence.

10. As is well known, the Non-Proliferation Treaty acknowledges the legality of the possession of nuclear weapons by certain States, i.e. the five recognized nuclear weapon States, while other States parties to the treaty have undertaken not to develop or otherwise acquire nuclear weapons (Article II of the NPT).
11. A judgment of the Court declaring the threat or use of nuclear weapons illegal might jeopardize the operation of the Non-Proliferation Treaty. On the other hand, a judgment of the Court declaring the threat or use of nuclear weapons legal might induce a number of States to withdraw their support for the treaty or encourage other States to refrain from acceding to the treaty, thereby undermining its universal application.
12. Another important provision of the NPT regards disarmament. In Article VI of the NPT each of the NPT parties undertakes to pursue negotiations in good faith on effective measures relating to cessation of the nuclear arms race at an early date and to nuclear disarmament. This undertaking has guided the international community in its disarmament efforts, and was reconfirmed during the recently held NPT conference.
13. The Netherlands Government believes that the risks involved in the threat or use of nuclear weapons will be more effectively countered by further negotiations in the field of disarmament and non-proliferation of nuclear weapons, in line with the provisions of the NPT. Any judgment of the Court in reply to the request submitted by the General Assembly would create a real danger of undermining the ongoing process of nuclear non-proliferation and disarmament.

II OBSERVATIONS ON THE MERITS OF THE LEGAL QUESTION SUBMITTED TO THE COURT FOR AN ADVISORY OPINION

14. Should the Court decide to consider admissible the request of the General

Assembly of the United Nations for an advisory opinion contained in UNGA Res. 49/75K of 15 December 1994 and should the Court be willing to examine the merits of the legal question submitted by the General Assembly, the Netherlands Government would like to make the following observations.

15. The legal question submitted by the General Assembly is couched in extremely general terms, i.e. "Is the threat or use of nuclear weapons in any circumstance permitted under international law?" Theoretically this question could be answered either in the negative or in the affirmative. An answer in the negative would mean that the threat or use of nuclear weapons would under no circumstances be permitted under international law and hence be unlawful per se under international law. An answer in the affirmative would mean that there would be at least certain circumstances under which the threat or use of nuclear weapons would be permitted and hence not unlawful under international law. It is clear that a rejection of the first answer necessarily implies the acceptance of the second answer. Moreover, it should be kept in mind that the request for the advisory opinion submitted by the General Assembly to the Court does not compel the Court to give an answer to the question of under what circumstances, if any, the threat or use of nuclear weapons would be permitted under international law.

16. As already observed in the statement made by the Netherlands Government in connection with the request for an advisory opinion submitted to the Court by the Forty-sixth World Health Assembly of the WHO in its resolution WHA 46.40 of 14 May 1993, the question of the illegality of the use of nuclear weapons put in general terms - i.e. the question of whether the use of nuclear weapons would in all circumstances be unlawful - can only be answered in the negative. As already indicated above such a negative answer to the request for an advisory opinion submitted by the WHA implies necessarily a positive

answer to the request for an advisory opinion submitted by the General Assembly of the United Nations. Henceforth the legal reasoning set forth by the Netherlands Government in respect of the WHA request for an advisory opinion can be followed likewise in respect of the request for an advisory opinion submitted by the General Assembly of the United Nations.

The fact that the WHA request referred merely to "the use of nuclear weapons by a State in war or other armed conflict" while the UNGA request refers to "the threat or use of nuclear weapons in any circumstance" does not lead to a different reply. It may be recalled in this connection that in setting limits on the use of force by member States of the UN - of which the use of nuclear weapons is only one form - Article 2(4) of the UN Charter also sets limits on the threat of such force. Indeed where the use of force is deemed unlawful, the threat of such use of force must, in principle, be deemed equally unlawful.

17. As stated by the Netherlands Government on other occasions - e.g. during the debate in the Netherlands Parliament on the approval of the 1985 Agreement between the Netherlands and the United States on the Stationing of Ground-launched Cruise Missiles in the Netherlands (Treaty Series of the Kingdom of the Netherlands 1985 No. 145) - with regard to the question of the legality or otherwise under international law of the possession or even use of cruise missiles, such possession or even use does not inevitably constitute a violation of the rules or principles of international humanitarian law in armed conflict or of other rules or principles of the jus in bello which more particularly concern the permissibility of certain types of weapons in war or other armed conflict.
18. Thus, according to the Netherlands Government, Article 23(a) of the Hague Regulations respecting the Laws and Customs of War on Land annexed to Convention IV concluded at the 1907 Hague Peace Conference (2 AJIL 1908 Suppl. p. 90), which prohibits the employment

of "poison" or "poisoned weapons" and/or the 1925 Geneva Protocol for the Prohibition of the Use in War of Asphyxiating, Poisonous and other Gases, and of Bacteriological Methods of Warfare (94 LNTS p. 65), which condemns the (first) use of "asphyxiating, poisonous or other gases, and of all analogous liquids, materials or devices" do not entail a prohibition per se of the use of nuclear weapons. Indeed, the use of poison and poisonous gas is generally categorized under chemical warfare and nuclear weapons are usually distinguished from chemical or biological weapons which are the concern of the provisions referred to here. Article 23(a) of the Hague Regulations and the 1925 Geneva Protocol were intended to apply only to weapons whose principal effect was poisonous and not to those where poison was only a secondary effect. It should be noted that the primary effects of the use of nuclear weapons are the enormous blast wave and thermal radiation they produce, effects which are not covered by the said provisions.

19. The Netherlands Government rejects the view that the use of nuclear weapons would be unlawful per se on the grounds that such use would necessarily lead to a violation of the rule laid down in Article 23(e) of the 1907 Hague Regulations which forbids belligerents "to employ arms, projectiles, or material calculated to cause unnecessary suffering" (emphasis added). The question to be raised here is when suffering caused by a certain weapon can reasonably be called "unnecessary".
20. It seems that suffering may be called "unnecessary" when its infliction was not necessary to attain a lawful military advantage or greatly exceeds what could reasonably have been considered necessary to attain that military advantage.
21. The availability of considerably less harmful means to attain the military advantage or the causing of suffering out of proportion to the military advantage to be gained therefore appear to be the essential yardstick for

determining whether the use of certain weapons must be deemed to cause "unnecessary" suffering. This approach has governed the development of rules with regard to means and methods of warfare since 1868.

22. Hence, in the view of the Netherlands, the use of nuclear weapons cannot in abstracto be deemed unlawful. The question of whether a specific use is in contravention of the said obligation cannot therefore be weighed until the exact implications, both at the level of military advantage gained and with regard to the injury caused, are known.
23. The Netherlands Government further wishes to emphasize that the drafting history of the 1977 Additional Protocol I (Int. Com. Red Cross, Protocols Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, Geneva 1977, p. 3) to the 1949 Geneva Conventions (75 UNTS pp. 33, 85, 135 and 287) makes clear the intention of the negotiating States that the rules introduced by that protocol, in so far as they relate to the use of weapons, should not cover warfare with weapons of mass destruction such as nuclear weapons. As the restriction to conventional weapons was not explicitly laid down in that protocol, the Netherlands - like several other parties to the protocol - made a declaration on the occasion of its ratification that it was the understanding of the Netherlands Government that the rules introduced by Protocol I relating to the use of weapons were intended to apply and consequently would apply solely to conventional weapons without prejudice to any other rules of international law applicable to other types of weapons.
24. The drafting history of Additional Protocol I to the 1949 Geneva Conventions, moreover, indicates that in any event the majority of States acknowledged, explicitly or tacitly, that the use of nuclear weapons is not already unlawful per se under international humanitarian law.

25. In this connection the Netherlands Government also wishes to note that a general prohibition of the use of nuclear weapons de lege lata cannot be deduced from UNGA Resolution no. 1653 (XVI) entitled "Declaration on the Prohibition of the Use of Nuclear and Thermo-nuclear Weapons" which was adopted by the General Assembly of the United Nations on 24 November 1961. This resolution which, it is true, declared the use of nuclear weapons illegal, as it would be contrary to the Charter of the United Nations, the rules of international law and the laws of humanity, cannot in the view of the Netherlands Government be considered as embodying an already existing rule or principle of general international law. The very fact that the resolution was adopted with 55 votes for, 20 against (including the nuclear weapon States the United States, Great Britain and France) and 26 abstentions proved the absence of a general opinio iuris on the part of States that the use of nuclear weapons is unlawful per se.

UNGA Resolution 2936 (XXVII) on the Non-Use of Force in International Relations and Permanent Prohibition of the Use of Nuclear Weapons, which was adopted by the General Assembly on 29 November 1972 - this time with 73 votes for, 4 against (including China) and 46 abstentions (including France, the United Kingdom and the United States) - inter alia again solemnly declared "the permanent prohibition of the use of nuclear weapons".

Considering the special weight to be attached to the position of the nuclear weapon States among the States voting against or abstaining and the very high number of States which abstained, it would, the Netherlands Government believes, still be very difficult to conclude that the resolution codified or gave rise to a generally recognized rule or principle of international law.

It is also relevant in this connection that the UNGA Resolution 1653 (XVI)

of 1961 referred to above invited the Secretary-General of the United Nations to examine the possibility of a conference being convened where participating States would sign a convention on the prohibition of nuclear weapons, but that this attempt, as well as many later attempts to promote the conclusion of such a convention, remained without success due to disagreement on the matter among States.

26. According to the Netherlands Government the use of nuclear weapons need not - as is sometimes alleged - necessarily amount to genocide in terms of the 1948 Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (45 AJIL 1951 Suppl. p. 7). Indeed, as long as the use of nuclear weapons, or for that matter of any weapons, remains directed at the combatants of the other belligerent and is not directed at the population (which may be considered as a national group) as such, with the intent to destroy that population in whole or in part as such, i.e. whether having the status of combatant or not, there can be no question of genocide within the meaning of the 1948 Genocide Convention.

27. The Netherlands Government is, moreover, of the opinion that the use of nuclear weapons cannot be considered in itself to be in violation of the right to life, as enshrined inter alia in Article 6 of the 1966 International Covenant on Civil and Political Rights (Annex to UNGA Res. 2200 (XXI) of 16 December 1966) or in Article 2 of the 1950 European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (Eur. Treaty Series. No. 5). According to the Netherlands Government, these articles do not create an absolute right to life. Thus, the travaux préparatoires of Article 6 of the International Covenant make clear that, instead of listing the circumstances in which the deprivation of life would not be considered contrary to the right to life, the drafters decided to agree on the formulation that "No one shall be arbitrarily deprived of his life" (emphasis added). One of the instances mentioned in this connection by the drafters as an example of a deprivation of life which is not

arbitrary was "the performance of lawful acts of war". Explicit support for such an exception, as far as Article 2 of the European Convention is concerned, can also be found in Article 15(2) of the European Convention, which provides that "No derogation from Article 2, except in respect of deaths resulting from lawful acts of war ... shall be made under this provision." (emphasis added).

28. The Netherlands Government is aware of the existence of certain treaties which prohibit the deployment of nuclear weapons in Antarctica (1959 Antarctic Treaty, 402 UNTS p. 71), outer space or on celestial bodies, (1967 Outer Space Treaty, 610 UNTS p. 205), or on the deep seabed (1971 Treaty on the Prohibition of the Emplacement of Nuclear Weapons and other Weapons of Mass Destruction on the Sea-Bed and the Ocean Floor and in the Subsoil thereof, 995 UNTS p. 115) or most of Latin America and certain adjacent waters and islands (1967 Treaty of Tlatelolco, 634 UNTS p. 326, or its First Protocol, *idem* p. 360), or in certain parts of the South Pacific (1985 Treaty of Rarotonga, 24 ILM 1985 p. 1440, or its First Protocol, 28 ILM 1989 p. 1600), but such treaties impose such obligation only on parties to those treaties and, moreover, - except of the Rarotonga Treaty - only in respect of certain areas. The existence of a general prohibition under general international law on the use of such weapons anywhere cannot be concluded from such treaties. Indeed the contrary conclusion can more readily be deduced from them. The same applies to the 1963 Partial Test Ban Treaty which prohibits the parties from conducting nuclear tests in certain areas (i.e. in the atmosphere, under water or in outer space) but does not purport to restrict their use of nuclear weapons in the course of hostilities.

The Netherlands Government believes that the unlikelihood of a general prohibition of the use of nuclear weapons under existing international law would, also follow from the fact that there are certain treaties which

regulate the possession of nuclear weapons, such as the 1968 Non-Proliferation Treaty referred to above. Indeed, the fact that certain States are permitted, subject to certain conditions at least, to possess nuclear weapons also would seem to be difficult to reconcile with the idea that the use of those weapons is unlawful in itself.

29. The Netherlands Government further believes that even if it were to be assumed that the (first) use of nuclear weapons by a State were unlawful per se under present international law - quod non -, this would not necessarily exclude the permissibility of the use of nuclear weapons by way of belligerent reprisal against an unlawful use of (nuclear) weapons, provided of course the retaliating State observed the conditions set by international law for the taking of lawful reprisals, i.e. satisfies, inter alia, the requirement that the retaliation is proportionate and serves as an ultimum remedium.
30. The view held by the Netherlands Government that existing international law does not in itself prohibit the use of nuclear weapons does not, of course, mean that in the opinion of the Netherlands Government every use of nuclear weapons would necessarily always be lawful.
31. Thus the use of weapons, and hence of nuclear weapons, is permissible only in the case of the lawful exercise of the right of self-defence or under a mandate conferred by the UN Security Council in the exercise of its powers under Chapter VII of the Charter. In this connection it should also be pointed out that the presently existing variety of nuclear weapons creates, in principle, a possibility for States to take necessary and proportionate action with such weapons in self-defence against an armed attack with or without nuclear weapons.
32. Moreover, according to the Netherlands Government, the general principles of international humanitarian law in armed conflict also apply to

the use of nuclear weapons. Two principles, in particular, which form part of that law are the prohibition on making the civilian population as such the target of an attack and the prohibition on attacking military targets if this would cause disproportionate harm to the civilian population. The applicability of general principles of international humanitarian law in armed conflict - among which must also be counted the principle laid down in Article 22 of the 1907 Hague Regulations that the right of a belligerent to adopt means of injuring the enemy is not unlimited - to the use of nuclear weapons was also confirmed as long ago as 1965 in Resolution XXVIII of the 20th International Conference of the Red Cross (Vienna) which was passed unanimously. Consensus on this point was also reached at the diplomatic conference on Additional Protocol I to the 1949 Geneva Conventions.

The Hague, 16 June 1995

PRODUCTIE 6

International covenant
on civil and
political rights

Distr.
RESTRICTED */

CCPR/C/47/D/429/1990
29 April 1993

Original: ENGLISH

HUMAN RIGHTS COMMITTEE
Forty-seventh session

DECISIONS

Communication No. 429/1990

Submitted by:	E. Wobbes <i>et al.</i> [represented by counsel]
Alleged victims:	The authors
State party:	The Netherlands
Date of communication:	19 November 1990 (initial submission)
Documentation references:	Prior decisions - Special Rapporteur's rule 91 decision to the State party, transmitted on 13 February 1991 (not issued in document form)
Date of present decision:	8 April 1993

Decision on admissibility

[See Annex]

*/ All persons handling this document are requested to respect and observe its confidential nature.

DEC429.47 cm

ANNEX ^{*}/

Decision of the Human Rights Committee under the Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights - Forty-seventh session -

concerning

Communication No. 429/1990

Submitted by: E.W. *et al.*
(name deleted)

Alleged victims: The authors

State party: The Netherlands

Date of communication: 19 November 1990 (initial submission)

The Human Rights Committee, established under article 28 of the International Covenant on Civil and Political Rights,

Meeting on 8 April 1993,

Adopts the following:

Decision on admissibility

The background:

1. The authors of the communication are 6,588 citizens of the Netherlands who claim that their rights under article 6 of the International Covenant on Civil and Political Rights have been violated by the Netherlands, because the Netherlands Government agreed to the deployment of cruise missiles fitted with nuclear warheads on Netherlands territory. They are represented by counsel.

^{*}/ Made public by decision of the Human Rights Committee.

CCPR/C/47/D/429/1990

Annex

English

Page 2

2.1 At a meeting in Brussels on 12 December 1979, NATO defence and foreign ministers decided to deploy, as part of a plan to upgrade NATO's nuclear capabilities, 108 Pershing II missiles and 464 cruise missiles in the United Kingdom and on the continent. On 1 June 1984, the Netherlands agreed to deploy 48 cruise missiles, to be stationed on a military base near the town of Woensdrecht, if negotiations between the United States of America and the Soviet Union would have failed to produce an arms control agreement by 1 November 1985. A treaty concluded between the Governments of the Netherlands and the United States, on 4 November 1985, formed the legal basis for the deployment of the missiles. Construction work commenced on 26 April 1986 and was completed by November 1987.

2.2 In the mid-1980s the Soviet Union and the United States resumed their negotiations on a reduction of their nuclear arsenals. These negotiations led to the adoption of the Intermediate-Range Nuclear Forces (INF) Treaty on 8 December 1987. While cruise missiles had already been stationed in other European countries, the INF Treaty resulted in the cancellation of the stationing of the cruise missiles at the Woensdrecht base. No cruise missiles have therefore been deployed on Netherlands territory.

2.3 Cruise missiles are offensive weapons with a destructive capacity of 150 to 200 kilotons of trinitrotoluene (TNT), which were intended as so-called "counter-force weapons", entirely integrated into NATO's war-fighting capability. Basing themselves on documentation prepared by the World Health Organization and the United States Army, the authors submit that the use of only one cruise missile would cause the death, from nuclear fallout, of 55 per cent of the population in an area of 120 square kilometres, and 100 per cent fatalities in an area of 90 square kilometres.

2.4 At the beginning of the 1980s, hundreds of thousands of concerned citizens of the Netherlands staged protests and mass demonstrations against the deployment of the cruise missiles. Others, convinced that the possession and possible use of cruise missiles constituted a violation of domestic and/or international law, sought court orders against deployment. A foundation, *Stichting Verbiedt de kruisraketten* ("Ban the Cruise Missiles Foundation") was established and entrusted with the coordination of all activities relating thereto; some 20,000 individuals, the authors among them, accepted to be plaintiffs in a court case against the Government of the Netherlands.

2.5 The authors' case was first heard before the *Arrondissementsrechtbank* (District Court) of The Hague, which, on 20 May 1986, held that it had no jurisdiction to hear the case. The Court of Appeal of The Hague, in its judgement of 30 December 1987, held that it was not for the courts of the Netherlands, but for Parliament, to review treaties to which the Netherlands was a party, with a view to ascertaining whether they were compatible with the State's international obligations. Therefore, the Court of Appeal assumed that the treaty on the basis of which the missiles would be deployed,

CCPR/C/47/D/429/1990

Annex

English

Page 3

was compatible with international law, without further examining the question. The Supreme Court (*Hoge Raad*), in its decision of 10 November 1989, held that the Court of Appeal's reasoning was mistaken; however, after having examined the authors' arguments, it concluded that neither the deployment nor the possible use of cruise missiles, as provided for in the treaty, would constitute a violation of international law.

The complaint:

3.1 The authors claim that the decision of the Government of the Netherlands to deploy the cruise missiles constitutes a violation of article 6 of the Covenant; they argue that a cruise missile base constitutes a target for any military enemy and that the authors could be placed in the position of accessory to a crime against humanity, with regard to the use of cruise missiles. In this connection, they refer to the case law of the European Commission of Human Rights under article 2 of the European Convention on Human Rights and the Human Rights Committee's case law under article 6 of the Covenant.¹ From this case law, they deduce that article 6 places an obligation on States parties actively to protect the life of their citizens and to avert threats to their life.

3.2 In particular, the authors invoke the Committee's General Comment 14[23] on article 6, adopted on 2 November 1984. In this document, the Committee stated that "... the designing, testing, manufacture, possession and deployment of nuclear weapons are among the greatest threats to the right to life which confront mankind today. ... The production, testing, possession, deployment and use of nuclear weapons should be prohibited and recognized as crimes against humanity". The authors argue that in actually preparing for the deployment of cruise missiles, the State party has not acted in accordance with the Committee's General Comment, and therefore has violated article 6 of the Covenant.

3.3 The authors concede that the General Comment is of a general nature and that it does not reflect the Committee's view on individual complaints submitted under the Optional Protocol. On the other hand, they consider it relevant that the Committee did not limit itself to the actual use of nuclear weapons but included also forms of preparation for such use; in the present case, it is the preparation for the deployment of nuclear weapons, and the means to keep them ready for use, that is at issue.

¹ Reference is made, *inter alia*, to the Committee's decisions in communications Nos. 84/1981 (*Dermit Barbato v. Uruguay*), Views adopted on 21 October 1982), 30/1978 (*Bleier v. Uruguay*), Views adopted on 29 March 1982), and 161/1983 (*Herrera Rubio v. Colombia*), Views adopted on 2 November 1987).

WFX0611

CCPR/C/47/D/429/1990

Annex
English
Page 4

3.4 The authors submit that if the use of the term "crimes against humanity" in the General Comment is to have any meaning, it must imply that States parties to the Covenant have the duty to do everything possible to eliminate nuclear weapons. If they participate in the formulation of plans to deploy them, they are guilty of a crime against humanity. The authors recall the origin of this concept in the Charter of the International Military Tribunal (the "Nuremberg Charter"), which, in article 6 (c), enumerates the following crimes against humanity: murder, extermination, enslavement, deportation and other inhumane acts committed against any civilian population. Article 6 of the Charter concludes as follows: "Leaders, organizers, instigators, and accomplices, participating in the formulation or execution of a common plan of conspiracy ... are responsible for all acts performed by any persons in execution of such plan".

3.5 The authors concede that the violations of their rights ceased with the signature of the INF Treaty in December 1987. However, they argue that the Optional Protocol does not require that an alleged violation is still taking place at the moment that the communication is submitted. In this context they submit that the State party never conceded that there had been such a violation; nor did it take any steps with respect to any appropriate remedy. On the contrary, the Government of the Netherlands still allows the stationing of nuclear weapons on its territory and supports a NATO strategy which contemplates resort to nuclear weapons in the event of armed conflict.

3.6 The authors argue that the fact that in the present case thousands of individuals complain collectively about violations of their rights does not turn the communication into an *actio popularis*, since the very nature of the alleged violation affected all the authors simultaneously. In this context, they point to the Committee's Views in communication No. 167/1984,² according to which "[t]here is ... no objection to a group of individuals, who claim to be similarly affected, collectively to submit a communication about alleged breaches of their rights".

3.7 The authors claim that the Government of the Netherlands placed them in a situation where a real risk of a violation of their right under article 6 existed; they consider this sufficient for a finding of a violation by the Committee. In this connection, they point to recent judgements of the European Court of Human Rights³ and the Supreme Court of the Netherlands,⁴ in which it was held that the fact of merely placing someone in a situation where he or she runs a real risk of being exposed to cruel, inhuman and degrading treatment or to the death penalty constitutes a violation of articles 2 and 3 of the European Convention.

² *Ominayak v. Canada*, Views adopted on 26 March 1990, paragraph 32.1.

³ *Soering v. United Kingdom* (1/1989/161/217), judgment of 7 July 1989.

⁴ *Hoge Raad, S. v. the Netherlands*, judgment of 30 March 1990.

WFX0611
CCPR/C/47/D/429/1990
Annex
English
Page 5

3.8 The authors submit that the threat to the right to life was imposed on all of them since the day the conversion of Woensdrecht Air Base to a missile base started, and *a fortiori* after the base was ready to receive the missiles, since it is reasonable to assume that it had by then been added to the list of possible targets for nuclear attacks drawn up by the Warsaw Pact High Command.

3.9 In addition to the claim of past violations of article 6, the authors argue that they continue to be victims of similar violations in respect of the stationing or deployment of other types of nuclear weapons on Netherlands territory. These include nuclear explosives under the control of the Navy, nuclear artillery, the so-called "Lance" missiles and weaponry carried by the nuclear capable F-16 war-planes. All of these arms are stationed on bases throughout the Netherlands, and the authors point out that the characteristics of these weapons are similar to those of the cruise missiles; in particular, the missiles carried by the F-16 plane are designed for use against the same type of targets for which the cruise missiles would have been deployed.

3.10 Since the authors' case was adjudicated by the Supreme Court of the Netherlands, they claim to have exhausted all domestic remedies. They state that the case has not been submitted to another instance of international investigation or settlement.

State party's observations and authors' comments thereon:

4.1 By submission of 12 March 1992 the State party argues that the communication is inadmissible, as the authors cannot be considered to be victims of an alleged violation of the Covenant under article 1 of the Optional Protocol.

4.2 The State party submits that, since the cruise missiles were never actually deployed, no risk of an alleged violation of article 6 of the Covenant has occurred, and therefore the authors cannot claim to have been victims of a violation of this article. In this context, it argues that a mere decision cannot constitute a violation of human rights, if it is not implemented: a violation cannot be claimed if the act which is alleged to be in contravention of a human right does not take place.

4.3 The State party further argues that the communication is an *actio popularis* and as such inadmissible under article 1 of the Optional Protocol. It submits that the interests which any citizen of a State has in not being exposed to the responses of an enemy in armed conflict do not in themselves make that citizen a victim of a violation of article 6 of the Covenant. Moreover, it argues that the authors' contention that they might be called upon to cooperate in some way in deploying or using the cruise missiles is to be rejected as insufficiently plausible.

CCPR/C/47/D/429/1990

WFXU611

Annex

English

Page 6

4.4. The State party finally submits that during the domestic proceedings only the actual stationing of the 48 cruise missiles was at issue. It therefore argues that, as far as the authors contend that the mere decision to deploy cruise missiles was in itself a violation of article 6 of the Covenant, or that the presence of any nuclear weapons of any kind in the Netherlands would be a violation of article 6, domestic remedies have not been exhausted.

5.1 In his comments on the State party's submission counsel argues that the communication fulfils all admissibility criteria as enumerated in the Optional Protocol. He distinguishes between the claim concerning the Woensdrecht cruise missiles and the one regarding other nuclear weapons in the Netherlands. According to counsel, also the second claim should be deemed admissible, although it was not brought before the courts of the Netherlands. He argues that the Supreme Court's ruling in the Cruise Missile case was of a general nature; no different ruling can be expected with regard to the legality of other nuclear weapons, and a recourse to the courts would therefore be ineffective within the meaning of article 5, paragraph 2, of the Optional Protocol.

5.2 Counsel further emphasizes that the allegation does not concern the decision *in abstracto* to deploy cruise missiles, but the implementation of this decision, resulting in the active preparation for deployment. This was also the subject of the domestic proceedings. Even if this were not part of the domestic procedures, counsel argues that this part of the communication should still be declared admissible, since there is no reason to expect that the courts would decide differently with regard to the preparation for deployment than with regard to the deployment itself; therefore effective domestic remedies are said not to exist.

5.3 Counsel stresses that the communication was submitted on behalf of 6,588 individuals, who all claim to be victims of a violation of their human rights by the Netherlands. To consider the communication inadmissible as an *actio popularis*, because many individuals claim to be similarly affected by a violation, would render the Covenant meaningless for the consideration of large-scale violations of its provisions.

5.4 As regards the State party's argument that the authors cannot be considered victims of an alleged violation, counsel argues that this question should be examined on the merits, since it regards the scope and content of the Covenant. In this connection, counsel claims that, in respect of the alleged violation of article 6 of the Covenant, there is no relevant difference between the preparation of the Woensdrecht base for the deployment of cruise missiles and their actual deployment. Counsel submits that he can make available to the Committee statements of the authors, in which they explain how they were individually affected by the State party's cooperation with the deployment.

5.5 Counsel reiterates that the effects of the (preparation of the) deployment of nuclear weapons are real enough to be seriously feared, because it renders the site a target for possible nuclear attacks. In this connection, counsel argues that a real risk of a treatment that would violate the Covenant, can by itself already constitute a violation of the Covenant. According to counsel, in the interpretation of article 6 of the Covenant, a difference should be made between conventional and nuclear weapons. The authors claim that they do not have to accept the risk of being exposed to the response of an enemy when this risk is created by acts which are in themselves a violation of international law, and that this risk *in casu* gives rise to a violation of article 6. In this connection, counsel cites the Committee's decision in communication No. 35/1978.⁵

5.6 In reply to the State party's argument that the authors' contention that they might be called upon to cooperate in deploying or using the cruise missiles is not plausible, counsel refers to article 97 of the Constitution of the Netherlands, under which every citizen of the Netherlands can be required to participate in maintaining the independence of the kingdom and in the defence of its territory.

Issues and proceedings before the Committee:

6.1 Before considering any claim contained in a communication, the Human Rights Committee must, in accordance with rule 87 of its rules of procedure, decide whether or not it is admissible under the Optional Protocol to the Covenant.

6.2 The authors claim that the State party's preparations for the deployment of cruise missiles in Woensdrecht and the presence in the Netherlands of other nuclear weapons violate their rights under article 8 of the Covenant. The Committee recalls in this context its second General Comment on article 6, where it observed that "the designing, testing, manufacture, possession and deployment of nuclear weapons are among the greatest threats to the right to life which confront mankind today".⁶ At the same time, the Committee notes that the procedure laid down in the Optional Protocol was not designed for conducting public debate over matters of public policy, such as support for disarmament and issues concerning nuclear and other weapons of mass destruction.

⁵ *S. Aumeerruddy-Cziffra e.a. v. Mauritius*, Views adopted on 9 April 1981.

⁶ General Comment 14[23], adopted on 2 November 1984.

WFX0611

CCPR/C/47/D/429/1990

Annex
English
Page 8

6.3 The Committee has considered the claim of the State party that the communication is in fact an *actio popularis*. The Committee notes that, provided each of the authors is a victim within the meaning of article 1 of the Optional Protocol, nothing precludes large numbers of persons from bringing a case under the Optional Protocol. The mere fact of large numbers of petitioners does not render their communication an *actio popularis*, and the Committee finds that the communication does not fail on this ground.

6.4 The Committee next considers whether the authors are victims within the meaning of the Optional Protocol. For a person to claim to be a victim of a violation of a right protected by the Covenant, he or she must show either that an act or an omission of a State party has already adversely affected his or her enjoyment of such right, or that such an effect is imminent, for example on the basis of existing law and/or judicial or administrative decision or practice. The issue in this case is whether the preparation for the deployment or the actual deployment of nuclear weapons presented the authors with an existing or imminent violation of their right to life, specific to each of them. The Committee finds that the preparations for deployment of cruise missiles between 1 June 1984 and 8 December 1987 and the continuing deployment of other nuclear weapons in the Netherlands did not, at the relevant period of time, place the authors in the position to claim to be victims whose right to life was then violated or under imminent prospect of violation. Accordingly, after careful examination of the arguments and materials before it, the Committee finds that the authors cannot claim to be victims within the meaning of article 1 of the Optional Protocol.

7. The Human Rights Committee therefore decides:

(a) That the communication is inadmissible under article 1 of the Optional Protocol;

(b) That this decision shall be communicated to the State party, to the authors and to their counsel.

[Done in English, French and Spanish, the English text being the original version.]

PRODUCTIE 7

HARVARD STUDY TEAM REPORT

INHOUDSTAFEL

Inleiding

I) Sterftcijfers en ziektecijfers

II) De werking van het medisch systeem

III) De sanitaire toestand: de zuivering van het water en de behandeling van afvalwater

IV) Elektrische energie en de algemene gezondheidstoestand

V) Methoden

VI) Bijkomende gegevens

A) Geografische kaart van Irak

B) Grafieken

INLEIDING

Deze studie is het eerste globale en systematische onderzoek, op het werkterrein zelf, voor wat de openbare volksgezondheid in het Irak van na de Golfoorlog betreft.

Het onderzoeksteam bezocht belangrijke steden in elk gedeelte van Irak – Al Najaf, Al Zubayr, Bagdad, Basra, Erbil, Fallujah, Kerbala, Kirkuk, Mosul, Sulamaneiya, en Tirkut – alsook een aantal kleinere steden in het Noorden, het Zuiden en de centrale gebieden van het land. De duur van het onderzoek behelsde een periode van negen volle werkdagen, van 28 april tot 6 mei 1991.

Het studieteam leidde zijn verschillende onderzoeken zonder inmenging van de Iraakse regering, het besliste zelf waar naartoe en wat te bezoeken. Uitgezonderd voor Basra, reisde het onderzoeksteam zonder officiële controle of begeleiding. Uitgezonderd voor het Ziekenhuis voor Besmettelijke ziekten Ebnil Qatib in Bagdad, had het team vrije toegang tot elk (vak)gebied en elke accommodatie die het wenste te bezoeken.

Deze studie levert de bewijzen van een catastrofe van de openbare gezondheid. Meer specifiek maakt ze een beraming dat, in het komende jaar, minstens 170.000 kinderen beneden de vijf jaar zullen sterven, te wijten aan de onrechtstreekse gevolgen van de Golfcrisis.

Deze grafiek stelt een stijging van 100% voor, hetzij een verdubbeling, van het sterftecijfer van kinderen en zuigelingen sinds de start van de Golfcrisis verleden jaar.

Deze ramingen zijn een minimum. Het is meer dan waarschijnlijk dat het huidige aantal sterftes van kinderen beneden de vijf jaar heel wat hoger zal zijn. Alhoewel kinderen beneden de vijf jaar het onderwerp van deze studie vormden, vermoedt men ook een sterke stijging van het sterftecijfer bij de rest van de bevolking.

De onmiddellijke oorzaak van deze sterfgevallen zijn, in de meeste gevallen, ziektes veroorzaakt door gebruik van bezoedeld water in combinatie met ernstige ondervoeding.

Deze studie bemerkt een zeer hoge graad van ernstige ondervoeding bij kinderen, van diarree en kwashiorkor. De toename in ondervoeding bij zuigelingen en kinderen is eerst en vooral te wijten aan ernstige voedseltekorten en een stijging van 10% of meer voor wat de prijs van het voedsel betreft.

De hoge graad van ondervoeding is in die mate dat de kans op hongersnood in Irak reëel is, indien de voedseltekorten niet opgeheven worden. Het stijgend aantal gevallen van ziektes, te wijten aan bezoedeld water maakt de ondervoeding er alleen nog maar erger op.

Over heel Irak zijn nu gastroënteritis, cholera en tyfus in epidemische staat. Het aantal gevallen van ziektes te wijten aan verbruik van bezoedeld water is op een plotse en brutale manier gestegen gedurende de eerste maanden van 1991, dit als gevolg van de vernietiging van de elektrische centrales noodzakelijk voor het waterzuiveringssysteem en van de opname van afval(water).

Bovendien is het vrijwel zeker dat het aantal van deze ziektes zal stijgen gedurende de zomermaanden. Zelfs wanneer ziektes te wijten aan verbruik van bezoedeld water niet te voorkomen zijn, te wijten aan de ongeschiktheid van de waterzuiveringssystemen en de systemen voor de behandeling van afvalwater, toch zouden zulke ziektes nog kunnen behandeld worden indien het Iraakse medische systeem in staat was om normaal te functioneren.

In tegenstelling tot wat de Iraakse regering en de westerse journalisten beweren, namelijk, dat de gezondheidstoestand stabiel is en verder zal verbeteren, waren de bevindingen van het studieteam dat de toestand, wat betreft de medische verzorging, hopeloos is en dat deze – tenzij de omstandigheden niet drastisch veranderen – steeds maar achteruit zal gaan in elke streek en op elk niveau.

Ondanks de korte recuperatieperiode die volgde op het einde van de Golfoorlog, is er een betekenisvol aantal van de Iraakse medische voorzieningen gesloten, in sommige streken meer dan 50%. Het gehele medische systeem zal, het komende jaar, nog verder in elkaar stuiken, te wijten aan ernstige tekorten van medicatie, apparatuur en personeel.

Het ineenstuiken van de levering van elektrische energie is een bepalende factor geweest in deze catastrofe van de openbare gezondheid. Zonder elektriciteit kunnen

de ziekenhuizen niet functioneren, bederven bepaalde geneesmiddelen, kan het water niet gezuiverd worden en kan het afval niet verwerkt worden.

De resultaten van deze studie zijn herlezen, gecorrigeerd en aanvaard door een aantal internationaal erkende specialisten op het gebied van de openbare gezondheid: Dr. Harvey V. Fineberg, decaan van de Harvard School of Public Health; Dr. Bernard Lown, Professor in hartziekten aan de Harvard School of Public Health; Dr. Jonathan M. Mann, Professor in epidemiologie en internationale gezondheid aan de Harvard School of Public Health; Dr. Anthony Robbins, Professor in openbare gezondheid aan de Boston University School of Public Health; en Dr. Carl E. Taylor, Professor Emeritus aan de John Hopkins University School of Hygiene and Public Health.

De Mac Arthur Foundation was het belangrijkste organisme aan de grondslag van dit onderzoek, bijgestaan door zeven andere fondsen.

Het onderzoeksteam dat Irak bezocht om informatie te verzamelen bestond uit 10 leden waaronder twee medici voor openbare gezondheid, één specialist in de openbare gezondheid, twee advocaten en vier studenten in de rechten. De meesten zijn afgestudeerden of studenten aan de Harvard School of Public Health of de Harvard Law School.

In het 1ste deel van het document worden het sterftecijfer, de ziektecijfers en de ondervoeding besproken. Het 2e deel analyseert de werking van het medisch systeem. Het 3e deel gaat dieper in op de teloorgang van de systemen voor waterzuivering en afvalbehandeling. Het 4e deel detailleert de vernietiging van Iraks systeem voor de levering van elektrische energie. Het 5e deel legt uit welke maatregelen er genomen werden om de onafhankelijkheid van het onderzoek en de betrouwbaarheid van de gegevens te waarborgen.

Bijgevoegd een laatste deel met bijkomende gegevens: een kaart van Irak, grafieken, case studies, biografieën van leden van het onderzoeksteam, en brieven van specialisten in openbare gezondheid, alsook van experts in elektrische energielevering die dit document hebben nagelezen.

D) HET STERFTECIJFER EN ZIEKTECIJFERS

Deze studie toont de catastrofale toestand van de algemene gezondheidstoestand in Irak aan. De studie besluit dat het sterftecijfer bij zuigelingen en kinderen zal verdubbelen en dat ten minste 170.000 kinderen beneden de vijf jaar zullen sterven gedurende het komende jaar, dit als gevolg van de nakomende effecten van de Golfcrisis. Dit besluit is gebaseerd op zes factoren.

Ten eerste, de sterftecijfers, verzameld gedurende bezoeken aan ziekenhuizen, geven een verhoging van het aantal doden bij zuigelingen en kinderen met twee tot driemaal.

Ten tweede, ziektecijfers, verzameld tijdens bezoeken aan medische centra, bewijzen het plotse uitbreken van epidemieën van gastroenteritis, cholera en tyfus over heel Irak in het begin van 1991.

Ten derde is er een typische stijging, gedurende de hete zomermaanden juni en juli te bemerken, van de ziektes veroorzaakt door vervuild water; met als gevolg dat de epidemieën, die enkele maanden eerder begonnen zijn, meer dan waarschijnlijk zullen verergeren.

Ten vierde, de ernstige ondervoeding, vroeger haast onbekend, is nu ruim verspreid in de pediatrie afdelingen in alle streken van het land.

Ten vijfde, het medische systeem werkt enkel op een fractie van haar vermogen van voor de Golfoorlog. Vele ziekenhuizen en openbare medische centra zijn gesloten en er zijn ernstige tekorten in medicatie, personeel en medische benodigdheden.

Ten zesde, de basisinfrastructuur voor wat betreft waterzuivering, afvalbehandeling en elektriciteitsvoorziening is maar in zeer beperkte mate operationeel. Het ziet er naar uit dat een tal van voorzieningen zodanig vernietigd werden dat herstel niet meer mogelijk is en dat volledige heropbouw noodzakelijk is.

A) Sterftecijfers

De gegevens i.v.m. het sterftecijfer bij kinderen werden verzameld in vier verschillende ziekenhuizen.

In het Centrale Academisch Ziekenhuis "Saddam" voor Kinderen te Bagdad, bedroeg de kindersterfte, voor de periode januari en februari 1990, 3,9% van de opgenomen patiënten; voor de zelfde maanden in 1991 bedroeg deze 13,3%. Zie Grafiek 1. Deze grafieken werden berekend door een medicus van het studieteam, Dr. Megan Passey. Alhoewel Dr. Passey geen Arabisch spreekt, wordt er in de Iraakse medische scholen in het Engels onderwezen en zodoende zijn die welbepaalde medische dossiers, van het desbetreffende academische ziekenhuis, Engelstalig.

In de pediatrie afdeling van het Algemeen Basra Ziekenhuis was het aantal sterfgevallen voor de maanden januari tot april, 6,8% in 1990 en 12,3% in 1991. De statisticus van dienst in het Basra ziekenhuis heeft deze gegevens aangevuld.

In het El Qadisia Ziekenhuis te Bagdad was, voor dezelfde periode van vier maanden, het sterftecijfer bij patiënten onder de drie jaar 3,2% in 1990, maar steeg tot 9,7% in 1991. In dit ziekenhuis werd aan het Arabisch-sprekende teamlid, Dr. Nagib A. Armijo-Hussein, toegang verleend tot de ziekenhuisdossiers en zo kon hij zelf de gegevens eruit halen.

In het Pediatrie Ziekenhuis Erbil gaf de directeur, Dr. Jamal Jafaar, aan dat de graad van kindersterfte in het ziekenhuis zelf gestegen is van 56 per maand in april 1989 tot 150 per maand in april 1991. Ondervraagde kinderartsen te Erbil bevestigden dat, sinds het begin van de Golfoorlog, de meeste kinderen eerder thuis stierven dan in het ziekenhuis. Zodus, de grafieken die het aantal doden van het Erbil ziekenhuis in 1991 voorstellen zijn heel wat inferieur aan het totale aantal doden, zowel thuis als in het ziekenhuis.

B) Ziektecijfers

De gegeven over gastroenteritis, cholera en tyfus werden verzameld uit ziekenhuizen en openbare medische centra in al de streken van het land. De ziektecijfers zullen allicht toenemen gedurende de warmere zomermaanden.

1) Gastroenteritis

In het Centrale Academisch Ziekenhuis "Saddam" voor Kinderen te Bagdad was het percentage patiënten, die leden aan gastroenteritis, 17,3% tijdens april 1990 tegen

33,9% voor dezelfde periode in 1991. Deze gegevens werden verzameld door een medicus van het team, Dr. Megan Passey. In het Centrale "Saddam" ziekenhuis heeft Dr. Passey zelf een onderzoek geleid in een afdeling van het ziekenhuis en heeft vastgesteld dat er bij de patiënten in die afdeling een overwicht van 38,2% aan gastroenteritis was. Een andere arts van het studieteam, Dr. Rob Moodie, en de specialist in openbare gezondheid van het team, Mevr. Elisabeth Benjamin, hebben patiënten van de spoedafdeling onderzocht en stelden hier ook een overwicht aan gastroenteritis vast.

Saddam Central is een academisch ziekenhuis en het meest moderne medisch centrum voor kinderen in Irak. Normaal gezien worden er in dit ziekenhuis zeer ingewikkelde en speciale gevallen behandeld. Het feit dat zulk een groot aantal patiënten behandeld worden voor gastroenteritis geeft de hoge graad van aanwezigheid van deze ziekte bij kinderen beneden de vijf jaar weer.

In de Pediatrische Klinieken van Erbil, Kirkuk en Sulamaniya was het overwicht aan gastroenteritis bij de opgenomen kinderen respectievelijk 84%, 78% en 91% gedurende de bezoeken van het studieteam tijdens de vroege mei-maand van 1991. Zie Grafiek 2A. Het teamlid, gespecialiseerd in openbare gezondheid, Dr. Benjamin, verkreeg deze gegevens door de dokters, de verpleegsters en de familie van de patiënten te interviewen.

Mevr. Benjamin, Dr. Moodie en Dr. Armijo-Hussein hebben bij twee gelegenheden het Civiele Centrum voor Openbare gezondheid Saddam in Bagdad bezocht. Voor het begin van de Golfoorlog, was er in dit medisch centrum, met behulp van UNICEF, een speciaal systeem voor het detecteren en controleren van besmettelijke ziekten tot stand gebracht. De leden van het onderzoeksteam onderzochten de gegevens van dit controlesysteem en kwamen tot het besluit dat gastroenteritis, van maart en april 1990 tot en met maart en april 1991, vervijfvoudigd is. Zie Grafiek 3.

Bij consultaties van ex-patiënten in de Kirkuk Pediatrische kliniek, is het percentage van gastroenteritis, bij alle aanwezige gevallen, gestegen van 17,7% in april 1990 tot 55,2% in april 1991. Deze gegevens werden door Dr. Moodie verzameld uit het ziekenhuisarchief.

2) Cholera

Alhoewel cholera in Irak een inheemse ziekte is, kwam het voor de Golfcrisis maar heel zelden voor. Nu echter, heeft cholera de epidemische staat bereikt.

Het Centrale Academische Ziekenhuis "Saddam" voor kinderen in Bagdad deelde 30 nieuwe gevallen, tijdens de laatste drie weken van april, aan het studieteam mee. De aanwezigheid van cholera in dit ziekenhuis werd bevestigd door Dr. Moodie en Mevr. Benjamin. Ze bezochten ziekenhuisafdelingen, interviewden artsen en onderzochten patiënten.

Het Al Qadisia Ziekenhuis in Bagdad deelde 30 tot 35 gevallen van cholera mee voor een week in april 1991, vergeleken met 2 tot 3 gevallen per week voor dezelfde tijd verleden jaar. Enkele weken voor de komst van het onderzoeksteam, had deze kliniek een speciale, geïsoleerde afdeling geopend voor vermoedelijke cholera-gevallen, wat de spectaculaire stijging van het aantal gevallen duidelijk aantoonde. Dr. Passey en Dr. Armijo-Hussein hebben deze afdeling bezocht en de patiënten onderzocht.

Het Civiele Openbare Gezondheidscentrum "Saddam" in Bagdad deelde 17 gevallen

van cholera mee voor april 1991, terwijl er normaal gezien voor deze periode maar weinig gevallen meegedeeld worden. Het feit dat de gevallen behandeld werden buiten het ziekenhuis, maakte het voor het onderzoeksteam onmogelijk om deze verslagen te verifiëren.

Het Kerbala Ziekenhuis deelde 10 geconstateerde en 10 vermoedelijke cholera-gevallen mee voor dezelfde periode. In Kerbala hebben Dr. Moodie en Mevr. Benjamin van de mogelijkheid gebruik gemaakt deze bevindingen te bevestigen door klinische bezoeken. Dr. Moodie verklaarde dat het uitzicht en de geur van de pediatrische afdeling een sterke gelijkenis vertoonde met gelijkaardige afdelingen tijdens de cholera-epidemie in 1985 in Sudan.

De Basra Kliniek vermoedde een aantal cholera-gevallen, maar was niet in staat dezen te bevestigen omdat benodigdheden voor laboratoria-tests niet te verkrijgen zijn. Hetzelfde onvermogen om laboratoriumtesten voor cholera uit te voeren is ook het geval bij de Openbare Gezondheidscentra Rusallah en Al Shahid Khais. Het feit dat de ziekenhuizen en de medische centra niet in staat zijn om de standaardtesten voor cholera uit te voeren geeft duidelijk blijk van het acute tekort aan ziekenhuisbenodigdheden.

De Arabisch-sprekende dokter van het onderzoeksteam, Dr. Amijo-Hussein, heeft vernomen dat dokters niet in staat waren vermoedelijke, maar niet geconstateerde, cholera-gevallen met antibiotica te behandelen. Deze achteruitgang van de gevestigde medische zorgen is ook een gevolg van een tekort aan medicatie.

Regeringen zijn er dikwijls niet zo op uit om cholera te rapporteren omdat dit de indruk zou geven van hun onvermogen om in de basisgezondheids- en sanitaire behoeften te voorzien. Het onderzoeksteam vermoedt dan ook dat hun de toegang tot het Ebnil Qatib Ziekenhuis voor Besmettelijke Ziekten was ontzegd juist om die reden, namelijk dat de regering in Bagdad niet wilde dat het team er cholera in epidemische toestand observeerde. Daarom vermoedt het team ook een hoge graad van niet meegedeelde cholera-gevallen vanwege al de andere medische centra waar hun wel toegang werd verleend om het personeel te interviewen en de medische archieven na te kijken.

3) Tyfus

Tyfus is in Irak een inheemse ziekte maar sinds de Golfoerisis is hij, over heel het land, epidemisch geworden. Het onderzoeksteam heeft dit rechtstreeks kunnen observeren en heeft een groot aantal gevallen in Bagdad, Basra, Erbil, Kerbala, Kirkuk en Sulamaneiya, kunnen observeren.

In de Pediatrische Kliniek van Sulamaneiya hebben Dr. Moodie en Mevr. Benjamin inzage gehad in de inschrijvingsregisters van het ziekenhuis en rapporteerden een dramatische stijging van het aantal kinderen, opgenomen voor tyfus, gedurende de maand april en de vroege meimaand 1991. Hun grafieken tonen het uitbreken van een epidemie aan. Zie Grafiek 4.

Dr. Moodie bezocht de afdeling voor besmettelijke ziekten van de Pediatrische en Verloskundige Kliniek Erbil waar 63 kinderen behandeld werden voor tyfus. Wegens een overvloed aan tyfus patiënten werd een deel van hen in een algemene afdeling geplaatst, dus niet geïsoleerd van de andere patiënten.

In elke streek van het land rapporteerden de artsen een tekort aan chloramphenicol, de standaard tyfusbehandeling. Komt er nog bij dat door het tekort aan benodigdheden deze dokters gedwongen waren tyfuspatiënten, die nog niet genezen waren en dus nog besmettelijk zijn, te ontslaan. Zulke praktijken vermeederen de kans op spreiding van deze ziekte bij de totale bevolking.

4) De ziektecijfers zullen deze zomer stijgen

De stijging van de cijfers van cholera, tyfus, gastroenteritis gedurende de maanden maart, april, en mei van 1991 is bijzonder onheilspellend. Gewoonlijk neemt men een stijging van deze ziektes, te wijten aan bezoedeld water, waar in juni en juli bij het begin van het warme zomerweer. Deze studie bewijst een plotse stijging van gevallen van deze ziektes, veroorzaakt door bezoedeld water en onverwerkt afval, reeds lang voor de gevolgen van de zomerhitte. Het is meer dan waarschijnlijk dat ziektecijfers, en bijgevolg het aantal sterfgevallen zullen toenemen gedurende de zomer.

C) Ondervoeding

Iraakse medici, ondervraagd in 15 ziekenhuizen en 7 medische centra, verklaarden dat, gedurende de laatste 10 jaar in Irak ernstige ondervoeding iets totaal ongewoons was geworden. Om de huidige graad van ondervoeding te schatten hebben Mevr. Benjamin, Dr. Moodie en Dr. Passey studies geleid in verschillende pediatrische afdelingen. In het Centraal Academisch Ziekenhuis "Saddam" voor Kinderen en in de Pediatrie Klinieken Erbil, Kirkuk en Sulamaniya was de graad van ondervoeding respectievelijk 32%, 57%, 52% en 48%. Zie Grafiek 2B.

De graad van ernstige, acute ondervoeding is in dermate hoog dat alle factoren erop wijzen dat een reële hongersnood in Irak meer dan waarschijnlijk is, indien de huidige omstandigheden niet veranderen. De ziekenhuizen zijn tegenwoordig niet in staat om ondervoeding serieus te behandelen wegens acuut gebrek aan voedsel en zuigelingenvoeding. De meesten van deze kinderen zullen sterven van gastroenteritis, aan cholera of tyfus gekoppeld aan ondervoeding.

D) De meest voorzichtige schattingen voorspellen een verdubbeling van de kindersterfte

Deze studie besluit dat de huidige graad van kindersterfte tenminste verdubbeld is en dat, in het komende jaar, tenminste 170.000 kinderen zullen sterven wegens de gevolgen van de Golfcrisis.

De meest recente beschikbare schatting van de kindersterfte in Irak van voor de Golfcrisis is deze van 52 op 1000. UNICEF en WHO, "1990 Nationaal Vaccinatie-overzicht, Diarree en Ziektes van Moeder en Kind in Irak", (1990). Als men deze gegevens verdubbelt dan verkrijgt men een sterftegraad van 104 op duizend voor het Irak van na de Golfoorlog.

Deze studie schat dat, als men deze afgeleide sterftegraad toepast voor de 3,3 miljoen Irakezen beneden de vijf jaar, er reeds 55.000 bijkomende kindersterften plaatsvonden. Gebruikt men diezelfde sterftegraad voor het volgende jaar, dan zijn de bevindingen van het onderzoeksteam de volgende: ten minstens 170.000 bijkomende kindersterften wegens de nakomende gevolgen van de Golfcrisis.

Het feit dat deze grafiek, die een aanduiding geeft van 170.000 bijkomende kindersterften, een voorzichtige schatting (minimaal) biedt, is uit te leggen door de aandacht die er aan gastroenteritis geschonken wordt. In 1990, voor het uitbreken van de Golfoerisis, zijn er in Irak, op één jaar tijd, ongeveer 50.000 kinderen gestorven aan gastroenteritis. Gangbare ziekenhuisgegevens tonen een stijging van twee tot tienmaal van het aantal kinderen, opgenomen voor deze ziekte. Deze gegevens tonen ook een verdubbeling van de kindersterfte in ziekenhuizen, te wijten aan verschillende oorzaken, waaronder gastroenteritis.

M.a.w., ten minste twee maal zoveel kinderen worden in het ziekenhuis opgenomen voor gastroenteritis en er sterven er ten minste twee maal zoveel als vroeger. Daarom, indien er voor de Golfoerlog elk jaar 50.000 kinderen stierven aan gastroenteritis, zullen er in het komende jaar vier maal zoveel, oftewel 150.000 bijkomende kindersterften, plaatsvinden, tenzij de omstandigheden veranderen.

Om nog eens te herhalen: deze grafiek van 150.000 bijkomende doden geldt enkel voor gastroenteritis. Deze grafiek geldt niet voor sterfgevallen te wijten aan ondervoeding, ademhalingsmoeilijkheden of andere veel voorkomende kinderziektes. Vandaar dat een schatting van 170.000 bijkomende kindersterften waarschijnlijk nog laag is.

II) DE WERKING VAN HET MEDISCHE SYSTEEM

A) Voor de Golfoerisis

Nog in 1990 bezat Irak een netwerk, verspreid over heel het land, van 131 ziekenhuizen en 851 publieke gezondheidscentra die voorzagen in de basisgezondheidszorgen voor de stedelijke en de plattelandsbevolking. Dit systeem van gezondheidszorg kwam tegemoet aan meer dan 90% van de populatie. UNICEF en WGO, "1990 Nationaal Vaccinatie-overzicht, Diarree en Ziektes bij Moeder en Kind in Irak", (1990).

B) Het medische systeem vandaag

Het onderzoeksteam schat dat het Iraakse gezondheidssysteem nog maar slechts op een fractie van haar capaciteit van voor de Golfoerisis functioneert.

Iraakse dokters deelden mee dat vele ziekenhuizen en publieke gezondheidscentra ernstig toegenomen waren, ofwel door de Golfoerlog, ofwel door de burgeroorlogen die volgden. Deze verklaringen werden ter plaatse bevestigd door het team, namelijk door inspectie van de medische accommodatie in Al Najaf, Basra, Kerbala, en Kirkuk.

Bijvoorbeeld, in Erbil, functioneren tegenwoordig slechts 5 van de 42 publieke gezondheidscentra en in Sulamaneeya slechts 6 van de 20. In Basra, zijn vandaag nog maar 5 van de 19 publieke gezondheidscentra, die voor de Golfoerlog functioneerden, open.

De publieke gezondheidscentra die nog steeds open zijn, worden overrompeld door een ongewoon hoog aantal patiënten. Bijvoorbeeld, in het Al Batein Publiek Medisch Centrum in Basra maakten de medici melding van het feit dat hun accommodatie, normaal voorzien voor 40.000 mensen, nu gebruikt wordt voor 150.000 patiënten.

Deze overbevolking is te wijten aan de sluiting van andere medische centra, gekoppeld aan stijgingen van het aantal gevallen van gastroenteritis, cholera, tyfus en ondervoeding.

De ziekenhuizen en de medische centra hebben ook gebrek aan betrouwbaar drinkbaar water, afvalophaling en elektrische energie. Van de 16 functionerende ziekenhuizen en publieke medische centra, bezocht door het studieteam, hebben 69% ervan een ontoereikende sanitaire voorziening, te wijten aan de schade toegebracht aan de systemen voor waterzuivering en de behandeling van afval(water). Er is niet voldoende elektriciteit voor operatiezalen, voor diagnoseapparatuur, voor steriele methodes en laboratoriumbenodigdheden.

In elk bezocht centrum wist het personeel te vertellen dat er ernstige tekorten zijn aan verdovingsmiddelen, aan antibiotica, aan injectievloeistoffen, zuigelingenvoeding, injectienaalden, spuiten en verbanden. Bestaande stocks van vaccins en geneesmiddelen gevoelig aan licht zijn reeds uitgeput door het verlies van elektrische energie, nodig voor de afkoeling.

De directeur van de Pediatrische Kliniek Erbil rapporteerde dat medicatie, normaal voorzien voor één maand, over vier maanden verdeeld moest worden. De directeur zei ook dat de gewone gang van zaken in het ziekenhuis zo geworden is dat men enkel van dag op dag verdeeld worden.

In Bagdad was het de gewoonte dat de apotheek van het Yarmouk Algemeen Ziekenhuis dagelijks open was om de voorschriften voor chronische ziekten in orde te brengen. Nu is ze enkel nog maar twee dagen per week geopend.

Vele medische centra hebben te kampen met een tekort aan personeel. De Pediatrische Kliniek Erbil heeft twee derde van haar dokters en de helft van haar verplegend personeel verloren. Het studieteam heeft bemerkt dat de Iraakse gezondheidswerkers in zeer moeilijke omstandigheden werken, met beperkt materiaal en een verminderde capaciteit om medische zorgen te verschaffen dat terwijl de kans op sterfte, over heel het land, geweldig toeneemt.

III) DE SANITAIRE TOESTAND: WATERZUIVERING EN BEHANDELING VAN HET AFVALWATER

Zowel het sterfecijfer als de ziektecijfers beschreven in het 1e deel, als de teloorgang van het medische systeem, beschreven in het 2e deel, zijn een zeer goede weerspiegeling van de enorme tekortkomingen op het gebied van hygiënische verzorging en wel op twee belangrijke gebieden: waterzuivering en behandeling van afvalwater.

A) Waterzuivering

Het totale systeem van waterzuivering en -toevoer, in Irak, steunt op elektriciteit. Men heeft elektriciteit nodig om energie te leveren aan installaties voor behandeling van water en om het ganse land van water te voorzien. Door de vernietiging van deze elektrische centrales tijdens de Golfoorlog, werden de systemen voor waterzuivering en -toevoer, in Irak, als het ware buiten activiteit gezet. Alhoewel enkele installaties voor waterzuivering nu terug operationeel zijn, is er toch nog in een groot deel van Irak gebrek aan drinkbaar water.

B) Behandeling van afvalwater

Net zoals het waterzuiveringssysteem, steunt het systeem voor afvalwaterbehandeling in Irak geheel en al op elektriciteit. Afvalcentrales pompen het afval van woningen en bedrijven, behandelen ruw afval, en deponeren het verwerkte afval in de rivieren. Door de buiten werking gestelde elektrische centrales, stapelt het onverwerkte afval zich op ofwel in woningen en op straat ofwel vloeit het in de Tigris, de Eufraat en andere rivieren.

In Bagdad zijn er twee installaties voor afvalwaterbehandeling die Bagdad en omgeving voorzien. Een student in de rechten, lid van het studieteam, die Arabisch spreekt, Mevr. Sarah Leah Whitson, heeft deze installaties bezocht en de ingenieurs ter plaatse ondervraagd.

Gedurende de eerste week van de Golfoorlog hebben deze beide installaties hun activiteiten stopgezet door een tekort aan elektriciteit; de enige mogelijkheid die ze hadden was dus onbewerkt afval rechtstreeks in de Tigris te storten. Wat later tijdens de oorlog werd één van beide installaties gebombardeerd en volledig vernietigd. De overblijvende centrale, die ongeveer 50% van de afval van de streek behandelt, heeft, dankzij het hervatten van enige elektrische energietoevoer, een deel van haar activiteiten kunnen hervatten. Toch blijft men een groot deel van Bagdads afval in de Tigris storten, hetgeen het drinkwater van de dichtbevolkte streken van Zuid-Irak verontreinigt.

In Bagdad, Basra en Kirkuk heeft het studieteam verschillende aangrenzende straten bevuild met onaangenaam ruikend en onhygiënisch afval en ander stort, opgemerkt. De kinderen wandelden en speelden in verontreinigde, stilstaande waterplassen. Het ophalen van het huisvuil was er ook niet meer bij wegens een tekort aan brandstof voor de voertuigen, wat voor gevolg heeft dat de straten helemaal onder afval bedolven zijn.

IV) ELEKTRISCHE ENERGIE EN OPENBARE GEZONDHEID

A) De vernietiging van het energiesysteem in Irak

20 centrales leveren al de elektrische energie voor Irak. Deze centrales zijn met elkaar verbonden door een netwerk van hoogspanningslijnen van 400 kilovolt. Voor de Golfoorlog bezat Irak een capaciteit van ongeveer 9.000 megawatt.

Dit systeem werd buiten werking gesteld door de bombardementen tijdens de Golfoorlog. Gedurende de eerste dagen van de oorlog werden 13 van de 20 Iraakse elektriciteitscentrales buiten werking gesteld of vernietigd. Bij het einde van de oorlog waren nog slechts twee centrales van het land in werking, met een produktie van minder dan 4% van het vooroorlogse totaal. Zelfs vandaag nog, maanden na het einde van de oorlog, bereikt de elektrische produktie, ruw geschat, slechts 23% van het vooroorlogse niveau, ondanks de prioriteit die men geeft aan het herstel van het elektrische produktiesysteem. Zie Grafiek 5.

De Iraakse ingenieurs voorspellen dat voor volgend jaar een klein gedeelte van de elektriciteitstoevoer hersteld zal zijn. Heel wat produktieapparatuur werd vernietigd zonder mogelijkheid tot herstel en zal totaal herbouwd moeten worden. Beschadigde apparatuur kan enkel hersteld worden door het wegnemen van stukken van andere elektrische centrales, omdat de economische sancties de invoer van nieuwe wisselstukken verhinderen.

B) De link tussen elektrische energie en openbare gezondheid

In Irak kan men een link leggen tussen elektrische energie en openbare gezondheid. Zonder elektriciteit kan het water niet gezuiverd worden, kan het afval niet behandeld worden, ziektes veroorzaakt door bezoedeld water verspreiden in snel tempo en de ziekenhuizen zijn niet in staat om genezing te bieden voor gangbare ziektes.

De stijging van het sterftecijfer en de ziektecijfers (1e deel), de teloorgang van het medische systeem (2e deel) en de buiten werking gestelde systemen voor waterzuivering en afvalbehandeling (3e deel) zijn bijgevolg allen verbonden met de vernietiging van het systeem voor elektrische energietoevoer in Irak tijdens de Golfoorlog.

C) Toegangsmogelijkheden en gebruikte methodes

De algemeen directeur van de Iraakse Openbare Elektriciteit ging ermee akkoord niet-gesuperviseerde toegang te verlenen aan alle Iraakse elektrische installaties. Het studieteam was in staat 11 elektriciteitscentrales en 10 tussenstations te bezoeken in alle streken van Irak.

Er werd gebruik gemaakt van een gestandaardiseerde vragenset om, in de centrales, de directeuren, de ingenieurs, de technici en de bewakers te interviewen. De leden van het studieteam kwamen ter plaatse zonder voorafgaande verwittiging en interviewden telkens eerst de bestuurder met de hoogste functie, op dat moment beschikbaar. Dan maakten de teamleden een rondrit om de apparatuur te bekijken, interviewden apart ingenieurs en technici en namen foto's om de ernst van de vernieling te documenteren. Grafiek 6 geeft een samenvatting van, hoe bij elke installatie, informatie werd verzameld.

In geen enkel geval werd informatie uit één bron als geldig aanvaard. Verklaringen van personeel van de centrales betreffende de beschikbaarheid van elektriciteit werden ook geverifieerd en aan bijkomende bevestiging onderworpen door bezoeken aan toevallig uitgekozen woningen uit de streek.

Deze gegevens en resultaten werden nagelezen door experts op het gebied van elektrische energie van de Massachusetts Institute of Technology.

D) Noord-Irak

1) Samaraa

Mevr. Sarah Leah Whitson bezocht de Samaraa-centrale en heeft er een productie-ingenieur, Dhian Salih Madhi, en een technicus geïnterviewd, alsook het archief van de centrale onderzocht.

Samaraa bezit drie productie-eenheden met elk een capaciteit van 20 megawatt. Op 7 februari werd de centrale geraakt door raketten die de productiecapaciteit totaal vernietigden. De ingenieurs schatten dat het twee jaar in beslag zal nemen alvorens de normale activiteiten te kunnen hervatten.

2) Dibbis

Mevr. Julia Devin en Mr. Roger Normand bezochten de Dibbis-centrale en interviewden er de ingenieurs. De installatie bezit 10 productie-eenheden, waarvan vier op stoom en zes op gas werken, en was de enige bevoorradere voor de waterzuiveringsinstallatie van Kirkuk.

Dibbis werd door raketten geraakt en gebombardeerd op 20, 23, 24 en 27 januari. Al de 10 productie-eenheden werden beschadigd, alsook het administratieve gedeelte van het gebouw, het engineering en technische gedeelte, de controlekamer, het magazijn en de opslagtanks.

Geen enkele van de vier, op stoom werkende, eenheden en misschien alleen twee van de op gas werkende eenheden kunnen hersteld worden. Ontbrekende gedeelten, die men nodig heeft uit het buitenland, zijn nog steeds niet te verkrijgen door aanhoudende economische sancties.

3) Beiji

Mevr. Devin en Mr. Normand hebben ook de grootste centrale van Irak, Beiji, bezocht, waar ze de directeur van de centrale, Abdul Samat, en twee ingenieurs interviewden.

Op 17 januari hebben geallieerde vliegtuigen metalen netten op Beiji neergelaten, wat een kortsluiting van het elektrische netwerk van de centrale veroorzaakte. Op 18 januari werden de productie-eenheden van de centrale door raketten geraakt en beschadigd en een substation van 400 kilowatt werd vernietigd.

Op 17 januari stopten de zes productie-eenheden van Beiji elke activiteit. Eenheid zes hervatte de productie op 31 maart; eenheid twee op 5 april; eenheid vijf op 10 april; en eenheid één op 13 april.

Tweederde van Beiji's productiecapaciteit van 1.320 megawatt is nu hersteld.

4) Mulla Abdulla

Tenslotte, hebben Mevr. Devin en Mr. Normand ook Mulla Abdulla bezocht, een op gas werkende centrale met een productie van 240 megawatt. Ze interviewden de directeur van de centrale en een ingenieur.

Deze centrale draaide op volledige capaciteit na het begin van de Golfoorlog totdat op 7 februari geallieerde vliegtuigen bommen afwierpen en de pijplijnen voor brandstoftoevoer vernietigden, wat de productiecapaciteit tot 110 megawatt herleidde. Op 17 februari waren de brandstofpijplijnen totaal gebombardeerd wat de sluiting van de centrale veroorzaakte. Op 3 maart hervatte Mulla Abdulla haar totale activiteit.

E) Centraal-Irak

Mr. Normand bezocht drie centrales in Centraal-Irak.

1) Musayib

In Musayib, 70 kilometers ten Zuiden van Bagdad, interviewde Mr. Normand de afgevaardigde bestuurder van de centrale, Mohsen Taher, een onderhoudsingenieur en een technicus.

Musayib is de tweede grootste elektriciteitscentrale in Irak. Ze heeft vier op stoom werkende productie-eenheden die elk een capaciteit van 220 megawatt hebben. Op 17 januari, werden drie van de vier eenheden vernietigd, één werd beschadigd, en het 400 kilovolt substation werd vernietigd. Het resultaat van deze aanval was dat de centrale

haar activiteiten stopzette. Op 26 januari vernietigden raketten de installatie voor waterzuivering van de centrale.

Zoals gezegd, werden de eenheden één, twee en drie vernietigd. De ingenieurs hopen eenheid vier te herstarten met weggenomen delen van andere installaties. In de periode gaande van 17 januari tot 31 maart was er helemaal geen energielevering in de Musayib streek.

2) Taji

Op de Taji-centrale, gelegen in de buitenwijken van Bagdad, interviewde Mr. Norman de directeur van de centrale, Kathim Farhan, en een technicus.

Taji is een op gas werkende centrale, die normaal gezien gebruikt wordt tijdens piekmomenten. Ze bezit zeven op gas werkende produktie-eenheden, elk met een capaciteit van 20 megawatt. Op 17 januari hebben geallieerde vliegtuigen metalen netten op Taji laten neerdalen, wat een kortsluiting van het elektrisch netwerk van de centrale veroorzaakte. Op 19 januari werd de centrale geraakt door raketten en fragmentatiebommen. De raketten hebben de controle- en de radiokamer en het administratieve gedeelte van het gebouw zeer ernstig beschadigd. De fragmentatiebommen hebben zowat overal op de centrale beschadiging toegebracht, de zeven op gas werkende eenheden inbegrepen, en veroorzaakten brand in het systeem dat de brandstof verdeelt.

De op gas werkende eenheden, de eenheden 1 tot 6, zijn zodanig beschadigd dat herstel onmogelijk is. De ontbrekende gedeelten voor eenheid zeven kunnen niet verkregen worden omwille van de sancties.

3) Doura

Mr. Normand bracht ook een bezoek aan de Doura-centrale in Bagdad. De centrale was niet in werking en enkel het bewakingspersoneel was aanwezig. Hij nam interviews van twee nachtwakers die getuigen waren van de bombardementen op de centrale.

Op 17 januari hebben geallieerde vliegtuigen metalen netten op Doura neergelaten, wat een kortsluiting van het elektrisch net veroorzaakte. Op 18 januari vernietigden raketten de eenheden 1, 2 en 4, en beschadigden eenheid 4. De centrale werd in januari nogmaals vier maal geraakt, wat de vernietiging van eenheid 4, het administratieve gedeelte van het gebouw, de controlekamer, en het elektrisch netwerk veroorzaakte. Arbeiders hebben het puin opgeruimd, maar men heeft niet geprobeerd de centrale te herstellen, omdat de eenheden zo ernstig beschadigd waren dat wisselstukken uit het buitenland vereist zijn.

F) Zuid-Irak

Mevr. Devin en Professor James Thompson bezochten twee centrales in Zuid-Irak.

1) Al Hartha

In de op stoom werkende elektriciteitscentrale Al Hartha in Basra hebben ze de hoofdpzichter, Yaarub Jassim, de produktiedirekteur en twee ingenieurs geïnterviewd. Al Hartha is de grootste energieproducerende centrale uit het Zuiden.

Haar vier op stoomgeneratoren produceren elk 200 megawatt. Op 17 januari hebben raketten al de vier op stoom werkende eenheden, het brandstofstation, de waterverwerkingsinstallatie van de centrale, de pompen voor afkoeling en distributie van het water, de elektrische centrale en het administratieve gedeelte van het gebouw geraakt. De gehele centrale was ernstig beschadigd en heeft haar activiteiten stopgezet. Op 7 februari hebben raketten de opwekkingseenheden en de opslagtanks voor brandstof en water opnieuw geraakt. Vervolgens werd de centrale nog 11 maal geraakt, de laatste aanval vond plaats op 28 februari, de dag van het staakt-het-vuren.

Tot 1 april kon Al Hartha geen gebruikmaken van haar twee op diesel werkende reserve-eenheden door een gebrek aan wisselstukken. Ingenieurs zeggen dat men niet met de wederopbouw kan starten tenzij de sancties opgeheven worden, en zelfs nog in dat geval zou de wederopbouw een jaar in beslag nemen.

2) Najiba

Op de Najiba-centrale hebben Mevr. Devin en Professor Thomson Ali Maysoon, ingenieur en hoofd van de technische dienst, geïnterviewd. Najiba, dat Basra bevoorraadt, heeft twee opwekkingseenheden, elk met een capaciteit van 100 megawatt. De centrale zelf werd niet geraakt. Wel werd op 17 januari de belangrijkste waterpijplijn naar de centrale zwaar beschadigd werd, zodat de centrale ophield met te functioneren. Begin februari was de waterpijplijn nog maar voor de helft hersteld, zodat de centrale nu beneden haar capaciteit functioneert.

V) METHODEN OM DE ONAFHANKELIJKHEID EN BETROUWBAARHEID TE VERZEKEREN

A) Onafhankelijkheid t.o.v. de Iraakse regering

Ons bewust van het feit dat vorige buitenlandse bezoekers dikwijls werden geleid door officiële personen van de Iraakse regering, heeft het studieteam veiligheidsmaatregelen ingebouwd om de onafhankelijkheid van het onderzoek te verzekeren. Vooral naar Irak te komen heeft het studieteam gevraagd – en haar eis werd ingewilligd – niet onderworpen te zijn aan de beperkingen opgelegd aan buitenlandse journalisten en dat ze in staat zouden zijn vrij rond te reizen in het land, zonder gouvernementele begeleiding.

Op twee uitzonderingen na, heeft het studieteam steeds gewerkt zonder tussenkomst of toezicht van de regering. Ten eerste, in Basra, waar de plaatselijke autoriteiten officiële regeringsbegeleiding eisten, bleef het studieteam toch voor zichzelf beslissen wat te zien en waar naartoe. Dr. Passey, die Basra bezocht, kreeg te horen dat begeleiding noodzakelijk was voor haar eigen veiligheid. Ten tweede, zoals reeds vroeger gezegd was, werd ons de toegang tot het Ebnil Qatib Ziekenhuis voor Besmettelijke Ziekten in Bagdad ontzegd.

Overal elders was het studieteam in staat zich vrij te bewegen zonder enige begeleiding of beperking en kon het zelf de plaatsen te kiezen die het wilde bezoeken om onaangekondigd ergens aan te komen, interviews af te nemen en aan observatie te doen. Komt er nog bij dat het studieteam enkel gebruik maakte van de diensten van onafhankelijke, niet door de regering gezonden tolken en chauffeurs.

B) Methodologie om de het sterftcijfer, de ziektecijfers en de werking van het medische systeem vast te stellen

Alvorens in Irak aan te komen heeft het team een aantal methodologische opties uitgewerkt. Door de zeer beperkte gelegenheid die er was om met de mensen in het land zelf voor de aankomst te communiceren, en door de algemene toestand in het binnenland zelf, was het onmogelijk om op voorhand te bepalen welke methode men zou gebruiken.

1) Sterftcijfer en ziektecijfers

Het studieteam bezocht 19 medische centra in Bagdad, Kerbala, El Zubayr, Erbil, Kirkuk, Mosul en Sulamaniya. Zie Grafiek 7. In elke stad interviewde het studieteam de ziekenhuisdirectie, de dokters, het medische personeel, patiënten en de families van patiënten. Het onderzoeksteam maakte ook gebruik van de ziekenhuisarchieven, van persoonlijke dossiers van patiënten en van hun eigen observaties om sterftcijfers en ziektecijfers vast te stellen. Waar dat mogelijk bleek, werden gegevens verzameld door een bepaalde methode, gecontroleerd door een andere werkwijze. Grafiek 8 geeft per instelling aan hoe de sterfte- en ziektecijfers verzameld werden.

Het studieteam heeft ook haar eigen onderzoeken gedaan in afdelingen van vier ziekenhuizen. Elke patiënt werd onderzocht. De leeftijd, het geslacht, het gewicht, de opnamediagnose, het feit of de patiënt al dan niet aan acute ondervoeding leed, werden geregistreerd. In de Pediatrie Klinieken van Sulamaniya en Kirkuk heeft het studieteam al de kinderen in het ziekenhuis onderzocht; in de Pediatrie Kliniek van Erbil werden al de kinderen in drie van de vijf algemene kinderafdelingen onderzocht; in het Centraal Academisch Ziekenhuis "Saddam" voor kinderen in Bagdad werd één kind op vijf in elke afdeling onderzocht.

Er waren een aantal moeilijkheden gerezen bij het bekomen van informatie. Alhoewel het personeel in de meeste ziekenhuizen zeer behulpzaam was, waren ze niet altijd in staat de medische archieven te leveren. Vele archieven zijn verloren gegaan door plundering, roof en beschadiging tijdens de burgerconflicten. Komt er nog bij dat de classificatie van de archieven dikwijls beneden peil was. Bijvoorbeeld, diagnoses van tyfus, cholera en ondervoeding werden dikwijls niet apart geklasseerd, maar gewoonweg bij de algemene rubrieken gestoken. Bovendien werd ondervoeding helemaal niet geregistreerd, zodat de cijfers ervan constant onderschat werd in de ziekenhuisarchieven.

2) De werking van het medische systeem

Er werd een enquête voor de medische centra uitgedokterd die tot doel heeft de werking van het medische systeem in te schatten. Zie Grafiek 9. Deze enquête werd gebruikt om het personeel te interviewen. Telkens wanneer het mogelijk was werd de informatie verzameld door de enquêtes, geverifieerd door rechtstreekse observatie, door discussies met andere leden van het personeel en patiënten, of door informatie uit de medische dossiers te halen.

C) Voedselprijzen

Het onderzoeksteam nam een steekproef van de voedselprijzen door markten te bezoeken in elke stad van de belangrijkste gebieden. De werkwijze van deze steekproef wordt weergegeven door Grafiek 10.

Admission Mortality Rate Saddam Central Pediatric Hospital CHILDREN UNDER 5

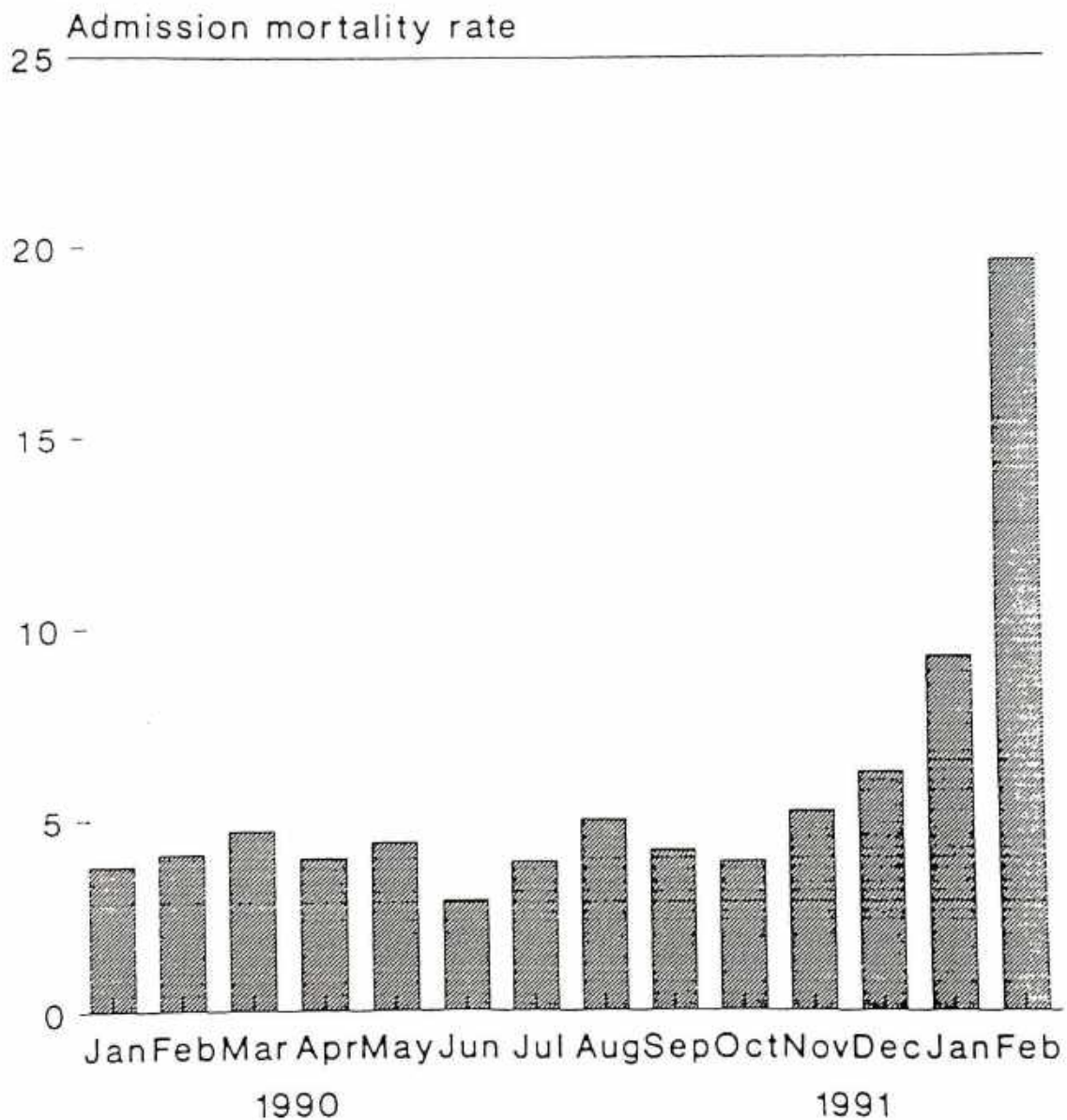

TABLE 1

PEDIATRIC INPATIENTS - IRAQ % GASTROENTERITIS CHILDREN UNDER 5

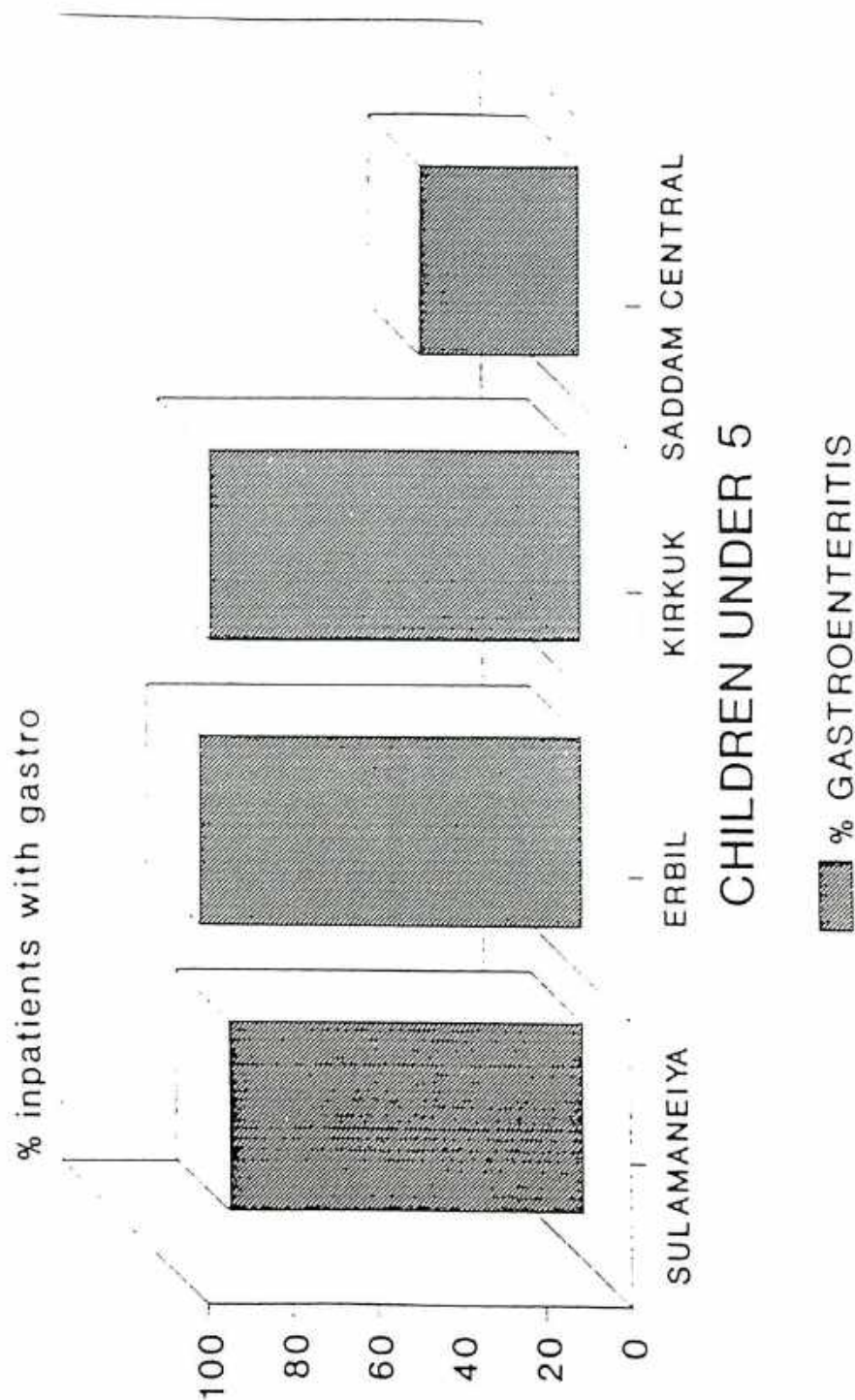

TABLE 2a

PEDIATRIC INPATIENTS - IRAQ SEVERE MALNUTRITION IN CHILDREN UNDER 5

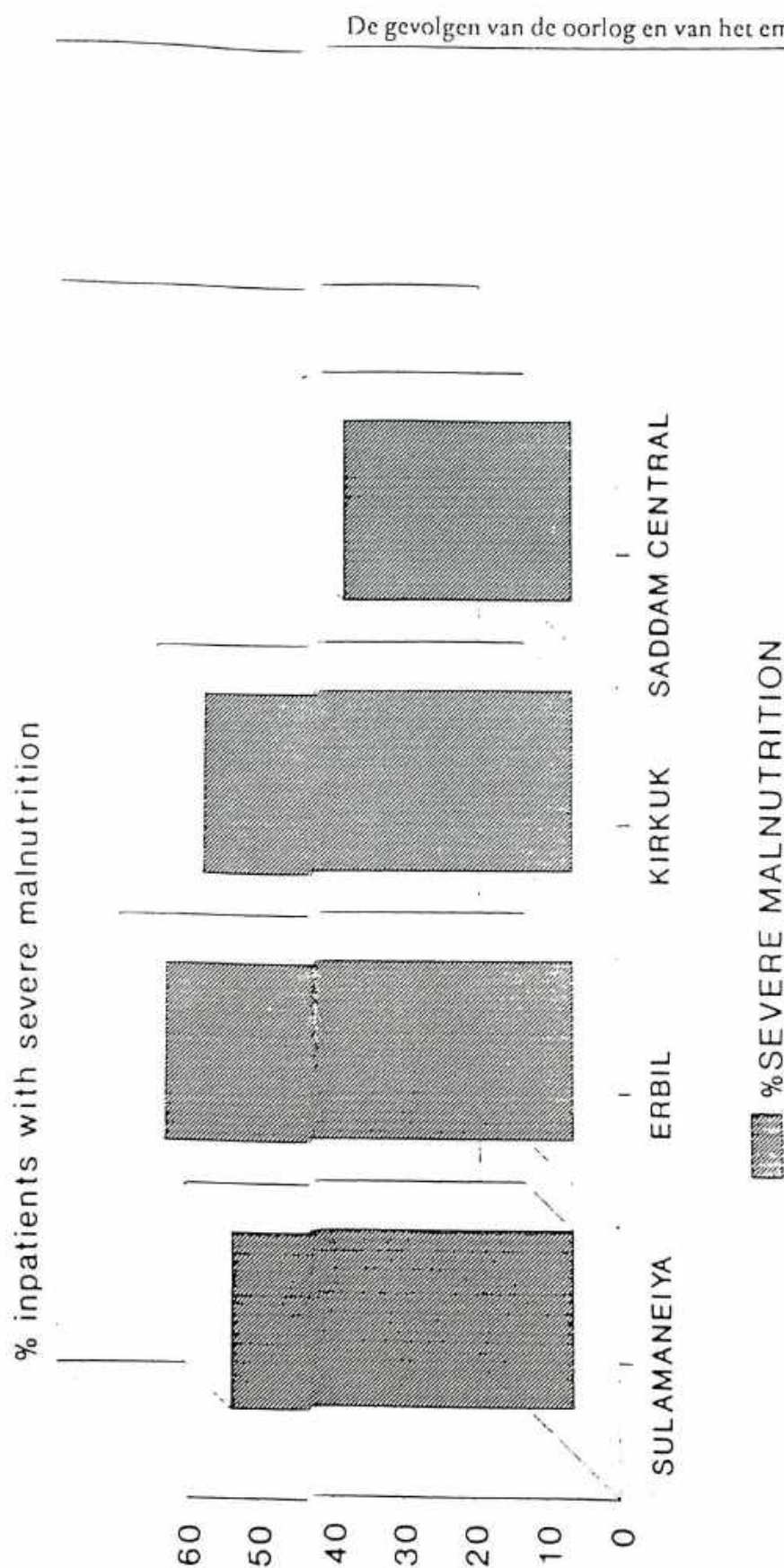

TABLE 2b

HEALTH CENTRE SADDAM CITY BAGHDAD NEW CASES GASTROENTERITIS

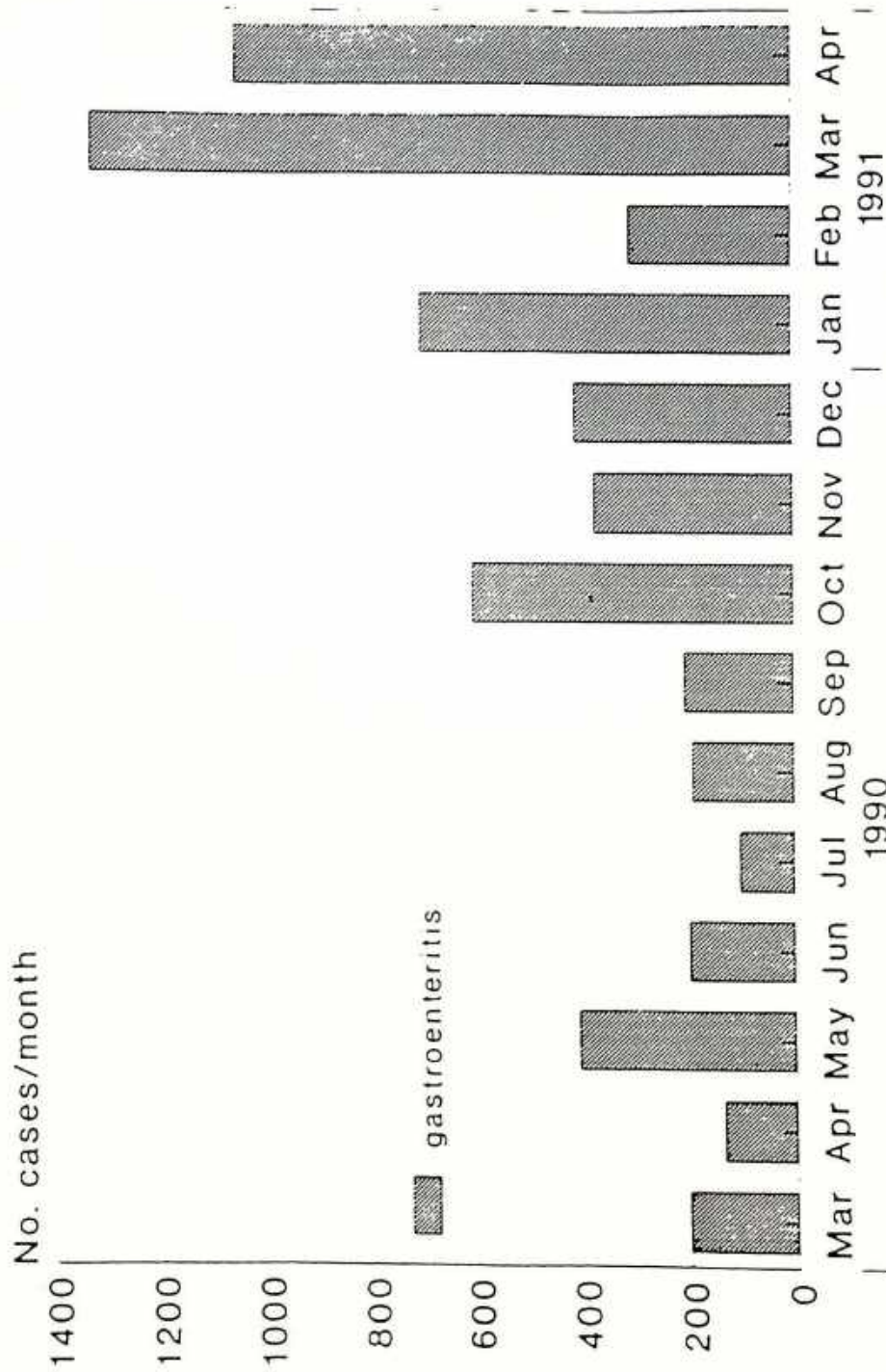

TABLE 3

SULAMANEIYA PEDIATRIC HOSPITAL

NEW CASES OF TYPHOID

APRIL-MAY 1991

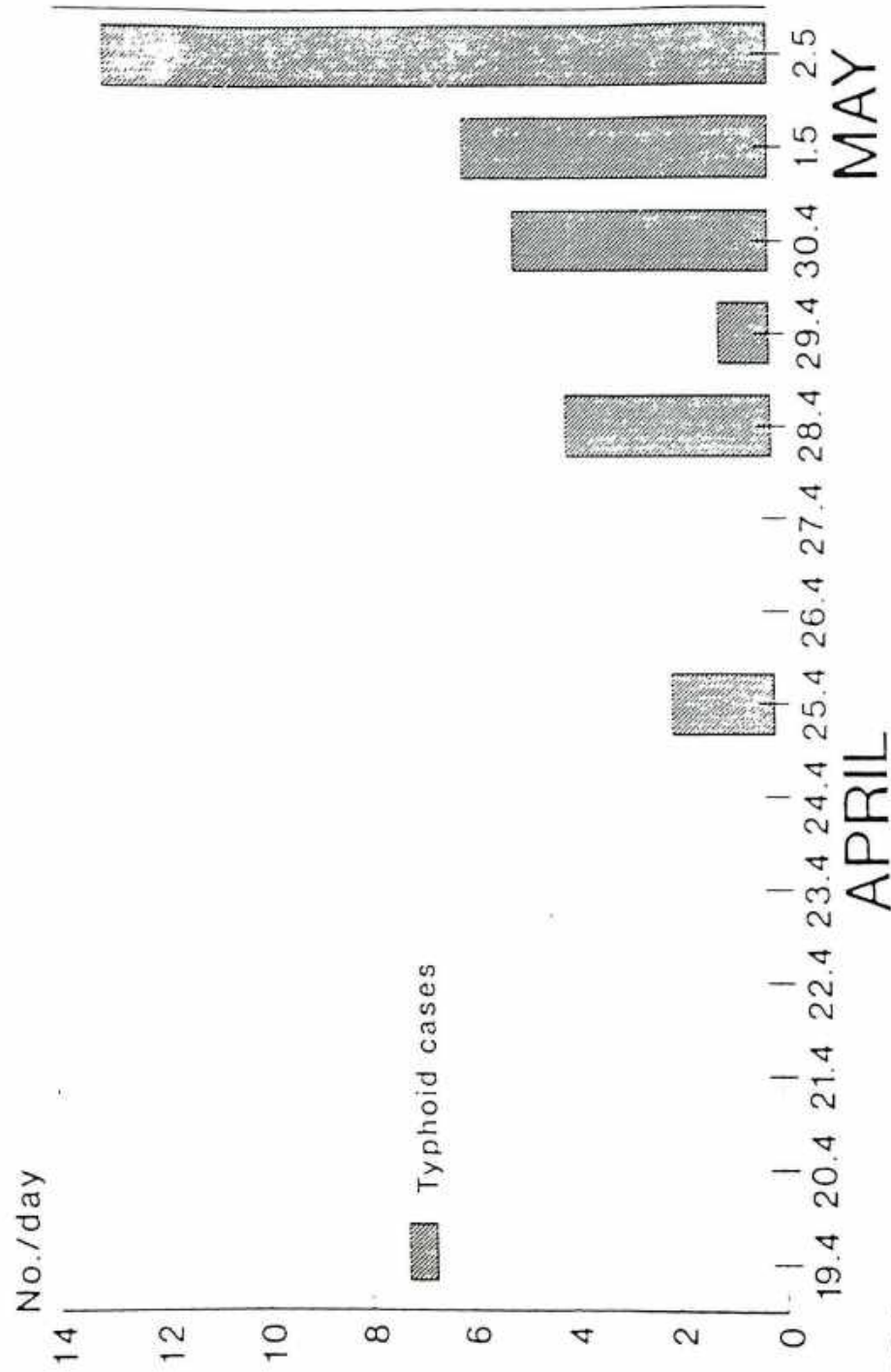

TABLE 4

TABLE 5

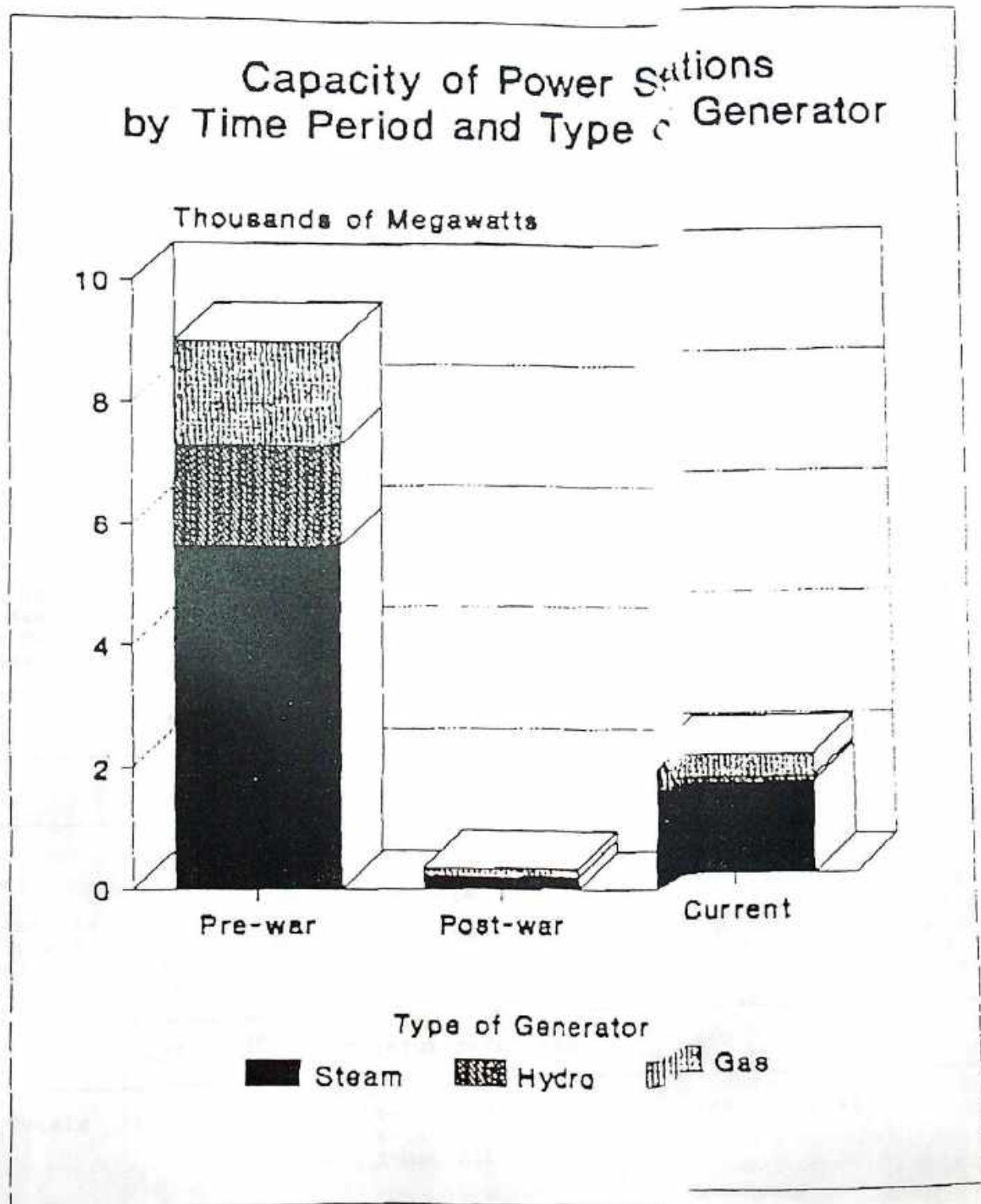

TABLE 6

Electrical System's Pre-war, Post-war and Current Outputs

Output (Megawatts)

Generator	Visited	% Damage	Period Hit	Pre-war	Post-war	Current	Information Source
STEAM							
Al Dhouira	yes	100%	1st days	880	0	0	V
Baghdad South	no	75%	1st days	880	0	220	R/E
Al Musayib	yes	100%	1st days	880	0	0	V
Beiji	yes	50%	1st days	1320	0	880	V
Diabis	yes	100%	1st days	285	0	0	V
Al Fartha	yes	100%	1st days	800	0	0	V
Najibia	yes	0%	Not	200	1-200	1-200	V
Hasiriyah	no	25%	Early Feb	400	0	200	R/E
Total	6/8		6/8-1st days	5645	200	1500	
HYDRO							
Saddan Dam	no	100%	1st days	808	0	0	R/E
Sarasa Dam	yes	100%	Early Feb	60	0	0	V
Dokhan Dam	no	75%	Early Feb	400	0	0	R/E
Naditha Dam	no	75%	1st days	220	0	0	R/E
Durbandokhan Dam	no	0%	Not	160	0	80	R/E
Total	1/5		2/5-1st days	1648	0	80	
THERMO							
Taji	yes	100%	1st days	140	0	0	V
Al Najaf	yes	100%	1st days	240	0	0	V
Mosul	no	100%	1st days	240	0	0	R/E
Al la Abdulla	yes	25%	Mid Feb	240	0	240	V
Khorulrubair	no	100%	1st days	360	0	0	R/E
Salaheddin	yes	0%	Not	140	140	140	V
New Baghdad	no	100%	1st days	360	0	0	R/E
Total	4/7		5/7-1st days	1720	140	320	
Grand Totals	11/21	11=100%	13-1st days	9013	340	1960	
		3= 75%	4=later				
		1= 50%	3=not hit				
		2= 25%					
		3= 0%					

Uiteenzetting van Ramsey CLARK, voormalig minister van Justitie van de Verenigde Staten 15 juni 1991

De start van de bombardementen op Irak werd zodanig gepland dat hij zou samenvallen met het begin van de nieuwsuitzending op de Oostkust van de VS. Deze nieuwsuitzending begint gewoonlijk met de belangrijkste gebeurtenissen van het moment opdat die zouden kunnen gevolgd worden door de 30 à 40 miljoen Amerikanen die 's avonds naar het nieuws kijken. Onze coalitie tegen de interventie van de VS in het Midden-Oosten hield toen een belangrijke manifestatie in een theater van 5th Avenue te New York waar het nieuws dat de bombardementen gestart waren, ons bereikte. Het was toen 16 januari, omstreeks 18 uur in New York. Die avond ben ik na mijn toespraak naar huis gegaan en heb ik nog tot diep in de nacht naar het nieuws geluisterd. Ik kwam vlug tot het besef dat indien de rapporten uitgegeven door de pers van het Pentagon (want alle informatie kwam van daaruit) min of meer juist waren, het aantal burgerslachtoffers groot zou zijn. Ik herinnerde mij natuurlijk hetgeen generaal Dungan in september verklaard had, verklaringen die tot zijn ontslag geleid hebben: "Onze luchtbombardementen zullen onder meer het hart van Bagdad vernietigen". Toen ik na twee dagen het aantal raids vernomen had – tot dan toe 3.500 vluchten, zowat twee per minuut dus – en toen ik het aantal gedropte bommen had ingeschat en gelokaliseerd in een gebied dat lag tussen Koeweit dat niet onderworpen was aan hevige bombardementen, Zuid-Irak waar de militairen quasi afwezig waren in de steden; en toen ik besepte dat het totaal van de bombardementen de kracht van de bom op Hiroshima overtrof, besloot ik de ambassadeur van Irak bij de Verenigde Naties, M. Al-Anbari, die ik nooit eerder ontmoet had, aan te spreken. Ik vertelde hem dat het volgens mij een dwingende noodzakelijkheid was dat zijn regering toelating zou geven aan Amerikaanse televisiezenders om de burgerslachtoffers te filmen, dat dit de enige manier was om mensenlevens te redden.

Ik heb jarenlang getracht Amerikaanse TV-zenders in Vietnam binnen te krijgen tijdens de oorlog in Vietnam en ik ben daar uiteindelijk in geslaagd. Ik heb zelfs één TV-zender moeten uitkiezen want de Vietnamese regering ging niet akkoord met een regeling van het stellen van een gemeenschap waarbij onze 3 belangrijkste TV-zenders één enkele camera hadden mogen gebruiken en de videocassettes onder elkaar moesten verdelen.

Ik besepte toen dat er wel enig verzet kon opduiken tegen het binnenlaten van buitenlandse zenders die niet steeds geloofwaardig klinken en dat de aanwezigheid van buitenlandse zenders eventueel verboden zou kunnen zijn. Ik heb toen de toelating

gevraagd om er zelf naar toe te gaan met een TV-ploeg van mijn keuze. Binnen de 72 uur kreeg ik antwoord: ik had toelating verkregen om naar Irak te gaan. We hebben toen meteen een ploeg van drie mensen samengesteld die mij zou vergezellen: John Halpert heeft documentaires gemaakt over Vietnam, Mozambique, El Salvador, Peru, Namibië en een tiental andere plaatsen. Hij heeft 7 'Emmy's' in de wacht gesleept, hetgeen de grootste verdienste is voor informatieve documentaires op televisie. Hij had een contract met NBC, het nationale TV-station, één van onze drie belangrijkste zenders, dat zijn reis bekostigd heeft. Hun bedoeling was hoogstwaarschijnlijk al zijn materiaal te gebruiken; daarnaast hadden we een fotografe, een moedige jonge vrouw die gedurende verscheidene maanden foto's gemaakt heeft in Afghanistan en in andere gelijksoortige plaatsen tijdens vijandelijkheden; uiteindelijk hadden we een Iraaks-Amerikaan, een sympathiek persoon die voor ons een kostbare hulp geweest is, daar hij geboren en opgegroeid is in Basra en familie had in Bagdad en bovendien in deze twee steden vertoefd had, evenals in Koeweit City na december 1990. Verder is hij iemand die iedereen kent en door iedereen gekend is. Hij spreekt Arabisch en weet wie aan te spreken. Hij heet Kadari.

Bij onze aankomst in Irak hebben we gewacht tot iemand ons aan de grens zou komen ophalen tussen Amman en Bagdad, maar niemand was komen opdagen. Een Jordaniër die ons tot de grens gebracht had, gaf zich als vrijwilliger op, 'tegen zijn wil' om verder te gaan. Het netwerk van autosnelwegen was magnifiek maar er waren grote gaten in de weg. We waren op minder dan 10 km van de grens en vervolgden onze weg in de duisternis, met gedoofde lichten. We zagen een brand, het was een tankwagen die in lichterlaaie stond. We zijn toen gestopt om het te kunnen bekijken en voor zover wij kunnen getuigen, ging het dus wel over een benzinetankwagen. Ik herinnerde me dat James Baker, de Amerikaanse staatssecretaris, gezegd had dat de Jordaanse tankwagens wapens transporteerden. We zagen echter benzine opbranden en het was benzine die zich verspreidde. We hebben geen enkel wapen gezien, waar die verondersteld waren zich te bevinden... We hebben 4 of 5 andere tankwagens gezien, vernield door het vuur en er was geen enkel spoor van wapens, geweerlopen of munitie te vinden. Die vrachtwagens vervoerden enkel hetgeen ze moeten vervoeren: olie, olie van Irak op weg naar Jordanië. Ze werden vaak beschoten en hierbij zijn meerdere Jordaniërs omgekomen, dit weten we.

Toen we verder trokken zagen we een andere brand. Dichterbij gekomen stelden we vast dat het een omgekantelde sleepwagen was; zijn tank brandde nog steeds. Bij de grens schoot men op alles en nog wat. Het leek me alsof de boodschap luidde: "Nader deze grens niet, probeer dit land niet binnen of buiten te komen, het kan ons niet schelen wie u bent!". We zijn toen uit de auto gestapt om naar de sleepwagen te gaan, er kraakte iets onder onze schoenen... J. Halpert filmde en had een schijnwerper; dat was het enige dat ons toeliet iets te zien. Buiten het vuur was er de schijnwerper. Ik heb naar de grond gekeken en een handvol graan opgeraapt, het ging om beestenvoeder zoals men dat in Texas heet. Dit was dus nog een doelwit waarvan we getuigen waren. We hebben er 14 uren over gedaan om Bagdad te bereiken. Ik had tegen de chauffeur gezegd dat als hij ons naar Bagdad zou brengen, ik hem de weg zou wijzen naar het hotel Al-Rashied en alle andere plaatsen waar hij naartoe zou willen. Ik verzekerde hem dat hij niet bang hoefde te zijn en dat ik nog in november ter plaatse geweest was en dat ik er in de jaren '80 een drietal keren geweest was; "Ik ken Bagdad net als mijn eigen stad in Texas, geen enkel probleem". Uiteindelijk zijn we in Bagdad aangekomen; onderweg hadden we veel branden gezien maar weinig verlichting, weinig verkeer en toch ook een honderdtal vernietigde voertuigen, waartussen zich geen enkel militair voertuig bevond... Toen we in Bagdad aankwamen kon ik alleen maar grote schaduwen onderscheiden en kon ik me amper oriënteren, ik herkende niets. Ik dacht dat ik in de duisternis de vorm van de gebouwen zou kunnen herkennen en dan zou gezegd hebben: "Oh, ja, ik weet waar we zijn, we moeten nu hierheen", maar was onmogelijk geweest om me te oriënteren.

Uiteindelijk begaven we ons naar en bushalte, het was toen 2u30 's nachts en we waren moe en ongerust. Niemand van ons was lastiggevalen gedurende onze reis, geen enkele militair, politie-agent of wie dan ook heeft ons bevolen om te stoppen en te wachten. Niemand heeft ons tegengehouden en we hebben onze weg kunnen vervolgen.

We zijn dus bij de bushalte angekommen en er waren enkele mensen aan het wachten. Het was een stadsbus. Er waren ook taxi's want de mensen kwamen toe met de bus en namen een taxi om naar huis te gaan. We hebben toen een taxi geroepen die ons naar het hotel zou brengen, daar ik dat onmogelijk terug kon vinden. Enkele dagen later zijn we langs dezelfde bushalte gepasseerd, die zich langs een heel mooie en heel bekende moskee bevond. Deze moskee had glasramen die tot 9 meter hoog reikten rondom de centrale zaal onder de koepel. De bushalte was keihard getroffen. De glasramen van de moskee waren kapot, er lagen scherven buiten, maar de moskee zelf had de ontploffing doorstaan en was overeind gebleven.

De volgende morgen ontmoette ik Said Mohammed, Administratief Chef van de afdeling van de Gezondheidszorg in een ziekenhuis. Niemand ging nog in de kantoren van de officiële staatsgebouwen; want ten eerste stonden die waarschijnlijk niet meer recht en ten tweede, indien ze nog recht stonden, zou dit niet lang meer duren... Zo gebeurde het dus dat er naar een veiliger plaats moest worden gezocht en dat Said Mohammed in een bureel van het ziekenhuis onze taken voorbereidde. Onze enige bedoeling was feiten en informatie te verzamelen. Dit was onze enige bedoeling.

Ik vroeg hem welke problemen het belangrijkste waren op vlak van gezondheidszorg in het land op dat ogenblik en ik verwachtte dat hij zou antwoorden: "Medicijnen en mogelijke ziekenverpleging", maar hij zei: "Ten eerste water, ten tweede water, ten derde water, en ik hoef niet verder te gaan...".

Hij liet ons begrijpen dat er geen enkele mogelijkheid was om te communiceren. Onmogelijk te zeggen wat er gebeurde in Sulaymaniyah, Mossul, Kut, Diwaniyah, Basra of om het even waar.

"Behalve de getuigenissen van mensen die van ginder komen, kunnen we onmogelijk in verbinding treden". Hij zei ons dat het aantal mensen die gestorven waren door besmet water op minstens 3.000 werd geschat. Het was toen de derde februari en de bombardementen op Irak waren op 17 januari begonnen.

Op dat ogenblik hadden we nog niet veel plaatsen bezocht, we waren enkel op de weg geweest die naar Bagdad leidt en in Bagdad zelf. We wisten wel dat er in een chique hotel als het Al-Rashied niet eens water was. Tot mijn vertrek was het enkel mogelijk om aan water te raken gedurende één uur in de namiddag op voorwaarde natuurlijk dat men aanwezig was wanneer het water er was. Op een dag had iemand mijn badkuip laten vollopen toen ik er niet was. Wat mij betreft, ik heb er nooit geen water zien stromen. Ik moet er aan toevoegen dat na de vier keren dat ik een bad genomen had, men katoen had kunnen kweken in mijn badkuip en ik denk niet dat dit bezinksel van mij alleen afkomstig was; het water was zodanig onzuiver dat de kuip vol kwam met slibberig neerslag.

M. Said Mohammed voegde eraan toe dat er naast de 3.000 op datum van 03/02/91, er nog eens tussen de 15.000 en 20.000 mensen een medische behandeling kregen voor diarree, misselijkheid, uitdroging, enz... Het is afschuwelijk om ziek te zijn door water en aan uitdroging te lijden, een hopeloze nood aan vloeistof te hebben en niets anders

te drinken hebben dan water dat je nog zieker maakt. Het was nochtans de toestand waarin honderdduizenden mensen zich bevonden. M. Said schatte dat het aantal zieken door water 10 maal hoger was dan het aantal mensen die een behandeling volgden; dit wil zeggen 150.000 tot 200.000 mensen en dit een zeer korte tijd na het begin van de bombardementen.

We hebben vastgesteld dat in Bagdad en omstreken het openbaar vervoer vernietigd was: het treinstation, de locomotieven en groot aantal spoorwegen. We hebben gebombardeerde taxi's en bussen gezien langs de weg. Het communicatie-netwerk was compleet vernield. In Bagdad zelf heb ik vijf belangrijke telefooncentrales gezien die meermaals geraakt waren door bombardementen. Het was dus vrijwel onmogelijk om nieuws te vernemen van je kinderen aan de andere kant van de stad. Het was onmogelijk om hulp in te roepen om zieke kinderen of slachtoffers van een ontploffing naar het ziekenhuis te brengen...

Er was geen elektriciteit. Dit hebben we allemaal kunnen vaststellen toen we een ziekenhuiszaal binnentraden: onze eerste nacht in Bagdad, de derde februari, hebben we de eerste van een 10-tal ziekenhuiszalen bezocht. Het was gedompeld in duisternis, er waren een 20-tal bedden en maar twee kaarsen. Bij het binnenkomen kon je mensen horen kreunen, anderen kon je horen huilen. Volgens mij waren ze van pijn aan het kreunen en van wanhoop aan het huilen. In deze zaal hebben we namelijk een 11-jarig meisje gezien van wie het rechterbeen afgezet was tot op heuphoogte, zonder verdoving. Ze ijlde en het leek alsof ze glimlachte terwijl ze aan het babbelen was, in het Arabisch natuurlijk, hetgeen vertaald werd. Haar woorden hadden totaal geen zin maar bewezen toch haar toestand.

In een bed lag een jongeman van minder dan 20 jaar, hij was sterk en vier mensen hielden hem vast terwijl men zijn arm opereerde. Ik kan niet zeggen of zijn arm gered werd maar het was schreeuwerig en bloederig!

Op dat ogenblik is een chirurg naar mij toegestapt. Hij had geneeskunde gestudeerd in Groot-Brittannië. Hij wreef zijn handen over elkaar en zei: "Ik vervloek deze handen, zij zijn mijn instrument om te verplegen. Ik ben verondersteld zieken te verzorgen en dat is onmogelijk in zulke omstandigheden... Ik kan deze mensen niet helpen. Ik word 's nachts wakker gedurende de enkele uurtjes die ik kan slapen en ik wrijf mijn handen over elkaar, ik ze niet proper krijgen, ik heb geen zuiver water, ik zit sinds lang zonder handschoenen, ik heb geen alcohol meer, geen ontsmettingsmiddel meer en ik besteed een 18 à 20 uur per dag om van wonde tot wonde te gaan en om mensenlevens te proberen redden en misschien infecties te verspreiden".

Toen we Bagdad verlieten, hebben we een afstand van 3.000 km overbrugd in acht dagen. Ik kan u niet alles vertellen, maar ik zal het volgende voorbeeld aanhalen van het zuiders stadje Diwaniyah. Ik hou ervan te denken dat Diwaniyah Diwan of Divan betekent, een boek van gedichten, de stad van de gedichtenbundel. Het is een stad zonder enig militair belang. Op de hoofdplaats kan men drie kleine vernielde hotels zien. Men kan er ook het station, de spoorwegen, het busstation zien, die ook vernietigd zijn. Men ziet er kantoren, winkels, cafés, advocatenkantoren, dokterskabinetten, alles met de grond gelijk gemaakt.

Die hotels telden elk tussen de 30 en 40 kamers. Men vertelde ons – en God alleen weet dat ik hoop dat het de waarheid was, maar ik heb mijn twijfels – dat er niet veel volk in de hotels was op het ogenblik van de bombardementen. Ze schatten dat een 50-tal mensen omgekomen waren op de hoofdplaats die weliswaar langs twee kanten bestookt werd. Ik weet niet hoe het mogelijk is dat het aantal slachtoffers zo laag was.

Vooraf omdat men ons in Basra en andere plaatsen verteld had dat vluchtelingen meestal de richting van Diwaniyah uitgingen; omdat ze dachten dat er daar geen bombardementen zouden zijn en dat indien deze mensen geen familie of kennissen hadden om bij aan te kloppen, ze verplicht waren in één van die hotels te verblijven.

We hebben 3 of 4 residentiële wijken bezocht die gebombardeerd waren. Hele families waren uitgeroeid. We hebben eveneens de vernietiging van een moskee en twee openbare scholen vastgesteld.

Op onze weg naar het Zuiden kwamen we vernielde vrachtwagens en bussen tegen. Ik had onlangs een interessant geval van een arrest in New York: men moest uitmaken of een aanval tegen een bus die kolonisten vervoert in de bezette gebieden een politieke of een criminele daad was. Het Hof van de VS besloot dat het om een criminele daad ging. Ik had amper twee weken geleden de zaak bepleit bij het tweede Hof van Beroep van de VS en toen ik Irak doorkruiste zag ik veel openbare bussen, makkelijk herkenbaar door de gele, rode en oranje versieringen in elke hoek, die getroffen waren. Ze lagen op de zijkant van de weg en het was onmogelijk om uit te maken hoeveel mensen omgekomen waren behalve als men net na een bombardement toekwam. Het ging om aanvallen tegen openbaar vervoer. Dat kon je allemaal langs de weg bemerken, zelfs taxi's, kleine taxi's. Sommigen vervoerden doodkisten, ze gingen naar heilige plaatsen, de doodkist op het dak; het ging hier over arme mensen die geen auto bezaten, die alles verzameld hadden om hun plicht te vervullen en die beschoten werden, men had ze gebombardeerd!!!

Naar Basra gaan was het ergste. We hadden afgesproken met de gouverneur van de civiele bescherming en hij heeft ons alles verteld wat hij wou zeggen. De civiele bescherming beschikte over vrachtwagens, verder kleine bestelwagens, en achteraan in deze bestelwagens lagen hefboompjes, schoppen, ladders, schijnwerpers, en ander materiaal. Vanaf het moment dat een bombardement werd gemeld, sprongen ze in hun voertuigen en haastten zich naar de plaats. Daar probeerden ze de slachtoffers uit het puin te halen en hen te redden door ze in ziekenwagens of om het even welk beschikbaar voertuig te plaatsen. We hadden met hen afgesproken, om hen deze nacht, onze eerste nacht in Basra, te vergezellen naar elke plaats waar er gebombardeerd zou worden.

In Basra ging geen uur voorbij zonder dat er hevige bombardementen plaatsgrepen. We gingen net ons avondmaal gebruiken in een mooi hotel, de Sheraton Basra geloof ik, langs de Shatt el Arab, waar de Tigris en de Eufraat in elkaar vloeien om in de Arabische Golf uit te monden, een heel mooie plaats. We waren de enigen in het hotel dat al fel beschadigd was. We begonnen net te eten toen er een grote explosie klonk: het raam naast dat goed beschermd was deed "Krrr...!!" en brak zoals het ijs van een ijsberg dat in zee valt... We haastten ons op het dak, het was schemerig en ik zag twee grote zuilen water opstijgen, vlak naast het Universitair Ziekenhuis, daar waar de bommen hun doel gemist hadden en in het water waren terechtgekomen.

Telkens we in ziekenhuizen kwamen, voelden we dat het er erg koud was want er was geen verwarming en de temperatuur schommelde tussen 10°C en 12°C dag en nacht. Buiten was het koud 's nachts en warmer overdag maar binnen was het altijd koud en de meeste mensen hadden wonden waarop ze niet teveel dekens konden verdragen zonder pijn te hebben...

In Basra hebben we meer dan 10 residentiële wijken bezocht. Ik zal er maar twee beschrijven. De eerste was een residentiële wijk met hele mooie standing-huizen die

rond de 200.000 dollar zouden kosten in de VS. 126 van die huizen waren hetzij volledig vernietigd, hetzij zodanig vernield dat het onmogelijk was om ze nog te herstellen. We hebben toen gevraagd hoeveel mensen er de dood gevonden hebben. Wanneer een wijk bombardementen heeft ondergaan, blijven er overlevenden in de buurt, soms een hele rij, soms één persoon, aan beide zijden van de straat om de rovers te verjagen of voor het geval ze gekreun zouden kunnen horen van onder het puin. Ze blijven daar dus staan en je vraagt ze: "Wat is er met dit huis gebeurt?". "Hier zijn menige slachtoffers geweest?".

Van een officiële bron vernamen we dat er in heel de wijk 28 mensen de dood vonden. Men legde ons uit dat deze mensen welgesteld waren en auto's bezaten waarmee ze voor de bombardementen gevlucht zijn. Maar ik stelde vast dat er in een huizenblok negen auto's in de garages stonden. Het waren zware betonnen constructies die tegen de woning stonden. Ze waren in elkaar gezakt en de auto's waren verpletterd; auto's die nergens meer heen konden. Het is mogelijk dat twee auto's gevlucht zijn, ik weet het niet, maar ik kan u vertellen dat in één van deze huizenblokken negen auto's onder het puin bedolven werden en deze mensen zijn niet kunnen vluchten. Uit mijn gesprek met overlevenden heb ik kunnen opmaken dat 250 mensen gestorven zouden zijn. Ik heb een lijst opgesteld per huis om herhaling te vermijden, en dit in de twee wijken.

We zijn toen naar een andere wijk gegaan waar de huizen goedkoper zijn. Daar ging het om rijhuizen met een verdiep. Het was een dichtbevolkte wijk met waarschijnlijk om en bij de 2.000 families die sterk getroffen waren door de bombardementen. Zowat 75 mensen zouden de dood hebben gevonden in 26 families. De Hogere School was in twee gesplitst door de inval van een bom. De Lagere School die zich aan de andere kant van de straat bevond was volledig ingestort. Wat verderop bleef er enkel puin over van een moskee. Een arme familie van 12 personen leefde in een klein vertrek niet ver van de moskee, men vond er 10 lijken. Toen ik daar vertrok wist ik nog steeds niet wat er gebeurd was met de anderen.

We hebben vastgesteld dat alle levensnoodzakelijke installaties systematisch vernietigd werden, de burgerlijke activiteit en de ontwikkeling. Dit alles vormt een oorlogsmisdaad en vormt tevens het bezwarende feit nr. 3 van de eerste akte van beschuldiging tegen de VS door de onderzoekscommissie van het Internationale Gerechtshof. We hebben kunnen vaststellen dat de burgerwijken willens wetens als doelwitten werden gekozen. Het kan niet dat men per ongeluk 10 residentiële wijken raakt en dit Basra alleen, zelfs al zouden 93% van de bommen in het wilde weg vallen dan nog zou dit onmogelijk zijn. Het waren dus inderdaad wel blinde bombardementen. In deze wijken had men her en der gebombardeerd want er waren overal bommen en dat is een oorlogsmisdaad.

Er was een weloverwogen aanval geweest op een fabriek die voedsel voor baby's produceert. Dr. I. Al-Nouri, reeds 10 jaar Chef van de Rode Halve Maan, een merkwaardig man die ik in november ontmoet had en die ik al van vroeger kende, vertelde me dat er sinds 7 februari reeds 3.000 baby's overleden waren door ondervoeding.

Irak heeft 700.000 geboortes per jaar en voert gewoonlijk elke maand 2.500 ton melk en aanvullingen voor zuigelingen in. Tussen 1 november en 7 februari zijn er 17 ton gearriveerd. De nood lag bij de 25000 ton per maand en voor drie maanden en één week had men slechts 17 ton ontvangen, hetgeen de dood veroorzaakte van 3.000 baby's...

De medicatie kwam evenmin aan, hetgeen een misdaad tegenover de mensheid is en bezwarend feit nr. 14 vormt in de in staat van beschuldiging stelling. De getuigenissen die ik afgelegd heb, betreffen in het bijzonder de bezwarende feiten 3, 4, 5 en 14.

Er was eens een Zapoteek van Mexicaanse oorsprong. De Zapoteken leven bij Meetla en andere oude vestigingen. De ouders van deze Indiaan waren overleden toen hij nog een baby was. Hij had het geluk te kunnen overleven in het droge Zuiden. Een Zapoteek zuiver van origine die president van Mexico werd en later een glansrijk advocaat werd. Ik moet u vertellen dat hij helaas de rechten van het Indianenvolk niet heeft verdedigd zoals ik zou hebben gewild. Maar het was een moedig man, deze Benito Water. Hij maakte deze opmerking: "Vrede is het respect voor het recht van de anderen. Enkel door dit recht van de anderen te respecteren, zal men vrede bereiken op deze aarde". Dit is de reden waarom men moet eisen dat de rechten van de volkeren gerespecteerd worden opdat vrede zou heersen.

De organisatie en de moeilijkheden van de hulpverlening

Getuigenis van de Algerijnse Rode Halve Maan en van de Algerijnse Vereniging voor de Rechten van de volkeren.

Verslag door Meester Benabdallah SAID, advocaat bij het Hooggerechtshof van Algerije
15 juni 1991

Terwijl de wereld een zucht van opluchting slaakt en zich zelfs voorbereidt om de internationale ontspanning als gevolg van het positief ontwapeningsakkoord tussen de grootmachten te vieren, gaven de Verenigde Staten en hun bondgenoten zich over aan een schaamteloze aanval tegen het Iraakse en zelfs tegen het Koeweitse volk onder het voorwendsel het internationaal recht te doen respecteren.

Die blinde aanval uitgevoerd door intensieve bombardementen was de ergste schending die de mensenrechten ooit hebben ondergaan.

De aanspraken gemaakt door de een en door de ander om te proberen de genocide te verrechtvaardigen, komen voor als niets anders dan oplichterij.

Terwijl een aanzienlijk aantal gewonden en verminkten nog een ware marteling ondergingen door de vele brandwonden en ander dramatische gevolgen van de bombardementen op centra voor eerste hulp, kwamen vliegtuigen terug om die centra opnieuw te bombarderen. Het resultaat is overduidelijk.

Journalisten en dokters van de Algerijnse Rode Halve Maan hebben de dramatische toestand ter plaatse geconstateerd. De interventie van het Internationale Rode Kruis is erg beperkt geweest door de belemmeringen van de geallieerden, met aan de kop de Verenigde Staten, die tot het embargo hebben besloten. En de internationale hulp is niet meer dan een eendagsvlieg geweest.

Op sommige plaatsen waar alle medische installaties in puin lagen, werden haastig opgetrokken schuilplaatsen evenmin gespaard van de bombardementen.

De begane gruweldaden zijn niet meer dan het resultaat van een gewelddadige, weloordachte en geplande genocide op het Iraakse volk.

1. Dokter Bel Aouene, Voorzitter van de Algerijnse Rode Halve Maan, heeft met eigen ogen gezien hoe op 40 km van de hoofdstad Bagdad op de weg naar Jordanië, kinderen en hun moeders aan flarden gereten naast een rokende, pas gebombardeerde vrachtwagen lagen.

Hij heeft er eveneens de rampzalige toestand kunnen constateren in de sanitaire en andere gebouwen door een gebrek aan hygiëne, medicijnen en medisch materiaal.

2. Mijnheer Ouesti Abdel Malek, journalist en directeur van het Algerijns persagentschap, die op reportage naar Irak was gestuurd, heeft op film kunnen vastleggen dat de stad Feloudja gruwelijke bombardementen heeft ondergaan. Men heeft de indruk dat alles vernietigd was. Overal braken branden uit en deze verspreidden zich over alle huizen. Een school die opgericht was in het noodcentrum, werd vernietigd en de meerderheid van de aanwezigen stierven.

De Iraki's hadden voorzorgsmaatregelen genomen tegen de luchtraids door een systeem van medische hulp op te richten en door ondertussen ook medische voorzieningen te stockeren. De toestand veroorzaakt door de intensieve en gewelddadige bombardementen was echter rampzaliger dan men ooit had kunnen verwachten en de preventieve maatregelen bleken bijna vruchteloos omdat alle installaties bijna compleet waren vernield.

3. Dokters van de Rode Halve Maan stelden vast dat, rekening houdend met de toestand en geconfronteerd met een stroom gewonden, dokters en verplegers zich tot het uiterste hebben ingespannen om het lijden te verzachten en het gekreun van de slachtoffers te doen verstommen. Maar het resultaat van de zorgen was erg beperkt door het gebrek aan medisch materiaal. Alle stocks waren uitgeput en er was vooral een gebrek aan elektriciteit om de apparatuur te doen werken.

Deze situatie blijft voortduren, zelfs lang na het staakt-het-vuren.

De Amerikaanse marine heeft het schip 'Aures' dat een lading van 4.000 ton medicijnen, melk voor kinderen en medisch materieel verscheepte, gepiraaid. Deze piraterij heeft zeven dagen lang geduurd en het is pas na verschillende interventies op alle niveaus dat het schip, nadat het verplicht was geweest terug te keren naar Zaez om een groot deel van het medisch materieel te lossen, uiteindelijk de toestemming kreeg om weer naar de haven van Akba te varen om er te lossen.

Zie eens te meer hoe individuen die wensen de hoeders van de internationale waarheid en de promotoren van de nieuwe wereldorde te zijn, het lijden van een weerloos volk hebben genegeerd.

Erger nog, om hun gruweldaden te verbergen en om de internationale publieke opinie te verhinderen de wreedheden van hun agressie-oorlog te ontdekken, hebben de Verenigde Staten door militaire communiqués, die de pers onder een strenge controle plaatsten en elke waarachtige reportage over de bombardementen verboden, een stroom van verkeerde en vergiftigde informatie losgelaten. Enkel al om die reden zouden de VS en hun Westerse bondgenoten in plaats van als redders van de wereld te worden beschouwd, streng moeten worden veroordeeld voor misdaden tegen de mensheid.

Niet tot ontploffing gekomen geschut

Meer dan 90.000 ton bommen werden op Irak en Koeweit gedropt. Een groot gedeelte bestond uit clusterbommen die honderden kleinere bommen verspreidden. Het House Armed Services Committee werd er onlangs van op de hoogte gebracht dat slechts 7% van de bommen lasergestuurd waren. Andere getuigenissen bevestigen dat de scheepsartillerie, luchtbombardementen en grondartillerie gedurende de 42 dagen oorlog in totaal bijna 600 niet-geëxplodeerde bommen achtergelaten hebben in Irak en Koeweit. Kinderen rapen nieuwsgierig dit niet ontploft tuig op en ondergaan de gevolgen hiervan. Zij worden in stukken gereten of ernstig verminkt. De lokale bevolking knoeit met dit tuig. De afloop kan men wel raden. Men dient hieraan toe te voegen dat naast de explosieven van de Golfoorlog, er ook nog niet ontploft tuig uit de Iraaks-Iraanse oorlog aanwezig is.

Olievlekken

Eerlijk gezegd weten we nog steeds niet wie de olie-installaties en tankers gedurende de Golfoorlog heeft opgeblazen. De VS gaven de Iraki's de schuld, omwille van de tactiek van het aanvallen van tankers tijdens de Iraans-Iraakse oorlog en noemden hen 'eco-terroristen'. Dit lijkt aannemelijk daar President Bush zichzelf als de 'milieu-president' beschouwt. Hoesseins reплик aan het adres van de VS bestond erin hen 'eco-fascisten' te noemen. De retoriek hielp de duizenden zeezoogdieren, vinvissen, vogels, zeldzame koraalriffen en mensen die voor hun levensonderhoud afhankelijk waren van de uitgedunde garnaalindustrie niet. Diersoorten die al op de lijst van bedreigde soorten staan, zijn nu nog meer bedreigd met uitroeiing (zoals de duogong, een soort zeekoe). De olie sijpelt ook door in de bodem en vervuult rivieren en ondergrondse waterbronnen. Ontziltingsinstallaties worden eveneens bedreigd door de olievlek die een lengte van naar schatting zo'n 800 km zou hebben bereikt. Water is een nieuw wapen geworden.

Chemische, biologische en nucleaire produkten

Het lijkt erop dat president Hoessein tijdens de Iraans-Iraakse oorlog een schepping van de CIA was, gezien zijn belangstelling voor chemische en biologische wapentechnologie. Westduitse bedrijven voorzagen hem eveneens van technologie. Het is duidelijk dat de geallieerde troepen Hoessein de wapens die ze hem eerst hadden aangeboden, wilden afnemen. Generaal Schwarzkopf kondigde dus aan dat luchtaanvallen zich zouden concentreren op de chemische, biologische en nucleaire installaties. De chemische wapenfabrieken die we kennen, liggen op 25 km ten Noorden van de heilige Sjiietische stad Samara. Ze produceren fosgeen, tabun en sarin, allemaal zeer toxische produkten, naargelang de blootstelling eraan dodelijk. We zouden graag te weten komen of er chemische stoffen zijn vrijgekomen. De persconferenties van de militairen verstrekten hierover geen enkele inlichting. Er werd enkel gemeld dat de bombardementen zeer succesvol geweest waren.

Toen ik het parlementslid Joseph Kennedy in Massachusetts ontmoette en met hem discussieerde over de strategie om de VS onvoorwaardelijk het verbod op chemische en biologische wapens te doen onderschrijven, hoorde ik op de Canadese radio CBC van een bombardement op een biologische wapenfabriek waar miltvuur (een

ziektekiem die voorkomt bij vee, maar in dit geval genetisch gemanipuleerd) was vrijgekomen en 50 militairen en burgers had gedood. De uitzending vond plaats rond 5 februari. Indien chemische/biologische stoffen op dat moment inderdaad waren vrijgekomen, dan moeten er 'dode zones' geschapen worden om het volk van de besmette omgeving in quarantaine te houden. Het betreft hier een zeer ernstig feit en ik ben woedend dat de regering van de VS er niet in geïnteresseerd is om de waarheid na te gaan, en ze openbaar te maken.

We weten allemaal dat Irak nucleaire installaties heeft. Daarom ook kondigden de VS-generaals aan dat de twee nucleaire installaties buiten Bagdad zouden worden aangevallen. Dergelijk besluit is uitermate onverantwoord wanneer men weet welk een stralingsemissie een bombardement van nucleaire installaties veroorzaakt. Toen generaal Schwarzkopf zegevierend meldde dat de ontmanteling succesvol verlopen was, vroeg niemand van de pers of er radioactief materiaal vrijgekomen was. Onderzoek naar het gebeurde was onmogelijk en de VS zijn niet geïnteresseerd om inspecties toe te laten, wat ook de redenen mogen zijn. We hebben verslagen ontvangen van de Rode Halve Maan waarin er melding is van lage stralingsniveaus aan de grens met Iran, maar deze niveaus zijn te laag om hun bron aan te wijzen.

Conventionele schade

Toen de ontplooiing van de troepenmacht in de herfst van 1990 een aanvang nam, berekenden we de gevolgen die grondtroepen en machines zouden hebben op het kwetsbaar eco-systeem van de woestijn. Ruw geschat produceren 400.000 soldaten 10 tot 12 miljoen gallons (1 gallon = 3,78 liter) afvalwater per dag, wat in bijna 1 jaar tijd oploopt tot 250.000 ton afvalwater. Ironisch genoeg is het leger van de VS verondersteld zich te houden aan het protocol van de EPA (Environmental Protection Agency). De EPA versoepelde echter alle normen en gaf het Pentagon aldus carte blanche om zich van het afval te ontdoen naar eigen oordeel. We spreken hier over ziekten tengevolge van conventionele en toxische lozingen die voor tientallen jaren in het Golfmilieu aanwezig zullen zijn. De CFK's van wapenkoelingssystemen dragen bij tot het broeikaseffect, afbraak van afval is gezien het hete klimaat moeilijk. Door de schade aan de woestijn en aan de niet-bewerkte gronden trekt een nieuw stroom vluchtelingen zich op gang.

Dit is slechts een schets van de secundaire schade. De Golfoorlog verschillende generaties lang blijven nawerken. Ik wil helaas één punt duidelijk stellen: dit Tribunaal zal doeltreffender zijn als adviezen worden gegeven die de internationale instrumenten die beweren het milieu te beschermen, tot een hoger niveau kunnen tillen.

Het wordt tijd dat we het woordgebruik inzake bepaalde tekortkomingen van de internationale overeenkomsten in verband met oorlogsmisdaden herzien. Ik heb het dan meer bepaald over het Protocol nr.1 van de Conventie van Genève betreffende de bescherming van slachtoffers van internationale gewapende conflicten (1977), over de Conventie betreffende het verbod op ieder vijandig gebruik, militair of ander, van technieken die het milieu wijzigen (1977) en over het Protocol nr.3 van de Conventie betreffende onmenselijke wapens (1980). Deze Conventies zitten vol met achterpoortjes, zodat ze in de rechtszaal moeilijk te gebruiken zijn. De inleidende Acte van Beschuldiging van het Tribunaal vestigt de aandacht erop, via de aanklachten 7, 8 en 12, dat er verondersteld wordt dat er voldoende bewijsmateriaal is om aan te tonen dat er misdaden gepleegd zijn (de misdaden tegen het milieu werden overigens zowel door Irak, als door de Verenigde Staten en de geallieerden begaan).

Getuigenis van Patrick SILBERSTEIN, vertegenwoordiger van de Franse organisatie "Rita Network" 14 juni 1991

Ik zal eerst proberen mezelf voor te stellen: ik ben een reserve-officier van het Franse leger en maak deel uit van het redactiecomité van RITAFAX een informatiebulletin dat vooral in Europa maar ook wereldwijd verspreid wordt en dat verslag uitbrengt van de activiteiten van verzet tegen de Golfoorlog door de militairen.

Ik maak een inleidende opmerking die voor u van secundair belang zal zijn maar RITA geen organisatie is die "werkt onder de soldaten" zoals u het zich voorstelt, maar is een vereniging, een beweging die inlichtingen verzamelt. Ik geloof dat dit van bijkomend belang is, maar het is erg belangrijk voor een zeker aantal oren dat naar ons luistert.

Ik zal op deze wijze spreken – zelfs indien ik geen volmacht heb – in naam van een zeker aantal mensen die, in de schoot van de legers van de coalitie, verstoken zijn geweest van zeggenschap. Zoals de Arabische volkeren die geen stem in het kapittel hebben gehad, voor het geheel van de pacifistische krachten die hun zeg niet hebben mogen doen in de radiouitzendingen in onze landen, voornamelijk in Frankrijk. Ik zal spreken in naam van hen die systematisch en permanent de mond gesnoerd worden en die bovendien de instrumenten van deze oorlog zijn geweest.

Zoals Bertold Brecht heeft gezegd, enkele tientallen jaren terug, hebben de soldaten veel voordelen: zij kunnen doden, zij kunnen geweld gebruiken, zij kunnen brand stichten, maar zij hebben ook een ontzettend groot nadeel en dat is dat zij ook kunnen spreken en dat zij ook kunnen denken. En hun woord is erg belangrijk voor ons, die de waarheid zoeken over de oorlogsmisdaden, de waarheid over de misdaden tegen de mensheid en tegen de vrede; en vanuit dat standpunt is hun getuigenis belangrijk omdat ze kunnen getuigen van hetgeen ze gedaan hebben, van wat ze gezien hebben en, vooral, van de bevelen die ze gekregen hebben.

Ik zal dus verslag uitbrengen over vier concrete punten.

Het eerste van deze punten betreft de getuigenissen die wij verzameld hebben, op ons gebied, van GI's die terug kwamen van de grondgevechten en die ons hebben medegedeeld wat zij gezien hebben en wat zij gedaan hebben, nadat ze mondelinge bevelen gekregen hadden van hun hiërarchische superieur. Zo hebben zij getuigd van de executie van Iraakse soldaten die op het punt stonden zich over te geven, die naar hen toe kwamen, met opgeheven armen, een terechtstelling die werd uitgevoerd met

een automatisch wapen en ik haal de kalibers van deze wapens aan, niet om de "militaire expert" te spelen, maar enkel om een concreet element aan te dragen voor het waarheidsgetrouwe van deze getuigenissen, deze wapens waren 7,62 en 20 mm wapens. Zij hebben ook gezien dat officieren andere Iraakse gevangenen terechtstelden met anti-tankraketten. Een ooggetuige heeft gesproken over honderden, misschien duizenden Iraakse soldaten die werden neergemaaid terwijl zij zich overgaven. Ik vermeld tussendoor dat deze informatie in de Duitse Bondsrepubliek rondgegaan is, in de schoot van de middens voor hulp aan de Amerikaanse oorlogstegenstanders, dat deze informatie enkele weken geleden aan het Europese parlement werd gegeven ter gelegenheid van een vergadering georganiseerd tegen de oorlog door de Europarlementairen. Het gerucht doet de ronde, en men moet goed begrijpen dat het maar een gerucht is, het is zeer belangrijk dat dit kan worden nagetrokken, dat de Amerikaanse militaire autoriteiten, langs niet officiële maar wel bevoegde weg, vonden dat er teveel krijgsgevangenen waren en dat men dat aantal vanuit dat standpunt zo veel mogelijk moest reduceren. Dus, dat is het eerste element dat door ooggetuigen gerapporteerd werd en dat nagetrokken is, dat ook vermeld is door Philippe AGEE, tijdens een persconferentie in New York, Philippe AGEE is een schrijver is gespecialiseerd in de problemen van de geheime diensten.

Tweede punt: duizenden Iraakse soldaten die gestorven zijn in het gevecht, zijn begraven, met behulp van een bulldozer, in massagraven. En dit is een zeer duidelijke schending van de internationale conventies op het gebied van oorlog, die nauwkeurig uiteenzetten dat bij het begraven van soldaten die gestorven zijn in het gevecht, de identiteit moet achterhaald worden en de persoonlijke bezittingen moeten verzameld worden. Dit is dus het tweede element, nagetrokken en gesteund door getuigen.

Derde punt: Iraakse soldaten die de oproepen van de coalitie beantwoord hadden en hun eenheden verlieten; ik herinner U eraan dat de coalitie, vanuit de lucht, duizenden en duizenden pamfletten verspreid heeft die de Iraakse soldaten opriepen om te deserteren. Veel van deze soldaten die daadwerkelijk gedeserteerd waren en zich bij de Amerikaanse eenheden aangesloten hadden, werden op het moment van de overeenkomsten betreffende het staakt-het-vuren, aan hun officieren, van hun oorspronkelijke legerafdeling teruggegeven, dit in overeenstemming met deze overeenkomsten, en U kunt zich perfect het lot voorstellen dat hen toebedeeld werd.

Vierde punt: het Handvest van Nürnberg bepaalt nauwkeurig dat militaire personeelsleden de verplichting hebben ongehoorzaam te zijn aan onwettige bevelen, net zoals het Amerikaanse en het Franse militaire reglement dergelijke omstandigheden voorzien trouwens. Professor BOYLE heeft dit verklaard voor een krijgsraad waarvan de zitting het proces over de desertie van kapitein Yolanda HUET-VAUGHN voorafging. Yolanda HUET-VAUGHN is arts en kapitein in het Amerikaanse leger, reserviste en zij heeft geweigerd naar de Golf te vertrekken, zij heeft haar oproep om de wapenen op te nemen en om naar de Golf te vertrekken genegeerd. Vandaag wordt zij, zoals zovele anderen, beschuldigd van desertie. Zij heeft uitgelegd dat zij weigerde aan deze oorlog deel te nemen op basis van twee punten: als burger van de Verenigde Staten en als arts. En zij heeft drie elementen aangedragen op grond waarvan zij weigerde aan deze oorlog deel te nemen:

- zij wist, zij zag en zij hoorde, voor het losbarsten van de vijandelijkheden, namelijk vanaf augustus en september 1990, dat de oorlog die zich zou ontketen een slachting zou zijn waarvan burgerdoelwitten de voornaamste slachtoffers zouden zijn;
- tweede motief waarop zij haar weigering baseerde: de bevelen die zij had gekregen bepaalden dat zij bij de verzorging van gewonden de soldaten voorrang moest verlenen boven de burgers, of, zoals men het in de Franse pers en ik geloof ook in de

internationale pers noemt: boven de zijdelingse schadegevallen en dat is natuurlijk volledig in tegenspraak met de elementaire medische ethiek;

- derde reden die haar weigering motiveerde: de verplichte inenting van Amerikaanse soldaten tegen verschillende giften die verondersteld werden vervat te zijn in de Iraakse biologische wapens; inenting die uitgevoerd werden zonder de goedkeuring van de betrokkenen en zonder dat de vaccins voldoende uitgetest waren zoals om het even welk vaccin moet zijn alvorens toegediend te worden. Wij hebben vandaag natuurlijk geen enkel bewijs omtrent deze situatie, maar we moeten deze bewijzen zoeken en het woord van de militairen die geweigerd hebben aan deze oorlog deel te nemen is natuurlijk zeer belangrijk om deze te verzamelen.

We weten bij voorbeeld vandaag dat tijdens de oorlog in Vietnam talrijke Amerikaanse soldaten, in mindere mate natuurlijk dan de Vietnamese bevolkingsgroepen, het slachtoffer zijn geweest van hun Orange agent, en dat nog regelmatig honderden onder hen sterven aan kanker en andere ziekten en dat er op dit moment hierover rechtszaken gevoerd worden in de Verenigde Staten.

Om te besluiten zal ik een enkele beschouwing maken. Gemiddeld duizend leden van het V.S.-leger, zonder te spreken over de Franse, de Spaanse of de Engelse soldaten, zijn onderworpen aan militaire rechtbanken, voor desertie, voor afwezigheid zonder toestemming, voor weigering te gehoorzamen. Een duizendtal wachten op het statuut van gewetensbezwaarde dat hen waarschijnlijk geweigerd zal worden. Daarom is vandaag de strijd voor amnestie voor deze oorlogstegenstanders, hun politieke verdediging, hun juridische verdediging een geweldige inzet voor de democratie, maar ook voor de waarheid over deze oorlog. Ik besluit met een citaat van Jef PATERSON die een van de eerste oorlogstegenstanders was, omdat hij lid was van het marinierscorps dat gelegerd was op Hawaii. Hij is op de landingsbaan gaan zitten en heeft geweigerd te vertrekken; hij verklaarde: "Wij hebben in godsnaam verklaard dat we niet zullen gaan, omdat we tegen de overheersing van de natuurlijke grondstoffen door de Verenigde Staten zijn, omdat wij deze onrechtvaardige oorlog verwerpen, omdat wij weten wat de Verenigde Staten met dit soort oorlog beoogt. Wij verzetten ons tegen de VS-heerschappij, om deze oorlog en de volgende die reeds voorbereid wordt, te stoppen. Wij zijn dus de eerste verdedigingslinie geworden voor de volkeren van de Derde Wereld"

We moeten aan deze tientallen en tientallen mannen en vrouwen denken die zich in de militaire gevangenschappen bevinden, we moeten hen helpen zich te organiseren, deze gevangenschappen te verlaten, omdat dat voor ons, nu, een geweldige uitdaging is voor de democratie en voor de vrede. Dank U.

PRODUCTIE 8

Geschäftsnummer:

B 8 Da 1045/93
3 59 77928/93
B 8 (840) Ca 1039/96
B 8 Ca 1037/96

Amtsgericht Stuttgart

Im Namen des Volkes

Urteil

In der Strafsache gegen.

1. K K

deutsche Staatsangehörige

2. M R

deutscher Staatsangehöriger

3. E R geb.

deutscher Staats-
angehöriger

4. J S geb.

deutscher Staatsan-
gehöriger

5. Dr. W 3 geb.
wohn.

deutscher Staatsangehöriger

6. M W geb.

Staatsangehörige , deutsche

7. M K

deutscher Staatsangehöriger

wegen gemeinsamer Sachbeschädigung

Das Amtsgericht Stuttgart hat in der Sitzung vom 28.10.1996,
an der teilgenommen haben

Richter am Amtsgericht Wolf
als Strafrichter

Staatsanwältin H
als Beamtin der Staatsanwaltschaft

Justizsekretärin Z
als Urkundsbeamtin der Geschäftsstelle

für Recht erkannt:

Die Angeklagten werden

f r e i g e s p r o c h e n .

Die Kosten des Verfahrens und die notwendigen Auslagen der
Angeklagten werden der Staatskasse auferlegt.

GRÜNDE:

I.

In der zugelassenen Anklage der Staatsanwaltschaft Stuttgart vom 10.05.1993 wurden den deutschen Staatsangehörigen K. K. M. R. E. R. J. S. Dr. W. S. M. W. und M. K. rechtlich selbständige Vergehen der gemeinschaftlichen Sachbeschädigung und des gemeinschaftlich begangenen Hausfriedensbruch gemäß §§ 25 Abs. 2: 53: 123: 303 StGB zur Last gelegt.

Es wurde ihnen vorgeworfen, diese Tatbestände dadurch verwirklicht zu haben, daß sie aufgrund gemeinschaftlichen Willensentschlusses

1. am 24. 12. 1992 gegen 10.30 Uhr mit Ausnahme des Angeklagten K. der als sogenannter „Unterstützer den anderen Angeklagten nur psychische und verbale Unterstützung geleistet habe, den Zaun nahe des Gebäudes 2347 der Patch Barracks in Stuttgart-Vaihingen mit Zangen aufschnitten, und anschließend

2. bis auf den Angeklagten K. der auch hierbei wiederum psychische und verbale Unterstützungsleistungen erbracht habe, alle Angeklagten das Gelände der Patch Barracks betraten, um dort ein Transparent aufzuhängen, Blumenzwiebeln zu stecken sowie ein Kreuz und Kerzen aufzustellen.

Darüber hinaus wurde M. R. im form- und fristgerecht angefochtenen Strafbefehl des Amtsgericht Stuttgart vom 20.03.1996 und Dr. W. S. im Strafbefehlsantrag vom 14.03.1996 jeweils eines weiteren gemeinschaftlichen Vergehens der Sachbeschädigung in Tateinheit mit Hausfriedensbruch angeklagt. Beiden Klagen lag folgender Sachverhalt zugrunde:

„Am Sonntag, dem 06. August 1995, fand vor dem Haupttor der Patch-Barracks in Stuttgart in der Zeit von 08.00 Uhr bis 09.00 Uhr eine angemeldete Versammlung - Mahnwache - anlässlich des 50. Jahrestages des Atombombenabwurfs auf Hiroshima statt, an der etwa 60 bis 70 Personen teilnahmen. Für die Zeit nach der Veranstaltung war in den Medien eine sog. Entzäunungsaktion angekündigt, wobei geplant war, daß der die Patch-Barracks umgebende Zaun an einigen Stellen mit mitgeführten Bolzen- und Seitenschneidern durchtrennt werden, und die Kundgebung im Bereich der Kaserne fortgeführt werden sollte. Bis gegen 10.00 Uhr gelangten 23 Personen - darunter der Angeklagte - in bewußtem und gewolltem Zusammenwirken in das Gelände der Patch-Barracks, nachdem zuvor einige der Beteiligten dem gemeinsamen Tatplan entsprechend Löcher in den Zaun geschnitten hatten. Der Angeklagte wurde daraufhin vorläufig festgenommen und nach Erhebung der Personalien wieder freigelassen.“

II.

Die Angeklagten engagieren sich seit langer Zeit in der Friedensbewegung gegen das atomare Wettrüsten und für eine weltweite Abrüstung. Sie sind der Auffassung, daß der Rüstungswahnsinn eine gigantische Vergeudung geistiger und materieller Ressourcen darstelle und von ihm eine tödliche Gefahr für Mensch und Natur ausgehe. Die Welt brauche Abrüstung, wenn sie überleben und mit den Herausforderungen des Hungers, der Unterentwicklung und der Umweltzerstörung fertig werden will.

Die Angeklagten sind der Auffassung, daß von deutschem Boden immer noch eine tödliche Bedrohung für viele Menschen ausgehe. Hierfür trügen die Menschen in Deutschland politische und moralische Mitverantwortung. Die Bundesrepublik trage insbesondere deshalb eine Mitverantwortung für die Militäraktionen der amerikanischen Streitkräfte, da diese von deutschem Boden aus operierten.

Das Zentrum dieser Bedrohung befindet sich nach Auffassung der Angeklagten in den Patch Barraks in Stuttgart-Vaihingen, die mit dem EUCOM das Hauptquartier der US-Streitkräfte für Europa, den Mittelmeerraum und den Mittleren Osten beherbergen.

Von hier aus würden die militärischen Operationen der US-Streitkräfte geplant. Im Spannungsfall übernehme das EUCOM die Führung der Kriegshandlungen der US-See-, Land- und Luftstreitkräfte vom Nordcap bis zum Mittleren Osten, vom Atlantik bis zum Schwarzen Meer.

Im Golfkrieg habe das EUCOM eine herausragende Rolle gespielt. Nahezu der gesamte Nachschub der Unternehmen „Wüstenschild“ und „Wüstensturm“ sei von dort gesteuert. 95 Prozent der Lufttransporte, 85 Prozent der Seetransporte seien vom EUCOM aus geleitet worden. 90 Prozent aller im Golfkrieg eingesetzten Kampfflugzeuge seien aus diesem Bereich gekommen.

Darüber hinaus unterstehe dem EUCOM auch die Einsatzplanung für die in Europa stationierten Atomwaffen.

Die Angeklagten sind der Auffassung, das EUCOM müsse abgerüstet und umgewidmet werden von einer tod- und leidbringenden Militärzentrale in ein Ausbildungszentrum für nationale und internationale gewaltfreie Konfliktaustragung.

Sie haben sich deshalb in der Aktivistengruppe „EUCOMmunity“ zusammengeschlossen, die bereits im Herbst 1990 und im Frühjahr 1991 symbolisch und konkret mit dem Abbau des EUCOM begonnen hat, indem sie den Zaun teilweise entfernt haben und in das Gelände eingedrungen sind, um dort ein Fest der Hoffnung zu feiern und Zeichen des Lebens zu setzen.

Eine solche Aktion planten die Angeklagten auch für die Weihnachtszeit 1992. Diese wurde öffentlich angekündigt. Zuvor richteten Sie an den Kommandeur des EUCOM am 21.12.1992 folgenden Brief:

„Sehr geehrter Herr Shalikashvili,

wir sind eine kleine Gruppe von Friedensfreunden, die in den nächsten Tagen illegal das Gelände des EUCOM betreten werden, um dort eine Andacht abzuhalten. Wir wollen damit unsere Forderung bekräftigen, das EUCOM in eine zivile Einrichtung umzuwandeln, d.h.

- in einen Zufluchtsort für Kriegsflüchtlinge, Wirtschaftsflüchtlinge und zu Unrecht Verfolgte,
- in eine Begegnungsstätte für verfeindete Gruppen, Völker, Klassen, Rassen und Kulturen und
- in einen Ort, wo gewaltfreie Konfliktaustragung erforscht, gelehrt und gelernt werden kann.

Wir wollen, mit einem Wort, unsere Forderung bekräftigen, das Todesland EUCOM, von dem Zerstörung und Verderben ausgeht, in Lebensland umzuwandeln.

Wir werden niemanden bedrohen, gefährden, beleidigen oder verletzen. Wir werden nicht versuchen, den Folgen unseres Handelns in der Öffentlichkeit und vor Gericht zu entziehen. Wir werden vielmehr auf dem Gelände bleiben und unsere Festnahme erwarten.

Es ist uns wichtig, daß Sie die Motive und Ziele unserer Aktion verstehen, auch wenn Sie sie nicht billigen. Wir glauben erkannt zu haben, daß Gewalt kein geeignetes Mittel ist, Konflikte zu lösen. Sie verschlimmert das Übel nur, das sie heilen soll. Ebenso gut könnte man Öl ins Feuer gießen, um zu löschen. Das gilt auch und ganz besonders für militärische Gewalt.

Die vielen blutigen Kriege dieses Jahrhunderts haben der Welt keinen Frieden gebracht, im Gegenteil. Wir wissen, in welchem Maße gerade Deutschland für diese Kriege mitverantwortlich ist. Das lastet schwer auf unserem Gewissen.

Der Kalte Krieg und der damit verbundene Rüstungswettkampf hat nicht nur die Wirtschaft der ehemaligen Sowjetunion ruiniert und die Völker des Ostens ins Elend gestürzt, er hat auch die Wirtschaft der USA beeinträchtigt. Die Sozialausgaben wurden zugunsten der Militärausgaben gekürzt und damit die Ursache für neue innere und äußere Konflikte geschaffen.

Die Atomwaffen und andere Massenvernichtungsmittel bedrohen die Welt heute mit totaler Vernichtung. Diese Bedrohung besteht auch nach dem Ende des Kalten Krieges fort. Deshalb glauben wir, daß die Friedensarbeit fortgesetzt werden muß, bis alle Massenvernichtungswaffen geächtet sind. Die weltweiten Militärausgaben von einer Billion Dollar sind eine der Hauptursachen für die Armut in den USA, in den Ländern des Ostens und in der Dritten Welt, ganz zu schweigen von der Verschwendung von Rohstoffen und Arbeitskraft sowie der damit verbundenen Umweltzerstörung. Durch Atomtests, Uranbergbau und Unfälle sind bereits 30 Millionen Menschen in ihrer Gesundheit schwer geschädigt oder getötet worden.

Wir wenden uns insbesondere gegen das EUCOM, weil von hier aus

- Kriege geplant, vorbereitet und kommandiert werden (z.B. der Überfall auf Libyen 1986 oder der Golfkrieg 1991)

- die Aufstellung und der Einsatz von Atomwaffen kommandiert wird.

Ganz besonders quält uns der Gedanke an die Opfer des Golfkriegs vom Januar und Februar 1991. Durch diesen Krieg und seine Folgen, namentlich die Zerstörung der Infrastruktur und das noch immer andauernde Embargo, haben nahezu eine Million Menschen, vor allem Kinder, ihr Leben verloren. Wir empfinden keine Sympathien für einen Diktator wie Saddam Hussein und seine Helfer, aber wir sind überzeugt, daß es andere, weit weniger blutige Mittel gegeben hätte, um ihm das Handwerk zu legen, z.B. ein umfassender Boykott der irakischen Ölproduktion.

Was wir tun wollen ist angesichts dessen, was getan werden mußte, beschämend gering. Es ist nur wenig mehr als nichts. Dennoch wollen wir mit unserer Aktion ein Zeichen der Hoffnung setzen, der Hoffnung

- daß wir es lernen, mehr zu wagen als wir bisher gewagt haben, so wie es Ihr Landsmann Daniel Berrigan SJ in dem beiliegenden Faltblatt beschreibt;

- daß in unserem Volk und bei Ihnen die Einsicht wachsen möge, daß (militärische) Gewalt keine Konflikte zu lösen vermag.

Es gibt ein wachsendes Bewußtsein für die politischen Veränderungen in der Welt. Abrüstung scheint möglich. Doch ist noch viel mehr Abrüstung nötig, wenn die Welt überleben soll. Wir hoffen, daß wir eines Tages Mitstreiter finden. Wir hoffen, daß es uns gelingt, das Gewissen der Öffentlichkeit, der Politiker und nicht zuletzt Ihr Gewissen zu erreichen.

Über ein Gespräch mit Ihnen oder mit einem Ihrer Vertreter würden wir uns freuen, ebenso über eine Antwort auf unseren Brief."

Die Angeklagten wollten diesen Brief einige Tage vor der Aktion persönlich überbringen. Die Annahme wurde vor dem Kasernentor verweigert. Sie übersandten den Brief dann mit der Post. Eine Antwort oder Reaktion haben sie nicht erhalten.

Am 24.12.1992 durchschnitten die Angeklagten den Maschendrahtzaun und begaben sich auf das Gelände dahinter. Sie zelebrierten eine Andacht und sangen Lieder. Bemerkt wurden sie nicht.

Nach längerem Warten wandte sich der Angeklagte K, der sich weder am Durchschneiden des Zaunes beteiligt noch das Kasernengelände bislang betreten hatte, an den Posten am Haupttor, um diese über die Aktion zu unterrichten. Zusammen mit den Soldaten, die den Angeklagten K bat, als Dolmetscher und Vermittler zu fungieren, ging dieser zum Aktionsort, wo die anderen warteten. Die deutsche Polizei wurde benachrichtigt. Diese nahm die Aktivisten fest.

Der zuständige Standortkommandeur stellte gegen alle Beteiligten am 20.01.92 auf die Nachfrage der Polizei Strafantrag. Der am Zaun entstandene Schaden wurde von der Polizei auf ca. 150,- DM geschätzt, später dann auf 460,- DM beziffert.

Auch der Aktion vom 06.08.1995 ging eine Ankündigung über die Medien und ein Schreiben an den Befehlshaber des EUCOM voraus. Versammlungsbehörde und Polizei waren nicht nur über die geplante Mahnwache, sondern auch über die erneute Entzündungsaktion unterrichtet, deren Vorgängerin im Jahr zuvor zwar ebenfalls ein Ermittlungsverfahren nachsichzog, das aber von der Staatsanwaltschaft eingestellt worden war.

In dem Offenen Brief vom 06.03.95 werden die Gründe und Ziele der Angeklagten erläutert. Unter anderem ist dort ausgeführt:

„Wir haben uns heute zusammen mit anderen am EUCOM versammelt. Wir gedenken der Opfer von Hiroshima. Wir verbinden uns mit den Menschen, die heute in aller Welt für die völlige Abschaffung von Atomwaffen öffentlich eintreten.

Wir wollen in einer gewaltfreien Aktion den Zaun, der das Gebiet abtrennt, von dem die Todesdrohung ausgeht, aufschneiden, auf das Gelände gehen und zusammen mit den Soldaten und anderen BewohnerInnen der Kaserne dort lebendigen Samen in die Erde legen, Papierkraniche, die japanischen Friedenssymbole, anbringen und ein Fest des Friedens feiern.

Wir bitten Sie: Setzen auch Sie sich dafür ein, daß die atomare Bedrohung aus der Welt verschwindet, helfen Sie mit, daß weltweit keine Atomtests mehr durchgeführt werden und ein umfassender Atomteststopp-Vertrag abgeschlossen wird.

Arbeiten Sie dafür, daß Atomwaffen geächtet und in Zukunft weder hergestellt noch aufgestellt werden.

Engagieren Sie sich, daß die Kommandozentrale des Todes in Stuttgart in eine Einrichtung für das Leben umgewandelt wird.“

Entsprechend dieser Ankündigung haben die Angeklagten gehandelt. Eine Schadenshöhe konnte nicht festgestellt werden. Das EUCOM hat bis heute eine Schadenswiedergutmachung nicht verlangt. Der Schaden war jedoch nicht hoch, zumal einige der Aktivisten auf das Gelände gelangen konnten, ohne den Zaun zu beschädigen.

Allerdings wurde wiederum auf die Nachfrage der deutschen Polizei Strafantrag wegen Sachbeschädigung und Hausfriedensbruches gestellt.

III.

Der festgestellte Sachverhalt wurde von den Angeklagten freimütig eingeräumt. Sie haben mit Ausnahme des Angeklagten K in beiden Fällen gemeinschaftlich die Tatbestände der Sachbeschädigung gemäß § 303 Abs. 1 StGB und des Hausfriedensbruchs gemäß § 123 Abs. 1 StGB verwirklicht.

Der Angeklagte K. war zwar an der Vorbereitung der Weihnachtsaktion 1992 beteiligt. Auch hat er den Brief an den Standortkommandeur mitunterschieden. Einen irgendwie gearteten Tatbeitrag vor Ort hat der Angeklagte nicht geleistet. Er hielt sich vor dem Kasernengelände auf und hat die Aktion seiner Freunde, die er billigte, beobachtet. Erst an Ort und Stelle entschloß sich der Angeklagte deren Aufenthalt zu „verraten“. Er gelangte mit Zustimmung der Hausrechtsinhaber auf das Kasernengelände und hielt sich dort mit deren Einwilligung auf.

Ein objektiver Beitrag des Angeklagten zu den Ausführungshandlungen der anderen ließ sich demnach nicht feststellen. Auch hatte der Angeklagte keine Herrschaft über das Handeln der anderen. Die Billigung deren Verhaltens vermag eine Beteiligung des Angeklagten K. als Täter oder Gehilfe nicht zu begründen.

Allerdings ist das Verhalten aller Angeklagten aus anderen Gründen nicht strafbar. Sie haben in einem sogenannten Defensivnotstand gehandelt. Ihr Verhalten ist gemäß § 228 BGB gerechtfertigt.

1.
Nach § 228 BGB ist es erlaubt, eine fremde Sache zu beschädigen oder zu zerstören, um eine von dieser selbst drohende Gefahr abzuwenden.

Die Defensivnotstandsmerkmale sind:

- drohende Gefahr für ein rechtlich geschütztes Interesse, wobei auch ideelle Güter und die Rechtsgüter der Allgemeinheit wie Lebensmittelversorgung oder das Bestandsinteresse des Staates notstandsfähig sind;
- die Gefahr darf nicht anders abwendbar sein;

- der Notstandseingriff richtet sich gegen die Interessensphäre, aus der die Gefahr herrührt;
- die beeinträchtigten Interessen dürfen die geschützten nicht wesentlich überwiegen.

Zwar rechtfertigt § 228 BGB seinem Wortlaut nach nur einen Defensivnotstandseingriff in Sachen. Bei Bejahung der weiteren Notstandsvoraussetzungen ist danach nur die Beschädigung oder Zerstörung einer Sache, also das Aufschneiden des Zaunes, abgedeckt.

Allerdings ist dem Grundgedanken dieser Bestimmung zu entnehmen, daß ein Notstandseingriff in die Sphäre, aus der die Gefahr herrührt, unter den sonstigen in § 228 BGB geregelten Voraussetzungen auch dann gerechtfertigt ist, wenn der Eingriff in andere Rechtsgüter vorgenommen wird (Hruschka, NJW 1980, S. 22). Danach ist auch der Eingriff in das Hausrecht gerechtfertigt, sofern die Notstandsvoraussetzungen nach § 228 BGB im übrigen vorliegen.

Die Gefahr braucht nicht beim Eingreifenden zu drohen. Auch das Tätigwerden für andere, deren rechtlich geschützte Interessen in Gefahr sind, ist als Nothilfe gestattet.

2.

Eine Gefahr droht, wenn der Eintritt eines Schadens wahrscheinlich ist

Das bedeutet jedoch nicht, daß der Schadenseintritt zeitlich unmittelbar bevorstehen muß. Hinsichtlich des Zeitpunkts, für den der Schadenseintritt zu besorgen sein muß, reicht es aus, daß irgendwann, vielleicht erst nach Jahren, aber freilich in überschaubarer Zukunft mit diesem Ereignis zu rechnen ist.

Kann eine Gefahr sich jederzeit verwirklichen, so darf der Notstandseingriff unter diesem Gesichtspunkt vorgenommen werden, da der Schaden dann ja auch in aller Kürze eintreten kann.

Die Wahrscheinlichkeit des Schadenseintritts ist dann zu bejahen, wenn bei natürlicher Betrachtung nach der Lebenserfahrung die Befürchtung, die Gefahr werde sich verwirklichen, begründet ist. Die bloße oder theoretische Möglichkeit eines Schadens ohne Realitätsbezug kann die Befürchtung seines Eintritts ebenso wenig begründen wie reine Spekulationen, außergewöhnliche Empfindsamkeiten oder gar neurotische Ängstlichkeit.

Die Gefahrenprognose der Angeklagten ist realistisch, ihre Befürchtungen ernsthaft und begründet, zumal anerkannt ist, daß dann, wenn es um den Schutz besonders hochwertiger Rechtsgüter geht, schon eine entferntere Möglichkeit des Schadenseintritts ausreicht.

a. Die Angeklagten bestreiten die Legitimität der Produktion, der Erprobung, des Bereithaltens, der Drohung mit und des Einsatzes von Atomwaffen.

Das Vorgehen richtet sich gegen eine sächliche Einrichtung der europäischen Befehlszentrale der US-Streitkräfte als Teil eines hochtechnisierten Waffensystems und der darauf abgestimmten Einsatzstrategie, die auf der Abschreckungsdoktrin basiert.

Sie halten Atomwaffen und die ihrer Entwicklung und Verwendung dienenden Einrichtungen, verkörpert im EUCOM, nach völkerrechtlichen Grundsätzen für illegal.

Das Gericht teilt diese Auffassung von der Völkerrechtswidrigkeit der Nuklearbewaffnung und wird darin bestätigt

- einerseits durch die gutachterlichen Ausführungen des Sachverständigen Dr. iur. Norman Paech, Professor für öffentliches Recht an der Hochschule für Wirtschaft und Politik Hamburg, der vom Gericht beauftragt wurde, über die Völkerrechtsverträglichkeit der Nuklearbewaffnung und der diesbezüglichen Strategien ein schriftliches Gutachten zu erstellen,

- und andererseits durch eine Entscheidung, die der Internationale Gerichtshof in Den Haag in einem von der UN-Generalversammlung angestrebten Gutachten-Verfahren nach Art. 96 Abs. 2 der UN-Charta am 08.07.1996 getroffen hat, und die der Sachverständige während der Beweisaufnahme in der Hauptverhandlung in seine Erläuterungen miteinbezogen hat.

Ausgehend von den allgemeinen gewohnheitsrechtlichen Grundsätzen des Völkerrechts, deren Regelcharakter und Gültigkeit ernsthaft nicht in Zweifel gezogen wird, wonach

- in einem bewaffneten Konflikt die am Konflikt beteiligten Parteien kein unbeschränktes Recht in der Wahl der Methoden und Mittel der Kriegführung haben;

- und es verboten ist

1. Waffen oder Taktiken zu gebrauchen, die unnötige oder übertrieben schwere Verwüstungen und Leiden verursachen;
2. Waffen oder Taktiken zu gebrauchen, die wahllos Verletzungen unter Kombattanten wie Nicht-Kombattanten, militärischem und zivilem Personal verursacht
3. Waffen oder Taktiken zu gebrauchen, die weitgestreute, lang andauernde und schwere Schäden an der natürlichen Umwelt verursachen;
4. Verteidigungs- oder Vergeltungsmaßnahmen (Repressalien) zu ergreifen, die dem Grundsatz der Verhältnismäßigkeit widersprechen;
5. die territoriale Integrität neutraler Staaten zu verletzen;
6. Gift in den verschiedensten Formen im Krieg zu benutzen.

sind die Androhung und der Gebrauch von Atomwaffen generell völkerrechtswidrig.

Nach den Ausführungen des Sachverständigen ist der Ersteinsatz nuklearer Waffen in jedem Fall illegal. Darüber hinaus stellt der Sachverständige fest, daß der besondere und einmalige Charakter der Nuklearwaffen - gleichgültig ob in ihrer kleinsten verfügbaren oder zerstörerischsten Variante - diese zu einem Mittel der Kriegführung macht, dessen Einsatz fundamentale Prinzipien des Völkergewohnheitsrechts verletze. Dazu gehörten neben den zuvor genannten Grundsätzen auch das Genozidverbot und die Verpflichtung zur Versorgung der Überlebenden.

Alle diese Gebote und Verbote würden durch den Einsatz von Nuklearwaffen und dessen Androhung verletzt, wobei der besondere Charakter der Nuklearwaffen sowie die militärstrategischen Konzepte ihres Einsatzes es mit sich brächten, daß bereits die Produktion und die Stationierung als besondere Form der Androhung mit den Grundsätzen des humanitären Völkerrechts und insbesondere dem übergeordneten Ziel der Friedenssicherung nicht in Übereinstimmung stünden.

Im Gegensatz zum Sachverständigen, der den Atomwaffeneinsatz auch in einer Ausnahmesituation völkerrechtlich nicht zu rechtfertigen vermag, konnten die Richter des IGH weder positiv noch negativ definitiv feststellen, ob der Einsatz oder die Androhung des Gebrauchs von Atomwaffen ausnahmsweise in einer für einen Staat existenzgefährdenden extremen Notsituation rechtmäßig oder rechtswidrig wäre.

Da es jedenfalls seit Beendigung der Ost-West-Konfrontation in Europa eine solche Extremsituation mit Ausnahmecharakter nicht mehr gibt, ist die Stationierung von Atomwaffen und die Aufrechterhaltung der zu ihrem Einsatz notwendigen Einrichtungen nicht (mehr) zu rechtfertigen. Gleiches gilt für die darauf abgestimmte Militärstrategie, zu der für die US-Streitkräfte wie auch für die NATO nach wie vor die Option gehört, gegebenenfalls Nuklearwaffen als erste einzusetzen.

Das Vorgehen der Angeklagten ist demnach gerichtet gegen einen Zustand der Mißachtung völkerrechtlicher Normen, die gerade dem Schutz des Menschen und seiner Umwelt zu dienen bestimmt sind.

Aus dieser Negation grundsätzlicher, im Völkerrecht verankerter und allgemein anerkannter Prinzipien, deren Verletzung an anderer Stelle zumindest partiell auch als Verbrechen gegen die Menschlichkeit bezeichnet werden, ergeben sich die von den Angeklagten beschriebenen Gefahren für ihre und ihrer Mitmenschen Gesundheit und Leben, gleichgültig ob Freund oder Feind, für die Biosphäre, für den inneren und äußeren Frieden, für die Verfassung und den Bestand der Demokratie und für diese Welt überhaupt.

Die Begehung von Verbrechen und die permanenten Vorbereitungen dazu begründen die Annahme einer Gefahr mit einer Schadenseintrittswahrscheinlichkeit, die Rettungsmaßnahmen grundsätzlich legitimiert.

Es ist schwerlich davon auszugehen, daß die Bereitstellung und der Umgang mit grundsätzlich nicht genehmigungsfähigen Waffen auf einem Grundstück nebenan - also die illegale Betätigung im Deliktsbereich des Waffen- und Kriegswaffenkontrollgesetzes - in einem Nachbarrechts- oder Polizeirechtsstreit nicht als Gefahr (an-)erkannt würde, die die Nachbarn oder die Allgemeinheit, jedenfalls soweit sie von den Auswirkungen betroffen sein kann, nicht hinzunehmen brauchen. Weshalb dies vorliegend ganz anders sein soll, ist nicht ersichtlich.

b. Atomwaffen stellen nicht erst dann eine Gefahr dar, wenn ihr Einsatz bevorsteht. Sie erweisen sich schon im Entstehen und durch ihre bloße Existenz als vielfältige Schadensursachen und ein permanenter Gefahrenherd. Die von der Anhäufung nuklearer Massenvernichtungswaffen auf Mensch, Tier und Umwelt ausgehenden nachteiligen Wirkungen können hier nur stichwortartig aufgezählt, nicht aber abschließend erörtert werden. Sie werden nicht nur von den Angeklagten, sondern auch von zahlreichen Experten so gesehen, weshalb die Einholung weiterer Gutachten hierzu nicht erforderlich erscheint.

a.a. Die Erfindung der Atombombe ist die Ursache der bis vor kurzem ungebremsen Rüstungsdynamik. Der Besitz der Waffe mit dem destruktivsten Zerstörungspotential, das man sich denken kann, führt zu Bedrohungsgefühlen und Ängsten, die ihrerseits zur Rüstung anstacheln; Gleichziehen und Übertreffen. Das Ergebnis ist die gesteigerte Akkumulierung von atomarem Massenvernichtungsmitteln, die ausreichen, nicht nur den Feind und dessen an der Auseinandersetzung beteiligten oder auch nicht beteiligten Nachbarn, sondern ganze Kontinente und das gesamte Leben dieser Welt auszulöschen.

Nach Erkenntnissen der Kriegsursachenforschung führen Rüstungswettläufe mit einer statistischen Wahrscheinlichkeit von 82 % zu Kriegen (Ekkehart Krippendorff, „Staat und Krieg“, edition suhrkamp 1305).

Die politisch Verantwortlichen selbst schließen die nukleare Katastrophe nicht aus. Weshalb sonst gäbe es einen atomaren Schutzbunker für die Bonner Führungsspitze, in dem der Ernstfall geprobt wird?

b.b. Bereits die Entwicklung der Bombe und deren Erprobung haben zu gravierenden Menschenrechtsverletzungen geführt.

Auf das Konto der Atombombentests gehen massive Gesundheitsschäden und auch Todesfälle. Landschaften wurden verseucht, Bewohner aus ihrer Heimat vertrieben, ohne Aussicht auf Rückkehr.

c.c. Die Umwelt wird radioaktiv verschmutzt durch den Atom Müll, der bei der Atomwaffenproduktion zwangsläufig anfällt. Verstrahlungen und Verseuchungen und nicht abschätzbare Gefährdungen durch die ungelöste Entsorgungsproblematik, die sich auch für die zivile Atomkraftnutzung stellt, sind die Folge.

d.d. Zu verweisen ist auch auf die unmittelbaren Folgen und Langzeitwirkungen durch Pannen und Unfälle. Nach Auffassung des Bundesverfassungsgerichts ist die Kernspaltungstechnologie so gefahrenträchtig, daß sie keinen Fehler erlaubt.

Menschen ohne Fehler können weder Politiker noch die Militärs garantieren.

Auch die Gefahren ungewollter, auf menschliches oder technisches Versagen zurückzuführender Nuklearunfälle haben sich schon vielfach realisiert.

e.e. Nicht nur der Bau, die Erprobung und die Entsorgung der Bombe zeitigten und bewirken noch immer Schäden und extreme Gefährdungen, deren Aktualität nicht bestritten werden kann.

Selbst die Gewinnung des wichtigsten Ausgangsstoffes verursacht bei den im Uranabbau tätigen Menschen Gesundheitsschäden und nachteilige Folgen für die Biosphäre.

f.f. Die internationale Verbreitung der Kernenergie verschafft einer wachsenden Zahl von Staaten und Personen Zugang zu militärisch verwendbaren atomaren Technologien, Anlagen und Materialien. Die daraus resultierende Gefahr der mißbräuchlichen Verwendung von Kernbrennstoffen als Kernsprengstoff hat bekanntlich die höchste Alarmstufe bei deutschen Sicherheitsbehörden ausgelöst und zu ganz außergewöhnlichen Aktionen geführt.

g.g. Nachweisbar sind Beeinträchtigungen des physischen und psychischen Wohlbefindens bei Menschen, insbesondere Kindern, die nicht in der Lage sind, den Druck der bloßen Möglichkeit des nuklearen Holocausts unbeschadet auszuhalten.

Das Leben in der atomaren Vernichtungsangst führt mit zunehmender Dauer bei vielen Mitmenschen zu psychischen und physischen Defekten, jedenfalls ist dies nicht auszuschließen, es sei denn, ihnen gelingt die Verdrängung.

Ängste auf der einen Seite, Schuldgefühle und Gewissensnot auf der anderen.

Die Rechtsprechung hat die Angst von Menschen als Beeinträchtigung privater Rechtsinteressen anerkannt, um an sich strafbare Handlungen als durch Notstand gerechtfertigt oder jedenfalls entschuldigt anzusehen:

- so im sog. „Spannerfall“ die Verängstigung einer Familie durch wiederholtes nächtliches Eindringen eines Unbekannten ins Schlafzimmer der Eheleute (BGH NJW 79, 2033)
- die Angst der Familienangehörigen vor weiteren Ausschreitungen des jähzornigen, trunksüchtigen Vaters, dessen Tötung im Schlaf als nicht strafbar erachtet wurde (RG 60, 318; BGH NJW 66, 1823)
- der Meineid aus Furcht vor der Rache politischer Gegner (RG 66, 98) oder Meineid aus Angst vor der Todesdrohung des durch die Aussage Belasteten (BGH 5, 371)

Es erscheint befremdlich, wenn bei Fällen sogenannten „zivilen Ungehorsams“ die Befürchtungen und Ängste der Beschuldigten als unbeachtlich ausgeklammert wurden, obwohl die Relevanz der subjektiven Wahrnehmungen der Täter für das Vorliegen einer Notstandssituation ansonsten nicht bestritten wird.

c. Die Möglichkeit des Einsatzes der Nuklearwaffen mag als potentiell und hypotheusch bezeichnet werden. Die oben beschriebenen Neben- und Folgewirkungen der Produktion und bloßen Existenz der atomaren Bewaffnung sind real.

Eine Rechtfertigung des Handelns der Angeklagten, das sich gegen die Androhung und den Einsatz von Atomwaffen und damit operierender Militärstrategien richtet, läßt sich demnach nicht mit dem Hinweis verneinen, das Risiko eines Krieges, das zudem in Ermangelung geeigneter verlässlicher Verfahren im Wege richterlicher Erkenntnis nicht ermittelt werden könne - so das Bundesverfassungsgericht zur Frage der Risikoerhöhung durch die Raketenstationierung in seinem Beschluß vom 16.12.1983 (2 BvR 1160/83) - erfülle nicht die Voraussetzung der (unmittelbaren) Bedrohung bzw. der Gegenwartigkeit einer Gefahr.

Die Ausblendung dieser von den Angeklagten als wichtig bezeichneten Aspekte, denen nicht nur die schon Verbrechencharakter beimessen, ist dogmatisch nicht zu rechtfertigen.

Dabei sind die schon eingetretenen Rechtsgutbeeinträchtigungen so offensichtlich, daß eine Beweiserhebung hierüber sich erübrigt. Dies gilt aber auch für die fortbestehenden Gefahren, deren Aktualität sich einerseits aus den von den politisch Verantwortlichen ergriffenen Schutzvorkehrungen ergibt, so hilf- und wirkungslos diese auch erscheinen. Andererseits hat die im internationalen Zusammenhang von niemandem als unbegründet bezeichnete Furcht der Kernwaffenstaaten und der Nichtkernwaffenstaaten vor einem Atomkrieg die Einsicht geweckt, eine weitere Ausbreitung der nuklearen Rüstung durch Maßnahmen der Rüstungskontrolle zu unterbinden.

d. Darüber hinaus ist anerkannt, daß im Rahmen der Notstandsrechtfertigung nach § 34 StGB oder § 228 BGB auch eine Dauer Gefahr gegenwärtig ist, sofern diese jederzeit akut werden kann (SK (Rudolphi) § 35 Rdnr. 7). Ist der Schadenseintritt ungewiß und vielleicht erst zu einem späteren Zeitpunkt zu befürchten, dann ist die Gegenwartigkeit der Gefahr im Sinne der straf- und zivilrechtlichen Rechtfertigungsvorschriften zu bejahen, wenn die notwendigen Maßnahmen zum Schutz des bedrohten Rechtsgutes vernunftgemäßerweise sofort zu treffen sind.

Daß angesichts der technologischen, bis zur Selbstvernichtung gesteigerten Zerstörungskräfte nuklearer Bewaffnungssysteme und der der Abschreckungsdoktrin innewohnenden Logik mit Gegenmaßnahmen nicht abgewartet werden kann, bis der Einsatz der Waffen unmittelbar bevorsteht, bedarf keiner weiteren Erörterung.

Das Ergreifen von Abwehrmitteln (welchen?) zu diesem späten Zeitpunkt ist bei den Gefahren, um die es hier geht, ohne jegliche Erfolgsaussicht. Hierauf brauchen sich die Angeklagten nicht verweisen zu lassen.

e. Auch unter dem Gesichtspunkt der Wiederholungsgefahr erscheint die Befürchtung der Schadensverwirklichung begründet.

Zwar erlauben das staatliche und auch das internationale Recht grundsätzlich nicht, einen Präventivschlag zu führen aus der Überlegung heraus, der „Feind“ plane einen Angriff oder damit sei in der Zukunft mit Sicherheit zu rechnen. Das Recht mutet dem Einzelnen und dem Staat grundsätzlich zu, zu warten, bis der Angriff tatsächlich stattfindet bzw. bis die Gefahr sich erkennbar manifestiert.

Aber auch die staatliche Gefahrenabwehr kommt ohne den Eingriffsgrund befürchteter Wiederholung sicherheitsgefährdender Handlungen nicht aus.

So ist unter bestimmten Voraussetzungen die Wiederholungsgefahr ein - präventiver - Haftgrund bei der Strafverfolgung (§ 112 a StPO).

Verschiedene Polizeigesetze haben zur besseren Bewältigung der Schadensprognose, die für einen freiheitsentziehenden Gefahrenabwehreingriff anzustellen ist, für das Bestehen solcher Gefahrenlagen eine Reihe von Anhaltspunkten aufgelistet.

Dazu gehört, daß die Tatbegehung angekündigt wurde, der potentielle Störer Waffen oder Werkzeuge besitzt oder sich verschafft, die ersichtlich zur Tatbegehung bestimmt sind, oder daß diese Person bereits in der Vergangenheit mehrfach aus vergleichbarem Anlaß bei der Begehung derartiger Taten betroffen worden ist und nach den Umständen eine Wiederholung dieser Verhaltensweise zu erwarten ist.

Überträgt man diese Kriterien auf die Situation der atomaren Bewaffnung und der vorherrschenden Militärstrategien einerseits, den Erfahrungen aus kriegesischen Auseinandersetzungen andererseits, so muß das Vorliegen einer Wiederholungsgefahr bejaht werden.

Auf der Tatbereitschaft fußt die Abschreckungsdoktrin. Abschreckung wirkt nur, wenn glaubhaft ist, daß das angedrohte Mittel tatsächlich zur Anwendung kommt.

Die Anwendungsbereitschaft selbst zum Führen eines atomaren Erstschlages wird daher durch die Ausgestaltung und Ausstattung der Waffen und der Trägersysteme, deren Lokalisierung und Ausrichtung und mit Hilfe der jeweils definierten Strategie zur effektivsten Anwendung kriegesischer Gewalt angekündigt und angedroht.

Die Waffen und die jeweiligen Strategien werden erprobt und vorgehalten und ständig weiterentwickelt. Und in den vergangenen kriegesischen Auseinandersetzungen wurden die völkerrechtlichen Gebote zum Schutze der Zivilbevölkerung vielfach und in weitem Umfang mißachtet. Zum Beispiel:

- Der Abwurf der Atombomben auf Hiroshima und Nagasaki waren bereits deshalb völkerrechtswidrig, weil sie militärisch unter keinem Gesichtspunkt gerechtfertigt waren. Sie erfolgten zur Vergeltung und Erprobung.

- Im Vietnamkrieg wurde massiv gegen das Giftgasverbot verstoßen.

- Wie der vom Gericht beauftragte Sachverständige ausführte, haben die Alliierten bei der Durchführung des Golfkrieges 1991 gegen Normen des Völkerrechts verstoßen:

Gezielte Zerstörung ziviler Infrastruktur und gefahrgeneigter Einrichtungen:

Nach Angriffen auf mehrere größere Zweizweckdämme, die schwer beschädigt oder zerstört wurden, wurde die Flutkontrolle zerstört, die Wasservorratshaltung für die industrielle und kommunale Versorgung, die Bewässerung und die Stromerzeugung unterbunden.

Ziele der Luftangriffe waren Nuklear-, Bio- und Chemiewaffenziele. Damit wurden zum ersten Mal in der Kriegsgeschichte, in Betrieb befindliche Kernreaktoren angegriffen, obwohl derartige Anlagen unter dem besonderen Schutz des Kriegsvölkerrechts stehen.

Art. 35 I. Zusatzprotokoll verbietet den Angriff auf Anlagen oder Einrichtungen, die gefährliche Kräfte enthalten, nämlich Staudämme, Deiche, Kraftwerke, auch für den Fall, daß sie militärische Ziele darstellen, sofern ein solcher Angriff gefährliche Kräfte freisetzen und dadurch schwere Verluste unter der Zivilbevölkerung verursachen kann.

Aufgrund der engen Verbindung zwischen elektrischer Energie und allen Bereichen der öffentlichen Gesundheit sind die Auswirkungen der Angriffe auf Elektrizitätswerke katastrophal gewesen. Gleiches gilt für die Auswirkungen auf die Wasser- und Lebensmittelversorgung der Zivilbevölkerung.

Dabei bestand der Eindruck, daß die Zerstörungen an zivilen Objekten keine notwendigen und unvermeidlichen oder zufällige Nebenschäden bei Angriffen auf militärische Ziele gewesen sind. Nach dem Eindruck von Beobachtern bezweckte die Zerstörung der Infrastruktur die Untergrabung der Kampfkraft der irakischen Militärmaschinerie; darüber hinaus sollte der Irak von westlicher Nachkriegshilfe abhängig gemacht werden. Beide Ziele sind vom Kriegsvölkerrecht absolut verboten.

b. Unterschiedslose Angriffe auf die Zivilbevölkerung:

Allein der Luftangriff auf den Al-Amariyah Bunker in Bagdad am 13.02. tötete 1.300 Zivilisten. Diese Zahlen erhöhen sich immer noch täglich, weil „die ca. 300 to abgereicherten Urans, die von US-amerikanischen Bombern und Panzern stammen und noch nicht beseitigt worden sind, immer noch radioaktiv strahlen und Tote unter der Zivilbevölkerung verursachen.

Dabei ist der Einsatz derartiger unterschiedsloser Waffen, die eine ungeheure zerstörerische Wirkung haben, vergleichbar mit Nuklearwaffen von geringer Sprengkraft, verboten, da sie in die Kategorie der Massenvernichtungswaffen einzuordnen sind.

c. Auch die Kriegführung gegen die Streitkräfte des Irak hat nach den Ausführungen des Sachverständigen zu Methoden und Mitteln gegriffen, die durch Völkergewohnheitsrecht verboten sind.

a.a. Es wurde mit Uran angereicherte Munition verwendet, deren radioaktive Partikel durch freierwerdende Dämpfe in den menschlichen Organismus gelangen und noch lange nach der militärischen Auseinandersetzung zu gesundheitlichen Schäden führt. Kinder sollen an Leukämie erkrankt sein, weil sie mit herumliegenden Projektilen aus abgereichertem Uran, die noch nicht entsorgt sind, gespielt haben.

b.b. Nach Presseberichten sollen unbewaffnete und zur Übergabe bereite Truppenteile vernichtet worden sein. In den ersten beiden Tagen der Bodenoffensive sind danach Tausende von irakischen Soldaten lebend untergepflügt worden.

Hierzu berichtete der Zeuge K, er habe Anhaltspunkte dafür, daß diese furchtbare Methode der Kriegführung in einer Göppinger Kaserne der US-Streitkräfte manövermäßig geübt worden sei.

Der Sachverständige kam bei seinen Ausführungen zu dem deprimierenden Befund, daß die US-amerikanische Kriegführung sich konkreter Kriegsverbrechen schuldig gemacht hat, wie durch die unterschiedslosen Angriffe auf die Zivilbevölkerung und die Zerstörung ziviler Objekte, die Zerstörung der zivilen Infrastruktur und solcher Einrichtungen, die aufgrund ihrer Gefahrengeneigntheit unter besonderem völkerrechtlichen Schutz stehen. Darüber hinaus hat sie in ihren Mitteln der Kriegführung nicht die Grundregeln des Kriegsrechts beachtet, die keine überflüssigen Verletzungen und unnötigen Leiden zulassen. Das Gebot des Schutzes von Gegnern, die außer Gefecht sind, sei ebenso mißachtet worden, wie das Verbot von Befehlen, niemand am Leben zu lassen.

Diese erschreckenden Befunde und Bewertungen bestätigen die Auffassung, daß die Staaten selbst bei konventioneller Kriegführung weniger denn je in der Lage oder willens sind, das Kriegsgeschehen zu steuern und diesem die Zügel, die das Völkerrecht geschaffen hat, anzulegen.

Sie zeigen aber auch mit aller Deutlichkeit auf, daß die Berufung auf die Regeln des Kriegsvölkerrechts beim Ausbruch der kriegerischen Auseinandersetzung oder gar erst danach leerläuft. Vielmehr ist es legimum, bereits in Friedenszeiten die Vorbereitung der Staaten auf den bewaffneten Konflikt dahingehend zu beobachten und zu kritisieren, daß Kollisionen mit den völkerrechtlichen Waffeneinsatzverboten und Waffenwirkungs-
verboten schon gar nicht entstehen können.

Werden Waffen entwickelt, produziert und vorgehalten, Kriegführungsmethoden ausgearbeitet und eingeübt, Taktiken und Strategien entworfen, die nach aller Voraussicht diesen Regeln des humanitären Völkerrechts nicht gerecht werden können, dann ist Gefahr im Verzug gegeben, die bereits vor einer möglichen Umsetzung Handeln erfordert.

Im übrigen ist die Gefahr, die von den uranvergifteten Geschossen ausgeht, auch bis heute nicht gebannt. Sie wäre das erst, wenn alle Geschosshülsen eingesammelt und entsorgt worden wären. Dieser Umstand ist bei der Beurteilung der Gefahren und ihrer Gegenwartigkeit ebenfalls zu berücksichtigen, da nach allgemeiner Ansicht ein Angriff oder eine Gefahr so lange andauert, wie noch neue Schäden und Verletzungen eintreten oder bestehende sich noch vertiefen können.

4.
Kann demnach auch unter dem Gesichtspunkt der möglichen Wiederholung weder die Gefahr noch die erforderliche Wahrscheinlichkeit des Schadenseintritts verneint werden, so ist in diesem Zusammenhang, da die präventive Gefahrenabwehr prinzipiell Sache der Polizei ist, zu fragen, ob es zumutbar und möglich war, anderweitige Hilfe herbeizuholen.

Die Antwort hierauf lautet: nein.

Die Angeklagten haben keine Möglichkeit, die amerikanischen Streitkräfte im Gerichtswege dahingehend in Anspruch zu nehmen, die Drohung mit Atomwaffen und ihre diesbezügliche Militärstrategie zurückzunehmen, den Gebrauch von Nuklearwaffen zu unterlassen, konkrete Abrüstungsschritte zu unternehmen, bei zukünftigen Konflikten die Gebote des humanitären Völkerrechts zu befolgen oder Folgen völkerrechtswidriger Maßnahmen, auch wenn sie von deutschem Boden aus gesteuert wurden, zu beseitigen.

Nach Auffassung des Bundesverfassungsgerichts steht dem Einzelnen auch kein verfassungsrechtlich geschützter Anspruch zu, daß die Bundesregierung die erklärte Zustimmung zur Stationierung von atomaren Waffen auf dem Gebiet der Bundesrepublik zurücknimmt (BVerfG, NJW 93, 2432). Auch wird der Einzelne nicht verlangen können, daß die Bundesregierung von ihrem Recht - der Sachverständige sprach insoweit sogar von einer Rügepflicht - gegenüber den kriegführenden Parteien Gebrauch macht, zumindest offensichtliche Völkerrechtsverstöße zu rügen oder gar finanzielle Leistungen im Zusammenhang mit dem Golfkrieg zurückzubehalten, was zulässig wäre.

Von der Bundesregierung ist in dieser Richtung auch nichts zu erwarten. Sie hat bei der Ratifizierung des Zusatzprotokolls zu den Wiener Abkommen vom 12.08.1949, das den dann geregelten Schutz der Zivilbevölkerung in bewaffneten Konflikten bestätigt und entscheidend weiterentwickelt, einen Kernwaffenvorbehalt angebracht, wonach nach ihrem Verständnis diese Schutzvorschriften den Einsatz von Nuklearwaffen nicht beeinflussen, regeln oder verbieten. Dabei ist anerkannt, daß gerade in Konflikten mit Kernwaffen die Opfer eines besonderen Schutzes bedürften. Auch hat die Bundesregierung durch diesen Nuklearvorbehalt der eigenen Bevölkerung eine Rechtsverkürzung zugemutet, da diese im Konfliktfalle des Schutzes der Neuregelungen beraubt ist (Forch/Hardt, Neue Regeln für den Einsatz von Kernwaffen ? JR 86, 45).

5.

Einer Notstandsgefahr darf nur mit einer Eingriffshandlung begegnet werden, die zur Abwendung der Gefahr erforderlich ist.

Der Grundsatz der Erforderlichkeit verlangt vom Eingreifenden, bevor er eine Maßnahme ergreift, zu prüfen, ob nicht eine andere, die Interessen des vom Eingriff Betroffenen schonendere Maßnahme in Betracht kommt. Darüber hinaus enthält der Erforderlichkeitsbegriff auch die Komponente der Geeignetheit. Geeignetheit und Erforderlichkeit im engeren Sinne richten sich nach den Gesamtumständen der Gefahrenlage und der Abwehrsituation. Zu berücksichtigen sind insbesondere der Rang der gefährdeten Rechtsinteressen, der Grad der Schadenseintrittswahrscheinlichkeit und die zur Verfügung stehenden Abwehrmittel.

Eine schonendere Maßnahme als die Beschädigung des Zaunes und die kurzfristige und ihrem Charakter nach friedliche Beeinträchtigung des Hausrechts ist nicht ersichtlich. Dabei ist auch zu berücksichtigen, daß die Handlungen nicht gerichtet waren gegen Privatpersonen und deren Eigentum. Ziel war vielmehr ein untergeordneter Zubehörsatz einer wenigstens hochrangigen militärischen Einrichtung.

Der Versuch, mit Repräsentanten der US-Militärmacht ins Gespräch zu kommen, war gescheitert. Die Ohnmacht der „bloßen“ Kritik an deren Handeln, hatten die Angeklagten vielfach verspürt.

Bei der Geeignetheitsprüfung ist aber auch darauf hinzuweisen, daß selbst die Polizei und der Staat als Inhaber des Gewaltmonopols, so sie denn in dieser Richtung tätig werden wollten, keine andere Möglichkeit hätten, als mit den Inhabern der militärischen Macht ins Gespräch zu kommen, um diese zur Abrüstung anzuhalten. Auch sie hätten keine anderen Mittel und Möglichkeiten, als über den Dialog die andere Seite zum Umdenken zu veranlassen und die Gefahrenherde von dort aus beseitigen zu lassen.

Das Vorgehen der Angeklagten war gerichtet auf einen Dialog, die notwendigen Abrüstungsschritte einzuleiten oder zu beschleunigen. Dieser Forderung zum Dialog, der im übrigen auch dem Verständnis der Angeklagten von angemessener und erfolgreicher Konfliktbeilegung entspricht, sollte durch den symbolischen Abrüstungsakt der „Entzäunung“ besonderer Nachdruck verliehen werden.

Kein Mensch ist in der Lage, die Gefahren der Atombewaffnung eigenhändig zu beseitigen. Das Merkmal der Geeignetheit setzt auch gar nicht voraus, daß durch die Rettungshandlung unmittelbar und allein der Schadenseintritt verhindert wird. Noch viel weniger ist vorausgesetzt, daß die Rettung der Schutzgüter tatsächlich auch gelingt. Ausreichend ist vielmehr, daß es wenigstens gemessen kann. Wie bei der polizeilichen Gefahrenabwehr genügt der „Schritt in die richtige Richtung“ um die Geeignetheit der ergriffenen Maßnahme nicht in Frage zu stellen. Diesen Schritt getan zu haben, kann den Angeklagten nicht abgesprochen werden.

Da sich der Eingriff gegen die Interessensphäre richtete, aus der die Gefahren- und Gefährdungen hervorgehen, kommt es für eine Rechtfertigung der Eingriffshandlungen nur noch darauf an, daß sich die konkreten Rechtsverletzungen innerhalb des Rahmens bewegen, den die Proportionalitätsklausel des § 223 BGB absteckt.

Die Angeklagten haben sich sowohl mit der ersten „Entzahnungsaktion“ im Jahre 1992 als auch bei der Wiederholung 1995 in diesem Rahmen bewegt. Daß die beeinträchtigten Interessen (geringfügiger Sachschaden und kurzfristige Störung des „hauslichen Friedens“) die geschützten Interessen (Menschen- und Völkerrechtsverträglichkeit der Rüstung und kriegserzogenen Konfliktaustragung, Bewahrung von Mensch und Umwelt vor weiteren Beeinträchtigungen mit langjährigen Folgewirkungen) nicht wesentlich überwiegen, ist nicht in Frage zu stellen.

Die Angeklagten waren daher aus rechtlichen Gründen freizusprechen.

V.

Die Kosten- und Auslagenentscheidung ergibt sich aus § 467 Abs. 1 StPO.

gez. Wolf
Richter am Amtsgericht

Ausgefertigt:
Stuttgart, den 03. Dez. 1996
Urkundsbeamtin der Geschäftsstelle
des Amtsgerichts Stuttgart

PRODUCTIE 9

Kwetsbare kruisraket

Door een onzer redacteurs

Hoewel zeven van de 23 Tomahawk-kruisraketten die de Verenigde Staten gisteren op Bagdad hebben afgevuurd hun doelwit misten, spreken Amerikaanse militaire woordvoerders van een „succesvolle operatie”, omdat het wapen zich gedragen zou hebben „in overeenstemming met de norm”. Die ligt, na een korte periode waarin het wapen voor zo goed als onfeilbaar werd gehouden, officieel inmiddels op vijftien procent missers. Van de zeven exemplaren die gisteren hun doel niet bereikten, zouden er slechts drie door ‘technische omstandigheden’ onsuccesvol geweest zijn — dertien procent, dus binnen de norm.

Dat vier andere Tomahawks hun doel niet bereikten had een andere reden: ze zouden zijn neergehaald door de Iraaks luchtafweer. De kruisraket — voluit: General Dynamics Tomahawk BGM-109C SLCM — is een onbemand straallvliegtuigje van ruim zes meter lengte dat vanaf schepen en onderzeeboten kan worden afgevuurd. Het heeft een bereik van 1.300 kilometer en vliegt met relatief geringe snelheid (minder dan die van het geluid) op geringe hoogte op zijn doel af dat het in de slotfase bereikt met een geavanceerd ‘terreinvolgsysteem’.

Voor al de vliegsnelheid, die ver onder die van traditionele raketten ligt, maakt het straallvliegtuigje kwetsbaar voor conventioneel afweervuur. Dat hoeft niet eens precies gemikt te worden. Wanneer de luchtdoelschutters op de verwachte koers van de vliegende bom een ‘gordijn leggen’ van exploderende granaten, kunnen die het tuig gemakkelijk beschadigen. Ondanks verliezen in de Golf-oorlog is aan conventioneel luchtafweergeschut in Bagdad geen gebrek.

Na deze aanval zullen de Amerikaanse planners hun norm opnieuw moeten bijstellen, door ook dergelijke verliezen in te calculeren. Behalve militair is dat ook financieel onwelkom: een kruisraket kost 1,1 miljoen dollar.

Begin september voerden de VS een militaire strafexpeditie uit tegen Irak. Die was een antwoord op een militaire actie van Irak in het ‘half-bevrijde’ Koerdische noorden van het land. Een actie, waarom notabene door één van de Koerdische bevrijdingsbewegingen (de Koerdische Democratische Partij van Barzani) was gevraagd: Irak moest helpen bij het verjagen van de rivaliserende PUK (Patriottische Unie van Koerdistan) van Talabani. Tot veler verbazing was het Amerikaanse antwoord niet gericht op de betrokken Iraakse troepen en militaire installaties en evenmin op Bagdad. Neen, men richtte zich op acht luchtverdedigingsinstallaties en zeven commandobunkers in het zuiden van het land, die met het gewraakte Iraakse optreden niets te maken hadden. Ze werden bestookt met vier-en-veertig kruisraketten, afgevuurd door oorlogsschepen in de Perzische Golf en door B-52 bommenwerpers, ingevlogen vanuit Guam over een afstand van 10.000 km.

Eerst waren er de gebruikelijke officiële juichkreten over het geweldige succes van deze uiterst kostbare operatie. Latere informatie van het Pentagon gaf toe dat slechts een van de vijftien objecten vernietigd was; de rest was beschadigd (soms zwaar) of verplaatst of zelfs gemist. Een heel mager resultaat voor een wapen dat zo sterk favoriet is bij de Amerikaanse krijgsmacht. Temeer omdat het besturingssysteem onlangs revolutionair vernieuwd is na de teleurstellende resultaten van de kruisraketten in de Golfoorlog tegen Irak van 1991. Destijds werden radarkaarten van de te volgen route in het geheugen opgeslagen en werden deze tijdens de vlucht vergeleken met de directe radarwaarnemingen. Nu wordt er een satelliet-navigatiesysteem gebruikt, dat veel eenvoudiger ingevoerd kan worden dan de radarkaarten en meer mogelijkheden biedt.

Deze vernieuwing levert natuurlijk de verklaring van het merkwaardige Amerikaanse ‘antwoord’ op het Iraakse militaire optreden. Het nieuwe systeem moest in de praktijk getest worden en er werd dus gewacht op een bruikbaar voorwendsel. Een Derde Wereldland met een uiterst onsympathiek regime is daarvoor natuurlijk heel geschikt.

Zo zijn hun manieren. Dat bleek ook begin november weer, toen tweemaal door een Amerikaanse F-16 een raket werd afgeschoten op een Iraakse luchtverdedigingsbatterij. De piloten deden dat omdat de radar van de batterij hen volgde. Even later bleek het eerste geval geheel onwaar, het tweede uiterst dubieus. Het principe blijkt echter onaantastbaar te zijn; zoiets als “wie naar mij kijkt wordt doodgeschoten”.

Bij het testen van wapens is steeds meer sprake van het gebruik van simulatoren. Maar de praktijk laat zien dat het spel van leven en dood toch veel leuker wordt gevonden als er in het echt wordt geoefend.

Rapport Pentagon: in Irak onbedoelde schade

WASHINGTON, 24 FEBR. Gebrek aan communicatie tijdens de oorlog in Irak heeft ertoe geleid dat in dat land zwaardere schade is toegebracht aan burgerdoelen dan was beoogd. Volgens de Amerikaanse krant The New York Times zijn beperkingen die het militaire opperbevel had opgelegd aan het bombarderen van elektriciteitscentrales niet doorgegeven aan de piloten die deze vluchten uitvoerden. Bovendien zouden niet goed functionerende radio's ertoe geleid hebben dat de Irakezen meer Amerikaanse piloten gevangen hebben kunnen nemen dan nodig was. Iraakse militairen zouden de noodsignalen die neergeschoten piloten uitzonden, bedoeld om reddingsmissies op gang te brengen, te gemakkelijk hebben kunnen opvangen.

De informatie zou afkomstig zijn uit een voorlopig rapport dat circuleert op het Amerikaanse ministerie van defensie en dat de meest complete evaluatie zou zijn van de oorlogsinspanningen tegen Irak.

In de luchtoorlog hadden de Amerikanen vooral gemikt op uit-

schakeling van het communicatiesysteem van het Iraakse leger. Daarbij zouden elektrische installaties, olie-installaties en transportlijnen moeten worden aangevallen, echter zonder al te veel schade aan te richten aan burgerlijke doelen. Critici hadden al eerder gezegd dat men in die opzet niet geslaagd was en dat er onnodig elektriciteitscentrales en waterzuiveringsinstallaties waren getroffen. Het rapport van het Pentagon zou deze kritiek nu bevestigen. Volgens de New York Times zouden militaire commandanten in sommige gevallen bewust hebben afgezien van maatregelen ter beperking van de schade. In andere gevallen zouden gegeven opdrachten niet bij de piloten zijn terechtgekomen. Over het hoe en het waarom van dit gebrek aan communicatie zou het rapport niets zeggen.

Het rapport zou verder tot de conclusie komen dat de Amerikanen over onvoldoende faciliteiten beschikten om mijnen te vegen. Twee Amerikaanse schepen werden in de oorlog ernstig beschadigd door Iraakse mijnen. (UPI)

'Aanval zou tienduizend mensen hebben gedood'

Lees het Nieuws van de fax 030-6913534 uit Theotw 17 Nov 1998

WASHINGTON (AP, Reuters, AP) - Als de Amerikaanse bombardementen op Irak waren doorgeslagen, hadden er volgens het Amerikaanse ministerie van Defensie tienduizend doden kunnen vallen.

Dat schrijft de krant Washington Post. De aanvallen gingen niet door toen op het allerlaatste moment Irak beloofde weer te zullen samenwerken met de wapenspecteurs van de VN-commissie Unscov, die toeziet op de ontmanteling van de Iraakse massavernietigingswapens. De tienduizend doden zouden al zijn gevallen bij de eerste aanval, zo heeft het Pentagon bevestigd.

Die topadviseurs van president Clinton wilden de aanval toch laten doorgaan, ondanks de Iraakse brief aan VN-chef Kofi Annan. Dat waren

minister van buitenlandse zaken Madeleine Albright, minister van Defensie William Cohen en staatssecretaris William Shelton. Ze vonden de omstandigheden voor een aanval in het weekend de gunstige. Maar uiteindelijk kuster-

de Clinton naar veiligheidsadviseur Sandy Berger, die de aanval wilde afblazen. Albright, Shelton en Cohen vonden dat de aanval gewoon door kon gaan, terwijl Clinton de voorstellen

(Advertentie)

010-33300 2346 003

van Irak bestudeerde. Als ze de moeite waard zouden blijken kon volgens hen de president de aanvallen alsnog laten afbreken. Maar Clinton vreesde voor een omslag in de publieke opinie en een ineenstorting van de internationale consensus.

Amerika liet gisteren weten dat het nog altijd op elk gewenst moment kan aanvallen. Het houdt de schepen en vliegtuigen die het in de Golf heeft daar voorlopig, maar zal geen versterkingen sturen. Gisteren waren er al wel de eerste tekenen van normalisatie. Een deel van de humanitaire medewerkers van de VN keerde terug naar Irak. Zij voeren het programma olie-voor-voedsel uit. Volgens dat programma mag Irak jaarlijks voor 8 miljard dollar olie uitvoeren, om daar voedsel en medicijnen voor te kopen.

De VN-medewerkers zien erop toe dat die spullen eerlijk worden verdeeld. Vandaag komen ook de eerste wapenspecteurs terug.

Amerikaanse functionarissen hebben een toelichting gegeven op de uitspraak van Clinton dat Irak bezig is als dictator Saddam Hoessein en zijn regime plaatsmaken voor een democratische regering. Clinton had aan gekondigd dat de VS intensief gaar samenwerken met de Iraakse oppositie. Maar de functionarissen zeiden dat Amerika niet overijld te werk zal gaan, want dat zou aan Saddam de kans bieden een bloedbad aan te richten onder opposanten. Algemeen geldt de Iraakse oppositie als te verdeeld om een vuist te kunnen maken.

70

PRODUCTIE 10

Eenzijdige kruisiging van Serviërs mystificeert Bosnische werkelijkheid

Westen laat rechtsgelijkheid varen

De Navo bombardeert de Bosnische Serviërs naar de onderhandelingsstafel, terwijl Kroatiërs en moslims hen verder terugdringen. Is hier nog sprake van objectieve beoordeling door de 'Internationale gemeenschap' of wordt er met twee maten gemeten? W. Glendon oordeelt tot het laatste en belicht de Atlantische bondgenoten ervan de bevlende Kroaten stevig in het zadel te helpen.

Rechtsgelijkheid is niet alleen een belangrijk beginsel van onze nationale rechtsorde, maar geldt ook als uitgangspunt in het volkenrecht. Staten en bevolkingsgroepen dienen zich naar dezelfde rechtsmaatstaven te gedragen en naar ook naar beoorend te worden. Dus moeten groepen mensen die dezelfde misdadige en onrechtvaardige geschiedelingen pleegden, ook hetzelfde stempel krijgen. Wordt dit principe verlaten, dan blijft er niets anders over dan een kwalijke mix van wilkekeur, machtsdenken en emoties als recht te beooren 'gaskader van wat recht of onrecht is'.

In dit licht bezien is de westerse bemoeienis met Bosnië alle grenzen al lang gepasseerd.

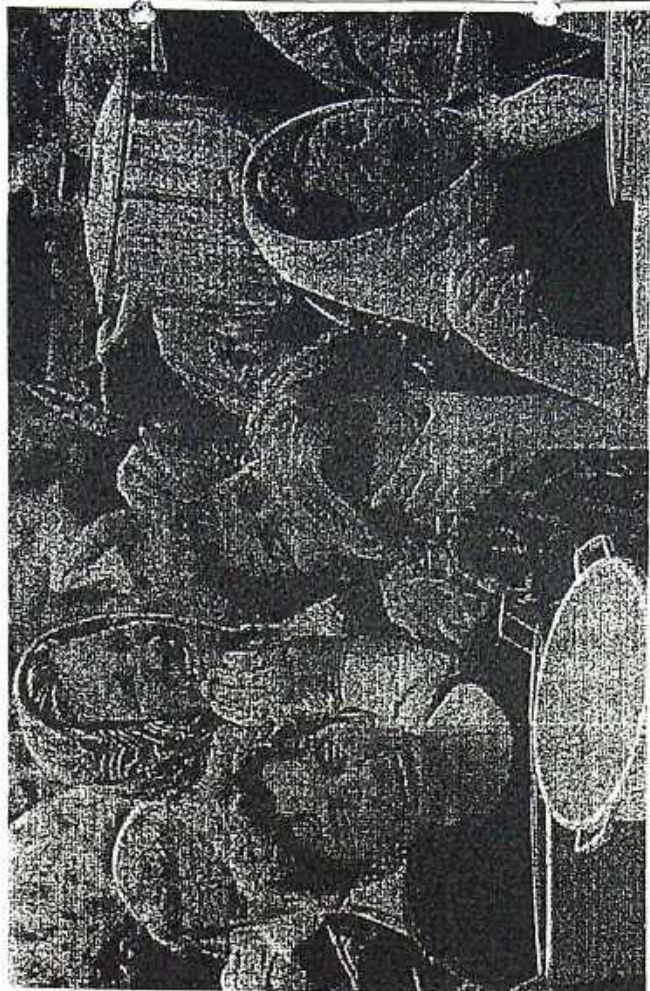
Van meet af aan is de Atlantische machtspolitiek in het Balkanconflict gericht geweest op een verzwakking van de als niet pro-westers ervaren Servische component, waarbij de complexe werkelijkheid in de Bosnische burgeroorlog door de leidende politiek werd verduurd in een te simpel zwart-wit schema van goed guys tegenover bad guys. De media toonden zich greige verlokken van deze simplificatie want een te veel aan nuance beperkt de media-industrie in zijn nieuwe ideologische taak: het bieden van een versceetbaar massacommunicatief product. In hoeverre het gecreëerde beeld de werkelijkheid weerspiegelt, is van ondergeschikt belang.

Zo wordt met een voortdurend zwaard beladen indruk van de Serviërs als agressors legemoet gekomen aan de belofte van de grote massa aan overzichtheid en

een duidelijke vijandbeeld als bliksemleider voor morele verontwaardiging en emotionele tegenwoordigheid tot groot dat de schadelijke oorlog die zij tegen de Serviërs hebben ontfermd, weer een vlieg-wiel-effect heeft op de politieke en op hun beurt weer op zijn toornen nog verdere anti-Servische dadendrang dan zij wellicht uit zichzelf al bezaten.

Evenwicht zoek

Uiteindelijk wordt daarmee een klimaat bereikt waarin het vrijwel unaniem voor de hand liggend wordt gevonden om over te gaan tot Navo-bombardementen op de Serviërs, op een moment dat de partijen op één lijn zijn gebracht over een mogelijke vredesregeling. Zo ontstaat een keten van absurditeiten zonder dat men tot bezinning komt. Zelfs het zetten van vraagtekens blijft achterwege. Maar als objectiviteit in dit klimaat van anti-Servische obsessie niet kan fungeren als maatstaf van beoordeling, is er nog altijd het toetsingskader van het recht. Bij de toemeling van rechten en verplichtingen blijkt dan elk evenwicht zoek. We moeten vaststellen dat de aanvankelijke bemoeienis van Klein-georgië met de Bosnische burgeroorlog maar werd gestalt met een nu al jaren durende VN-boycot, terwijl Kroatië een dergelijke bemoeienis wel wordt toegestaan. De Kroaten interveniëerden ongestraft en op grote schaal met hun geregide leger zonder dat dit leidt tot meer dan wat obligate protestgeluiden. De voormalige hoofdstad van Krajina, Knin, wordt met

Bosnisch-Servische vrouwen, door Kroatische troepen verdreven uit de Krajina, wachten met hun pannen op eten uit de gaarkeuken van Banja Luka. (foto AP)

ruim 2000 ginnaten door de Kroatische schepen, maar de Kroatische president Tudjman wordt niet in staat van beschuldiging gesteld wegens het aanval van de burgerbevolking.

Maar toen de toenmalige 'president' van de Krajina-Serviërs, Milan, enkele maanden op Zagreb geschoot had, werd hij onmiddellijk voor het Tribunal voor Oorlogsmisdaden tangeklaagd. Toen EU-onderhandelaar Bild inzake de aanval op Knin de euvle moed had om van een eventuele oorlogsmisdad te spreken, werd hij door Tudjman eenvoudig tot persona non grata verklaard en was zijn rol verder uitgespeeld. De door de Kroaten uitgesproken grondige 'e-

en in de burgeroorlog zich niet alleen naar dezelfde rechtsprijncipen dienen te gedragen maar ook naar dezelfde maatstaven beoordeeld moeten worden, zal ongetwijfeld leiden tot nog meer humanitaire catastrofen. Als de oorlog, onderbroken door kortstondige vredesintermezzo's, definitief uitgevochten wordt, op het slagveld, dreigt een complete Servische militaire nederlaag. Want ook de westerse mythe over de kracht van de Bosnische Serviërs is altijd slechts een verdichtsel geweest om hen als de grote bedreiging te kunnen afschilderen. Dan zullen grote delen van Bosnië verder van Serviërs worden gezuiverd en daarover dan bij de huidige anti-Servische stemming

weinig worden getreurd. Maar daarna zal het, langzaam of snel, ongetwijfeld komen tot een afrekening tussen Moslims en Kroaten onderling.

De Kroaten daarbij op den duur aan het langste eind trekken, lijdt geen twijfel. De realisatie van een Groot-Kroatie zal zich dan voltrekken. Een dergelijke Groot-Kroatische republiek zal een politiek gaan voeren van open armen naar het Westen toe en daarmee uitbreiding van de westerse invloedssfeer op de Balkan veiligstellen. Tot tevredenheid van de westerse leiders en politici uiteraard.

Dr. W. Glendon is politiekoloog

PRODUCTIE 11

anahy

amnesty international

FEDERAL REPUBLIC OF YUGOSLAVIA

A HUMAN RIGHTS CRISIS IN KOSOVO PROVINCE

Document Series A: Events to June 1998
**#1: Background: A crisis
waiting to happen**

Public
AI Index: EUR 70/32/98

June 1998

ABOUT THIS DOCUMENT SERIES

As of June 1998, the international community is looking on as the security situation in Kosovo province of the Federal Republic of Yugoslavia rapidly deteriorates and even minimal respect for human rights is withdrawn. Recent Serbian police and military operations, although ostensibly directed at the armed opposition Kosovo Liberation Army (KLA), have led to hundreds of civilian deaths, many apparently a result of deliberate or indiscriminate attacks. Attacks on civilians have been part of the reason why tens of thousands of people have fled their homes. Members of the KLA have also been responsible for human rights abuses.

Developments as of June 1998 cannot be isolated from more than a decade of unaddressed human rights violations in Kosovo province. Throughout that time Amnesty International has been documenting and campaigning against a systematic pattern of human rights violations in Kosovo province - including torture and ill-treatment by police, deaths in police custody, and unfair trials of political prisoners. The lack of effective redress for these and other violations of basic human rights in the province must be counted among the sources of frustration and anger which have culminated in the present conflict.

In addition to its ongoing research, media work and the campaigning initiatives of its members worldwide to respond to events unfolding as of June 1998, with this series of reports Amnesty International delves beneath today's headlines and continues its detailed scrutiny of the long-standing patterns of abuses in Kosovo province. Four documents in the series now being published simultaneously are:

- #1: *Background: A crisis waiting to happen* (AI Index: EUR 70/32/98).** A summary analysis of the causes of the present crisis, and Amnesty International's recommendations to the international community, the Yugoslav authorities and the KLA.
- #2: *Violence in Drenica* (AI Index: EUR 70/33/98).** A detailed analysis of arbitrary killings and extrajudicial executions during police and military operations in February-March 1998 in the Drenica region (a precursor to events in June), and reports of KLA abuses.
- #3: *Deaths in custody, torture and ill-treatment* (AI Index: EUR 70/34/98).** A survey of the widespread use of torture and ill-treatment against detainees and on the streets against demonstrators, including recent detailed victim testimony and photographic evidence from 1998.
- #4: *Unfair trials and abuses of due process* (AI Index: EUR 70/35/98).** A survey of ongoing failures in the administration of justice in political cases, including details of four political trials in 1997-98.

These reports are based largely on information gathered during an Amnesty International mission to the Federal Republic of Yugoslavia in March 1998 to investigate human rights violations, including those perpetrated in the context of police and military operations in the Drenica region, and on updated information from Amnesty International representatives in the field in June 1998. In addition, information was supplied by local human rights monitors in Kosovo and Belgrade, local lawyers, foreign and local journalists and other individuals. Amnesty International is grateful for the assistance it has received from these sources.

A further series of reports, now in preparation, will address the human rights situation in Kosovo from June 1998.

Cover photograph: Arian Curri, an 18-year-old ethnic Albanian student, photographed in 1994 after being tortured by police who cut a Serbian nationalist symbol into his chest (the cross and four Cyrillic Ss stand for the Serbian motto "Only Unity Saves the Serb"). From *Amnesty International: Yugoslavia: Police Violence in Kosovo province - the victims*, AI Index: EUR 70/16/94, September 1994.
© Amnesty International.

INTERNATIONAL SECRETARIAT, 1 EASTON STREET, LONDON WC1X 8DJ, UNITED KINGDOM

events in Kosovo province governments should put the protection of human rights, which have been gravely and consistently violated over many years in Kosovo, prominently on their agenda. They should commit themselves to providing financial resources and political support to an enlarged human rights monitoring program of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), enabling its field operation to effectively monitor human rights in FR Yugoslavia as a whole as well as on the ground in Kosovo province.

- National judicial institutions should ensure full accountability for any violations of human rights or humanitarian law committed. But in FR Yugoslavia, the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (Tribunal) has a specific mandate and responsibility to investigate and prosecute breaches of international humanitarian law, genocide and crimes against humanity. Amnesty International therefore also calls on the international community to assist the Tribunal in its efforts to investigate the situation in Kosovo province and to provide the Tribunal with all the necessary financial and other support required to carry out its mandate effectively.

- As of early June 1998 over 60,000 people have fled their homes in Kosovo province during the recent crisis. Some of these people remain displaced within the borders of FR Yugoslavia. However,

many people have fled their country to seek asylum, and many more could do so. In light of the pattern of serious human rights violations in Kosovo, states are reminded of their obligations under international law to allow access to their territories to those fleeing in search of safety. States should respect the fundamental principle of *non-refoulement* and refrain from turning back at their borders those who seek asylum. The international community should meet its obligations to share responsibility for those in need of international protection.

- Amnesty International is concerned that any action by the international community should not include measures which violate the fundamental human rights to leave one's country and to seek asylum. The international community should not pursue any policies that prevent those fleeing from obtaining effective protection across borders if necessary.

- In addition to those who are currently in flight, there are an estimated 150,000 rejected asylum-seekers from FR Yugoslavia, most of them Kosovo Albanians, in Western Europe. Amnesty International welcomes the recent announcements by some states hosting rejected asylum-seekers from Kosovo province to suspend returns. The organization urges all states to suspend returns to Kosovo province, until such time as there is no risk of returnees facing threats of serious human rights violations.

2. To the Yugoslavian federal and Serbian national authorities

Of course, the prime responsibility to improve the human rights situation rests with the Yugoslavian federal and Serbian national authorities. Amnesty International calls on all governments to insist that, and on the FR Yugoslavian and Serbian authorities themselves to:

- issue clear instructions to all police and other security personnel in Kosovo that deliberate and indiscriminate attacks on civilians, arbitrary arrests and expulsions and other human rights violations will not be tolerated under any circumstances, and that those responsible will be held criminally responsible for their actions.
- allow immediate and unhindered access to the area for humanitarian agencies and UN human rights monitors. The OHCHR should now be granted the facilities to establish a constant presence in Priština.
- allow the International Committee of the Red Cross (ICRC) unrestricted access to all areas of Kosovo province and permit the organisation to visit all prisoners it requests to see, in accordance with established procedures.
- cooperate fully with the Tribunal into any investigations it may wish to conduct in Kosovo province and permit forensic experts to carry out their professional duties without restrictions.

- disclose the identity and whereabouts of those detained and instruct the police and other armed forces to allow those detained prompt access to lawyers - measures vital for the prevention of torture and to safeguard against disappearances.

- order prompt and impartial investigations into reports of human rights violations, ensure that those responsible are held fully accountable and that victims receive effective reparation.

3. To the armed political opposition in Kosovo province

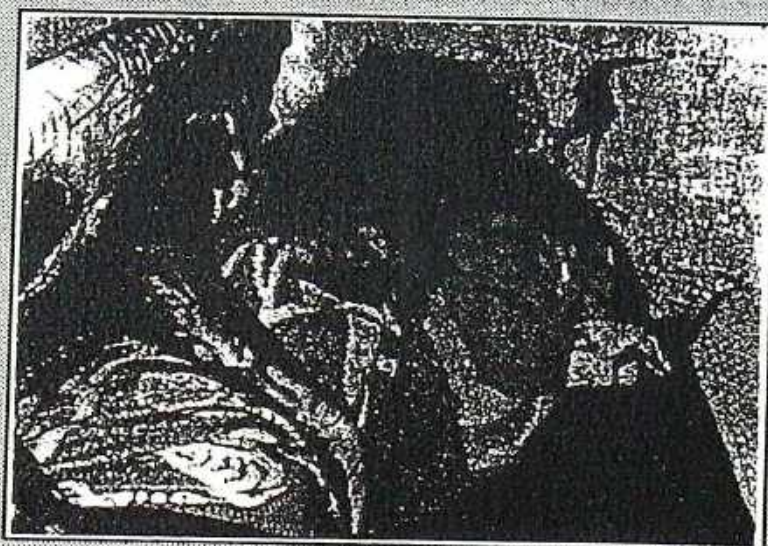
Amnesty International is also deeply concerned by killings and other human rights abuses reportedly committed by the armed opposition in Kosovo province, and recommends that:

- the KLA ensure that all forces under its control abide by basic humanitarian law principles as set out in Common Article 3 of the Geneva Conventions of 1949 which prohibit the killing of those taking no part in hostilities as well as hostage-taking.
- the KLA should ensure that they cooperate with the ICRC, in particular to resolve the fate of prisoners reportedly detained by its members.

amnesty international

FEDERAL REPUBLIC OF
YUGOSLAVIA

***A HUMAN RIGHTS CRISIS
IN KOSOVO PROVINCE***

Document Series A: Events to June 1998
#2: Violence in Drenica,
February-April 1998

Public
AI Index: EUR 70/33/98

June 1998

Human rights abuses by opposition groups

At the time of writing, in early June 1998, Amnesty International was seeking to verify a significant number of recent reports of human rights abuses committed by the KLA. Article 3 common to the four Geneva Conventions of 1949 places obligations on all parties to an armed internal conflict not to carry out "violence to life and person ... mutilation, cruel treatment and torture", the taking of hostages and "outrages upon personal dignity".

In the period prior to June the most detailed accounts of abuses by the armed opposition came from Glodjane village, in information compiled by the HLC. Following the police operation in Glodjane and killing of three men described above, the KLA set up checkpoints at the entrances to the village. Three Serbian men, **Dragoslav** and **Mijat Stojanović** and **Veselin Stijović**, from the Dubrava hamlet, returned to their house on 18 April to collect some of their possessions. The Serbs were detained by uniformed men at their house where they were knocked to the ground and beaten. They were then taken to what they called the KLA headquarters in Glodjane, where they were further beaten with rifle butts and clubs during an interrogation. They were

released the next day. One of them was reportedly treated in hospital for serious injuries to the spleen, stomach and duodenum. The victims stated that they recognized most of the perpetrators as local people whom they knew.

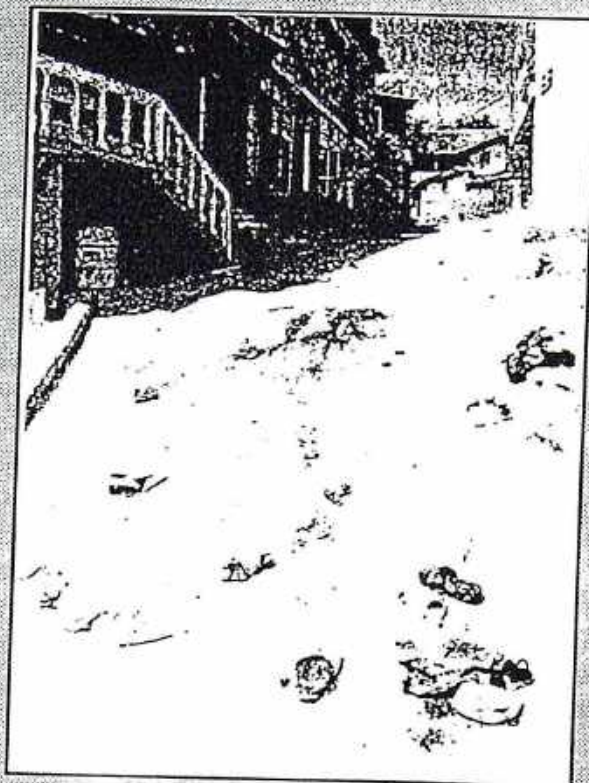
On 12 April two Serb men, **Novak Stijović** and **Staniša Radošević**, and the mother of the latter, **Rosa Radošević**, went to the village of Požar near Glodjane to collect the elderly father of Novak Stijović. They were detained, beaten and questioned by armed ethnic Albanian men, who took them to the so-called KLA headquarters in Glodjane. They were made to retrieve and hand over a hunting rifle from the house of one of them, before being released and allowed to leave in the direction of Dečane. Meanwhile, Staniša's father, **Slobodan Radošević**, had stayed behind to look after their farm in Dašinovac village and his family has not had any news from him since. However, on 27 April the Kosovo Albanian language daily *Koha Ditore* reported that the KLA had executed five abducted Serbs, but did not give their names. According to the pro-government Media Centre in Priština the bodies of Slobodan Radošević and that of another missing Serb, **Miloš Radunović**, had been seen at the side of the road in Dašinovac. Neither of these reports has been independently confirmed.

amney

amnesty international

FEDERAL REPUBLIC OF
YUGOSLAVIA

**A HUMAN RIGHTS CRISIS IN
KOSOVO PROVINCE**

Document Series B: Tragic events continue
#3: Orahovac, July-August 1998
Deaths, displacement,
detentions: many
unanswered questions

Public
AI Index: EUR 70/58/98

August 1998

EMBARGOED FOR 00.00 GMT 25 August 1998

FEDERAL REPUBLIC OF
YUGOSLAVIA
A Human Rights Crisis in Kosovo Province

Orahovac, July-August 1998 Deaths, displacement, detentions: many unanswered questions

Introduction - What happened at Orahovac?

Was there, at Orahovac, a mass atrocity exceeding the horrors we already know from Kosovo? Reports issued in the days immediately after the armed confrontation in the town speak of extrajudicial executions, and of undisclosed mass graves containing the bodies of numerous people who had been unlawfully killed.

Even without the mass atrocity claims, the testimony from the recent events at Orahovac - the consequences of the first (to date the only) attempt by the Kosovo Liberation Army (KLA) to seize control of a major population centre - features appalling stories typical of Kosovo's human rights tragedy: police and military forces deliberately or indiscriminately firing on civilians, causing deaths and forcing thousands to flee their homes; torture and ill-treatment in police detention; KLA abductions of people, some of whom remain "missing" and are presumed or feared killed.

This document examines the events at Orahovac from the armed clashes beginning on 17 July to the announcement of the findings of international monitors and humanitarian aid workers in and around the town in early August. It looks at the conflicting reports, said to be based on the testimonies of witnesses, by journalists, human rights monitors and others, and the arguments over the truth behind the events in the latter half of July, arguments which have raged in a climate of significant misreporting, unverified published data and deliberate disinformation promoted at times by both sides in the conflict and their supporters. By examining the reports and allegations here, Amnesty International highlights the pressing questions about human rights abuses at Orahovac which still need answers, and articulates how those answers might be found.

I. The fight for Orahovac, 17-21 July

By mid-July, generalized armed activity was occurring across large parts of Kosovo. The KLA was estimated to be in de facto control of up to a third of the province's territory. The KLA was attacking targets¹, and engaging Serbian police forces and ad hoc Serb communal self-defence groups in armed clashes, across a wide area of central Kosovo westwards and southwards from just outside the capital, Priština (Prishtina in Albanian), as far as the Albanian border. Serbian police continued attacks on KLA targets and supply lines, as well as indiscriminate attacks on Albanian-populated villages evidently aimed at emptying the population from areas where the KLA was active and from areas bordering main roads and supply

lines².

Although operating close to, and in some cases effectively controlling the countryside outside a number of key towns, as well as rendering major roads in large areas of the province impassable, the KLA had not up to this time taken control of any significant population centre.

On 17 July the KLA attempted to seize Orahovac (Rahovec in Albanian). A picturesque town with a peacetime population of some 20,000 - estimated to be 80 percent Albanian, the remainder a mix of Turks, Slavic Muslims, Roma and

¹ Apparent KLA tactics included seeking to seize control of or disrupt traffic along key roads, seize and thereby render inoperative key industrial installations (such as the Belacevac open-cast mine near Priština, held by the KLA from the end of June to mid-July), and attack police stations and police patrols. Civilians from all ethnic groups were also being targeted individually or in small groups by the KLA, including being forced from their homes (Serb villagers in particular), abducted and unlawfully killed - see for example the cases cited in *A Human Rights Crisis in Kosovo Province, Series B Document #2: "Disappeared" and "missing" persons - The hidden victims of conflict*, AI Index: EUR 70/57/98.

² The established pattern - evident since the eruption of the present armed conflict in Kosovo in May 1998 - of deliberate or indiscriminate Serbian police attacks on villages with the aim of clearing out the civilian population, is briefly described in *Federal Republic of Yugoslavia: How cheap is life in Kosovo province?* Amnesty International News Service 122/98, AI Index: EUR 70/38/98, 30 June 1998.

Montenegrins as well as Serbs - it is distinctive for its narrow cobblestone streets and closely packed stone-roofed houses. Located 60 km southwest of Priština, Orahovac is on the southern edge of a swathe of territory at that time controlled by the KLA, and control of the town was described by observers as key to a supply route to the nearby small town of Mališevo (Malisheva), the temporary KLA "military headquarters" (the KLA also subsequently lost control of Mališevo to Serbian police forces on 28 July -- see below).

There were no outside observers to events at Orahovac as they unfolded from 17 July until journalists and humanitarian aid workers were allowed to enter the town on the afternoon of 21 July, after the fighting had subsided. What can be deduced from accounts taken afterwards is that on the afternoon of 17 July KLA fighters, having taken positions in or near the surrounding villages, entered Orahovac apparently from several directions and launched an assault on the police station and government offices in the centre of town. Serbian police and Yugoslav military reinforcements were brought in the following day to try to relieve the besieged police station and expel the KLA. The counterattack began with mortars or light artillery fire from positions around Orahovac, and the town came under sustained bombardment; shelling was reportedly indiscriminate. Serbian forces then advanced in armoured vehicles and on foot into the town, and there were sustained exchanges of gunfire with KLA fighters during 18-20 July.

With superior mobility and firepower, the Serbian forces succeeded in largely expelling the KLA from Orahovac by 20 July, although isolated KLA sniper fire and grenade explosions reportedly continued into the next day. All fighting was reported to be over by the evening of 21 July.

In the course of the armed confrontation a majority of the town's inhabitants, perhaps as many as 15,000 people, fled in fear for their lives (see below). However, when humanitarian aid workers were admitted to the town on 21 July they found a number of people, many of them women and children, still sheltering in basements where they had been trapped under fire, terrified, and having survived with little food and no fresh water for the duration of the confrontation.

II. Allegations of extrajudicial executions and deliberate and arbitrary killings

It has so far proved impossible to determine exactly how many people died at Orahovac. The only figure which has not been called into question is the death toll of Serbian police officers, officially put at two. No Yugoslav military casualties were reported.

Police and local people reportedly cleared the streets of dead bodies on 21 July, but in the following days bodies were still being found lying inside buildings, and in the courtyards and gardens of homes. Given the circumstances in which these people were

Return of the internally displaced, and possibly deliberate obstacles to return

At the time of writing, in mid-August, returns to Orahovac in significant numbers were reliably reported to have started, but many people who had fled the town remained displaced, mostly in the surrounding area.

There are conflicting reports of the extent of the damage to the housing stock in Orahovac.¹⁷ Visitors to the town report seeing many homes destroyed by fire. There is no doubt that there was sustained shelling during the Serbian assault, and damage including the burning of houses is likely to have been caused by this. However, it has been alleged that damage also occurred after the town was retaken by the Serbian police, and that police participated in looting before houses and shops were deliberately set on fire (Serb civilians are also said to have taken part in looting). The burning of houses at Mališevo, either by the police themselves or in plain sight of police and evidently with their full knowledge, was also reliably reported to have taken place in early August, when the town was described as empty of inhabitants.

Elsewhere in the conflict in Kosovo there has been a discernible pattern of the burning of houses in rural communities after the population has been displaced, apparently as part of a deliberate policy of rendering the villages

uninhabitable and consequently making it impossible for the displaced to return.¹⁸

This pattern appears to have been repeated again in the case of Mališevo.

On the other hand, in respect of Orahovac, it should be noted that the proportion of the housing stock reportedly destroyed in this way (even if numbers at the upper limit of what has been reported are to be believed) is not consistent with the pattern of extensive deliberate destruction aimed at preventing return. There does appear to have been, however, a punitive character to the burning of houses and other properties, directed at individuals and possibly at the economic life of the town: properties belonging to at least one family described as economically influential - the Haxhijahaj family - were reportedly deliberately set ablaze, as were properties allegedly belonging to KLA representative Jakup Kraniqi.

Concerns for the protection of Croatian Serb refugees in Orahovac

The first delegation of UNHCR to enter Orahovac on 21 July found 43 Croatian Serb refugees at a collective centre in the

¹⁸ As briefly described in *Federal Republic of Yugoslavia: How cheap is life in Kosovo province?* Amnesty International News Service 122/98, AI Index: EUR 70/38/98, 30 June 1998, and in *A Human Rights Crisis in Kosovo Province, Series A Document #5: Ljubenić and Poklek: A pattern repeated*, AI Index: EUR 70/46/98.

¹⁷ At the time of writing Amnesty International had not sent its own delegates into Orahovac.

town in need of urgent assistance. Over half of the group were described as elderly and in poor health, and none of the group had eaten in two days. UNHCR evacuated 21 persons from the group to a collective centre in Priština on 22 July, and a further 16 on 23 July. Six chose to remain in Orahovac.

This group was from the estimated more than 200,000 refugees who fled Croatia mainly in the last stages of the 1991-95 armed conflict there. Those refugees are now mainly in the Republika Srpska (the Bosnian Serb entity of Bosnia-Herzegovina) and in the Federal Republic of Yugoslavia (FRY). Many refugees arriving in FRY, not only Croatian Serbs but also Bosnian Serbs, were despatched to be accommodated in Kosovo. Amnesty International has condemned this as a political manipulation by the FRY authorities of vulnerable, dislocated people reeling from tragedy. The arrival of Croatian Serb as well as Bosnian Serb refugees in Kosovo has also been a factor in the escalation of tensions leading to the current conflict: it raised suspicions of an attempt by the FRY authorities to bolster the size of the Serb minority population in Kosovo, and Croatian and Bosnian Serbs have become targets for attack by the KLA.¹⁹

¹⁹ One such incident, in which armed men believed to belong to the KLA fired shots from a vehicle at a collective centre for Serbian refugees from Croatia or Bosnia in the town of Srbica (Skënderaj) in February 1998, is briefly cited in *A Human Rights Crisis in Kosovo Province, Series A Document #2*:

Voluntary repatriation to Croatia is being sought for those refugees displaced from Orahovac to Pristina.²⁰

V. The unanswered questions, and Amnesty International's recommendations

The unanswered questions about what happened at Orahovac join a long list of unanswered questions about the current conflict in Kosovo province. In most respects the questions are rooted in the same derogations from international human rights and humanitarian law, in the same failures, omissions and arbitrary actions that have characterized the entire human rights crisis in Kosovo.

Amnesty International continues to make the following general recommendations, which address the range of its concerns

Violence in Drenica, AI Index: EUR 70/33/98. Another incident, involving a grenade attack by unknown persons on a collective centre in Priština housing Croatian Serb refugees, was reported by UNHCR at the end of July.

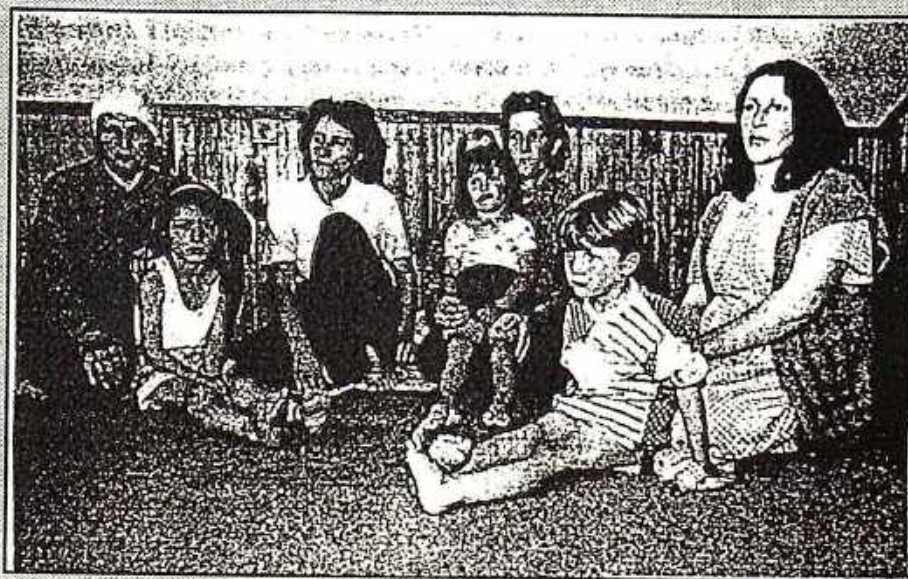
²⁰ Recent reference is made to the plight of Croatian Serb refugees in respect of the obstacles they face to returning to their homeland in *Croatia: Impunity for killings after "Storm"*, AI Index: EUR 64/04/98, August 1998, and in *Croatia: Three years since operations Flash and Storm -- three years of justice and dignity denied*, Amnesty International News Service 144/98, AI Index: EUR 64/05/98, 4 August 1998.

any

amnesty international

FEDERAL REPUBLIC OF YUGOSLAVIA

A HUMAN RIGHTS CRISIS IN KOSOVO PROVINCE

Document Series B: Tragic events continue
#2: "Disappeared" and
"missing" persons:
The hidden victims
of conflict

Public
AI Index: EUR 70/57/98

August 1998

EMBARGOED FOR 00.00 GMT 25 August 1998

FEDERAL REPUBLIC OF
YUGOSLAVIA
A Human Rights Crisis in Kosovo Province

“Disappeared” and “missing” persons: The hidden victims of conflict

Introduction - Kosovo's “disappeared” and “missing”

Ethnic Albanians unseen since entering police stations or being led away by Serbian police... Serbs and Albanians taken from vehicles stopped by the armed ethnic Albanian opposition, hauled off trains, or unseen since armed Albanians came to their homes... People unaccounted for in the aftermath of armed police operations or military engagements, who may be among the hastily and anonymously buried...

In Kosovo province the “disappeared” and “missing”¹ come from all ethnic groups. The police are believed to be responsible for the “disappearance” of ethnic Albanians.

¹ The term “disappeared” is applied to people whose whereabouts and fate are unknown after they have been detained by government forces or other agents of the state. The term “missing” refers to people whose whereabouts and fate are unknown after being captured by non-governmental entities or armed opposition groups.

Many of those who have “disappeared” were reported to have been arrested and led away by police, either captured or detained in the context of clashes between the police or paramilitary police and the armed opposition group the Kosovo Liberation Army (KLA), or arrested far from the scene of conflict. The KLA has been accused of the abduction and presumed unlawful killing or detention of ethnic Albanians whom it alleges are “collaborators” with the Serbian authorities, although they have failed to define what they understand by “collaboration”. Other victims include members of the Serbian, Montenegrin, Romani and other ethnic groups. The apparent lack of consolidation in the KLA's central command structure and the reported inability of the leadership to exercise full control over its various local groupings increases the difficulty of ascertaining the fate of those reported to have been abducted by armed Albanians.

It is still too early to ascertain accurate statistics for “missing” or “disappeared” ethnic Albanians. The

***"Disappeared" and "missing" persons -
The agony of uncertainty***

Among the catalogue of human rights abuses suffered by the victims of the conflicts in the former Yugoslavia, the phenomena of "disappearance" and of people made to go "missing" are all too often overlooked. "Disappearance" has been condemned by the international community as a grave violation of human rights, and is prohibited under international law, as well as being in clear breach of national law of any country. Each single case creates two abuses: the victims who are cut off from the world and placed beyond the protection of the law, and their relatives left in ignorance of their fate.

All over the world, in cases of "disappearances" and the "missing" this heavy burden falls upon the relatives of the victim. Unable to discover what has happened to their family members, where they might be, their state of health or even to determine whether they are alive or dead, their search for the truth may last for years; in some cases it never ends.

Lost in a haze of imprecise and vague information, these relatives are prey to rumours which spread through their often shattered and displaced communities, sometimes well-intentioned, sometimes malicious. In the belief that their relatives are being held in a secret location, or some village of which they believe they know the name, they may spend huge amounts of time, money and effort, only to find their hopes betrayed and their endeavours fruitless.

Tens of thousands of people became unaccounted for during the armed conflicts in Croatia and Bosnia-Herzegovina from 1991-1995. Many of these are "missing" or "disappeared", captured by armed forces under the command of a government or other *de facto* authority or irregular and paramilitary units. Approximately 20,000 people remain missing from the conflict in the former Yugoslavia to this day. Most of them are feared dead, the victims of extrajudicial executions or unlawful killings and buried in mass graves, but until their true fate is known, their relatives and friends will never know peace.

confusion resulting from the massive displacement of families driven from their homes by fear of attack or by attack itself and unable to maintain contact with one another means that all figures need to be treated with caution. However, Albanian sources have given the figure of around 500 Albanians whose "disappearance" they lay at the

door of the authorities. The United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) gave a total of 400 gathered during its registration of those reported as unaccounted for. The UNHCR believes that around 200 of these are currently in police detention.

It is equally difficult to be precise about the number of those who

have gone "missing" at the hands of the KLA. On 3 August the Serbian Media Centre in Priština reported that in the period between 1 January and 27 July of this year, the KLA had been responsible for the "kidnap" of 171 people, 37 of whom had been released, seven had escaped, and 15 killed. On 6 August Beatrice Weber, the Priština representative of the International Committee of the Red Cross (ICRC) stated that the organisation was investigating the cases of 138 Serbs and Montenegrins reportedly abducted by the KLA, and over 400 Albanians reportedly detained by Serbian forces.

It is not always possible to ascribe responsibility for the abduction of the "disappeared" or "missing" person beyond doubt. There are sometimes no witnesses to the events, for many of those who are being sought have vanished *en route*, setting off to visit relatives or to go to work, but never arriving at their destination. Others have refused to leave their homes when others flee, and then are not seen again. This is yet another burden for their relatives to bear, for although they may suspect one side or the other to be responsible, they can never be quite sure, and do not know with any certainty where to turn for help.

In some cases, bodies have been buried unidentified, leaving the relatives of the unaccounted for fearing that it is their loved one who is lying in an unmarked grave, yet still hoping that they are alive, and may yet reappear. Since there is a clear pattern of behaviour by the Serbian police and

courts whereby ethnic Albanians are detained, and then held in unacknowledged detention for a lengthy period until finally appearing in court (see below for the case of Nait Hasani), their relatives can never be sure what may be the fate of their missing father or mother, brother or sister, son or daughter, husband or wife.

This report is one of a series describing Amnesty International's concerns about the human rights crisis in Kosovo province of Serbia, Federal Republic of Yugoslavia (FRY). More background about the context of human rights abuses in Kosovo is provided in the preceding documents. These documents are listed on the inside cover of this report.

This document in part draws on a published report concerning the "missing" and "disappeared" in Kosovo province produced by the Belgrade-based Humanitarian Law Centre (HLC)², and Amnesty International is grateful for permission to make use of their information.

Amnesty International's 14-Point Program for the Prevention of "Disappearances" is produced as an appendix to this report.

²*Nestanci u Vreme Oružanih Sukoba 15. januar - 30. jul (Disappearances in the Period of Armed Conflict 15 January - 30 July)*

Unaccounted for, feared dead, at Donji Prekaz

It is likely that those still unaccounted for following the police operation of 5-6 March in the village of Donji Prekaz in the Drenica region are among the dead from that incident. Following this operation, which resulted in a large number of deaths, including the deaths of women and children, some 56 bodies were buried amongst some confusion⁵. Eighteen of these bodies were buried anonymously, without proper identification procedures and autopsies being carried out, an act of gross negligence on the part of the authorities, which has left the relatives of the missing to suffer in a state of unrelieved uncertainty.

"Missing" Serbs, Roma and Albanians reported abducted by the KLA or other armed ethnic Albanians

The KLA has been held responsible for a number of abductions. The dead bodies of some of those abducted have been found left lying by roadsides. For example, the Belgrade press reported that on 30 July 1998 the bodies of father

and son Ratko and Branko Staletić were found by the side of the Priština - Peć road. They had reportedly been led away from their village of Mlečani by a group of armed Albanians in uniform 10 days earlier⁶. Amnesty International fears that others may remain undiscovered or buried in hidden graves.

The missing include both police and civilians, ethnic Serbs and Montenegrins, ethnic Albanians, and Roma. Some relatives of missing ethnic Albanians reported detained by the KLA believe that they may have been accused of "collaborating" with the Serbian authorities, but claim that this was a trumped-up charge, possibly the result of a denunciation by someone settling a personal score.

Jakup Krasniqi, who has been named an official spokesman for the KLA, in an interview carried by the ARTA news agency on 12 July, stated:

"There are no kidnappings from our side. Even [if] there were some, the ones that were afflicted were the Albanian collaborationists more than the Serb civilians... We don't deal with civilians, the prisoners of war that we find we give them back ... The ones that were kidnapped or we have kidnapped, we either give the list with their names, or we announce if someone gets executed...."

⁵See *A Human Rights Crisis in Kosovo Province, Series A Document #2: Drenica, February-April 1998: Unlawful killings, extrajudicial executions and armed opposition abuses*, June 1998, AI Index: EUR 70/33/98

⁶Quoted in HLC report *Nestanci u Vreme Oružanih Sukoba 15. januar - 30. jul*, July 1998

Although it is the case that some of those abducted have been returned - either informally released or handed over in procedures facilitated by the ICRC - many remain unaccounted for. Common Article 3 of the Geneva Conventions of 1949, which are binding on all participants in armed conflict, prohibits the killing of those taking no part in armed conflict, and prohibits hostage-taking. In the interview quoted above, Jakup Krasniqi stated that the KLA was aware of these provisions and intended to comply with them, but there is no available evidence that the KLA is taking serious steps to do so. On the contrary, Jakup Krasniqi's reference in his statement to executions in his statement underlines that the KLA is failing to respect Common Article 3 to the extent that it acknowledges executing some of the abducted. Therefore, Amnesty International is stressing the need for the KLA to reform and strengthen its chain of command, to ensure that such abuses in violation of Common Article 3 are not carried out, and to suspend from active duty pending investigation and appropriate disciplinary proceedings anyone suspected of committing such abuses.

There are persistent rumours that some of those abducted are alive, held in improvised camps and employed in manual labour such as digging trenches and fortifications for their captors, but it has not been possible to confirm these. One village frequently mentioned as the site of a detention camp is Likovac (Likovc) in the Dečani area, which was

effectively under the control of the KLA from early in 1998. However, although Serbian forces briefly regained control of the village during the first week of August, there have been no reports that any detainees were found in the area.

By 18 May 1998 most of the Serb inhabitants had abandoned the village of Leočina in the Drenica region, but a group of five people, some elderly, had remained behind: Krstiva Šmigić and her relatives, the married couple Milosav (75) and Sultana Šmigić (72), and Aleksandra (known as "Lenka") Šmigić (c.75) and her son Radomir (54).

On 19 May Dostana Šmigić (42), Krstiva Šmigić's daughter, reportedly set off from her home in Srbica, where she lived and worked, in order to fetch her mother. A witness reportedly saw her car being stopped by a group of armed Albanians. Her whereabouts remain unknown. Her family received unconfirmed information that she is being held in Likovac, but, as noted above, no detainees were reportedly found there when it briefly passed into the control of Serbian forces in August.

Four of the five elderly people who remained in Leočina are also "missing". Amnesty International is concerned that they may have been arbitrarily and summarily executed by members of the KLA. According to Krstiva Šmigić, in testimony given to HLC researchers, on or about 9 June 1998 four armed KLA men entered the village, and after an exchange of words

reportedly beat Milosav Šmigić with rifle butts and kicked Krstiva and Sultana. They then ransacked the house, set fire to the beds and bedding and said they would return in one hour. Radomir and Lenka Šmigić, who had seen the events from their own house, called them over. The two women left Milosav in the courtyard and went over to Radomir and Lenka's house to discuss where they would hide. Radomir told the women to go out and hide in the corn field, and said he would hide upstairs in the house. The women went outside but halfway there decided to return. Sultana went home, and the other two went to Radomir and Lenka's house. There they found that about 30 armed men, some of whom were in uniform, had entered the courtyard. Ten of them entered the building and apparently discovered Radomir upstairs. Immediately afterwards, the women downstairs heard screams and his mother ran inside the house and up the stairs. Krstiva stayed in the courtyard and heard:

"... wailing and screaming, I couldn't bear to listen to it, even God wouldn't have been able to listen to such howling. I heard three gunshots before I went into the field. I didn't see whether they took Radomir and Lenka outside".

Krstiva then saw that the Šmigić's houses were on fire. When she walked over to Milosav's house the next day, calling Sultana and afterwards Radomir and Lenka, nobody answered her. She spent some days hiding, and

later made her way to a police post in Klina.

On the morning of 22 June 1998 a workers' bus taking employees to the open-cast coal mine at Belačevac was reportedly stopped by armed members of the KLA, who reportedly took a number of men off the bus and led them away. Among them were **Dragan Vukmirović, Dušan Adžandžić, Zoran Adžandžić, Filip Gojković, Miroslav Trifunović, Srboljub Savić, Petar Adžandžić** and **Božidar Alimpić** (who was travelling on the same bus although not employed by the mining company). Another employee at the mine, **Mirko Buha**, who was also reported abducted on the same occasion was, according to the HLC's report, not one of the group taken from the bus, but went "missing" on the same day, while travelling to work in a private car. Another worker at the Belačevac mine, **Žarko Spasić** (35) of the village of Sibovac, had gone missing earlier, reportedly abducted from the bus station in the village of Grabovac (Grabovec) by armed and uniformed Albanians on the evening of 14 May. Appeals by his father to Albanian organisations in Priština, although reportedly received with sympathy, have had no result.

At the end of June, units of the KLA took control of the mine itself, and on 19 June Serbian forces launched an offensive to regain control that was eventually successful. Although on 2 July the *London Times* newspaper reported allegations that the nine members of the group abducted on 22

June had been killed when the Serb forces began their attack, this has not been confirmed, and no bodies have been recovered.

Yugoslav sources have claimed that in the period from 1 January to 17 July 1988, 10 police officers were abducted. One of these was Ivan Bulatović, a policeman from Glogovac, who was travelling with his wife by train from Kosovo Polje (Fushë e Kosovës) to Peć on 23 May. He was not on duty. When it stopped at the station of Banjica (Banjicë) it was boarded by a group of armed men who examined the passengers' documents, separated and beat Ivan Bulatović and led him away from the train. Once again, rumours have circulated that he was being detained by the KLA, and several places of detention have been named, but none of these rumours has yet been confirmed.

Pjetër Preqi (58), an agricultural worker from the village of Bitesh (Bitesh) in the Dečani area and an ethnic Albanian of the Roman Catholic faith, and his relative by marriage Pashk Gjergji (58) were reportedly abducted from nearby Dobrić (Dobriq) by armed members of the KLA in uniform on 22 May 1998. A third man, Pashk Karrić, who was abducted with them was released the same day, but since then the families of Pjetër Preqi and Pashk Gjergji have had no news of their whereabouts, despite applying to various international organisations for help and making an appeal to the KLA for their release.

The family of Pjetër Preqi fear that he may have been detained as a result of being denounced as a collaborator with the Serbian authorities, and they have strongly denied that he could be so regarded.

"Missing" and "disappeared" from Orahovac, July-August 1998

Following the KLA's attempt to take control of the town of Orahovac (Rahovec) on 17 July, Serbian forces launched a general military action aimed at recovering territory that had been effectively under the control of the KLA. In the upsurge of fighting and the associated massive increase in the number of displaced people, the number of those reported to be unaccounted for has grown. About 55 Serbs, including medical personnel, from Orahovac and the surrounding villages were reported "missing" immediately following the action. Thirty-five were later released, having been in the custody of the KLA, but on 6 August a group of 40 relatives of those still "missing" held a demonstration in Priština calling for help in locating their family members and negotiating their release.

One of those who still remains "missing" is Djordje Djorić (28) from the town of Orahovac who on 17 July was driving a pregnant neighbour to the local medical centre and was stopped by a group of armed men who reportedly told him that they knew he had two brothers serving in the police force and

questioned him. They then took him to the hospital, where he was detained overnight. In the morning he was further questioned about his brothers and reportedly beaten, after which he was driven away in his own car to an unknown destination.

Unfortunately the disorder and breakdown of communication that has resulted from the increase in the level of fighting in the Orahovac area and elsewhere has seriously hindered the efforts of international organisations such as the ICRC to maintain contact with the KLA and secure the release of those detained, while the lack of a generally recognised central command of the KLA capable of exercising full control over various local leaders also acts as an obstacle to the progress of negotiations leading to their release.

Albanian sources have not released any figures for members of the ethnic Albanian community unaccounted for from Orahovac and the surrounding area. There are fresh grave sites in Orahovac and in Prizren which police claim hold a total of 51 bodies of those killed in fighting, some of which are reportedly identified only by number. That fact raises the fear that some of those who are unaccounted for, and who may include people who "disappeared" or went "missing", may be in these graves after having been extrajudicially executed or unlawfully killed. The contention that Orahovac was the scene of such extrajudicial executions and unlawful killings is supported by at least one apparently credible report of the extrajudicial

execution of a senior Albanian Muslim religious figure by Serbian police on 20 July, as well as allegations of the unlawful killing of Serb hostages by the KLA. Amnesty International believes that the authorities should take immediate steps to identify these bodies, to establish the cause of death, and inform their relatives. (Events in Orahovac will be described in more detail in a subsequent document in this series.)

Amnesty International's Recommendations

To the Serbian and Yugoslav authorities:

- The authorities should issue clear instructions to all members of the security forces carrying out law enforcement functions in Kosovo province that "disappearances", whether of civilians or combatants, arbitrary arrests and expulsions and other human rights violations will not be tolerated under any circumstances and that those responsible will be held criminally responsible for their actions.
- The authorities should ensure that all members of the security forces carrying out law enforcement functions in Kosovo province are acquainted with and trained in the application of the following international standards:

FEDERAL REPUBLIC OF
YUGOSLAVIA

***A HUMAN RIGHTS CRISIS IN
KOSOVO PROVINCE***

**Document Series B: Tragic events continue
#1: Human rights violations
against women in Kosovo
province**

Public
AI Index: EUR 70/54/98

August 1998

6 March is still not available, Amnesty International is seriously concerned that at least some of those killed may have been extrajudicially executed and that others may have been unlawfully killed as a result of the excessive use of force.

To Amnesty International's knowledge, to date there has been no attempt to carry out any investigation into these killings.

IV. "Disappeared" and "missing" persons⁵

Ethnic Albanians

In the aftermath of the police operation at Donji Prekaz on 5-6 March, a large number of people was reported missing, among them the women Hafije Jashari (60), Elfije Jashari (28), Mihrije Jashari (53), Sabrije Jashari (20), Hanife Jashari (16), Hajrije Jashari and Fatime Bazaja (21). Fifty-four people who had lost their lives in the operation were buried, amid some confusion and apparently without proper identification procedures and autopsies being carried out by the competent authorities. Eighteen of the bodies were thus buried without being identified, and it is to be feared that some, or all, of the

above were among them. Until appropriate measures are taken to identify the bodies, the relatives of the missing remain stranded in anguished uncertainty, unable properly to mourn those they have lost.

Serbs and Montenegrins

Among Serbs and Montenegrins believed to have been abducted or held by members of the KLA are several women. On 21 April the majority of the Serb inhabitants of the village of Gornji Ratiš in the Dečani area fled when the KLA established control over the area. Among those who remained were the sisters Dara Vujošević (69) and Vukosava Vujošević (65), Milka Vlahović (62) and her husband Milovan (60). According to the daughter of Milka and Milovan Vlahović, when she and her brother attempted to return on the following day in order to help their relatives leave, they were prevented from entering the village by members of the KLA. The fate of the four elderly people remains unknown.

Amnesty International is also concerned about the fate of the Šmigić family from the village of Leočina in the Drenica region. By 18 May most of the Serb inhabitants had abandoned the village, but a few remained behind; among them were Krstiva Šmigić and her relatives, Sultana Šmigić (72) and her husband Milosav (75), and Aleksandra (Lenka) Šmigić (c.75) and her son Radomir (54). Krstiva Šmigić later informed HLC researchers that, upon seeing armed KLA men enter the village,

⁵ Much of the information in this section is derived from the report *Kosovo - Disappearances in times of armed conflict, 15 January - 30 July 1998*, published in July 1998 by the Humanitarian Law Center (HLC), a Belgrade-based human rights organisation.

she ran over to Milosav and Sultana's house. When these men asked them: *"What are you doing here? This is Albania, there's nothing for you here"*, Milosav replied *"Till now this was Serbia but even if it's Albania, we'll talk it over and live together on good terms"*. After he said this the men beat him with their rifle butts and kicked Krstiva and Sultana. They then ransacked the house, set fire to the beds and bedding and said they would come back in one hour. The elderly people decided to flee. Radomir and Lenka Šmigić, who had seen from their courtyard what was going on, called them over. They left Milosav in the courtyard and went over to Radomir and Lenka's house to decide where they would hide. Radomir told the women to go out and hide in the corn field and he would hide upstairs in the house. The women went outside but two of them decided to return to the house. In the meantime, some 30 armed men, some of whom were in KLA uniforms, had appeared in the courtyard. Ten of them entered and found Radomir upstairs. Immediately afterwards, Lenka and Krstiva heard screaming and Lenka ran inside the house and up the stairs. Krstiva stayed in the courtyard and heard:

"...wailing and screaming, I couldn't bear to listen to it, even God wouldn't have been able to listen to such screams. Then I heard three gunshots and I went into the field".

Krstiva then saw that the Šmigić's houses were burning. When she walked over to Milosav's house the next day, calling to Sultana, Radomir and Lenka,

nobody answered her. She spent the second and third night near the house and on the fourth night went to Rudnik where she knew there were police and Serbs.

Amnesty International is concerned that Milosav, Sultana, Radomir and Lenka Šmigić have gone "missing" and may have been arbitrarily and summarily executed by members of the KLA.

On 19 May Dostana Šmigić (42), the daughter of Krstiva Šmigić, set off from her home in Srbica, in order to fetch her mother. A witness reportedly saw her car being stopped by a group of armed Albanians. Her whereabouts remain unknown, and although her family has received information that she is being held in the village of Likovac, it has not proved possible to confirm this.

V. Displacement

"...and many were women and children".

Tens of thousands of people have been forced by the conflict in Kosovo province to flee their homes. The risks involved in flight are huge. At the mercy of dangerous border crossings, difficult terrain and continued fighting, displaced families head for wherever they think they have a chance of being safe.

Families have become separated. Ten-year-old Antigona Tishukaj, who became separated from her parents in the chaos that surrounded the destruction of her village in Kosovo in June 1998, walked for four days across the mountains between Kosovo and Albania.

PRODUCTIE 12

De blinde vlek voor de Koerden

Minister Van den Broek en zijn Duitse collega van Defensie, Rühe, vinden de Turkse aanpak van het Koerdische probleem legitiem, als Ankara maar geen Nederlandse of Duitse wapens gebruikt. In de Tweede Kamer verklaarde Van den Broek dat men bij de Turkse campagne oorzaak en gevolg niet door elkaar moet halen.

FRANS VAN HASSELT

"De Koerdische kwestie stelt niets voor. Die wordt vanuit Syrië aangeblazen en zal snel doodbloeden." Aldus, in 1984, de Nederlands ambassadeur mr. Peter C. Nieman in Ankara, die er inderdaad in slaagde zijn ambtstermijn af te ronden zonder eenmaal de Koerdische hoofdstad Diyarbakir in Oost-Turkije te bezoeken.

Op 15 augustus 1984 begon de PKK, de zes jaar eerder opgerichte Arbeiderspartij Koerdistan met als doel afscheiding van de tien tot twaalf miljoen Koerden, een offensief in Oost-Turkije tegen alles wat Turks was. Tot dusver heeft deze oorlog circa vijfduizend levens gekost: ruim duizend alleen al dit jaar. Het aantal Turkse militairen dat tegen de Koerden vecht, is gegroeid tot honderdduizend

(vorig jaar nog veertigduizend), terwijl 34.000 Koerdische dorpswachters de bevolking tegen de PKK zouden moeten beschermen.

Het openbare leven in deze contreien is totaal ontwricht. De uitzonderingstoestand geeft de militaire autoriteiten bijna absolute bevoegdheden. De meeste scholen en gerechtshoven functioneren niet meer. Veel mensen vluchten naar West-Turkije en deze ontvolking wordt door president Özal toegejuicht als mogelijke oplossing voor het probleem.

Kort na de achtste verjaardag van het zomeroffensief hebben de Turkse strijdkrachten 36 uur lang het in de bergen gelegen provinciehoofdstadje Çirnak bestookt naar aanleiding van een PKK-overval op enkele officiële instellingen. Er vielen 'slechts' negentien doden, maar alle huizen raakten zwaar beschadigd. Daags erop trok de meerderheid van de Koerdische bevolking, circa twintigduizend mensen, uit het stadje weg, iets dergelijks geschiedde op kleinere schaal in het stadje Kulp, niet ver van Diyarbakir. Wat door de PKK nog lichtelijk overdreven (of voorbarig?) genocide wordt genoemd, lijkt in werkelijkheid een weloverwogen poging van de legerleiding centra die gelden als "bolwerken van PKK-sympathisanten" zodanig te intimideren, dat ze worden ontruimd.

Vanwege het medeleven met de diverse drama's op de Balkan, is er weinig internationale aandacht voor de enigszins vergelijkbare operatie in Çirnak. Minister Hans van den Broek, die een officieel

bezoek bracht aan Turkije (waar-aan hij een korte vakantie koppelde), toonde - niet voor de eerste keer - openlijk "begrip" voor de Turkse actie tegen de PKK. Hij luisterde, op de vroege morgen, naar vertegenwoordigers van twee mensenrechtenorganisaties, maar ging een ontmoeting met de fractie van Koerdische parlementariërs uit de weg. Met als rechtvaardiging dat hij al met de minister van Buitenlandse Zaken, Hikmet Çetin, had gesproken, "en dat was ook een Koerd", zij het een volledig geassimileerde.

Afgelopen week kwam de in Ankara aanbeden bewindsman in de Tweede Kamer op het onderwerp terug. Naar aanleiding van de Turkse veldtocht op Iraaks gebied tegen de PKK, waarover Groen Links zich zorgen maakt, verklaarde hij dat men "daarbij oorzaak en gevolg niet door elkaar moet halen".

Acht jaar geleden sprak ambassadeur Nieman nog van een onbelangrijke kwestie. Nu gooit de minister alles op het begrip terreur. Waar voert de blinde vlek, die de Nederlandse diplomatie al zo lang voor Turkije's grootste probleem aan de dag legt, op terug? Uiteindelijk op de behoefte dat land binnen de Westers-Atlantische sfeer te houden. Tevens dient de Navo-partner als sterk bolwerk, aanvan-

Turkse militairen slepen een machinegeweer naar een PKK-kamp in Khaftanin, dat deze week door Turkse troepen is veroverd.
(Foto EPA)

kelijk tegen het communisme, nu tegen het om zich heen grijpende islamitische fundamentalisme. Turkije moet tegenwicht bieden aan de islamitische, veelal Turks-sprekende republieken van de voormalige Sovjet-Unie. Het krijgt daarbij een zogenaamde model-

functie. Hoe kan een land zijn modelfunctie vervullen als het bijna al zijn politieke en militaire aandacht richt op zijn eigen zuidoostelijke provincies en op de provincies aan de andere kant van de grens? En als het niet kan verhinderen dat de PKK in eigen land het vrachtver-

ten? De PKK kan nu zonder veel moeite tienduizenden jongeren mobiliseren. Aanvankelijk ging dat, zoals de beschuldigingen waarschijnlijk terecht luiden, met ontvoeringen en andere bedreigingen. Maar Turkse waarnemers geloven PKK-leider Abdullah Ocalan als hij zegt dat de leiding de toeloop eerder moet afremmen dan stimuleren.

Turkije heeft een 'modelfunctie' oprijdt als bolwerk tegen het oprukkende islamitische fundamentalisme

functie. De explosieve groei van de fundamentalistische 'Welvaarts'-partij, die vorige week zondag bij tussentijdse gemeenteraadsverkiezingen meer dan een kwart van de stemmen en vier burgemeesterschappen rondom Istanbul kreeg, moet heel wat wenkbrauwen hebben gefronst.

Maar afgezien van dat laatste,

keer met Noord-Irak stillegt, zich gedwongen voelt zijn eigen steden te bestoken en zijn journalisten liquideert? Wat voor voorbeeldfunctie kan er dan nog vanuit gaan?

Van den Broek riep de Tweede Kamer op oorzaak en gevolg niet door elkaar te halen. Men kan hierin met hem meegaan, maar waardoor is de PKK, begonnen als klein clubje fanatici en terroristen, in de laatste zes, acht jaar zo sterk gegroeid en heeft, naar Ozal toegeeft, zo snel wortel gescho-

In de jaren voor en na de militaire staatsgreep van 1980 heb ik herhaaldelijk het gebied rondom Diyarbakir bezocht. Het was opmerkelijk hoe vrij de Koerden zich — behalve in de herfst van 1980 — uitten. De PKK was toen nog niet bekend onder die naam; men sprak toen van Apocu's, de aanhangers van Apo, een Koerdische verkorting van Abdullah. En men sprak er met afschuw over: dat waren nu echt "terroristen", een woord dat men heden ten dage in het zuidoosten niet meer hoort. Dat gold ook nog voor de letters PKK die na 1984 bekend werden. Naarmate echter de Turkse gendarmes, en later 'speciale teams' rücksichtloos optreden bij de opsporingsacties en daarbij de plaatselijke bevolking be- en mishandelden alsof het allemaal verdachten waren, kwamen alle

Koerden tussen twee vuren te zitten, al was het ene tenminste een Koerdisch vuur.

De aloude verbodsbepaling op de Koerdische taal en muziek werd onder militair bestuur (tussen 1980 tot 1983) alleen maar versterkt. President Ozal kwam in een latere fase met concessies op dit terrein, die door premier Demirel vorig jaar nog werden uitgebreid in de kortstondige periode waarin hij de Koerdische bevolking 'affectie' in het vooruitzicht stelde. Zoals het vaak gaat in zulk soort situaties: de concessies kwamen te laat en gingen niet gepaard met enigerlei manguing van het militaire geweld.

Van den Broek zou trouwens vermoedelijk poneren: zulke concessies moedigen de "terroristen" — inmiddels tienduizenden — alleen maar aan. Juist daarom, zo zei hij tijdens zijn bezoek aan Turkije, heb ik niet willen praten met de Koerden in het parlement, die soms sympathie voor de PKK laten blijken.

Er komt echter een moment waarop men zich afvraagt: kunnen de opstandelingen nog sterker worden? Het Turkse bewind pretendeert in Irak op grote schaal te werken aan de fysieke uitschakeling van de Koerden. De kans dat dit lukt lijkt gering. Al die "terroristen" hebben jongere broers en zusters in de kinderrijke Koerdische gezinnen. Bezoekers van de Koerdische provincies valt altijd de felheid van de jeugd op. Als daar nog de motivatie bijkomt van een martelaarschap van een ouder familielid en als men zich realiseert dat de Koerden zich over heel Turkije als een olievlek aan het verspreiden zijn, dan is er maar een conclusie: dit is pas het begin van het probleem.

Teletekst 26 maart 1992.

Minister v.d.Broek van Buza is niet van zins Turkije te veroordelen voor de luchtaanvallen op Kurdische kampen. De Turkse luchtmacht bestookt deze kampen omdat zich daar Kurdische terroristen zouden ophouden.

Volgens van den Broek is het een recht van elk land om zich tegen terroristen te verweren. Hij wil zich niet oordelen over de middelen die Turkije inzet omdat hij daarom niet over voldoende informatie beschikt.

Het is voor het eerst dat een Navo-lid het leger inzet tegen zijn eigen bevolking. Het feit dat Turkije lid is van de NAVO heeft volgens van den Broek geen invloed op zijn beoordeling.

-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-

Teletekst 21 mei 1992. BRTN. Massale betoging Koerden in Brussel.

In Brussel hebben zo'n 10.000 Koerden en sympathisanten betoogd tegen het Turkse beleid ten aanzien van de Koerden. Volgens de betogers voert de Turkse regering al acht jaar een meedogenloze en brutale oorlog tegen de Koerden.

Voor de betoging waren Koerden uit heel Europa naar Brussel gekomen. Ze vroegen dat de Europese Gemeenschap en de Westerse landen zouden tussenkomen.

De betogers willen ook dat Europa geen wapens meer levert aan Turkije

De laatste maanden is het geweld in Turks-Koerdistan weer opgelaaid. Daarbij zijn tientallen doden gevallen.

Teletekst 2 november 1992.

Bron Veronica Nieuwsradio.

Groen Links wil dat minister van den Broek onmiddellijk de Turkse ambassadeur in Nederland op het matje roept over de strijd van het leger tegen de Koerden. Dit zei het Groen-Links kamerlid Sipkes maandag in nieuwsradio. Dinsdag zal ze hierover mondelinge vragen stellen aan van den Broek.

"Het is onaanvaardbaar dat de internationale gemeenschap zwijgt. Dit weekend zijn er al 1000 Koerden gedood. Er is hier sprake van volkerenmoord," aldus Sipkes. Groen Links wil verder weten hoe het staat met de toekomstige levering van granaten door Eurometaal aan Turkije.

-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-

Teletekst 3 november 1992.

Geen Haags protest Turkse aanvallen.

Minister van den Broek weigert de Turkse ambassadeur te ontbieden om te protesteren tegen de aanvallen van Turkije op de Koerden in Noord-Irak. Groen-Links had daar in de Tweede kamer om gevraagd. Van den Broek vindt dat Turkije het volste recht heeft om op te treden tegen de Koerden van de arbeiderspartij PKK. Elk land heeft het recht tegen agressie en terrorisme op te treden, zo zei hij vandaag. Je kan je alleen af vragen of de Turkse militaire reactie binnen of buiten proportie is, aldus de bewindsman.

Chris Kultschera

[illegible]

Oost-Turkije bestrijden
Turken en Koerden
elkaar al decennialang

conflict over de uitroeiing van PKK-leider Ocetara. De Franse journalist Chrs Kutscheu meldt rond in het moerlands de zo recentste episode van de Koerdische gebiedsloegingen.

Checkpoint Koerdistan

Koncerten en diversie
Doordat zijn vader, Dick, afging met zijn twee jongste kinderen naar het huis van de ICC-organisatoren, kon de vader van de ICC-organisatoren, Dick, in zijn eigen voordeel, "verval" laten. "Maximaliseer uw aanwezigheid op het podium", zei de vader van de ICC-organisatoren, Dick, tegen zijn twee jongste kinderen. "Om te voorkomen dat u niet afkomt op het podium", zei de vader van de ICC-organisatoren, Dick, tegen zijn twee jongste kinderen. "Om te voorkomen dat u niet afkomt op het podium", zei de vader van de ICC-organisatoren, Dick, tegen zijn twee jongste kinderen.

De twee mannen leven zonder enig contact: lings elkaars heen. Het is welzijn opgericht.

Wolke's ongoing research has "low-key" implications for the future of the American film industry, says Peter Dinklage, a professor of film studies at the University of California, Los Angeles. "It's a very important study," he says. "It's a very important study of the American film industry, and it's a very important study of the American film industry."

Year	Age	Sex	Weight (kg)	Height (cm)	Body mass index (kg/m ²)	Waist circumference (cm)	Waist-hip ratio	Trunk muscle strength (kg)	Trunk muscle endurance (min)	Trunk muscle power (W)
1990	20	Male	70	175	22.5	85	0.85	100	10	1000
1991	21	Female	55	160	21.5	75	0.80	80	8	800
1992	22	Male	65	170	22.5	80	0.82	90	9	900
1993	23	Female	50	155	20.5	70	0.78	70	7	700
1994	24	Male	75	180	23.0	90	0.88	110	11	1100
1995	25	Female	60	165	21.5	80	0.82	90	9	900
1996	26	Male	80	185	23.0	95	0.90	120	12	1200
1997	27	Female	65	170	22.5	85	0.85	100	10	1000
1998	28	Male	85	190	23.5	100	0.92	130	13	1300
1999	29	Female	70	175	22.5	90	0.88	110	11	1100
2000	30	Male	90	195	23.5	105	0.94	140	14	1400
2001	31	Female	75	180	23.0	95	0.90	120	12	1200
2002	32	Male	95	200	23.8	110	0.96	150	15	1500
2003	33	Female	80	185	23.0	100	0.92	130	13	1300
2004	34	Male	100	205	23.5	115	0.98	160	16	1600
2005	35	Female	85	190	23.5	105	0.94	140	14	1400
2006	36	Male	105	210	23.8	120	1.00	170	17	1700
2007	37	Female	90	195	23.0	110	0.96	150	15	1500
2008	38	Male	110	215	23.5	125	1.02	180	18	1800
2009	39	Female	95	200	23.8	115	0.98	160	16	1600
2010	40	Male	115	220	23.8	130	1.04	190	19	1900
2011	41	Female	100	205	23.5	120	1.00	170	17	1700
2012	42	Male	120	225	23.5	135	1.06	200	20	2000
2013	43	Female	105	210	23.8	125	1.02	180	18	1800
2014	44	Male	125	230	23.8	140	1.08	210	21	2100
2015	45	Female	110	215	23.5	130	1.04	190	19	1900
2016	46	Male	130	235	23.5	145	1.10	220	22	2200
2017	47	Female	115	220	23.8	135	1.06	200	20	2000
2018	48	Male	135	240	23.8	150	1.12	230	23	2300
2019	49	Female	120	225	23.5	140	1.08	210	21	2100
2020	50	Male	140	245	23.5	155	1.14	240	24	2400
2021	51	Female	125	230	23.8	145	1.10	220	22	2200
2022	52	Male	145	250	23.5	160	1.16	250	25	2500
2023	53	Female	130	235	23.8	150	1.12	230	23	2300
2024	54	Male	150	255	23.5	165	1.18	260	26	2600
2025	55	Female	135	240	23.8	155	1.14	240	24	2400
2026	56	Male	155	260	23.5	170	1.20	270	27	2700
2027	57	Female	140	245	23.8	160	1.16			

observed, however, it is difficult to determine whether the observed differences between the two studies are due to differences in the populations or to differences in the methods used. The present study was designed to address this issue by comparing the two studies in a controlled setting. The overall results of the present study are consistent with the findings of the two studies, suggesting that the differences between the two studies are due to differences in the populations and not to differences in the methods used.

the 1970s, the U.S. military has been conducting extensive investigations of biological warfare agents, particularly anthrax, in the environment. One important way to do this is to use the genetic fingerprinting techniques that have been developed in the laboratory. In the past, the only way to identify a particular strain of anthrax was by using a series of tests that were often time-consuming and expensive. Now, with the use of genetic fingerprinting, scientists can identify a particular strain of anthrax in a matter of hours. This is a significant improvement in the ability to detect and identify biological warfare agents in the environment.

and 60% symptomatic. "The first time I saw a patient with this disease, I said that this was the worst I had ever seen," says Dr. Williams. "I had never seen anything like it before." The disease is a rare, severe form of malaria, and it is caused by a parasite called *Plasmodium falciparum*. It is a deadly disease, and it is a major cause of death in many parts of the world. The disease is caused by a parasite called *Plasmodium falciparum*. It is a deadly disease, and it is a major cause of death in many parts of the world. The disease is caused by a parasite called *Plasmodium falciparum*. It is a deadly disease, and it is a major cause of death in many parts of the world.

[illegible]

Also, just as important as the fact that the *Chrysothrix* is a new species is the fact that it is a new genus. "I have never seen anything like it before," says Dr. Saccardo, "and I have never seen anything like it in the literature." The new genus is named *Chrysothrix* in honor of the late Dr. Saccardo, who was one of the most prominent mycologists of the last century. The new species is named *Chrysothrix* in honor of the late Dr. Saccardo, who was one of the most prominent mycologists of the last century.

James K. McDermott, Jr., president of the American Institute of Architects, said that the project is "a critical and important step" in the planning and development of the new city. He said that the project is "a critical and important step" in the planning and development of the new city. He said that the project is "a critical and important step" in the planning and development of the new city.

[illegible]

2007, October were the six half-¹ century in Cleveland, Ohio, and the

This is a scan of a blank page from a document. The left edge shows a dark vertical strip, likely the binding or gutter of the book. The rest of the page is off-white and contains no text or other markings.

100

33

PRODUCTIE 13

Kritiek op schending rechten in Kroatië

BRUSSEL, 3 AUG. Twee internationale mensenrechtenorganisaties hebben Kroatië gehekeld wegens schendingen van de mensenrechten, en dan vooral die van de Kroatische Serviërs.

Beide organisaties, het Internationale Rode Kruis en Helsinki Watch, hebben aandacht besteed aan de wijze waarop de Kroatische Serviërs, die vorig jaar zijn achtergebleven in de voormalige 'Servische Republiek Krajina', worden behandeld. Deze 'republiek', in 1991 eenzijdig uitgeroepen door de Kroatische Serviërs, werd vorig jaar tijdens twee militaire bliksemacties door het Kroatische leger zo goed als geheel geëlimineerd; tussen 150.000 en 200.000 Kroatische Serviërs sloegen op de vlucht naar Bosnië en Servië.

De weinige Serviërs die achterbleven hebben het sindsdien zeer moeilijk. Een woordvoerder van het Internationale Rode Kruis sprak gisteren van „een zacht terrorisme” jegens de Serviërs. De Kroatische regering, aldus het Rode Kruis, staat toe dat de Serviërs het slachtoffer worden van „straffeloze plundering, brandstichting en moord”. De meeste Serviërs die vorig jaar zijn gevlucht, zouden het liefst terugkeren naar hun woonplaatsen, maar slechts weinigen durven dat: niet meer dan 1.500 vluchtelingen zijn daadwerkelijk teruggekeerd, minder dan één pro-

cent van het totale aantal. „In Krajina is sprake van wat ik zacht terrorisme zou willen oemen: een constante serie kleinschalige aanvallen op Serviërs — plunderingen, afzettingen, bomaanslagen en af en toe moorden. Hoewel al die incidenten op zich maar klein zijn, zijn ze samen genoeg om er duidelijk te maken dat de Serviërs niet mochten terugkeren”, aldus de Rode Kruiswoordvoerder. De meeste Serviërs die vorig jaar achterbleven — ongeveer tienduizend — waren te oud of te arm om te vluchten. Zij zijn nu te kwetsbaar en te zwak om zich te weer te stellen. De meesten leven geheel geïsoleerd in dorpen, zonder elektriciteit, telefoon, openbaar vervoer, gezondheidszorg, inkomen, identiteitspapieren en voedsel en ze vormen een makkelijke prooi voor Kroaten die op wraak uit zijn.

Helsinki Watch tekende in een rapport over de Kroatische Serviërs aan dat na de bliksemoperatie van het Kroatische leger zeker 150 Serviërs zijn vermoord. Honderd anderen werden weggevoerd; van hen is sindsdien niets meer vernomen. Tussen november en april van dit jaar zouden nog eens tachtig Serviërs zijn geëxecuteerd.

Volgens Kroatische cijfers kwamen bij de militaire operatie 526 Serviërs om het leven, onder wie 116 burgers. Volgens Helsinki Watch zijn veel meer burgers gedood. (Reuter, AP)

Kroatië viert overwinning op de Serviërs in de Krajina

ZAGREB, 5 AUG. Kroatië viert vandaag met een nationale feestdag dat het een jaar geleden tijdens het militaire bliksemoffensief 'Storm' de Kroatische Serviërs versloeg en een eind maakte aan de in 1991 eenzijdig door de Serviërs uitgeroepen 'Servische Republiek Krajina'.

President Franjo Tudjman is vanochtend naar Knin gereisd, de voormalige hoofdstad van de rebelenrepubliek, om daar de feestelijkheden bij te wonen. De vijfde augustus is uitgeroepen tot 'Dag van de vaderlandse dankbaarheid'.

De militaire operatie 'Storm' duurde vorig jaar slechts 84 uur. Ze was in mei vorig jaar al voorafgegaan door een eerste militaire operatie, waarin de Bosnische Serviërs een deel van hun republiek verloren, West-Slavonië. Na de zege van begin augustus werden 150.000 tot 200.000 Serviërs op de vlucht gedreven, de meesten vluchtten naar het door de Bosnische Serviërs be-

heerste noorden van Bosnië of naar Servië, waar ze nog steeds verblijven. Rond tienduizend Serviërs — veelal bejaarden — bleven in het veroverde gebied achter. Mensenrechtenorganisaties hebben vorige week het bewind in Zagreb verweten dat zij slecht worden behandeld en dat velen van hen het slachtoffer worden van intimidatie, pesterijen, brandstichting, plundering en zelfs moord. Volgens deze organisaties zijn bij of na de verovering van de Krajina door de Kroaten meer dan honderd Serviërs weggevoerd, van wie nooit meer iets is vernomen. Ook zou het aantal burgers dat bij de verovering van de Krajina om het leven kwam, veel groter zijn dan Zagreb heeft opgegeven.

Het afgelopen jaar zijn rond 25.000 Kroaten, die in 1991 door de Serviërs uit hun woonplaatsen werden verdreven, naar huis teruggekeerd. In het veroverde gebied zijn verder rond 12.000 Kroatische

vluchtelingen uit Bosnië gcherhuisvest. Hoewel de Kroatische regering de verdreven Serviërs heeft laten weten dat ze welkom zijn als ze willen terugkeren, blijkt dat welkom in de praktijk tegen te vallen: slechts 1500 gevluchte Serviërs zijn daadwerkelijk teruggekeerd. Zeventuizend anderen hebben wel toestemming gekregen. De meeste Serviërs zijn bang om terug te keren wegens de gemelde schendingen van de mensenrechten van Serviërs in Kroatië.

Het enige deel van de 'Servische Republiek Krajina' dat zich nog in handen van de Kroatische Serviërs bevindt is Oost-Slavonië, in het uiterste oosten van Kroatië. Dit gebied moet volgens een akkoord van eind vorig jaar in 1997 of uiterlijk het jaar daarop onder de Kroatische soevereiniteit terugkeren. Op het ogenblik wordt het bestuurd door een overgangsbestuur van de Verenigde Naties.

In Belgrado bestuderen Serviërs de lijst met gevallen van het Kroatische offensief van vorig jaar. (Foto AP)

VERSLAG VAN HET TRANSPORT VAN 14 SEPT. 1998

Er ging dit jaar al heel veel aan vooraf. Inzamelingen door het hele land, waardoor er genoeg goederen beschikbaar kwamen voor 3 vrachtwagens in het voorjaar en 4 vrachtwagens met aanhangers in de maanden juni t/m augustus. De samenwerking kreeg gestalte, in Nederland tussen organisaties als het Vredesburo Eindhoven, Stichting JONA Alkmaar, Hulpcomité bejaarden in Kroatië Leeuwarden, Stichting Bosna Brummen, Stichting BeV in Tilburg; verder met Stichting De Keilbout Nijmegen en EMMAUS woon-en werkgemeenschap Eindhoven. Dank is ook verschuldigd aan bedrijven, scholen en instellingen die geld en goederen doneerden en de belangen zwoegende vrijwillig(st)ers. Dat geldt in het bijzonder voor hen die praktische hulp hebben verleend in Kroatië en Bosnië zelf.

Zaterdag 12 september. Bij de loods van JONA in Heerhugowaard zijn we het grootste deel van de vracht gaan laden. Tussendoor zijn er meubels opgehaald bij het Urselinessenklooster in Bergen-NH, die in het midden van de oplegger van ruim 13 meter lengte geladen werden. De vracht bestond o.a. uit 8 pallets geconserveerde groenten, 400 zakken bloem, 8 dozen bakolie, 2 dozen koffie, 30 dozen keukengerei, 10 pakken constructiemateriaal, 4 pallets en 165 pakken hout, 29 stuks sanitair, 461 meubels, 3 huishoudelijke apparaten, 59 zakken kleding, 43 zakken kussens, lakens, gordijnen, 5 colli bedden met matrassen, en 1 000 dekens. Die dekens waren via Leeuwarden naar Heerhugowaard gebracht.

Maandag 14 september. In alle vroegte vertrokken Frans Vorstenbosch, een ervaren vrachtwagenchauffeur uit Tilburg, en Kees Homans, rijder en voorzitter van stichting Bosna

die veel ervaring heeft met hulptransporten naar ex-Joegoslavië, trots in de Pegaso-truck met oplegger. Op dinsdagavond kwamen ze aan bij het "Comité voor Mensenrechten Karlovac".

Woensdag 16 september. Bij de douaneplaats in Karlovac worden de hulpgoederen ingeklaard als "Humanitarna Pomoć" oftewel humanitaire hulp aan vluchtelingen. Frans en Kees reden daarna direct 35 kilometer zuidelijker tot de plaats van bestemming in het bergdorpje aan de Bosnische grens: **Dunjak**.

Dit grensgebied heette de Krajina. De bevolking bestond al eeuwenlang voor een groot deel uit mensen van Servische afkomst. In de oorlog veroverden de Serven dit gebied, ondanks dat de bevolking "autonoom" en dus onpartijdig (-buiten het oorlogsgeweld-) wilde blijven. En in 1995 werd het gebied terugveroverd door het Kroatische leger. Het gevolg was desastreus. Veel doden en gewonden. Zo'n 200.000 vluchtelingen, de meesten dakloos en bezitloos geworden. De meeste huizen zijn in ruïnes veranderd. Ook nu nog. Al het vee is gestolen en alle inboedel is vernield, geroofd of in brand gestoken. De cultuurgronden zijn onveilig of totaal verwilderd. Er is hier dan ook een gebrek aan alles. In twee opgeknapte grote huizen worden achtergebleven zieke bejaarden opgevangen door het Comité voor Mensenrechten, worden ze verpleegd en verzorgd door jonge vrijwillig(st)ers uit verschillende landen. In de loodsen achter het grootste opvanghuis wordt de vracht tijdelijk opgeslagen. Van hieruit worden alle goederen snel verdeeld onder de oude bewoners en de teruggekeerde vluchtelingen in de hele omgeving.

(vervallen)

PRODUCTIE 15

Vergaderjaar 1983-1984

17980

Kruisvluchtwapens

B

ADVIESAANVRAAG

Aan de Koningin

b1 z. 1
1 e kol

's-Gravenhage, 5 oktober 1983

Daartoe gemachtigd door de Ministerraad veroorloven wij ons Uw Majesteit de adviesaanvraag inzake de grondwettelijke aspecten verbonden aan plaatsing van kruisvluchtwapens aan te bieden.

Over de grondwettelijke aspecten van een eventuele plaatsing van kruisvluchtwapens in Nederland is onlangs een aantal vragen en opmerkingen uit de Staten-Generaal naar voren gekomen. Naar aanleiding hiervan is door de eerste ondergetekende aan de Tweede Kamer toegezegd een notitie die de genoemde aspecten nader zou belichten.

Ten einde deze aangelegenheid voort te een - in verband met eventuele plaatsing - met de regering van de Verenigde Staten te sluiten verdrag op de juiste wijze te kunnen regelen, achten wij het van belang de Raad van State om advies te vragen. Artikel 15, derde lid van de Wet op de Raad van State (Stb. 1976, 232) biedt hiertoe de mogelijkheid.

Grondwettelijke aspecten verbonden aan plaatsing van kruisvluchtwapens

Ik moge U voorstellen de adviesaanvraag aan de Raad van State aan te bieden en goed te vinden dat de Raad zijn advies rechtstreeks aan de eerste ondergetekende doet toekomen.

De minister van Defensie,
J. de Ruiter

De minister van Buitenlandse Zaken,
H. van den Broek

De minister van Binnenlandse Zaken,
J. G. Rietkerk

b1 z. 1
2 e kol

Op 12 december 1979 heeft de Noord Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO) in een bijzondere gezamenlijke vergadering van de ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie het besluit genomen tot plaatsing van kruisvluchtwapens en Pershing II raketten in West-Europa, gekoppeld

aan een aanbod tot onderhandelingen over dit soort wapens met de Sovjet-Unie. Nederland heeft toen een beslissing tot plaatsing op eigen grondgebied aangehouden. In de regeringsverklaring van dit kabinet is gesteld, dat het wapenbeheersingsoverleg (over dit soort wapens) te Genève een zeer belangrijke factor zal zijn in het afwegingsproces of Nederland al dan niet tot plaatsing zal overgaan.

Om het wapenbeheersingsproces te Genève maximale resultaten te kunnen doen opleveren is in de NAVO afgesproken dat alle voorbereidingen voor een eventuele plaatsing voortgang zullen moeten vinden. In Nederland is de Tweede Kamer op 30 juni van dit jaar meegedeeld, dat de vliegbasis Woensdrecht als lokatie in Nederland is aangewezen en dat niet tot aanbesteding van werkzaamheden aldaar zal worden overgegaan,

voordat met de Kamer een beslissing ten principale over plaatsing van de wapens zal zijn besproken. Wanneer het tot zo een beslissing zou komen, moet in de tijd daarop volgend, maar vóór daadwerkelijke plaatsing een nadere regeling tussen de Verenigde Staten en het Koninkrijk der Nederlanden worden getroffen over de stationering alhier van personeel voor deze wapens en de wapens zelf.

De regering heeft het voornemen, gelet op het grote politieke en maatschappelijke belang van deze aangelegenheid, de diverse elementen verband houdende met een plaatsing in een verdrag vast te leggen en dit verdrag aan het parlement ter voorafgaande goedkeuring voor te leggen (bijlage 1).

Het grote politieke en maatschappelijke belang dat aan deze kwestie wordt gehecht, blijkt ook uit vragen en opmerkingen uit de Staten-Generaal over grondwettelijke aspecten van een eventuele plaatsing van deze wapens in Nederland. Een aantal publicaties met verschillende menin-

gen is hierover al verschenen. In enkele publicaties is naar voren gebracht dat plaatsing van (Amerikaanse) kruisvluchtwapens op Nederlands grondgebied - niet de daaraan verbonden consequenties van mogelijke inzet - een inbreuk zou betekenen op de Nederlandse soevereiniteit en om die reden in strijd zou zijn met de Grondwet. Ook is naar voren gebracht, dat een verdrag over plaatsing tot gevolg zou (kunnen) hebben, dat daarmee op een aantal punten zou worden afgeweken van Grondwetbepalingen. In deze gedachtengang zou parlementaire besluitvorming terzake van het verdrag moeten plaatsvinden bij gekwalificeerde (twee derde) meerderheid (artikel 91, lid 3, van de Grondwet).

De regering acht het, gelet op het bovenstaande, van belang, de Raad van State om advies te vragen over een aantal grondwettelijke aspecten van een eventueel verdrag, teneinde deze aangellegenheid - zo nodig - in verdragsonderhandelingen met de Verenigde Staten op een juiste wijze te kunnen regelen. In het navolgende zal de regering een aantal kwesties uiteenzetten en de Raad een aantal opvattingen en vraagpunten voorleggen.

Het lijkt dienstig ten aanzien van het in de publicaties naar voren gebrachte begrip soevereiniteit enkele kanttekeningen te plaatsen. Allereerst valt op te merken, dat hoewel de onderhavige discussie over het begrip soevereiniteit wordt gevoerd in de context van de landsverdediging, een vergelijkbare discussie denkbaar is ten aanzien van andere vormen van overheidsoptredens. Vervolgens lijkt het, voor een juiste grondwetsinterpretatie, goed voor ogen te stellen dat de Nederlandse Grondwet van oudsher niet is uitgegaan van een abstract soevereiniteitsbegrip. In de van 1814 daterende Nederlandse Grondwet is steeds uitgegaan van de mogelijkheid tot het sluiten van verdragen, waarbij

b1 z. 2
1 e kol.

geen begrenzing gezien werd in het begrip «nationale soevereiniteit».

De huidige Grondwet maakt in artikel 92 uitdrukkelijk melding van de mogelijkheid om bij of krachtens verdrag aan volkenrechtelijke organisaties bevoegdheden op te dragen.

Uit deze bepaling, en evenzeer uit de bepalingen inzake de ontwikkeling van de internationale rechtsorde (artikel 90) en inzake de verbindende kracht van een ieder verbindende bepalingen van verdragen en de voorrang daarvan boven nationale wettelijke voorschriften, inclusief de Grondwet, (artikel 93 en 94), blijkt dat in het Nederlandse constitutionele bestel de nationale soevereiniteit niet als een absolute norm wordt beschouwd. Integendeel, de genoemde artikelen van de Grondwet beogen de mogelijkheden tot internationale samenwerking en overdracht van nationale bevoegdheden buiten twijfel te stellen en de gebruikmaking daarvan te bevorderen.

In het verleden zijn dan ook door Nederland talrijke vormen van internationale samenwerking aangegaan, waarbij in een aantal gevallen tevens overdracht van bevoegdheden plaatsvond. Sprekende voorbeelden leveren de organisaties van de Verenigde Naties en de Europese Gemeenschappen.

In dit opzicht valt er, staatsrechtelijk bezien, geen onderscheid te maken tussen de landsverdediging en andere vormen van overheidszaken.

Een gemeenschappelijke verdediging – zoals die in de afgelopen decennia in de NAVO is gegroeid – impliceert dat een individuele bondgenoot niet meer de gehele last van zijn defensie zelfstandig draagt. Bepaalde taken en verantwoordelijkheden voor de defensie van het bondgenootschap worden aan bepaalde bondgenoten overgelaten; evenzo heeft ook Nederland daarbij een bepaald aantal taken aanvaard. Deze taakverdeling heeft tot gevolg dat Nederland

evenals de andere lidstaten binnen de geïntegreerde commandostructuur van de NAVO een medeverantwoordelijkheid op zich heeft genomen voor de verdediging van het NAVO-verdragsgebied.

In deze structuur passen de internationale overeenkomsten die hebben geleid tot de aanwezigheid van een Amerikaans squadron op de vliegbasis Soesterberg³ (bijlage 2), evenals die betreffende een Duitse eenheid in Budeř⁴. Zij leveren juridisch gezien geen wezenlijk andere «inporing» op van de soevereiniteit dan de eventuele stationering van kruisvluchtwapens op Nederlands grondgebied; dat de daarbij in het geding zijnde geweldsinstrumenten verschillend zijn, is juridisch niet van belang.

In de aanvang van deze adviesaanvraag kwam reeds artikel 91, derde lid, van de Grondwet ter sprake.

Over de betekenis van de overeenkomstige bepaling (artikel 63) van de Grondwet van 1953 is, ter gelegenheid van het opnemen van dat (toen

nieuwe) artikel, uitvoering van gedachten gewisseld in het parlement⁵. In dit bestek kan worden volstaan met verwijzing naar de daarbij kenbaar gemaakte opvatting van de regering, dat deze bepaling slechts zag op gevallen waarin een overeenkomst direct of indirect afwijking meebracht van enige grondwettelijke regeling; vermeld zij overigens dat door enkele leden van het parlement werd betoogd dat deze bepaling ook betrekking had op gevallen van zogenaamde soevereiniteit.

In beide gevallen zal men echter moeten kunnen wijzen op een in de Grondwet genoemde vorm van overheidsmacht die door het met de Verenigde Staten te sluiten verdrag aan een – eventueel afwijkende – regeling zou worden onderworpen.

Met het oog op artikel 91, derde lid, vraagt derhalve een aantal artikelen uit de Grondwet nadere aandacht.

In de artikelen 96 en 98 zijn specifieke overheidsbevoegdheden neergelegd.

Het eerstgenoemde artikel gaat over de oorlogsverklaring na (indien mogelijk) voorafgaande toestemming van de Staten-Generaal, het tweede artikel legt het opperbevel over de krijgsmacht bij de regering.

Voorts is er artikel 53 naar de tekst van 1972, dat nog van kracht is ingevolge additioneel artikel XI. Dit artikel bevat de eedsformule van het staatshoofd, uit te spreken bij de inhuldiging. In deze formule verbindt het staatshoofd zich onder andere de onafhankelijkheid van de Staat te verdedigen. Van onafhankelijkheid wordt ook gesproken in artikel 97, dat alle Nederlanders, daartoe in staat, verplicht mee te werken tot handhaving van de onafhankelijkheid van het Rijk.

De vraag is thans in hoeverre eventuele stationering en met name de daarmee verbonden consequentie van inzet door (uiteindelijk) een andere mogendheid met de genoemde artikelen in strijd komt.

Uiteraard laat de vraag of een verdrag al dan niet afwijkt van de Grondwet zich niet definitief beantwoorden los van de inhoud van dat verdrag. Niettemin acht de regering het van belang reeds thans het oordeel van de Raad van State te vernemen over deze grondwettigheidsaspecten, voordat – ter uitvoering van een eventueel besluit tot plaatsing – het verdrag met de Verenigde Staten zou worden gesloten.

Het te sluiten verdrag zou in grote lijnen kunnen worden opgebouwd uit bepalingen zoals die te vinden zijn in de overeenkomst tot opslag van Amerikaans legermateriaal in Nederland (Laatste Trb. 1981, nr. 215). Daarnaast zou het te sluiten verdrag dienen in te gaan op de zeggenschap over de inzet van de wapens en het is juist op dit punt, dat de vragen inzake het grondwettigheidsaspect rijzen.

Uitgangspunt hierbij is, dat de zeggenschap uiteindelijk berust bij de Verenigde Staten (de kernwapenmogendheid) en wordt uitgeoefend door de president van de Verenigde Staten met inachtneming van het bondgenootschappelijk belang en in overeenstemming met de bestaande NAVO-consultatieprocedures (bijlage 3).

Hieraan vallen echter elementen toe te voegen (bijlage 4). De belangrijkste te beantwoorden vraag is, of een langs de geschetste lijnen opgezet verdrag afwijking zou meebrengen van één of meer van de genoemde grondwetsartikelen. Indien tot het sluiten van het verdrag wordt overgegaan zal de Raad vanzelfsprekend te zijner tijd op basis van artikel 73 van de Grondwet worden gehoord over het voorstel tot goedkeuring van het verdrag. Daarbij zullen ook andere dan bovenstaande punten aan de orde kunnen komen.

De regering zal echter reeds nu gaarne vernemen tot welke opmerkingen en conclusies het in deze brief met bijlagen gestelde de Raad aanleiding geeft.

BIJLAGE I

NOODZAAK TOT GOEDKEURING VAN HET VERDRAG

De vraag zou gesteld kunnen worden of plaatsing van kruisvluchtwapens dient te worden neergelegd in een door de Staten-Generaal goedgekeurd verdrag. Van belang is wat daarover gezegd is door de Commissie van Advies inzake Volkenrechtelijke vraagstukken.¹ Deze commissie werd door de regering verzocht van advies te dienen inzake een motie-Brinkhorst ingediend tijdens de behandeling van de begroting van Defensie en Buitenlandse Zaken (NAVO-deel) voor 1980². In deze motie werd de regering verzocht haar instemming met

bijl. 3
1° kol.

bijl. 2
3° kol.

NAVO-besluiten inzake kruisvluchtwapens in het vervolg niet te geven dan behoudens parlementaire goedkeuring.

De commissie kwalificeerde een eventueel NAVO-besluit over de modernisering van nucleaire middellange afstandswapens niet als een overeenkomst maar als een beleidsafspraken welke de deelnemende regeringen politiek comiteert, maar de staten niet juridisch bindt. Het advies luidde dat de regering bij de besluitvorming terzake niet een voorbehoud van parlementaire goedkeuring behoeft te maken. De regering heeft het advies overgenomen en de motie-Brinkhorst ontraden onder de aantekening dat de politieke beoordeeling van het maken van

beleidsafspraken door de regering in de NAVO aan de Kamer staat. De motie was overigens hangende de adviesaanvraag ingetrokken. In dit kader verdient met name de volgende passage uit het advies de aandacht:

„In dit verband moet erop worden gewezen dat de eventuele toekomstige plaatsing van de onderhavige nucleaire wapens in Nederland reeds zou kunnen plaatsvinden op basis van het met de Verenigde Staten gesloten «Mutual Defence Assistance Agreement» (Staatsblad nr. K 84), en wel in de vorm van uitvoeringsovereenkomsten, ten aanzien waarvan op grond van artikel 62, eerste lid onder b) van de Grondwet goedkeuring niet is vereist. Medewerking van de Staten-Generaal zou dan ook slechts aan de orde zijn met betrekking tot de goedkeuring van de eventueel voor de infrastructuur benodigde gelden».

De regering meent, zoals reeds in de adviesaanvraag is gesteld, dat het verdrag waarin de plaatsing van de kruisvluchtwapens wordt vastgelegd niettemin aan het parlement ter goedkeuring moet worden voorgelegd. Juist waar het hier gaat om een maatschappelijk zo belangrijk

aangelegenheid is het instrument van de parlementaire controle achteraf naar de mening van de regering niet voldoende.

Ook voor het geval hier de figuur van een uitvoeringsverdrag gekozen zou kunnen worden, waarvoor de clausule van artikel 62 eerste lid onder b) (naar de tekst van 1972³) geldt, wijst de regering op de mogelijkheid om een uitvoeringsverdrag toch voor te leggen aan het parlement. Zoals bij de Grondwetsherziening van 1953 door de regering is gesteld, zal er met name aanleiding zijn van deze mogelijkheid gebruik te maken wanneer het gaat om uitvoering van voor 1953 daterende overeenkomsten.

BIJLAGE 2

JURIDISCHE BASIS AMERIKAANS F-15 SQUADRON EN NEDERLANDS NUCLEAIRE TAKEN

Op de vliegbasis Soesterberg is thans gestationeerd een Amerikaans F-15 squadron. De basis van deze stationering is gelegd in de overeenkomst inzake de lagering van Amerikaanse troepen in Nederland van 13 augustus 1954 (latsteidijk Trb. 1955, 13). Op grond van deze overeenkomst en uitvoeringsregelingen bestaat de mogelijkheid dat dit squadron in overeenstemming met de NAVO-procedures wordt ingezet vanaf Nederlands grondgebied. De taak van het squadron is de verdediging van het Europees luchtruim. Het heeft overigens geen nucleaire taak toebedeeld gekregen.

Nucleaire taken bestaan wel voor de Nederlandse F-16's, alsmede voor bepaalde eenheden van de Koninklijke landmacht en de Koninklijke marine. De aanvaarding van deze nucleaire taken door Nederland is terug te vinden in het besluit van de NAVO-raad van 19 december 1957⁴. Wanneer in het kader van de NAVO procedures zou worden besloten tot inzet van

nucleaire wapens, zullen Amerikaanse nucleaire ladingen door middel van Nederlandse overbrengingsmiddelen worden ingezet.

In beide gevallen (zowel wanneer het gaat om de inzet van de F-15 van Soesterberg als bij de inzet van bijvoorbeeld een F-16 met nucleaire taak en hetzelfde zal gelden voor de kruisvluchtwapens) dient men zich te realiseren dat het hier gaat om wapensystemen over de inzet waarvan slechts wordt beslist in NAVO-verband (zie ook bijlage 3). Indien zich derhalve een situatie zou voordoen dat de Nederlandse regering het onwenselijk acht dat zo'n F-16 van Nederlands grondgebied opstijgt dan zou zij deze situatie slechts kunnen voorkomen door op dat moment de Koninklijke luchtmacht aan de NAVO te onttrekken. In het voorbeeld van de F-15 zou — zo een dergelijke situatie zich ooit zou voordoen — beëindiging van de onderliggende stationeringsovereenkomst het juridische middel moeten zijn om inzet vanaf Nederlands grondgebied te voorkomen. Dit laatste zou ook opgaan voor de kruisvluchtwapens.

BIJLAGE 3

NAVO-PROCEDURES MET BETREKKING TOT DE INZET VAN KERNWAPENS

Binnen de NAVO bestaan politieke richtlijnen voor de consultatieprocedure met betrekking tot inzet van kernwapens. Uitgangspunt is dat de uiteindelijke beslissing ten aanzien van het vrijgeven van gebruik van nucleaire wapens door de kernwapenmogendheid (de Verenigde Staten of het Verenigd Koninkrijk) wordt genomen. Hierbij is het van essentieel belang dat er de grootst mogelijke mate van consultatie tussen de bondgenoten is geweest, afhankelijk van de beschikbare tijd en de relevante omstandigheden, alvorens deze

beslissing wordt genomen. Speciaal gewicht wordt daarbij toegekend aan de visie van de NAVO-lid-staat(en) — vanaf wiens grondgebied de nucleaire wapens zullen worden ingezet; — die de kernwapens leveren; — die de overbrengingsmiddelen leveren c.q. bemannen.

De procedure zelf verloopt in grote trekken als volgt:

Op initiatief van een NAVO-lid-staat of van één van de drie z.g. «Major NATO Commanders (de geallieerde op perbevelhebbers in de regio's Europa, Kanaal en Atlantische Oceaan, verder afgekort MNC's)» wordt een verzoek tot gebruik van kernwapens in het Defence Planning Committee gebracht. In dit lichaam hebben de vertegenwoordigers van de NAVO-lid-staten die deelnemen in de geïntegreerde militaire structuur zitting. De nationale standpunten, zoals die tijdens de consultatie naar voren zijn gebracht, worden door de Secretaris-Generaal van de NAVO aan de betrokken kernwapenmogendheid bericht. Bij het nemen van de beslissing zal de kernwapenmogendheid speciaal gewicht toekennen aan de standpunten van hierboven reeds genoemde meest betrokken lid-staten. Geen der lid-staten komt in deze procedure echter een veto toe. De beslissing wordt vervolgens aan de lid-staten, de NAVO-raad en de MNC's bericht en heeft betrekking op het al dan niet vrijgeven van de wapens voor gebruik. De betrokken MNC brengt vervolgens de lid-staten en de NAVO-raad op de hoogte als de wapens feitelijk zijn gebruikt.

BIJLAGE 4

ZEGGENSCHAP TEN AANZIEN VAN INZET

Ten aanzien van de zeggenschap over de inzet van de in Nederland te

stationeren kruisvluchtwapens doen zich globaal gezien twee principiële van elkaar verschillende mogelijkheden voor. Een mogelijkheid is dat wordt volstaan met de thans geldende NAVO-procedures. Theoretisch is het ook denkbaar dat de Nederlandse regering bedingt, dat uitdrukkelijke Nederlandse goedkeuring is vereist alvorens tot inzet van Nederlands grondgebied wordt overgegaan. Tussen deze twee mogelijkheden liggen enige varianten. Schematisch zou men zich de volgende, voor wat betreft Nederlandse zeggenschap oplopende reeks van opties kunnen voorstellen:

1. De eerste mogelijkheid die zich voordoet is een verwijzing naar de bestaande NAVO-procedures, op te nemen in de overeenkomst. In de betreffende bepaling wordt dan gesteld dat de wapens slechts zullen worden ingezet volgens de overeengekomen NAVO-procedures.
2. Een variant hierop is de bepaling waarin nog eens uitdrukkelijk wordt gewezen op de positie van Nederland als lid-staat van wiens grondgebied kruisvluchtwapens zouden worden ingezet. Alhoewel met deze positie volgens de richtlijnen voor consultatie al rekening wordt gehouden, wordt deze door opmerking in de te sluiten bilaterale overeenkomst expliciet bevestigd.
3. Een versterking van de onder 2 genoemde variant is een bepaling waarin in aanvulling op de NAVO-richtlijnen wordt vastgelegd dat de Verenigde Staten niet tot inzet zullen overgaan dan nadat zij uitdrukkelijk aandacht hebben besteed aan het Nederlandse standpunt zoals naar voren gebracht tijdens de consultatie in NAVO-verband.
4. De laatste theoretische mogelijkheid zou zijn het opnemen van de bepaling in de overeenkomst waarin wordt vastgelegd dat de regering van

de Verenigde Staten de uiteindelijke beslissing tot inzet van kruisvluchtwapens vanaf Nederlands grondgebied niet neemt zonder de goedkeuring van Nederland tot inzet van deze wapens.

Over deze opties valt op te merken dat de opties 2 en 3 varianten zijn op optie 1 (de bestaande situatie) en daarmede gemeen hebben dat uiteindelijk geen Nederlands veto bestaat.

Bij de gedachte van het bedingen van een veto-recht (optie 4) rijst nadrukkelijk het probleem van de politieke wenselijkheid daarvan. Het bedingen van een dergelijke clause betekent immers het innemen van een exclusieve positie in het bondgenootschap die op gestuurd voet staat met het beginsel van solidariteit en principieel afwijkt van de bestaande procedures. De geloofwaardigheid van de NAVO in het algemeen en van de afschrikingspolitiek in het bijzonder komen dan in het geding. Een dergelijke clause zou tevens aanleiding kunnen zijn voor de overige zogenaamde plaatsingslanden een soortgelijk veto-recht voor zich op te eisen. Er zou dan bovendien logischerwijs aanleiding kunnen zijn dit veto-recht ook uit te strekken tot de inzet van overige wapensystemen met een nucleaire capaciteit wanneer inzet vanaf Europees grondgebied zou plaatsvinden. Het behoelt nauwelijks betoog dat een en ander een ingrijpende aantasting van de NAVO-strategie zou betekenen en de bondgenootschappelijke solidariteit en geloofwaardigheid van de afschrikking ernstig zou ondergraven. Daarom stuit deze op zich theoretische mogelijkheid – in het licht van het functioneren van het bondgenootschap – op zeer ernstige politieke bezwaren.

Ook de regeringen van andere «plaatsingslanden» gaan uit van de

toepassing van de bestaande NAVO-consultatieprocedures. Het Verenigd Koninkrijk neemt als kernwapenmogelijkheid een aparte positie in. Het gebruik in oorlogstijd van Amerikaanse bases in het Verenigd Koninkrijk en inzet van eventueel daarop gestationeerde kernwapens is gebaseerd op afspraken tussen de Britse premier en de Amerikaanse president. Deze afspraken zijn voor het eerst gemaakt in 1951, en sindsdien worden zij herbevestigd bij iedere wisseling van het premierschap of presidentschap. Volgens de Britse regering komen de afspraken erop neer dat geen kernwapens vanaf Brits grondgebied kunnen worden gelanceerd zonder de toestemming van de Britse premier en dat de bestaande afspraken onverkort gelden voor een eventuele inzet van kruisvluchtwapens.

Daarnaast dient de vraag te worden beantwoord of een veto-recht niet op gespannen voet staat met het Non-Propagandaverdrag (Trb. 1968, nr. 126). De regering meent voorshands van niet, omdat dit verdrag zich niet verzet tegen een veto-recht van een niet-kernwapenstaat uitgeoefend (tijdens de consultatie) over de inzet van een kernwapen¹; het niet uitspreken van de overeengekomen nadrukkelijke toestemming wordt daarbij als het uitoefenen van een veto-recht aangemerkt.

Tweede Kamer der Staten-Generaal

Vergaderjaar 1983-1984

17980

Kruisvluchtwapens

A

ADVIES VAN DE RAAD VAN STATE

Aan de Koningin

's-Gravenhage, 23 december 1983

diverse elementen, verband houdende met plaatsing, worden vastgelegd. De inhoud van dat verdrag staat nog niet vast. Wel is duidelijk, dat dit verdrag zal worden gesloten in het kader van de bondgenootschappelijke samenwerking in NAVO-verband. De Raad van State zal op basis van artikel 73 van de Grondwet worden gehoord over het voorstel tot goedkeuring van het eventueel te sluiten verdrag; onbekendheid met de exacte inhoud van het verdrag behoeft echter aan advisering thans ter zake van de in de aanvraag bedoelde grondwettelijke aspecten niet in de weg te staan, onder voorbehoud van het uiteindelijk oordeel daarover na kennisneming van de exacte inhoud. Dit is te

blz. 1
1^e kol.

Bij Kabinetsmissive van 6 oktober 1983, nr. 73, heeft Uwe Majesteit, op voordracht van de Ministers van Defensie, van Buitenlandse Zaken en van Binnenlandse Zaken, bij de Raad van State ter overweging aanhangig gemaakt een adviesaanvraag inzake de grondwettelijke aspecten verbanden aan plaatsing van kruisvluchtwapens.

1. Blijkens de adviesaanvraag houdt de regering rekening met de mogelijkheid dat - in verband met eventuele plaatsing van kruisvluchtwapens in Nederland - met de Regering van de Verenigde Staten een verdrag zal worden gesloten waarin de

minder het gewenst is medegedeeld dat het verdrag in grote lijnen kan worden opgebouwd uit bepalingen zoals die te vinden zijn in de overeenkomst tot opslag van Amerikaans legermateriaal in Nederland.

2. In de adviesaanvraag zijn, naar aanleiding van publicaties waarin naar voren is gebracht dat plaatsing van Amerikaanse kruisvluchtwapens op Nederlands grondgebied een inbreuk zou betekenen op de Nederlandse soevereiniteit en om die reden in strijd zou zijn met de Grondwet, aantekeningen geplaatst bij het begrip soevereiniteit. Een en ander geeft de Raad aanleiding tot de volgende opmerkingen.

«Nationale soevereiniteit» is een moeilijk te definiëren en daardoor gemakkelijk te misbruiken begrip. Aan te nemen valt dat er in de hierboven genoemde zin mee bedoeld wordt het niet macht verbonden Nederlandse overheidsgezag, dat in zijn relatie met andere staten geen gezag boven zich erkent. De Grondwet kent het begrip soevereiniteit als zodanig niet. Wel moet opgemerkt worden dat soevereiniteit ook een normatieve betekenis heeft in die zin, dat zij verplicht tot verdediging van de onafhankelijkheid van de staat. Als zodanig klinkt het begrip door in de Grondwet, zoals in de bepalingen aangaande de krijgsmacht en de verplichte krijgsmacht (de artikelen 97 en 98) en in de formule van de eed of belofte die op grond van artikel 32 jo additioneel artikel XI Grondwet door de Koning wordt afgelegd.

Er zijn geen aanknopingspunten aan de Grondwet te ontlenen voor de gedachte dat soevereiniteit een absoluut begrip is in die zin dat het de Nederlandse overheid in geen enkel opzicht en in geen enkele mate vrij zou staan vrijwillig soevereiniteit prijs te geven. Integendeel. Veel artikelen in de Grondwet zouden met een dergelijke, absoluut op-jawatte, soevereiniteit niet te rijmen zijn.

blz. 1
3^e kol.

Te wijzen valt allereerst op de aan artikel 91 Grondwet ten grondslag liggende gedachte dat het de Nederlandse Regering vrij staat internationale verdragen te sluiten. Aangezien in beginsel het sluiten van elk internationaal verdrag gepaard gaat met verlies van nationale soevereiniteit, zou artikel 91, waarin is bepaald op welke wijze het Koninkrijk aan verdragen wordt gebonden, met het absoluut opgevatte soevereiniteitsbegrip in strijd zijn.

Nog sterker spreekt in dit verband artikel 92 Grondwet waarin de mogelijkheid tot opdracht van overheidsbevoegdheden aan volkenrechtelijke organisaties onder woorden is gebracht. Dit artikel is - als artikel 67 - in de Grondwet opgenomen in 1953, mede naar aanleiding van het Interim-rapport van de Staatscommissie tot herziening van de Grondwet (zie Staatscommissie-Van Schaik) welke commissie aansloot bij de voorstellen van de Commissie nopens de samenwerking tussen Regering en Staten-Generaal inzake het buitenlands beleid (de Commissie-Van Eysinga). Van belang is in dit verband de laatste alinea van het Tussentijdse-rapport van de Commissie-Van Eysinga, als bijlage gevoegd bij het Interim-rapport van de Staatscommissie-Van Schaik, bladzijde 38:

«Elk verdrag beperkt de soevereiniteit van de Staat zover de inhoud van het verdrag strekt. Evengoed als onder de werking van het tegenwoordig artikel 60 der Grondwet als onder het door de Commissie ontworpen kunnen bij verdrag internationale organen in het leven geroepen worden met elke bevoegdheid - rechterlijke, bestuurlijke, wetgevende, dan wel politieke - die de verdragstaten eraan wensen toe te kennen. Vooral de laatste verlopen eeuw wordt gekenmerkt door een aldoor groeiend aantal internationale organen met soms van de nationale regeringen onafhankelijke bevoegdheden. Ten einde een grotere mate van

blz. 2
1^e kol.

sovereiniteitsoverdracht aan zodanige organen mogelijk te maken is Grondwetswijziging niet nodig».

Ondanks het feit, dat de Staatscommissie-Van Schaik het standpunt van de Commissie-Van Eysinga deelde dat voor opdracht van bevoegdheden aan internationale organen geen uitdrukkelijke grondwettelijke grondslag nodig was, heeft de Staatscommissie-Van Schaik toch voorgesteld een bepaling ter zake op te nemen «ten einde het nodige relief te geven aan een rechtsvorm, waarvan men - gezien het toenemende streven naar internationale binding en integratie - mag aannemen, dat zij in de toekomst veelvuldig toepassing zal vinden» (bladzijde 19). In haar Eindrapport schrijft de Commissie-Van Eysinga, dat zij zich kan verenigen met het tot uitdrukking brengen van deze mogelijkheid in de Grondwet, al handhaaft zij haar mening «dat grotere mate van soevereiniteitsoverdracht aan internationale organen mogelijk is zonder Grondwetswijziging» (bladzijde 24).

Ook de verdere geschiedenis van de totstandkoming van de grondwetsherziening in 1953 en 1956 met betrekking tot de artikelen over de buitenlandse betrekkingen onderstreept de opvatting dat daarbij door de grondwetgever niet van een absoluut soevereiniteitsbegrip werd uitgegaan. De in 1953 in artikel 63 vervatte bevoegdheid in een internationale overeenkomst af te wijken van bepalingen van de Grondwet zou zich immers met een absoluut soevereiniteitsbegrip niet verdragen, indien de grondwetgever een dergelijk begrip had beoogd en in dat staatsstuk tot uitdrukking had gebracht. Ook uit de handeling van de herzieningsvoorstellen in het parlement blijkt dat werd ingezien dat daarmee de mogelijkheid tot inperking van de nationale soevereiniteit werd vergroot, althans niet werd beperkt.

Uit bovenstaande is - nu de

van de Grondwet in essentie ongewijzigd zijn gebleven - geen andere conclusie te trekken dan deze, dat het enkele feit dat bij verdrag nationale soevereiniteit wordt beperkt c.q. daarop inbreuk wordt gemaakt niet betekent dat zodanig verdrag, als in strijd met de Grondwet, niet zou mogen worden gesloten.

3. De vraag die vervolgens moet worden beantwoord luidt of een verdrag waarbij soevereiniteit wordt prijs gegeven op die grond reeds een afwijking van de Grondwet oplevert. Indien deze vraag bevestigend wordt beantwoord, kunnen op grond van artikel 91 Grondwet de Kamers immers alleen goedkeuring verlenen met ten minste twee derden van het aantal uitgebrachte stemmen.

In de staatsrechtelijke literatuur komt men de mening wel tegen, dat elke soevereiniteitsoverdracht en elke soevereiniteitsafstand een afwijking in de zin van het huidige artikel 91, derde lid, is (vergelijk F. J. F. M. Duynstee, Grondwetsherziening 1953, ten aanzien van artikel 63, onder andere bladzijde 40).

Het ligt echter niet voor de hand aan te nemen, dat de grondwetgever voor ogen had, dat een verdrag van de Grondwet afwijkt op de enkele grond dat het soevereiniteitsverlies met zich meebrengt. Daartoe diene het volgende. Aanleiding tot het opnemen van artikel 63 in de Grondwet van 1953 vormde de voorbereiding van het Verdrag aangaande het instellen van een internationale krijgsmacht in dienst van een internationale organisatie, de Europese Defensie Gemeenschap. De regering wendde zich ter zake tot de Staatscommissie-Van Schaik, met de vraag «of het verdrag zover zal kunnen gaan dat daarbij wordt afgeweken van bepalingen van de Grondwet» (Eindrapport, 1954, bladzijde 188). De Staatscommissie-

3^e kol 2 sie-Van Schaik antwoordde daarop dat regering en Staten-Generaal ook bij het tot stand brengen van verdragen aan de bepalingen van de Grondwet zijn gebonden. De vraag of het

voorgenomen verdrag afweek van de Grondwet kon de Staatscommissie niet beantwoorden, omdat de inhoud van het verdrag niet vaststond. Ter voorkoming van moeilijkheden werd echter aanbevolen een artikel in de Grondwet op te nemen waarin wordt bepaald dat de Kamers der Staten-Generaal een verdrag, «al zou de inhoud van de overeenkomst niet in overeenstemming zijn met de Grondwet», kunnen goedkeuren, zij het met een meerderheid van twee derden der uitgebrachte stemmen (Eindrapport, 1954, bladzijde 189). Wat opvalt is dat de Staatscommissie meende de vraag, of een verdrag waarbij een internationale krijgsmacht wordt

ingesteld afwijkt van de Grondwet, niet te kunnen beantwoorden zonder de inhoud ervan te kennen. Indien de Staatscommissie de mening zou zijn toegedaan, dat een verdrag waarbij nationale soevereiniteit wordt beperkt reeds op die grond een afwijking van de Grondwet zou inhouden, zou de gestelde vraag niet onbeantwoord zijn gebleven. Ook in de verdere parlementaire behandeling van het voorstel tot invoering van artikel 63 in de Grondwet van 1953 is geen aanknopingspunt te vinden dat de grondwetgever ervan uitging dat beperking van de nationale soevereiniteit per definitie een afwijking van de Grondwet inhield.

Opmerking verdient nog, dat de Minister van Binnenlandse Zaken bij de behandeling van de grondwetsherziening in de Eerste Kamer uitdrukkelijk ontkende, dat strijd met de geest van de Grondwet kan leiden tot toepassing van het huidige artikel 91, derde lid. Toepassing vindt dit artikel slechts in die gevallen «dat een overeenkomst afwijkt van bepaalde concrete artikelen onzer Grondwet» (Handelingen Eerste Kamer 1952-1953 bladzijde 484 en

1^e kol 2 Voor de aan de orde zijnde vraag is ook relevant de in 1956 tot stand gebrachte wijziging in het artikel 67 (nu: artikel 92). Aan de bepaling dat aan volkenrechtelijke organisaties overheidsoverdrachten kunnen worden opgedragen werd toegevoegd de zinsede «met inachtneming, zo nodig, van het bepaalde in artikel 63». Indien de grondwetgever de mening was toegedaan dat elke opdracht van overheidsoverdrachten, welke opdracht toch moeilijk zonder beperking van soevereiniteit kan geschieden, een afwijking van de Grondwet zou inhouden, zouden de woorden «zo nodig» onverklaarbaar zijn. Kennelijk was echter de grondwetgever van oordeel dat niet elke opdracht van overheidsoverdracht een dergelijke afwijking inhield. De woorden «zo nodig» zijn in het huidige artikel 92 Grondwet gehandhaafd.

Ook uit de geschiedenis ter zake van het sluiten van overeenkomsten blijkt niet, dat beperking van de soevereiniteit door regering en parlement op zichzelf reeds als een afwijking van de Grondwet werd beschouwd. Gedurende de dertigjarige periode sinds de totstandkoming van het huidige artikel 91, derde lid, is de bepaling immers slechts tweemaal toegepast, te weten met betrekking tot de Europese Defensie Gemeenschap en bij de overdracht van Westelijk Nieuw-Guinea. In het ene geval ging het om strijd met de concrete voorschriften in de toenmalige artikelen 194 en 195 - thans: 97 en 98 -, in het andere geval om afstand van grondgebied, dus van territoriale soevereiniteit.

De Raad van State is op grond van het voorgaande van oordeel, dat een verdrag niet reeds op de enkele grond, dat het gepaard gaat met verlies van soevereiniteit, afwijkt van de Grondwet. Een afwijking doet zich pas voor wanneer verdragsbepalingen niet in overeenstemming zijn met specifieke grondwetsbepalingen. Het

college tekent hierbij overigens wel aan dat bij het onderzoek naar de inhoud van een grondwetsartikel daaraan ten grondslag liggende uitgangspunten c.q. strekking mede in aanmerking moeten worden genomen. In het vervolg van dit advies zal de Raad nagaan of zich met betrekking tot de aldaar vermelde artikelen een zodanig geval voordoet.

4. De Raad wil nu nader ingaan op de vraag of het met de Verenigde Staten te sluiten verdrag direct of indirect afwijkt van enige specifieke grondwettelijke bepaling. In dit verband schenkt het college aandacht aan de artikelen 92, 96, 97 en 98 en additioneel artikel XI van de Grondwet.

Artikel 92

Dit artikel is hierboven reeds in algemene zin aan de orde geweest. Nu gaat het om de vraag of het te sluiten verdrag afwijkt van dit artikel.

Allereerst merkt het college op dat, nu de inhoud van het verdrag niet vaststaat, de vraag of van een opdracht als in dit artikel bedoeld sprake zal zijn en zo ja ten aanzien van welke overheidsbevoegdheid en in welke mate, niet definitief kan worden beantwoord. Dit vormt echter geen belemmering om, in het kader van de huidige adviesaanvraag, thans reeds te bezien onder welke omstandigheden een eventuele opdracht zou kunnen afwijken van artikel 92.

Voor wat betreft opslag en beheer van het materiaal is denkbaar dat inderdaad van enigelei opdracht sprake zal zijn. Te verwachten valt, dat een overeenkomstige regeling zal worden getroffen als vervat in het Nederlands-Amerikaanse verdrag inzake de vestiging van opslagplaatsen en het onderhoud van Amerikaans legermaterieel in Nederland (Nederlandse tekst Trb. 1981, 51). Opmerking verdient, dat dit verdrag niet van

toepassing is op nucleaire munitie.

Ten aanzien van de rechtspositie van hier te lande te legeren Amerikaan- se strijdkrachten valt aan te nemen, dat het Verdrag van 19 juni 1951 (NAVO-statusverdrag) van toepassing is of van overeenkomstige toepassing zal worden verklaard.

Behoudens de beperkingen die in deze verdragsregels zijn op worden neergelegd, blijft de Nederlandse wetgeving van kracht voor het deel van het Nederlandse grondgebied waar de wapens zijn opgeslagen. Van overdracht van territoriale soevereiniteit over dit gebied aan de Verenigde Staten is derhalve geen sprake.

Met betrekking tot de inzet van de in Nederland te stationeren Amerikaanse militairen en hun kruisvlucht- wapens is het twijfelachtig of ter zake sprake zal kunnen zijn van opdracht door Nederland van enigelei bevoegdheid aan de Verenigde

Staten. Uitgangspunt voor het college is dat de bevoegdheid tot inzet en bevoegdheid tot bestuur in de zin van artikel 92 is. Krachtens artikel 98

Grondwet heeft de regering het oppergezag over de krijgsmacht. Hieronder wordt toegelicht dat met krijgsmacht slechts de Nederlandse krijgsmacht wordt bedoeld. Bevoegdheid tot inzet van Amerikaanse strijdkrachten en hun wapens berust derhalve niet bij de Nederlandse Regering. Opdracht van deze bevoegdheid van Nederland aan de Verenigde Staten is derhalve niet aan de orde. Hierbij kan nog aangekend worden dat het op grond van het Non-proliferatieverdrag (Trb. 1968, 126) aan Nederland verboden is over nucleaire wapens te beschikken. Een eigen Nederlandse bevoegdheid tot inzet

van dergelijke wapens valt met dat verdrag niet te rijmen; ook in dit opzicht kan derhalve van opdracht van Nederland aan de Verenigde Staten tot inzet van kernwapens geen sprake zijn.

Aangenomen echter dat bij het te sluiten verdrag te dezer zake enigerlei bevoegdheid aan de Verenigde Staten wordt opgedragen, moet de vraag worden beantwoord of een zodanige opdracht dan op zichzelf afwijkt van artikel 92.

Een bevestigend antwoord zou gebaseerd moeten worden op een a contrario uitleg van dit artikel in deze zin dat uit het feit dat de grondwetgever uitdrukkelijk opdracht van overheidsbevoegdheden aan volkenrechtelijke organisaties heeft toegelaten zou moeten worden afgeleid dat een zodanige opdracht aan anderen niet is toegestaan. De Raad maakt een dergelijke interpretatie niet tot de zijne. Eerder is reeds gewezen op de geschiedenis van de totstandkoming van de voorganger van artikel 92, namelijk artikel 67 in de Grondwet van 1953. Daaruit blijkt dat zowel de Commissie-Van Eysinga, als de Staatscommissie-Van Schaik, alsook de regering de mening was toegedaan dat voor opdracht van overheidsbevoegdheden aan internationale organen eigenlijk geen grondwettelijke grondslag nodig was. Dat de bepaling toch werd opgenomen geschiedde om de constitutionnalité van de opdracht buiten twijfel te stellen.

Opvallend is dat de geschiedenis ter zake zich heeft herhaald met betrekking tot artikel 92. Noch in de Proeve van een nieuwe Grondwet, noch in de voorstellen van de Staatscommissie van advies inzake de Grondwet en de Kieswet (Staatscommissie-Cals/Donner) is de inhoud van artikel 67 gehandhaafd. De regering deelt de zienswijze van de Staatscommissie-Cals/Donner, dat ook zonder een dergelijke grondwettelijke bepaling overdracht van overheidsbevoegdheid aan internationale organen mogelijk is, nu de bevoegdheid daartoe uit de overige bepalingen inzake verdragen kan worden afgeleid. Toch wordt

handhaving van het voorschrift voorgesteld omdat de overweging die daartoe in 1953 leidde thans zeker niet minder van belang is te achten (Tweede Kamer, zitting 1977-1978, 15049, bladzijde 9).

Nu het in casu betreft een grondwetsbepaling die slechts beoogt de constitutionnalité van hetgeen erin is bepaald buiten twijfel te stellen, acht het college een a contrario interpretatie niet juist.

De Raad is dan ook van mening, dat artikel 92 zich niet verzet tegen opdracht van overheidsbevoegdheden aan de Verenigde Staten. Dit geldt te meer waar het hier zal gaan om

opdracht binnen het kader van de bondgenootschappelijke samenwerking in NAVO-verband. De vraag hoever daarbij gegaan kan worden is - afgezien van artikel 91, derde lid - niet primair een staatsrechtelijke, maar een politieke, die in het kader van de adviesaanvraag niet aan de orde is.

Volledigheidshalve wil het college overigens in dit verband erop wijzen dat door de plaatsing van kruisvluchtwapens op het eigen grondgebied zonder voor hun inzet Nederlandse goedkeuring te bedingen, afstand wordt gedaan van een bevoegdheid tot bestuur namelijk de bevoegdheid om die inzet te verhinderen. De vraag of deze afstand zich verdraagt met de Grondwet is evenwel niet hier aan de orde. Het college komt op die vraag verder in het advies terug in het kader van zijn beschouwingen over de verenigbaarheid van het eventueel te sluiten verdrag met de uit verschillende grondwetsartikelen voortvloeiende plicht tot verdediging van de onafhankelijkheid en het grondgebied van de Staat.

Artikel 96

Dit artikel handelt over de oorlogsverklaring. Voorgeschreven wordt dat

het Koninkrijk niet in oorlog wordt verklaard dan nadat – zo mogelijk – de Staten-Generaal daarmee hebben ingestemd. Hoewel het niet met zoveel woorden staat vermeld, berust de bevoegdheid tot het in oorlog verklaren bij de regering. Dit vloeit uit het stelsel van de Grondwet voort.

Onder „oorlogsverklaring“ in artikel 96 dient te worden verstaan het formele besluit dat de oorlogstoestand zal intreden c.q. is ingetreden, en niet (tevens) een feitelijk handelen dat tot oorlog leidt. Dit kan worden afgeleid uit de geschiedenis van de totstand-koming van artikel 57 van de Grondwet van 1922, waarin voor het eerst de oorlogsverklaring aan de voorafgaande goedkeuring van de Staten-Generaal werd gebonden. Tijdens de behandeling van dit artikel is immers een amendement Marchant c.s. verworpen waarin ook medezeggenschap van de Staten-Generaal werd gevraagd bij alle militaire maatregelen tegen een vreemde mogendheid (zie F. J. A. Huart, Grondwetsherziening 1917 en 1922, Arnhem

blz. 4 1925, bladzijde 51). Niet is gebleken dat sindsdien de inzichten zijn gewijzigd. Op te merken is in dit verband, dat bij de jongste grondwetsherziening het voorschrift niet is gewijzigd en evenmin in de parlementaire stukken of elders is te vinden dat er – bij voorbeeld wegens de sedert 1922 toch niet onbelangrijke veranderingen in de relevante feiten en omstandigheden – aan een wijziging van dit voorschrift enige behoefte bestond. Dit betekent, dat het lanceren van op Nederlands grondgebied geplaatste kruisraketten niet kan worden beschouwd als een oorlogsverklaring als bedoeld in artikel 96 van de Grondwet. Het lijdt overigens geen twijfel dat in het geval dat kruisraketten van Nederlands grondgebied zouden worden gelanceerd de facto de oorlogstoestand reeds zal zijn ingetreden. Dit is niet anders wanneer andere wapens van Nederlands

grondgebied af worden ingezet. De vraag, of de Nederlandse Regering zich dient voor te behouden dat zodanig gebruik niet zonder haar instemming mag plaatsvinden, is een politieke vraag. Artikel 96 van de Grondwet is hierbij niet in het geding. Het ontbreken van uiteindelijke beslissingsmacht bij de Nederlandse Regering ter zake van het gebruik van plaatsen kruisvluchtwapens vanaf Nederlands grondgebied levert derhalve geen afwijking van artikel 96 Grondwet op.

Artikel 97 en artikel 98, eerste lid

De artikelen 97 en 98 zijn bij de Grondwetsherziening van 1983 inhoudelijk ongewijzigd gebleven. Artikel 97 biedt in het eerste lid de rechtsgrondslag voor het van overheidswege opleggen van verplichtingen aan de burgers ter bescherming van 's lands onafhankelijkheid, met name de verplichte krijgstdienst.

In artikel 98, eerste lid, wordt het bestaan van een krijgsmacht vereist. Hoewel deze bepalingen de overheid niet met zoveel woorden opdragen de onafhankelijkheid van het rijk te handhaven en het grondgebied tegen aanvallen van buiten te verdedigen, ligt de verplichting tot handhaving en verdediging wel aan deze artikelen ten grondslag.

Het te sluiten verdrag met de Verenigde Staten laat de in artikel 97 vervatte rechtsgrondslag en de in artikel 98, eerste lid, opgenomen eis onverlet, nu de in het eerste artikel geformuleerde verplichting niet vervalt en uit dat verdrag ook niet voortvloeien dat tot opheffing van de Nederlandse krijgsmacht dient te worden besloten. Van een afwijking van deze artikelen is dan ook geen sprake.

De vraag in hoeverre door het sluiten van het verdrag gehandeld zou worden in strijd met de aan deze artikelen ten grondslag liggende

opvatting ter zake van de handhaving van 's lands onafhankelijkheid en van de verdediging van zijn grondgebied, komt later aan de orde.

Artikel 98, tweede lid

Aan te nemen valt, dat het op basis van het te sluiten verdrag gestationeerde personeel niet onder Nederlands gezag zal worden geplaatst. De vraag rijst of een regeling die daartoe leidt niet in strijd is met het voorschrift dat het opperbegezag over de krijgsmacht bij de regering berust.

Genoemd voorschrift had aanvankelijk vooral deze betekenis dat het onderstreepte dat het defensiebeleid een zaak van de centrale overheid was. Naarmate dit uitgangspunt minder in twijfel werd getrokken, verminderde de behoefte aan grondwettelijke vastlegging ervan. Aangeroepen in de systematiek van de nieuwe Grondwet geen plaats meer was voor het vermelden van de afzonderlijke gebieden van regeringsbeleid, is voorgesteld dit artikel uit de Grondwet te schrappen. Doordat dit voorstel deel uitmaakte van een meer omvattend ontwerp dat in de Eerste Kamer niet de vereiste meerderheid verwierf, is het artikel gehandhaafd. Opmerking verdient dat de verwerping van het wetsontwerp niet zozeer geschiedde op grond van het schrappen van de bepaling omtrent het opperbegezag, alswel vanwege het achterwege laten van een expliciete vermelding van de krijgsmacht als zodanig.

De betekenis die het artikel nu heeft is deze dat de krijgsmacht een apparaat is ten dienste van de regering en dat het optreden van de krijgsmacht valt onder de ministeriële, dus politieke, verantwoordelijkheid. In dit opzicht verschilt de krijgsmacht niet van andere onderdelen van het overheidsapparaat, zoals de politie, de buitenlandse dienst, het waterstaatsapparaat en dergelijke. Uit een en

ander volgt dat hier met krijgsmacht kennelijk bedoeld is de krijgsmacht voor zover die van het Nederlandse overheidsapparaat deel uitmaakt.

Het zich op Nederlands grondgebied bevinden van krijgsmachtspersoneel dat niet onder het opperbegezag van de Nederlandse Regering staat, is derhalve niet met artikel 98, tweede lid, in strijd. Een verdragsbepaling die dit mogelijk maakt wijkt derhalve van die grondwetsbepaling niet af.

Artikel XI (additioneel)

Dit artikel bepaalt onder andere dat zolang daarvoor bij de wet geen regeling is getroffen het formulier voor de eed en belofte, vastgesteld bij artikel 53 Grondwet (oud), gehandhaafd blijft.

In de eedsformule komt de volgende passage voor:

„Ik zweer (beloof) dat ik de onafhankelijkheid en het grondgebied van de Staat met al Mijn vermogen zal verdedigen en bewaren;“.

Het te sluiten verdrag zal op de tekst van de af te leggen eed niet van invloed zijn. In dit opzicht doet zich ook in dit geval niet de situatie voor als bedoeld in artikel 91, derde lid, van de Grondwet.

Desondanks kan de vraag worden gesteld of niet uit de plicht tot verdediging van de onafhankelijkheid en het grondgebied van de Staat – een plicht die niet alleen voor het Staats-hoofd maar ook voor de overige leden van de regering en het parlement geldt – conclusies kunnen worden getrokken ter zake van de verenigbaarheid van het te sluiten verdrag met de Grondwet. Aan deze vraag wijdt het college in de volgende paragraaf enkele beschouwingen.

5. Met welke middelen aan eerdergenoemde plicht tot handhaving van de onafhankelijkheid en tot verdedi-

ging van het grondgebied uitvoering zal worden gegeven, is een politieke keuze. Voor de Tweede Wereldoorlog koos Nederland voor het voeren van een neutraliteits- of zelfstandigheidspolitiek die uiteraard niet alleen in geval van een oorlog in Europa, maar ook reeds in vredetijd de nationale vrijheid van handelen en oordelen beperkte. Een land kan zich deze beperking zelf opleggen in de hoop dat in geval van oorlog zijn onafhankelijkheid zal worden gerespecteerd als zijnde in het belang van alle strijdende partijen.

Mede naar aanleiding van de ervaringen voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog, viel de keuze op internationale samenwerking. Werd eerst de hoop gevestigd op het collectieve veiligheidsstelsel van de

Verenigde Naties, al spoedig bleek dat dit stelsel ten gevolge van de diepsnij-

dende tegenstellingen tussen de permanente leden van de Veiligheidsraad niet van de grond zou komen. Daarop maakte Nederland te zamen met andere westerse democratieën gebruik van het in het Handvest (artikel 51) erkende recht tot individuele en collectieve zelfverdediging, om in bondgenootschappelijk verband zijn defensie voor te bereiden op grond van de overtuiging dat dit de beste vorm van internationale samenwerking was voor het behoud van de vrede.

De keuze voor internationale samenwerking als middel tot het bewaren van de onafhankelijkheid noopt, wil dit middel enigermate effectief zijn, tot aanvaarding van niet onaanzienlijke beperkingen van de onafhankelijkheid in het verband van deze samenwerking. Dat geldt met name voor een land, zoals het onze, dat geografisch in hoge mate kwetsbaar is gelegen en in zijn middelen tot militaire verdediging is beperkt.

De paradox - een effectieve garantie voor het handhaven van de onafhan-

kelijkheid leidt onvermijdelijk tot beperking van de onafhankelijkheid - lost zich op, indien men in aanmerking neemt, dat laatstgenoemde beperkingen uitvloeisel zijn van een samenwerking op basis van vrijwilligheid en dienen om het verlies van onafhankelijkheid te voorkomen dat het gevolg kan zijn van de dreiging met, of het gebruik van geweld waaraan een land in de internationale samenleving bloot kan staan. Met dit doel voor ogen heeft Nederland, zo constateert de Raad, in een lange reeks van jaren aanzienlijke beperkingen van de soevereiniteit aanvaard, hetzij in het kader van het collectieve veiligheidsstelsel - men denke aan de potentieel verstrekende buvoegdheden van de Veiligheidsraad met betrekking tot collectieve actie in het kader van Hoofdstuk VII van het V.N.-Handvest - hetzij in bondgenootschappelijk verband.

De eerste stap op weg naar een hechte, permanente en bij voorbaat georganiseerde samenwerking op het terrein van de defensie zette Nederland te zamen met de andere Beneluxlanden, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk, zich overigens allen bewust van het feit dat een effectieve verdediging slechts in Atlantisch verband mogelijk zou zijn, bij de totstandkoming van het Verdrag van Brussel van 17 maart 1948. Kern van

dit verdrag vormt de plicht die Nederland met zijn verdragspartners

op zich nam om elkaar in het geval van een gewapende aanval op een van hen in Europa (de zogenaamde casus foederis) alle militaire en andere hulp en bijstand te verlenen die in hun vermogen ligt (artikel IV).

Daarmee deden deze landen afstand van een wezenlijk deel van hun soevereiniteit voor het geval een of meer van hen het voorwerp zou zijn van een gewapende aanval.

Voortaan is hun het recht onthouden om in dat geval vrijelijk te beslissen

over het al of niet oorlog voeren. «Zij, die dit verdrag ondertekenen, doen (...), voor het geval van een aanval op een hunner, onvoorwaardelijke afstand van de mogelijkheid neutraal te blijven» (kamerstukken zitting 1947-1948, 774, nr. 3, bladzijde 3). Tot de bereidheid van dit recht afstand te doen, droeg uiteraard bij de erkenning dat bij een dergelijke aanval het nationale voortbestaan van alle partners in het geding zou zijn.

De lotsverbondenheid waaraan deze automatische bijstandsverplichting uitdrukking geeft, en de daarmee gepaard gaande bereidheid tot het bundelen van alle politieke, militaire, economische en financiële middelen, betekenen voor Nederland het definitieve afscheid van een lange traditie van onzijdigheids- en zelfstandigheidspolitiek. Het streven zou voortaan gericht zijn op de verzekering van het nationale voortbestaan in een steeds nuwer aangehaalde samenwerking met andere westerse democratieën.

Het Verdrag van Brussel legde de grondslag waarop het betrokken van de Verenigde Staten en Canada bij de verdediging van West-Europa mogelijk werd door het sluiten van het Noord-Atlantisch Verdrag op 4 april 1949.

Het vormde tevens, te zamen met het Marshall-plan en de Organisatie voor Europese Economische Samenwerking, het vertrekpunt van velerlei vormen van Europese en Atlantische samenwerking op politiek, economisch, sociaal en cultureel gebied. De meest verstrekkende en ingrijpende vorm van samenwerking doet zich voor bij de Europese integratie. Door deel te nemen aan de Europese Gemeenschappen heeft Nederland bevoegdheden van wetgevende, bestuurlijke en rechtsprekende aard aan de communautaire instellingen opgedragen.

De beperkingen die Nederland zich in Atlantisch verband op defensiegebied heeft opgelegd zijn van andere, vooral politieke aard.

blz. 6
1^e kol

aard. Zij vloeien voort uit het concept van een gemeenschappelijke verdediging. Anders dan het Verdrag van Brussel bevat het Noord-Atlantisch Verdrag geen automatische militaire bijstandsverplichting. Uitgangspunt is wel dat een gewapende aanval op een van de verdragstaten in Europa of Noord-Amerika wordt beschouwd als een aanval op hen allen. In dat geval zullen zij individueel of in samenhang met andere verdragstaten al die maatregelen nemen, met inbegrip van de inzet van strijdkrachten, die zij noodzakelijk achten om de veiligheid van het Noord-Atlantisch gebied te handhaven of te herstellen en wel, zoals in artikel 5 van het Noord-Atlantisch Verdrag uitdrukkelijk gesteld is, «in de uitoefening van het recht tot individuele of collectieve zelfverdediging erkend in Artikel 51 van het Handvest van de Verenigde Naties».

Het voornaamste verschil met de eerdergenoemde bijstandsclausule, die overigens onverkort van kracht is gebleven en met de oprichting van de West-Europese Unie in 1954 is uitbreid tot de Bondsrepubliek en Italië, ligt hierin, dat wanneer zich de zogenaamde casus foederis voordoet - het geval waarin de situatie optreedt waarvan het verdrag de bijstandsverplichting vastknoopt -, de plicht tot het verlenen van militaire bijstand niet een automatische is, doch afhankelijk van het oordeel van de verdragstaten over de noodzakelijkheid daarvan. Dit voorbehoud met betrekking tot de te verlenen bijstand was het gevolg van met name Amerikaanse constitutionele bezwaren tegen een automatische verplichting tot oorlogvoering.

De in de loop der jaren in het bondgenootschap opgebouwde geïntegreerde defensiestructuur en de voortgezette militaire aanwezigheid van de Verenigde Staten in Europa ontnemen aan dit voorbehoud echter veel van zijn betekenis, zowel voor de Verenigde Staten als voor de andere verdragstaten. Het is onder de huidige omstandigheden – zo meent de Raad – niet goed voorstelbaar, dat bij intrede van de casus foederis de Atlantische bondgenoten zich niet, individueel en gezamenlijk, ook militair betrokken zullen achten bij het zich te weer stellen tegen een dergelijke gewapende aanval. Het uittreden van Frankrijk in 1966 uit de geïntegreerde NAVO-structuur heeft daarin geen verandering gebracht gelet op het feit dat dit land het lidmaatschap van de WEU en de NAVO heeft voortgezet en de uit de verdragen voortvloeiende plichten en het belang van een gecoordineerde verdediging is blijven onderschrijven.

Juist de aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid te mogen rekenen op bijstand, ook van militaire aard, heeft, ter uitvoering van de in artikel 3 van het Noord-Atlantisch Verdrag neergelegde verplichting het individuele en collectieve vermogen te handhaven en te ontwikkelen om een gewapende aanval te weerstaan, kunnen leiden tot aanvulling van het concept van een gemeenschappelijke verdediging van het Noord-Atlantische verdragsgebied, waarbij, zoals in de adviesaanpak, vraag is gesteld, een individuele bondgenoot niet meer de gehele last van de defensie zelfstandig draagt, doch taken en verantwoordelijkheden tussen de bondgenoten kunnen worden verdeeld en op elkaar afgestemd. Elke bondgenoot levert daarbij een bijdrage naar vermogen en draagt een daarmee overeenkomende verantwoordelijkheid. Een geïntegreerde commandostructuur, geïntegreerde defensieplannen en een gemeenschappelijke infrastructuur vormen daarvan een logisch sluitstuk.

Het afstand doen van een zelfstandige verzorging van de nationale defensie en het aanvaarden van alle gevolgen die noodzakelijkerwijs voortvloeien uit het concept van een gemeenschappelijke verdediging en de daarop gezichte, geïntegreerde Atlantische defensiestructuur houden ook reeds in op de soevereiniteit. Dat inbreuk in op de soevereiniteit, dat geldt niet alleen voor kleinere, maar ook voor grotere bondgenoten, hetgeen onder meer in het verleden is geïllustreerd door de overwegingen waarop Frankrijk zich in 1965 uit deze geïntegreerde militaire structuur moeide te moeten terugtrekken.

6. Niettemin heeft, voor zover de Raad kon nagaan, dit verlies aan soevereiniteit, op zichzelf gezien, in de gedachtenwisseling tussen regering en Staten-Generaal nimmer grond gevormd voor het in twiifel trekken van de grondwettigheid van de verdragen die aan een gemeenschappelijke westerse defensie vorm en uitvoering hebben gegeven. Het betreft hier niet alleen de grondverdragen (Verdrag van Brussel, WEU-Verdrag en Noord-Atlantisch Verdrag), maar ook verdragen als het Verdrag tot wederzijdse hulpverlening inzake verdediging tussen Nederland en de Verenigde Staten van 27 januari 1950 (Stb. 1950, K 84), het Verdrag tussen de Staten die partij zijn bij het Noord-Atlantisch Verdrag, nopens de rechtspositie van hun strijdmachten (NAVO-statusverdrag) van 19 juni 1951 (Trb. 1953, 10), de Notawisseling tussen de Nederlandse en de Amerikaanse Regering inzake legering van Amerikaanse troepen in Nederland van 13 augustus 1954 (Trb. 1954, 120), de Overeenkomst tussen het Koninkrijk der Nederlanden en de bondsrepubliek Duitsland nopens de stationering van militaire eenheden van de Bondsrepubliek Duitsland in Nederland van 17 januari 1963 (Trb. 1963, 7) en de Briefwisseling tussen de Regering van het Koninkrijk der Nederlanden en de Regering van de Verenigde Staten.

houdende een overeenkomst inzake de vestiging van opslagplaatsen en het onderhoud van Amerikaanse legermateriaal in Nederland van 15 januari 1981 (Trb. 1981, 51).

Alleen in het geval van het NAVO-statusverdrag en de Notawisseling inzake de legering van Amerikaanse troepen zijn vragen van grondwettigheid tijdens de behandeling van de goedkeuringswetten door Kamerleden opgeworpen. Hoewel sprake was van – om de woorden te gebruiken uit het voorlopig verslag bij kamerstuk 2381 – een diep inbreuk op de nationale rechtsorde van de Staat van verblijf, omdat de militaire autoriteiten van de Staat van herkomst binnen het grondgebied van de Staat van verblijf rechtsmacht mogen uitoefenen over personen, die aan militaire wetten van de Staat van herkomst onderworpen zijn, betrof het in beide gevallen niet de vraag of de daarmee gepaard gaande afstand van soevereine beslissingsmacht op zichzelf strijd met de Grondwet opleverde. Aan de orde kwam alleen de verenigbaarheid van de verdragsbepalingen met specifieke bepalingen van de toenmalige Grondwet, welke vraag door de regering, met kennelijke instemming van de Staten-Generaal, op, naar de Raad meent, goede gronden in positieve zin werd beantwoord.

De Raad brengt in herinnering dat in het Uitzonderlijke geval van het nimmer in werking getreden Verdrag tot oprichting van de Europese Defensie Gemeenschap van 27 mei 1952 (Trb. 1952, 150), leidende tot de instelling van een Europees leger, wel voldoende twiifel gewettigd bleek over de vraag of bepalingen van dit verdrag strijd zouden opleveren met in het bijzonder bepalingen van het tiende hoofdstuk van de Grondwet om het voor zoveel nodig met toepassing van artikel 83 (oud) van de Grondwet goed te keuren. De regering

dacht daarbij zelf met name aan de artikelen 194 en 195 (oud) van de Grondwet die de verplichte krijgsmacht regelden.

In het bovenstaande vindt de Raad een bevestiging van hetgeen hij eerder heeft uiteengezet met betrekking tot zijn standpunt dat beperking van de soevereiniteit op zichzelf niet in strijd met de Grondwet komt, doch dat een afwijking zich pas voordoet wanneer verdragsbepalingen niet in overeenstemming zijn met specifieke grondwetsbepalingen. Tevens meent de Raad in deze praktijk steun te vinden voor zijn opvatting dat soevereiniteitsbeperkingen op het terrein van de nationale defensie van een zo vergaande aard als plaats hebben gevonden geen strijd opleveren met de grondwettelijke plicht tot handhaving van de onafhankelijkheid van de staat en de verdediging van het grondgebied, voor zover deze beperkingen verbonden zijn aan, dan wel rechtstreeks het gevolg zijn van aanvulling van een gemeenschappelijke verdediging van bondgenootschappelijk gebied tegen een gewapende aanval, bij de uitvoering, voorbereiding en uitvoering waarvan Nederland overeenkomstig de bestaande afspraken ten volle is betrokken.

7. Nucleaire wapensystemen maken reeds vijftientig jaar deel uit van de gemeenschappelijke defensie van het bondgenootschap. Daartoe besloot de NAVO-Raad van Regeringsleiders te Parijs op 19 december 1959 (vergelijk punten 20 en 21 van het Communiqué, Bijlage Handelingen Tweede Kamer, zitting 1957-1958, 4900, Hoofdstuk III, nr. 17). Nederland heeft de medeverantwoordelijkheid voor het opnemen van deze middelen in het bondgenootschappelijke verdedigingsstelsel op zich genomen en ook zijn eigen aandeel in de vervulling van de nucleaire taken binnen de NAVO geleverd. Uit de parlementaire behandeling van de Nota inzake de defensie-inspanning in de jaren 1961 tot en met 1963 (kamerstukken 5591, nr. 2) op 21 en 22 juni 1960 (Handelingen 1959-1960, 1091 en volgende) blijkt dat de overgrote meerderheid van de Tweede Kamer daartegen geen bezwaar had.

De aan de NAVO toegevoerde nucleaire wapens, omvattende zowel strategische raketssystemen aan boord van Amerikaanse en Britse onderzeeboten als tactische wapens, bedoelen het totaal van de afschrikking te

blz. 7
2^e kol

besluiten dat behoort bij de aanvaarde strategie van het aangepaste antwoord. Inpassing in het gemeenschappelijke verdedigingsstelsel van kruisvluchtwapens heeft niet tot gevolg dat het aan de NAVO toegewezen nucleaire potentieel principieel van karakter verandert. Evenmin wijzigt de door de bondgenoten gezamenlijk gedragen verantwoordelijkheid voor het totale NAVO-wapenpakket.

De functie der kruisvluchtwapens is dezelfde als die der andere nucleaire wapens, slechts hun plaats in de afschrikking is dat niet.

Omtrent de uiteindelijke inzet van de NAVO toegewezen kernwapens beslist de kernwapenmogelijkheid in het kader van de toepasselijke NAVO-consultatieprocedures. De

aldus georganiseerde besluitvorming over de mogelijke inzet van deze wapens - voorwaarde voor het behoud van hun afschrikking werking - vormt derhalve onderdeel van de NAVO-strategie waarbij ook Nederland is betrokken en waarvoor ook Nederland medeverantwoordelijkheid draagt. De vraag kan worden gesteld of plaatsing op Nederlands grondgebied, met de daaraan verbonden mogelijkheid van inzet vanaf dit gebied, niet op een principieel andere wijze dan tevoren de Nederlandse soevereiniteit in het geding brengt.

Bedacht dient evenwel te worden dat in het kader van de wederzijdse

bijstandsverplichting het territorium van alle verdragspartijen in het Noord-Atlantisch verdragsgebied als een

eenheid fungeert. Een gewapende aanval op het grondgebied van één hunner zal immers, aldus artikel 5 van het verdrag, als een aanval tegen hen allen worden beschouwd. Naar het

oordeel van de Raad brengt dan ook het enkele feit van de stationering van dit soort wapens op Nederlandse bodem alleen een graduele, doch geen wezenlijke verandering in

oorspronkelijke betrokkenheid en medeverantwoordelijkheid. Zij maakt deze wel duidelijk zichtbaar. Opgemerkt zij voorts dat ook nu reeds inzet van Amerikaanse wapens, namelijk F-15 vliegtuigen, vanaf Nederlands grondgebied zonder Nederlandse

toestemming mogelijk is zonder dat dit - naar het oordeel van de Raad terecht - de vraag van de grondwetigheid in het geding heeft gebracht. Vanuit dit gezichtspunt kan dan ook niet worden gesproken van een

verdergaand verlies aan soevereiniteit, voortvloeiend uit het betrokken zijn bij en het medeverantwoordelijkheid dragen voor beslissingen die uiteindelijk

blz. 7
3^e kol

lijk bij een bondgenoot-kernwapenmogelijkheid liggen, dan waarvan eerder in het kader van de Nederlandse participatie aan het geïntegreerde bondgenootschappelijke defensiestelsel ook op het terrein van de nucleaire afschrikking sprake was.

Het college wil ten slotte nogmaals vaststellen, dat de voorgaande beschouwingen niet beogen een politieke uitspraak te doen over de aanvaardbaarheid van plaatsing van kruisvluchtwapens in Nederland.

8. De regering meent, dat het verdrag waarin de plaatsing van de kruisvluchtwapens wordt vastgelegd aan het parlement ter goedkeuring moet worden voorgelegd, zulks in verband met het grote politieke en maatschappelijke belang dat aan de beslissing omtrent plaatsing wordt gehecht. De Raad deelt deze mening. Het zou onjuist zijn in dit geval te volstaan met parlementaire controle achteraf, nu artikel 62 Grondwet naar de tekst van 1972 - welk artikel op grond van additioneel artikel XXI nog van kracht is - zich tegen voorlegging van het verdrag aan het parlement ter goedkeuring niet verzet.

Voor wat betreft opmerkingen over de gewenste inhoud van het verdrag wil de Raad zich beperken tot opmerkingen. Beslissingen hieromtrent dienen door de regering te worden genomen.

De Raad wil wel uitspreken het noodzakelijk te achten dat in het eventueel te sluiten verdrag duidelijk tot uitdrukking wordt gebracht dat - zoals ook uit de adviesaanvraag blijkt - het sluiten ervan geschiedt in het kader van de gemeenschappelijke verdediging van het Noord-Atlantisch verdragsgebied. Daartoe dienen tv. 2 argumenten.

Eerder in dit advies heeft de Raad als zijn oordeel uitgesproken, dat artikel 92 Grondwet zich er niet tegen verzet dat bevoegdheden tot wetgeving, bestuur en rechtspraak worden opgedragen aan individuele staten.

Ook echter indien men tot een ander oordeel zou komen, behoeft niet geconcludeerd te worden dat het te sluiten verdrag met artikel 92 Grondwet in strijd is. Indien immers het verdrag met de Verenigde Staten uitdrukkelijk wordt gesloten ter uitvoering en ter bevordering van de doeleinden van het Noord-Atlantisch Verdrag en de daarin eventueel opgedragen bevoegdheden slechts gehanteerd mogen worden in het kader van de in het Noord-Atlantisch Verdrag overeengekomen samenwerking, is strijd met artikel 92 moeilijk

aanwezig te achten. Bij de reeds in het kader van het Noord-Atlantisch Verdrag tot stand gekomen verdragen met de Verenigde Staten en de Bondsrepubliek Duitsland inzake de stationering van militaire eenheden en de vestiging van opslagplaatsen van legermateriaal, is dan ook geen afwijking van de Grondwet aangenomen.

Ook om een andere reden is het naar het oordeel van de Raad nodig het Verdrag te sluiten in het kader van de uit het Noord-Atlantisch Verdrag voortvloeiende verplichtingen. Deze reden betreft de zeggenschap ten aanzien van de inzet van de wapens.

Zonder twijfel zal de beslissing tot al of niet inzetten van in Nederland geplaatste kruisvluchtwapens zeer ernstige gevolgen kunnen hebben. Bovendien zou Nederland mede aansprakelijk kunnen worden gesteld voor een gebruik dat niet in overeenstemming zou zijn met het volkenrecht, een gebruik waarvoor Nederland de weg heeft vrijgemaakt door vrijwillig afstand te doen van de bevoegdheid om zodanig gebruik vanaf Nederlands grondgebied te beletten. Dit betekent dat inzet van genoemde wapens in elk geval niet aanvaardbaar is als dit buiten het bondgenootschappelijke kader zou plaatsvinden. En voorts dat

Nederland optimale invloed moet kunnen uitoefenen op de te nemen beslissing omtrent de inzet. Een bevoegdheid van de Verenigde Staten tot geheel zelfstandige en ongecontroleerde inzet van kruisvluchtwapens vanaf Nederlands grondgebied is daarmee moeilijk te rijmen.

De Raad meent, dat mede uit dat oogpunt het verdrag uitdrukkelijk gesloten dient te worden in het kader van het Noord-Atlantisch Verdrag. Niet alleen komt aldus duidelijk tot uitdrukking dat de plaatsing van de kruisraketten geschiedt als uitvloeisel van het recht op collectieve zelfverdediging: van evenveel betekenis is dat op deze wijze verzekerd is dat de nu binnen de NAVO geldende consultatieprocedure wordt gevolgd. Ook al blijft volgens deze procedure de uiteindelijkke beslissing omtrent het vrijgeven van gebruik van de kruisvluchtwapens bij de Verenigde Staten berusten, de invloed van de staat op wiens grondgebied de wapens zijn opgesteld – in casu Nederland – is optimaal gegarandeerd.

In de adviesaanvraag wordt de vraag opgeworpen of aan de bestaande procedure aangaande de inzet van de kernwapens in het onderhavige geval elementen zouden moeten worden toegevoegd. In bijlage 4 van de adviesaanvraag worden in dit verband enkele opties geschetst.

De Raad acht het in dit stadium niet tot zijn taak te behoren een voorkeur voor één van deze opties uit te spreken. Wel merkt het college op, dat de Grondwet zich tegen geen van de vier opties verzet, ondanks het feit, dat bij de eerste drie opties zonder uiteindelijkke toestemming van Nederland kernladingen vanaf Nederlands grondgebied kunnen worden gelanceerd. Ook nu reeds is, zoals eerder vermeld, inzet van Amerikaanse wapens, namelijk F-15 vliegtuigen, vanaf Nederlands grondgebied zonder Nederlandse toestemming mogelijk. Uit grondwettelijk oogpunt is er naar het oordeel van de Raad geen verschil tussen inzet van wapens met of zonder kernlading. Evenmin zou naar het

oordeel van de Raad het volgen van de vierde optie (Nederlandse goedkeuring vereist) in strijd zijn met het Non-proliferatieverdrag, aangezien het uitoefenen van een veto-recht een anders plaatsvindende inzet van kernwapens blokkeert.

De Raad van State is op grond van een en ander van oordeel, dat de in de adviesaanvraag vermelde grondwettelijke bepalingen zich niet verzetten tegen het sluiten van het door Uw ministers bedoelde verdrag met de Verenigde Staten en dat de toetsing aan die bepalingen leidt tot de – in afwachting van de kennisgeving van de exacte inhoud van het eventueel te sluiten verdrag, voorlopige – slotsom dat artikel 91, derde lid, van de Grondwet op de goedkeuring van een zodanig verdrag niet van toepassing is.

Voor het overige moet de Raad, voor wat betreft de inhoud van zo'n verdrag, uiteraard zich thans een oordeel voorbehouden.

Het college heeft geen bezwaar tegen overlegging van dit advies aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

De Vice-President van de Raad van State,
W. Scholten

b1 z. 8
de adviesaanvraag worden in dit verband enkele opties geschetst.

PRODUKTIE 16

's-Gravenhage, 27 november 1985.

No. W02.85.0573/04.5.49.

Bij Kabinetsmissive van 6 november 1985, no.18, heeft Uwe Majesteit, op voordracht van de Minister van Buitenlandse Zaken, mede namens de Ministers van Defensie en van Binnenlandse Zaken, bij de Raad van State ter overweging aanhangig gemaakt een voorstel van wet met memorie van toelichting, houdende goedkeuring van de op 4 november 1985 te 's-Gravenhage tot stand gekomen briefwisseling tussen de Regering van het Koninkrijk der Nederlanden en de Regering van de Verenigde Staten van Amerika houdende een overeenkomst inzake de stationering van een eenheid vanaf de grond te lanceren kruisvluchtwapens van de luchtmacht van de Verenigde Staten.

Algemeen.

1. De Raad van State merkt op dat over het in december 1979 door de NAVO genomen "dubbelbesluit" en een daarmee samenhangende plaatsing van kruisvluchtwapens in Nederland in de achter ons liggende jaren een zeer brede discussie is gevoerd, in het bijzonder geïntensiveerd rond de besluitvorming door de regering op 1 juni 1984 en 1 november 1985. In deze discussie, waaraan niet alleen vele geledingen in de nationale samenleving hebben deelgenomen, maar ook een groot aantal individuele personen, zijn zowel internationale als nationale aspecten van alle kanten en vaak diepgaand belicht.

AAN DE KONINGIN

De Raad stelt voorts vast, dat de politieke besluitvorming ten aanzien van het vraagstuk van al of niet plaatsing van kruisvluchtwapens hier te lande, op het tijdstip dat het onderhavige advies wordt uitgebracht, reeds in belangrijke mate heeft plaatsgevonden. De Raad wijst hierbij in het bijzonder op de gedachtenwisselingen welke in de Tweede Kamer der Staten-Generaal op respectievelijk 22 en 23 oktober, 31 oktober en 12 en 13 november 1985 en in de Eerste Kamer der Staten-Generaal op 26 en 27 november 1985 hebben plaatsgevonden en aan de besluitvorming in de Tweede Kamer over de in het kader van de aldaar gevoerde gedachtenwisselingen ingediende moties. Tegen deze achtergrond bezien beperkt de Raad zich in het onderhavige advies voornamelijk tot grondwettelijke en volkenrechtelijke aspecten van het op 4 november 1985 te 's-Gravenhage tot stand gekomen Verdrag inzake stationering van kruisvluchtwapens - verder te noemen het Verdrag.

2. Het college wil eerst een enkele kanttekening plaatsen bij de in bedoelde discussie opgeworpen vraag of het vastleggen van looptijd en opzegtermijn in dit Verdrag en het nemen van een parlementaire beslissing daarover in het laatste jaar van de thans lopende parlementaire periode kan worden beschouwd als behoorlijke wetgeving, waarmede recht wordt gedaan aan democratische spelregels. De Raad herinnert eraan, dat de Staten-Generaal het gehele Nederlandse volk vertegenwoordigen (artikel 50 Grondwet), de zittingsduur van beide kamers vier jaren is (artikel 52, eerste lid, Grondwet) en besluiten worden genomen bij meerderheid van stemmen (artikel 67, tweede lid, Grondwet). Met betrekking tot de zittingsduur merkt de Raad op dat, zolang niet op de voet van artikel 64 of artikel 137 van de Grondwet tot ontbinding is besloten, beide kamers der Staten-Generaal alle bevoegdheden hun bij wet verleend zonder enige beperking kunnen uitoefenen.

De grondwetgever heeft met betrekking tot materiële wetgeving slechts ten aanzien van één categorie beslissingen, te weten voorstellen tot wijziging van de Grondwet zelf, een procedure voorgeschreven welke ertoe leidt dat de uiteindelijke beslissing pas

wordt genomen nadat verkiezingen voor de Staten-Generaal hebben plaatsgevonden.

Naar het oordeel van de Raad heeft de grondwetgever echter voor het overige bij de regeling van de bevoegdheden van de Staten-Generaal geen systeem voor ogen gestaan waarin de kracht en de reikwijdte van de parlementaire besluitvorming afnemen naarmate het einde van de zittingsduur van de Staten-Generaal nadert. Een zodanig systeem zou in de praktijk van de parlementaire democratie naar het oordeel van de Raad ook onhanteerbaar zijn, omdat criteria voor de toepassing van een zodanig systeem ontbreken en het einde van de zittingsduur niet voor beide kamers der Staten-Generaal op hetzelfde tijdstip valt. De Raad heeft in de staatsrechtelijke literatuur geen aanknopingspunten gevonden voor een andersluidende mening. Aan het vorenstaande wordt naar het oordeel van de Raad geen afbreuk gedaan door de omstandigheid, dat in het Verdrag een termijn is vastgelegd - op welke termijn de Raad verder in dit advies terugkomt - binnen dewelke geen opzegging door één van de verdragspartijen kan plaatsvinden. Het goedkeuren van overeenkomsten waardoor de Nederlandse Staat voor een bepaalde - vooraf vastgestelde - of onbepaalde periode wordt gebonden, behoort tot de bevoegdheden van een wettig gekozen volksvertegenwoordiging. De Raad wijst in dit verband onder meer op de goedkeuring van het Noord-Atlantisch Verdrag in 1949 (Stb.1949, J 355), van het NAVO-Status Verdrag in 1953 (Stb.1953, 438) en van de Notawisseling tussen de Nederlandse en de Amerikaanse Regering inzake legering van Amerikaanse troepen in Nederland in 1954 (Stb.1954, 490), waarbij zulks is geschied. Van misbruik of oneigenlijk gebruik van volkenrecht is naar het oordeel van de Raad evenmin sprake. Er is het college geen volkenrechtelijk beginsel bekend, dat verdragspartners verbiedt overeen te komen dat gedurende een bepaalde termijn geen eenzijdige beëindiging van een verdrag kan plaatsvinden. Het Verdrag van Wenen inzake het Verdragenrecht (Trb.1972, 51) bepaalt in artikel 54 onder andere dat beëindiging van een verdrag kan plaatsvinden overeenkomstig de bepalingen van dat verdrag. Wordt géén bepaling ter zake opgenomen, dan kan een verdrag alleen beëindigd worden door overeenstemming tussen partijen.

Op de procedures die gevolgd worden bij de goedkeuring van verdragen door de betrokken volksvertegenwoordigingen heeft het volkenrecht geen betrekking. Het staat partijen volkenrechtelijk vrij te bepalen of parlementaire goedkeuring vereist is en op welk tijdstip die zal worden gevraagd.

Alles overziende meent de Raad dat er geen constitutionele of volkenrechtelijke beletselen zijn om het Verdrag in te dienen en de parlementaire besluitvorming daarover te bevorderen voor de eerstvolgende verkiezingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Wel geeft de Raad in overweging in de toelichting de motivering te vermelden waarom naar het oordeel van het kabinet parlementaire besluitvorming geboden is voor bedoelde verkiezingen.

Tenslotte merkt de Raad op, dat hij kennis heeft genomen van de argumenten welke de regering ertoe hebben gebracht in het Verdrag een minimumlooptijd te doen opnemen. In de toelichting (punt 13) wordt erop gewezen dat het wenselijk is dat het bondgenootschap in het algemeen en de verdragspartijen in het bijzonder zekerheid hebben dat de bepalingen van het Verdrag een voldoende tijd van kracht blijven. De Minister van Buitenlandse Zaken heeft daarna in het debat in de Tweede Kamer op 13 november 1985 het aspect toegevoegd, dat de Verenigde Staten van Amerika niet onaanzienlijke sommen dienen te investeren in de installaties. De Raad acht met name het eerste argument zo zwaarwegend dat dit de beslissing om in het Verdrag een termijn op te nemen, teneinde de beoogde continuïteit te waarborgen, kan dragen.

Grondwettelijke aspecten.

3. In zijn advies van 23 december 1983, nr.W07.83.0520/26.3.52 (Kamerstukken II 1983/84, 17 980 A) heeft de Raad als zijn oordeel uitgesproken, dat de in de adviesaanvraag van 5 oktober 1983 (Kamerstukken II 1983/84, 17 980 B) genoemde grondwettelijke bepalingen zich niet verzetten tegen het sluiten van een verdrag, als bedoeld in die adviesaanvraag, met de Verenigde Staten van Amerika en dat artikel 91, derde lid, van de Grondwet op de goedkeuring van een zodanig verdrag niet van toepassing is.

Dit oordeel werd onder voorbehoud gegeven, aangezien de exacte tekst van het verdrag nog niet bekend was. Kennisneming en bestudering van de reacties op zijn advies van 23 december 1983 en onderzoek van het Verdrag heeft de Raad niet tot een ander oordeel geleid. Wel geeft een en ander aanleiding tot het maken van de volgende opmerkingen.

4. De Raad wil voorop stellen, dat het onderzoek naar de grondwettelijke aspecten van plaatsing van kruisvluchtwapens geschiedt teneinde te kunnen vaststellen of het Verdrag bepalingen bevat welke afwijken van de Grondwet in de zin van artikel 91, derde lid. Tegen die achtergrond moeten de opmerkingen over de soevereiniteit worden gelezen. Kern van de vraag is dan of de Grondwet zich ertegen verzet dat een verdrag wordt gesloten dat ertoe leidt dat de soevereiniteit van de Staat wordt beperkt, ongeacht de vraag of die beperking van de soevereiniteit het gevolg is van overdracht van bevoegdheden of van een aangegane verplichting op een bepaalde wijze van de eigen overheidsbevoegdheden gebruik te maken. In zijn eerder advies heeft de Raad uiteengezet dat en waarom artikel 91, derde lid, Grondwet alleen van toepassing is, indien verdragsbepalingen afwijken van één of meer concrete grondwetsbepalingen. Weliswaar spreekt de Grondwet - anders dan voor de grondwetsherziening van 1983 - niet van afwijking van "bepalingen van de Grondwet" maar van afwijking "van de Grondwet", maar uit de toelichting van de regering blijkt niet, dat een bredere toetsing werd beoogd dan in artikel 63 van de Grondwet van 1972 was bedoeld. De Raad heeft in de Grondwet geen aanknopingspunten kunnen vinden voor het standpunt, dat het sluiten van een verdrag dat gepaard gaat met beperking van soevereiniteit op zichzelf reeds een afwijking van een grondwetsbepaling zou opleveren. De stelling is wel verdedigd, dat de Grondwet zich weliswaar niet verzet tegen elke - uit een verdrag voortvloeiende - beperking van soevereiniteit, maar wel tegen de beperking van soevereiniteit die zich zou voordoen als gevolg van het sluiten van een verdrag als het onderhavige. De Raad meent, dat aan de Grondwet geen criteria zijn te ont-

lenen met behulp waarvan zou kunnen worden beslist in welke mate vrijwillige beperking van soevereiniteit door middel van het sluiten van internationale verdragen aanvaardbaar is of niet. De Grondwet geeft evenmin antwoord op de vraag van welke bevoegdheden geen afstand zou mogen worden gedaan. Dit betekent, dat de vraag naar de aanvaardbaarheid van de uit het Verdrag voortvloeiende beperking van de soevereiniteit een vraag van beleid is. In dit opzicht is niet relevant of de beperking van de soevereiniteit het gevolg is van het sluiten van een verdrag met een volkenrechtelijke organisatie dan wel met een andere mogelijkheid. Of de Grondwet zich verzet tegen opdracht van overheidsbevoegdheden aan andere staten is een geheel andere vraag. Deze komt hierna aan de orde.

5. Artikel 92 Grondwet beoogt uitsluitend buiten twijfel te stellen, dat overheidsbevoegdheden kunnen worden opgedragen aan volkenrechtelijke organisaties. Uit de geschiedenis van het artikel blijkt immers duidelijk, dat ook zonder een dergelijke grondwetsbepaling genoemde bevoegdheden zouden kunnen worden opgedragen aan volkenrechtelijke organisaties, hetgeen dan ook, reeds voordat dit artikel in 1953 in de Grondwet werd opgenomen, geschiedde. In dit verband wees de Raad er in zijn eerder advies al op, dat zowel in de Proeve van een nieuwe Grondwet als in het Eindadvies van de Staatscommissie-Cals/Donner werd voorgesteld het met het huidige artikel 92 Grondwet overeenkomende artikel 67 van de Grondwet van 1972 te schrappen. De Commissie van Advies inzake Volkenrechtelijke Vraagstukken schrijft hierover in haar advies over de Proeve: "Ingestemd kan worden met de schrapping van deze bepaling. Een belemmering voor een opdracht als hier bedoeld aan volkenrechtelijke organisaties zou alleen kunnen volgen uit andere grondwettelijke bepalingen. In een dergelijk geval zal die belemmering kunnen worden overwonnen met artikel 65(3) Proeve, zo goed als zulks thans mogelijk is met artikel 63 Grondwet. Een overdracht van bevoegdheden tot wetgeving, bestuur of rechtspraak aan volkenrechtelijke organisaties zal overigens naar het oordeel van de Commissie als regel niet in strijd zijn met de Grondwet" (Naar een nieuwe Grondwet?, Documentatiereeks, deel 3, bladzijde 65).

Artikel 92 bevat derhalve een - op zichzelf niet noodzakelijke - bevoegdheidsverklaring aangaande opdracht van overheidsbevoegdheden aan volkenrechtelijke organisaties. Er is niets dat erop duidt, dat de grondwetgever - in 1953 of later - tevens beoogd heeft een dergelijke opdracht aan andere mogendheden te verbieden of dat het artikel wortelde in de rechtsopvatting dat overheidsbevoegdheden niet aan andere mogendheden konden worden opgedragen. De Raad heeft hierbij niet over het hoofd gezien, dat bij de grondwetsherziening van 1953 niet alleen artikel 67 (thans 92) werd ingevoegd, maar ook het toenmalige artikel 60 in die zin werd gewijzigd dat naast overeenkomsten met andere mogendheden die met volkenrechtelijke organisaties werden genoemd. Dit geschiedde om te onderstrepen, dat ook volkenrechtelijke organisaties in principe verdragspartij kunnen zijn. Aannemelijk is dat bij het noemen van volkenrechtelijke organisaties in de Grondwet de opvatting een rol heeft gespeeld, dat samenwerking in supranationale organen de voorkeur verdiende boven intergouvernementele samenwerking. Een aanwijzing hiervoor is hetgeen Pollema in de Eerste Kamer ten aanzien van het toen voorgestelde artikel 67 opmerkte (Handelingen I 1951/52, bladzijde 819). Hij sloot zich namelijk aan bij Professor Van Eysinga, die op het diescollege van 9 februari 1952 (Leidse voordrachten 10, bladzijde 12) onder meer stelde: "Sedertdien heeft - althans bij de westelijke staten - de opvatting burgerrecht verkregen, dat gewenst is overdracht van souvereiniteit, niet aan enen anderen staat, maar aan gemeenschappelijke internationale, of wil men supranationale organen. Het Internationale Hof van Justitie, de geïntegreerde atlantische legermacht, de organen van het Schumanverdrag zijn recente voorbeelden." Uit de totstandkomingsgeschiedenis van artikel 60 (Grondwet van 1953) blijkt echter geenszins dat de toevoeging op een zodanige wijze met artikel 67 (Grondwet van 1953) in verband moet worden gebracht, dat het samenstel van beide artikelen beoogt opdracht van overheidsbevoegdheden aan andere mogendheden uit te sluiten.

De conclusie kan geen andere zijn dan dat artikel 92 Grondwet zich niet verzet tegen het opdragen van overheidsbevoegdheden aan andere

mogendheden en dat derhalve het Verdrag, voor zover daarin overheidsbevoegdheden zouden worden opgedragen aan de Verenigde Staten van Amerika, niet van artikel 92 Grondwet afwijkt.

6. Artikel 96, eerste lid, Grondwet bepaalt, dat het Koninkrijk niet in oorlog wordt verklaard dan na voorafgaande toestemming van de Staten-Generaal. In de staatsrechtelijke literatuur wordt de betekenis van dit artikel niet hoog aangeslagen, zulks mede op grond van de overweging dat het bijkans is uitgesloten dat Nederland een agressieve oorlog begint. In verband hiermee stelde de Commissie 'nopens de samenwerking tussen regering en Staten-Generaal inzake het buitenlands beleid (de Commissie-Van Eysinga) in 1951 in haar Eindrapport (bladzijde 14) dan ook voor het recht van oorlogsverklaring uit de Grondwet te schrappen. De Staatscommissie tot herziening van de Grondwet (de Staatscommissie-Van Schaik) meende echter, dat de oorlogsverklaring diende te worden gehandhaafd, aangezien het ook in verband met de aan het begrip "oorlog" verbonden rechtsgevolgen van belang is dat de Grondwet het orgaan aanwijst dat kan verklaren, dat het Koninkrijk in oorlog is, bij welk standpunt de regering zich aansloot.

Het gevaar dat de Staten-Generaal tegen hun zin in een oorlog worden meegesleept schuilt, zoals Oud opmerkt (Het constitutioneel recht van het Koninkrijk der Nederlanden, II, tweede druk, Zwolle 1970, bladzijde 274), vooral in het buitenlands beleid. Het is dan ook begrijpelijk, dat de Staten-Generaal in de loop van de tijd pogingen ondernomen hebben om meer vat te krijgen op concrete regeringsmaatregelen, die tot oorlog zouden kunnen leiden. Kennelijk werd dus geoordeeld, dat dergelijke maatregelen niet reeds als "oorlogsverklaring" van voorafgaande instemming van de Staten-Generaal afhankelijk waren.

In zijn vorig advies vermeldde de Raad, dat in 1922 een poging om in de Grondwet te bepalen dat de Koning slechts na toestemming van de Staten-Generaal militaire maatregelen, tegen een vreemde mogendheid gericht, mocht nemen mislukte. Ook de Commissie-Van Eysinga heeft (Eindrapport, bladzijde 13) een poging gedaan de Staten-

Generaal te laten betrekken bij het nemen van dergelijke maatregelen. Voorgesteld werd in de Grondwet te bepalen, dat, behoudens in dringende gevallen, strijdkrachten voor collectieve rechtshandhaving slechts beschikbaar zouden worden gesteld na overleg met de Staten-Generaal. Dit voorstel stuitte op tegenstand bij de regering en is uiteindelijk niet in de Grondwet opgenomen. Bij de behandeling van de grondwetsherziening van 1953 verklaarde minister Beel ten aanzien van artikel 59 (thans 96) nog eens expliciet dat de voorafgaande toestemming van de Staten-Generaal niet vereist is "voor het plegen van oorlogshandelingen, doch uitsluitend voor het in oorlog verklaren" (Handelingen I 1951/52, bladzijde 855).

Bij de jongste grondwetsherziening is het grondwetsartikel in essentie ongewijzigd gebleven, hoewel reeds toen plaatsing van kruisvluchtwapens aan de orde was. Vermelding verdient, dat de Commissie van Advies inzake Volkenrechtelijke Vraagstukken in haar eerder vermeld advies (bladzijde 77) weliswaar de tekst van het toen geldende artikel onbevredigend achtte, maar desondanks geen andere formulering aanbevolen heeft. Met name een formule die "oorlog" en "verklaren" loslaat en die zich richt op de inzet van strijdkrachten werd door de Commissie afgewezen, omdat ze "voor een uitgebreid gewapend conflict evenmin als de huidige tekst een bevredigende garantie voor overleg met de volksvertegenwoordiging" biedt.

Uit een en ander kan met betrekking tot de betekenis van het begrip "in oorlog verklaren" in elk geval deze conclusie worden getrokken, dat hieronder niet valt het treffen van militaire maatregelen, ook niet als deze ertoe zouden kunnen leiden dat Nederland in oorlog met een andere mogendheid geraakt. Voorafgaande instemming van de Staten-Generaal met inzet van strijdkrachten of wapens wordt derhalve, wat er overigens ook zij van de wenselijkheid van voorafgaand overleg, niet door artikel 96 Grondwet geëist.

Is derhalve de betekenis van artikel 96 voor wat betreft de preventieve controle op het gebruik van strijdkrachten en wapens door de Staten-Generaal gering, toch is het belang van het artikel niet geheel afwezig. Vast staat immers nu welk orgaan tot het afleggen van de formele oorlogsverklaring bevoegd is en welke procedure daarbij

moet worden gevolgd. Een dergelijke verklaring kan van betekenis zijn, ook als de oorlogstoestand reeds is ingetreden, omdat zij het juridische feit, dat de oorlog de verhouding tussen partijen beheerst, vaststelt, aan welk feit het recht gevolgen verbindt. Het Verdrag bevat geen bepaling met betrekking tot het in oorlog verklaren in de betekenis van artikel 96 Grondwet. De bevoegdheid daartoe blijft uitsluitend berusten bij de Nederlandse Regering. De Raad is dan ook van oordeel dat het Verdrag geen bepalingen bevat welke afwijken van artikel 96 Grondwet.

7. De vraag is opgeworpen of sluiting van het Verdrag niet op gespannen voet staat met artikel 90 Grondwet, luidende: "De regering bevordert de ontwikkeling van de internationale rechtsorde".

Aanvankelijk was een dergelijke bepaling niet in de voorstellen van 1978 tot verandering van de Grondwet opgenomen. De regering meende - in navolging van de Proeve en de Staatscommissie - dat aan handhaving van de wel in artikel 63 van de Grondwet van 1972 voorkomende zinsnede geen behoefte bestond en dat overigens ook andere belangen bij het buitenlands beleid in het oog moesten worden gehouden. Aandrang uit de Tweede Kamer bracht de regering ertoe alsnog een voorstel in te dienen, hetgeen uiteindelijk leidde tot artikel 90. Blijkens de gegeven toelichting doet de bepaling uitkomen "dat in het Nederlandse constitutionele bestel de nationale souvereiniteit niet als een absolute norm wordt beschouwd" en dat gestreefd moet worden naar universele verwezenlijking van de rechten van de mens (Kamerstukken II 1979/80, 15 049 (R 1100), nr.7, bladzijde 5). Uit de verdere geschiedenis van het artikel kan geconcludeerd worden, dat de term ruim dient te worden geïnterpreteerd en dat er ook onder valt het bevorderen van vrede en veiligheid (Kamerstukken I 1980/81, 15 049 (R 1100), memorie van antwoord, bladzijde 2).

Uit artikel 3 van het Verdrag en de memorie van toelichting blijkt, dat plaatsing van de kruisvluchtwapens geschiedt "teneinde uitsluitend het gemeenschappelijk doel te dienen van afschrikking van en verdediging tegen een gewapende aanval op één of meer partijen bij het Bondgenootschap", en dat de wapens alleen in geval van een ge-

wapende aanval op één of meer van de NAVO-Lid-Statens mogen worden ingezet. Mede gelet op artikel 51 van het Handvest van de Verenigde Naties, waarin het recht van staten wordt erkend zich individueel of collectief te verdedigen in het geval van een gewapende aanval, is de Raad van oordeel, dat het Verdrag niet afwijkt van artikel 90 van de Grondwet.

8. De Raad concludeert op grond van het voorafgaande, dat het Verdrag geen bepalingen bevat die afwijken van "bepalingen van de Grondwet". Ook al zou artikel 91, derde lid, Grondwet een bredere toetsing dan die aan individuele grondwetsbepalingen beogen - hetgeen overigens niet de opvatting van de Raad is (zie paragraaf 4) - dan nog kan de Raad niet tot een ander eindoordeel komen. De bepalingen van de Grondwet, ook gelezen in onderling verband en samenhang, bieden geen steun voor de opvatting dat de Grondwet zich verzet tegen het sluiten van het Verdrag.

Volkenrechtelijke aspecten.

9. De Raad heeft voorts onderzocht of Nederland door het sluiten van het Verdrag in strijd zou handelen met volkenrechtelijke verplichtingen. Vooropgesteld dient daarbij te worden het onderscheid tussen de plaatsing van kruisvluchtwapens met kernlading enerzijds en het gebruik daarvan in het geval van een gewapende aanval als bedoeld in artikel 6 van het Noord-Atlantisch Verdrag anderzijds.

10. Het Verdrag strekt ertoe aan de Regering van de Verenigde Staten van Amerika toestemming te geven tot plaatsing van deze wapens in Nederland. Naar de huidige stand van het volkenrecht is met betrekking tot plaatsing, evenals met betrekking tot produktie en bezit van kernwapens, geen voor alle staten geldend verbod van kracht. Dit valt reeds af te leiden uit het bestaan van allerlei multilaterale verdragen die kernwapenvrije zones instellen, het stationeren van onder meer kernwapens op bepaalde plaatsen verbieden, de produktie of het bezit van dergelijke wapens aan bepaalde staten ontzeggen of het doen van proeven daarmee aan banden leggen.

Bij gelding van een algemeen verbod zou het sluiten van dergelijke overeenkomsten immers onbegrijpelijk zijn.

Nederland, evenals overigens de Verenigde Staten van Amerika, is partij bij het Verdrag inzake de niet-verspreiding van kernwapens van 1968 (het Non-proliferatieverdrag, Trb.1968, 126). Ingevolge dit verdrag mogen aan niet-kernwapenstaten, zoals Nederland, geen kernwapens worden overgedragen en evenmin mogen deze staten beschikkingsmacht over zodanige wapens verwerven. Gelet op punt 5 van het Verdrag is de Raad met het kabinet (vergelijk de toelichting op dit punt) van mening dat van strijd met het Non-proliferatieverdrag geen sprake is, nu de "custody and control" onder alle omstandigheden bij de strijdkrachten van de Verenigde Staten van Amerika blijven berusten (vergelijk ten aanzien van het begrip beschikkingsmacht - "control" - in het Non-proliferatieverdrag, de memorie van toelichting bij het wetsvoorstel tot goedkeuring van dat verdrag, 12 009, nr.3, bladzijde 12).

Zolang plaatsing zich voorts voltrekt in het kader van de op grond van artikel 51 van het Handvest van de Verenigde Naties geoorloofde voorbereiding op individuele en collectieve zelfverdediging, ter voorkoming van en ter voorbereiding van verweer tegen een gewapende aanval als daar bedoeld, is bij plaatsing evenmin sprake van een door het Handvest (artikel 2, vierde lid) verboden bedreiging met geweld. Gelet op de strekking en inhoud van het Verdrag, met name punt 3, kan naar het oordeel van de Raad geen twijfel bestaan dat de plaatsing van kruisvluchtwapens in Nederland zich voltrekt in het kader van collectieve zelfverdediging in de hiervoor aangegeven zin.

11. Het Verdrag betreft de stationering van kruisvluchtwapens. Het sluit de mogelijkheid niet uit dat deze zullen worden gebruikt in het geval van een gewapende aanval op een of meer partijen bij het Atlantisch bondgenootschap, zoals bedoeld in artikel 6 van het Noord-Atlantisch Verdrag. Daarom moet bij de beoordeling van de volkenrechtelijke rechtmatigheid van het sluiten van het Verdrag dit aspect mede in beschouwing worden genomen. De Raad is zich er-

van bewust dat hij daarmee een terrein van het volkenrecht betreedt waar niet alleen veel onzekerheid heerst over de inhoud en reikwijdte van rechtsregels en -beginselen, maar waar ook de grenzen tussen hetgeen recht is en hetgeen men zich recht zou wensen eerder dan waar ook elders in het volkenrecht worden bereikt. Juist voor zover het gaat om het gebruik van kernwapens, moet men al spoedig terugvallen op beginselen van volkenrecht waaraan strijdende partijen zich moeten houden. Helaas hebben de gevestigde gebruiken, de beginselen van menselijkheid en de eisen van het openbare rechtsbewustzijn (de De Martens-clausule in de versie van artikel 1, tweede lid, van het Aanvullend Protocol I van 1977 betreffende de bescherming van slachtoffers van internationale gewapende conflicten, Trb.1980, 87) maar in beperkte mate vorm en inhoud gegeven aan dergelijke beginselen. Tegen deze achtergrond beperkt de Raad zich tot de volgende beschouwingen.

12. Het humanitaire oorlogsrecht (wel te onderscheiden van het recht inzake wapenbeheersing en collectieve zelfverdediging dat eerder ter sprake kwam) behelst geen algemeen verbod van het gebruik van kernwapens. Nog onlangs stelde de gezaghebbende Commissie voor Internationaal recht van de Verenigde Naties in haar rapport aan de Algemene Vergadering (Official Records: Thirty-Ninth Session, Suppl. nr.10 (A/39/10, paragraph 54, New York 1984) vast, dat er geen verdrag is dat het gebruik van kernwapens verbiedt. Voorts constateerde zij dat het niet mogelijk is in dit verband een beroep te doen op "schending van de wetten en gebruiken van de oorlog" (vergelijk artikel 2(7) van de door haar in 1954 ontworpen code inzake misdaden tegen de vrede en veiligheid van de mensheid) op grond van het feit dat de desbetreffende bepalingen betrekking hebben op de gebruikte methoden in gewapende conflicten, niet op de gebruikte wapens. Bepaalde massavernietigingswapens zijn verboden door specifieke overeenkomsten, zo voegde zij daaraan toe, daarbij kennelijk doelend op bacteriologische en chemische wapens. De Commissie kwam tot haar conclusie ondanks de controverse in kringen van volkenrechtbeoefenaars over de vraag of wellicht arti-

kel 23, onder e, van het Landoorlogreglement van 1907 (Stb.1910, 73) (verbod op het gebruik van onnodig leed veroorzakende strijdmiddelen) dan wel het Gasprotocol van Genève van 1925 (Stb.1930, 422) (verbod van het gebruik in de oorlog van verstikkende, vergiftige of dergelijke gassen, evenals van alle overeenkomstige vloeistoffen, vaste stoffen of procédés ...) een algeheel verbod zouden impliceren van het gebruik van kernwapens. Ook aan het betoog van sommigen, als zou uit het Genocideverdrag van 1948 (Trb.1960, 32) een verbod per se van het gebruik van kernwapens voortvloeien, gaat de Commissie voorbij. Terecht, naar de Raad meent, omdat dit verdrag op de inzet van deze wapens niet van toepassing is, uiteraard tenzij ze zouden worden gehanteerd met het oogmerk om bepaalde groepen van de bevolking als zodanig uit te roeien.

13. Uit het voorgaande vloeit echter geenszins voort dat elk gebruik van kernwapens geoorloofd zou zijn. Integendeel, de wetten en gebruiken van de oorlog stellen evenzeer aan het gebruik van deze wapens grenzen. Weliswaar mag op grond van de voorgeschiedenis worden aangenomen dat het eerder genoemde Aanvullend Protocol I van 1977, dat voor een niet onbelangrijk deel een verfijning en aanvulling bevat van de regels van het Landoorlogsverdrag en -reglement van 1907 en het sindsdien ontstane gewoonterecht, niet een regeling beoogt te geven met betrekking tot het gebruik van kernwapens, maar voor zover het reeds bestaand geschreven en ongeschreven recht herbevestigt, is het daarop wel van toepassing. Het probleem is echter dat het zeer moeilijk valt uit te maken wat exact in de gegeven regels die in dit opzicht relevant zijn, bestaand recht is en wat nieuw recht vormt.

Duidelijk is echter wel dat met betrekking tot de keuze van doelen en de voorwaarden waaronder deze mogen worden aangevallen, het ongeschreven humanitaire oorlogsrecht twee beginselen bevat die ook van toepassing zijn op het gebruik van deze wapens: het verbod om de burgerbevolking als doel te kiezen van aanvallen en het verbod militaire doelen aan te vallen wanneer dat naar verwachting onevenredige schade zou aanrichten onder de burgerbevolking. Daarbij moet

dan wel het voorbehoud worden gemaakt van de mogelijke geoorlooftheid van een hantering van deze wapens om de tegenpartij af te houden van verdere aanvallen met kernwapens in strijd met evengenoemde beginselen, de zogenaamde "reprisals in kind".

14. De Raad meent dat het vorenstaande tot enige aanpassing en uitbreiding zou dienen te leiden van hetgeen omtrent een niet met het humanitaire oorlogsrecht strijdig gebruik op bladzijde 6 van de toelichting op het Verdrag wordt opgemerkt. In het bijzonder zou het aanbeveling verdienen om de onduidelijkheid weg te nemen over de vraag waarop het woord "hierover" betrekking heeft, wanneer de toelichting spreekt van een consensus binnen het bondgenootschap.

15. Naar de mening van de Raad kan niet worden gesteld dat van een kernlading voorziene kruisvluchtwapens naar hun aard en effect per definitie behoren tot wapens waarvan het gebruik zich bij voorbaat niet verdraagt met de beperkingen die daaraan door het humanitaire oorlogsrecht worden gesteld. Bepalend daarvoor is veel eerder de wijze waarop, de mate waarin en de omstandigheden waaronder zij zullen worden ingezet, indien zich ooit een aanval als bedoeld in artikel 6 van het Noord-Atlantisch Verdrag zal hebben voorgedaan. Dat is een kwestie die onderwerp is van de geïntegreerde defensieplannen van het bondgenootschap en van de besluitvorming op grond van deze plannen wanneer het bondgenootschap ten gevolge van een dergelijke aanval in oorlog is geraakt.

De vraag of deze plannen en besluiten de toets van het humanitaire oorlogsrecht doorstaan of zullen doorstaan, beperkt zich echter voor Nederland niet tot de inzet van kruisvluchtwapens vanaf Nederlands grondgebied. Zoals de Raad reeds opmerkte in zijn advies van 23 december 1983, maken nucleaire wapensystemen reeds (meer dan) vijftientig jaar deel uit van de gemeenschappelijke defensie van het bondgenootschap en heeft inpassing van kruisvluchtwapens in dit stelsel niet tot gevolg dat het aan de NAVO toegewezen nucleaire potentieel principieel van karakter verandert. Geconstateerd kan dan ook worden dat Nederland reeds meer dan vijftientig jaar be-

trokken is bij èn medeverantwoordelijkheid draagt voor de opstelling van geïntegreerde defensieplannen die mede het gebruik van kernwapensystemen in daarin voorziene gevallen insluiten, en bijgevolg mede aansprakelijk is te stellen voor een gebruik van kernwapens in bondgenootschappelijk kader. Als participant in de geïntegreerde NAVO-structuur kan Nederland - daarop heeft de Raad in zijn eerder advies reeds gewezen - zich, ook zonder plaatsing van kruisvluchtwapens op zijn grondgebied, aan deze medeverantwoordelijkheid niet onttrekken.

16. Uit hoofde van zijn volkenrechtelijke verplichtingen in het algemeen en uit hoofde van het humanitaire oorlogsrecht in het bijzonder kan Nederland deze medeverantwoordelijkheid voor de door de Verenigde Staten van Amerika op zijn grondgebied geplaatste kernwapens alleen dragen, indien hun plaatsing en inzet binnen bondgenootschappelijk verband geschieden. Mede daarom heeft de Raad in zijn eerder genoemd advies het standpunt ingenomen dat het Verdrag uitdrukkelijk gesloten dient te worden in het kader van het Noord-Atlantisch Verdrag, opdat niet alleen duidelijk tot uitdrukking komt dat de plaatsing geschiedt als uitvloeisel van het recht op collectieve zelfverdediging, maar ook is verzekerd dat de binnen de NAVO geldende consultatieprocedure wordt gevolgd. Met de regering is de Raad van oordeel dat aan deze voorwaarden, in het bijzonder door de bepalingen in punt 3, is voldaan.

Overige opmerkingen.

17. De passage onderaan bladzijde 4 en doorlopend op bladzijde 5 van de toelichting lijkt tot misverstand aanleiding te kunnen geven. Door in de aanvang te spreken over het neerleggen van de diverse elementen van de plaatsing in "een parlementair goed te keuren verdrag" en aan het slot van de passage te stellen dat voor dit verdrag "ingevolge artikel 91, eerste lid, van de Grondwet de goedkeuring van de Staten-Generaal is vereist alvorens het Koninkrijk daaraan gebonden kan worden", wordt de indruk gewekt dat de vorm

waarin het overeengekomene is gegoten voor deze goedkeuringseis doorslaggevend is. Zoals ook door de regering is uiteengezet in haar adviesaanvraag van 5 oktober 1983 (zie ook het antwoord op vraag 18, Kamerstukken II 1983/84, 17 980, nr.14) gaat het hier evenwel om een welbewust afzien door de regering van een beroep op het additioneel artikel XXI van de Grondwet jo artikel 62, eerste lid, onder b, van de Grondwet naar de tekst van 1972, voor wat betreft het onderhavige Verdrag. Deze zou immers ook kunnen worden beschouwd als een overeenkomst ter uitvoering van het met de Verenigde Staten van Amerika gesloten "Mutual Defence Assistance Agreement" (Stb. K 84), waarvoor ingevolge de zojuist genoemde grondwetsbepaling geen parlementaire goedkeuring is vereist. Het lijkt daarom raadzaam de hier besproken passage te besluiten met de mededeling dat voor de onderhavige briefwisseling de goedkeuring ingevolge artikel 91, eerste lid, van de Grondwet zal worden gevraagd.

18. Voor een redactionele kanttekening moge het college verwijzen naar de bij het advies behorende bijlage.

De Raad van State geeft U in overweging het voorstel van wet te zenden aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal, nadat aan het vorenstaande aandacht zal zijn geschonken.

Coll.: YS/JW.

De Vice-President
van de Raad van State,

A large, stylized handwritten signature in black ink, likely belonging to the Vice-President of the Council of State mentioned in the text above. The signature is fluid and cursive, with a long horizontal stroke at the end.

Redactionele kanttekening, behorende bij het advies
no.W02.85.0573/04.5.49 van de Raad van State van 27 november 1985.

- In de Nederlandse vertaling van punt 5 in Kamerstukken II
1985/86, 19 290, nr.1, wordt de veel te zwakke term toezicht
gebruikt voor "control".

's-Gravenhage, 29 november 1985

Nader rapport betreffende een voorstel van wet houdende goedkeuring van de op 4 november 1985 te 's-Gravenhage tot stand gekomen briefwisseling tussen de Regering van het Koninkrijk der Nederlanden en de Regering van de Verenigde Staten van Amerika houdende een Overeenkomst inzake de stationering van een eenheid vanaf de grond te lanceren kruisvluchtwapens van de luchtmacht van de Verenigde Staten.

Blijkens de mededeling van de directeur van Uw kabinet van 6 november 1985, nr. 19, machtigde Uwe Majesteit de Raad van State zijn advies betreffende het bovenvermelde voorstel rechtstreeks aan mij te doen toekomen. Dit advies, gedateerd 27 november 1985, nr. WO2.85.0573/04.5.49., moge ik U hierbij aanbieden. Terzake van de inhoud van het advies moge ik, mede namens de Ministers van Defensie en van Binnenlandse Zaken, het volgende meedelen.

Algemeen

1. en 2. De opmerkingen van de Raad inzake het vastleggen van looptijd en opzegtermijn alsmede het nemen van een parlementaire beslissing daarover worden dezerzijds onderschreven. Inzake de overweging van de Raad waarom naar het oordeel van het Kabinet parlementaire besluitvorming geboden is voor de eerstvolgende verkiezing van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, deelt ondergetekende mee dat de Memorie van Toelichting terzake is aangepast.

Grondwettelijke aspecten

3. t/m 8. De Raad van State merkt op dat hij in zijn advies van 23 december 1983, nr. WO 7.83.0520/26.3.52 (kamerstukken II 1983/84, 17.980A) als zijn oordeel heeft uitgesproken, dat de in de adviesaanvraag van de regering d.d. 5 oktober 1983 (kamerstukken II 1983/84, 17.980B) genoemde grondwettelijke bepalingen zich niet verzetten tegen het sluiten van een verdrag, als bedoeld in die adviesaanvraag, met de Verenigde Staten van Amerika en dat artikel 91, derde lid, van de Grondwet op de goedkeuring van een zodanig verdrag niet van toepassing is.

Hierbij memoreert de Raad dat dit oordeel onder voorbehoud werd gegeven, aangezien de exacte tekst van het verdrag nog niet bekend was.

Uit het advies van de Raad van State blijkt dat kennisneming en bestudering van de reacties op zijn advies van 23 december 1983 en onderzoek van het Verdrag het college niet tot een ander oordeel heeft geleid.

AAN DE KONINGIN

In de onderdelen 4 t/m 7 van zijn advies gaat de Raad van State vervolgens na de grondwettelijke aspecten die bij de beoordeling van de grondwettigheid van het met de Verenigde Staten gesloten verdrag in het geding zijn. Vooreerst merkt de Raad op, dat het onderzoek naar de grondwettelijke aspecten van kruisvluchtwapens geschiedt teneinde te kunnen vaststellen of het verdrag bepalingen bevat welke afwijken van de Grondwet in de zin van artikel 91, derde lid. Tegen die achtergrond moeten de opmerkingen over de soevereiniteit worden gelezen. Kern van de vraag is dan of de Grondwet zich ertegen verzet dat een verdrag wordt gesloten dat ertoe leidt dat de soevereiniteit van de Staat wordt beperkt, ongeacht de vraag of die beperking van de soevereiniteit het gevolg is van opdracht van bevoegdheden of van een aangegane verplichting om op een bepaalde wijze van de eigen overheidsbevoegdheden gebruik te maken. In onderdeel 4 van zijn advies komt de Raad tot de conclusie, dat de vraag naar de aanvaardbaarheid van de uit het verdrag voortvloeiende beperking van de soevereiniteit een vraag van beleid is. In dit opzicht is niet relevant of de beperking van de soevereiniteit het gevolg is van het sluiten van een verdrag met een volkenrechtelijke organisatie dan wel met een andere mogelijkheid. Wij delen deze conclusie.

Eveneens zijn wij met de Raad van State van oordeel dat artikel 92 van de Grondwet (opdracht van bevoegdheden aan volkenrechtelijke organisaties) zich niet verzet tegen het opdragen van overheidsbevoegdheden aan andere mogenheden en dat derhalve het Verdrag voor zover daarin overheidsbevoegdheden zouden worden opgedragen aan de Verenigde Staten, niet van artikel 92 Grondwet afwijkt. De in onderdeel 5 van het advies van de Raad van State aan de hand van de tekst en de geschiedenis van de Grondwet op dit punt gegeven argumentatie kunnen wij geheel tot de onze maken.

In onderdeel 6 van zijn advies onderzoekt de Raad van State de vraag of het verdrag een bepaling bevat welke afwijkt van artikel 96 van de Grondwet, bepalende dat het Koninkrijk niet in oorlog wordt verklaard dan na voorafgaande toestemming van de Staten-Generaal.

Het Verdrag, zo concludeert de Raad, bevat geen bepaling met betrekking tot het in oorlog verklaren in de betekenis van artikel 96 Grondwet. Bij de behandeling van de grondwetsherziening van 1953 is expliciet vastgesteld dat de voorafgaande toestemming van de Staten-Generaal niet vereist is voor het plegen van oorlogshandelingen, doch uitsluitend voor het in oorlog verklaren. Bij de jongste grondwetsherziening is, de Raad van State wijst daar nog eens op, het grondwetsartikel in essentie ongewijzigd gebleven.

Aansluitend hierop gaat het College in onderdeel 7 van het advies nader in op de opgeworpen vraag of sluiting van het Verdrag niet op gespannen voet staat met het voorschrift van artikel 90 Grondwet dat de regering de ontwikkeling van de internationale rechtsorde bevordert. Terecht wijst de Raad erop dat uit de geschiedenis van dat artikel kan worden geconcludeerd dat de term "internationale rechtsorde" ruim dient te worden geïnterpreteerd en dat er ook onder valt het bevorderen van vrede en veiligheid. Uit artikel 3 van het Verdrag en de memorie van toelichting blijkt dat plaatsing van de kruisvluchtwapens geschiedt teneinde uitsluitend het gemeenschappelijk doel te dienen van afschrikking en verdediging tegen een gewapende aanval op één of meer partijen bij het Bondgenootschap, en dat de wapens alleen ingeval van een gewapende aanval op één of meer van de NAVO-Lidstaten mogen worden ingezet. Mede gelet op artikel 51 van het Handvest van de Verenigde Naties, waarin het recht van staten wordt erkend zich individueel of collectief te verdedigen in geval van een gewapende aanval, is de Raad van oordeel, dat het Verdrag niet afwijkt van artikel 90 van de Grondwet.

Als samenvattende conclusie stelt de Raad van State in onderdeel 8 van zijn advies dat het Verdrag geen bepalingen bevat die afwijken van bepalingen van de Grondwet.

Ook al zou artikel 91, derde lid, Grondwet een bredere toetsing dan die aan individuele grondwetsbepalingen beogen - hetgeen overigens niet de opvatting van de Raad is - dan nog kan de Raad niet tot een ander eindoordeel komen.

Wij constateren dat de Raad van State met de Regering van mening is dat de bepalingen van de Grondwet, ook gelezen in onderling verband en samenhang, geen steun bieden voor de opvatting dat de Grondwet zich verzet tegen het sluiten van het Verdrag.

Volkenrechtelijke aspecten

9. t/m 16. Met betrekking tot de volkenrechtelijke aspecten van het Verdrag maakt de Raad onderscheid tussen het recht inzake wapenbeheersing, het recht op zelfverdediging en het humanitair oorlogsrecht.

De Raad concludeert ten aanzien van beide eerstgenoemde gebieden dat, waar naar de huidige stand van het volkenrecht met betrekking tot plaatsing, produktie en bezit geen voor alle staten geldend verbod van kracht is, en waar, in overeenstemming met het Non-proliferatieverdrag, door het onderhavige Verdrag geen kernwapens, noch de beschikkingsmacht daarover aan Nederland worden overgedragen, en waar plaatsing van kruisvluchtwapens in Nederland zich voltrekt in het kader van collectieve zelfverdediging, Nederland door het sluiten van het Verdrag niet in strijd handelt met volkenrechtelijke verplichtingen.

Ten aanzien van het humanitair oorlogsrecht stelt de Raad allereerst vast dat op dit terrein van het volkenrecht niet alleen veel onzekerheid bestaat over de inhoud en reikwijdte van rechtsregels en beginselen, maar ook dat juist op dit terrein de grenzen tussen wat recht is en wat men zich recht zou wensen het eerst worden bereikt. Naar het oordeel van de Raad is het gebruik van kernwapens onderworpen aan een tweetal beginselen van het ongeschreven humanitair oorlogsrecht: het verbod om de burgerbevolking als doel te kiezen van aanvallen en het verbod militaire doelen aan te vallen wanneer dat naar verwachting onevenredige schade zou aanrichten onder de burgerbevolking, behoudens een mogelijke geoorloofdheid van "reprisals in kind". Bepalend voor de toelaatbaarheid van kruisvluchtwapens uit een oogpunt van de regels van humanitair oorlogsrecht is de wijze waarop, de mate waarin en de omstandigheden waaronder zij in antwoord op een aanval als bedoeld in artikel 6 van het Noord-Atlantisch Verdrag, zouden worden ingezet. Van een ontoelaatbaarheid perse gezien de aard en het effect van deze wapens, is naar het oordeel van de Raad geen sprake. De Raad besluit dit onderdeel van zijn betoog met de vaststelling dat de Nederlandse medeverantwoordelijkheid voor een gebruik van kernwapens in bondgenootschappelijk kader uit hoofde van de op Nederland rustende volkenrechtelijke verplichtingen vereist dat hun plaatsing en eventuele inzet binnen bondgenootschappelijk verband geschieden, dat wil zeggen in de uitoefening van het recht op collectieve zelfverdediging en met inachtneming van de binnen de NAVO geldende consultatieprocedure. Aan deze voorwaarde is naar het oordeel van de Raad voldaan, nu het Verdrag uitdrukkelijk is gesloten in het kader van het Noord-Atlantisch Verdrag.

De Raad wijst er tenslotte terecht op dat deze medeverantwoordelijkheid niet een vraagstuk is dat zich eerst voordoet in verband met plaatsing van kruisvluchtwapens op Nederlands grondgebied, maar dat deze medeverantwoordelijkheid zich ook reeds voordoet met betrekking tot de al vele jaren bestaande geïntegreerde defensie-plannen die mede het gebruik van kernwapensystemen in sluiten.

De Regering onderschrijft de conclusies waartoe de Raad komt.

14. Aan de door de Raad geuite wenselijkheid tot enige aanpassing en uitbreiding van hetgeen op bladzijde 6 van de toelichting is gesteld omtrent een niet met het humanitaire oorlogsrecht strijdig gebruik, is gevolg gegeven. Het zelfde geldt ten aanzien van de onduidelijkheid over de vraag waarop het woord "hierover" betrekking heeft in samenhang met een consensus binnen het bondgenootschap.

Diverse opmerkingen

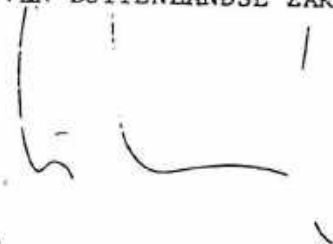
17. De passage onderaan bladzijde 4 en doorlopend op bladzijde 5 van de toelichting is aangevuld in de zin zoals door de Raad bedoeld.

18. Naar aanleiding van de redactionele kanttekening van de Raad zij vermeld dat de door de Raad gesignaleerde zwakke vertaling van het woord "control" in een vervolg-Tractatenblad zal worden vervangen door het woord "beschikkingsmacht" overeenkomstig de suggestie van de Raad.

Tenslotte zij vermeld dat de memorie van toelichting is geactualiseerd, doordat daarin ook te vermelden het debat dat op 12 en 13 november jl. in de Tweede Kamer plaatsvond naar aanleiding van de brief van de Regering van 1 november 1985, waarmee de Staten-Generaal werd geïnformeerd omtrent het besluit van het Kabinet tot plaatsing van de kruisvluchtwapens.

Mede namens de Ministers van Defensie en van Binnenlandse Zaken veroorloof ik mij U in overweging te geven het hierbij gevoegde voorstel van wet en de overeenkomstig het vorenstaande gewijzigde memorie van toelichting aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal te zenden.

DE MINISTER VAN BUITENLANDSE ZAKEN,

Gedeeltelijke tekst van de oorspronkelijke memorie van toelichting, zoals deze aan de Raad van State is voorgelegd en die na de voorlegging aan de Raad is gewijzigd.

Achtergronden

Met het besluit van 1 juni 1984 wilde de regering de nog beschikbare tijd in het totale NAVO-plaatsingsschema maximaal benutten en aldus het Nederlandse streven naar een gunstig resultaat van onderhandelingen op een verantwoorde wijze inhoud geven. Zij besloot als uitdrukking van de specifieke positie die Nederland reeds in 1979 ten opzichte van het dubbelbesluit had ingenomen, de plaatsingsdata voor Nederland met circa anderhalf jaar op te schuiven tot het einde van het totale NAVO-plaatsingsschema. Met het nemen van deze extra tijd wilde de regering een uiterste poging doen te bewerkstelligen dat de Sovjet-Unie de opbouw van haar SS-20 arsenaal zou stoppen.

De regering heeft bij verschillende gelegenheden, onder andere tijdens het bezoek van de eerste ondergetekende aan Moskou in april 1985, de regering van de Sovjet-Unie het 1 juni-besluit mondeling toegelicht. Tevens heeft over het 1 juni-besluit een briefwisseling plaatsgevonden met de regering van de Sovjet-Unie. De regering heeft uiteindelijk op 1 november 1985 moeten constateren dat de Sovjet-Unie niet bereid is gebleken aan het Nederlandse appel gevolg te geven.

De regering heeft op die datum tevens vastgesteld dat er geen wapenbeheersingsovereenkomst tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie tot stand is gekomen en dat het aantal geplaatste SS-20 systemen in de Sovjet-Unie meer bedraagt dan het totaal van 378 op 1 juni 1984.

Bij brief aan de Voorzitter van de Tweede Kamer van 1 oktober 1985 (Kamerstukken II 1985/86, 17 980, nr. 11) zijn de hoofdlijnen van de toen nog te sluiten overeenkomst reeds uiteengezet. Deze brief is vervolgens, na schriftelijke voorbereiding (Kamerstukken II 1985/86, 17 980, nr 13 en 14) op 22 en 23 oktober 1985 uitvoerig besproken in de Tweede Kamer (Handelingen II 1985/86).

Voorzover nodig moge hierbij worden verwezen naar de door de regering tijdens dat debat in de Kamer ingenomen standpunten.

Zoals al geïndiceerd werd in de adviesaanvraag aan de Raad van State inzake de grondwettelijke aspecten verbonden aan plaatsing van kruisvluchtwapens (Kamerstukken II 1983/84, 17 980, 3) heeft de regering gemeend vanwege het grote politieke en maatschappelijke belang van de plaatsing de diverse elementen daarvan in een parlementair goed te keuren verdrag te moeten neerleggen.

Het verdrag is tot stand gekomen in de vorm van een briefwisseling. Bij de verschillende discussies rond dit verdrag is wel een onderscheid gemaakt tussen de begrippen verdrag en overeenkomst. Dit onderscheid is echter in casu juridisch niet relevant. In dit verband zij er op gewezen dat onder verdragen in de zin van de Grondwet in de huidige praktijk alle overeenkomsten worden verstaan die volgens volkenrechtelijke criteria voor de staat bindend zijn, ongeacht de vorm ¹⁾. Aangezien de onderhavige overeenkomst voor beide partijen

volkenrechtelijk bindend is, is deze een verdrag in de zin van de Grondwet. Hierna zullen wij het onderhavige document dan ook aanduiden als "het verdrag". Voor dit verdrag is ingevolge artikel 91, eerste lid, van de Grondwet de goedkeuring van de Staten-Generaal vereist alvorens het Koninkrijk daaraan gebonden kan worden.

Er is wel opgemerkt dat inzet van kruisvluchtwapens onvermijdelijk schending van de relevante bepalingen van met name het humanitair oorlogsrecht oplevert. Er bestaan echter geen verdragsbepalingen die uitdrukkelijk betrekking hebben op het gebruik van kernwapens (vgl. de MvT bij de ontwerp-goedkeuringswet betreffende Aanvullend Protocol I van de Verdragen van Genève (1949), Kamerstukken II, 18 277, nr. 3). Wel dient dit gebruik in overeenstemming te zijn met algemene beginselen van oorlogsrecht, hetgeen met name meebrengt dat geen aanvallen mogen worden uitgevoerd op de burgerbevolking als zodanig. Dit is onder meer tot uitdrukking gebracht in resolutie XXVIII van de 20e Internationale Conferentie van het Rode Kruis in 1965 (Wenen). Hierover bestaat binnen het bondgenootschap een consensus.